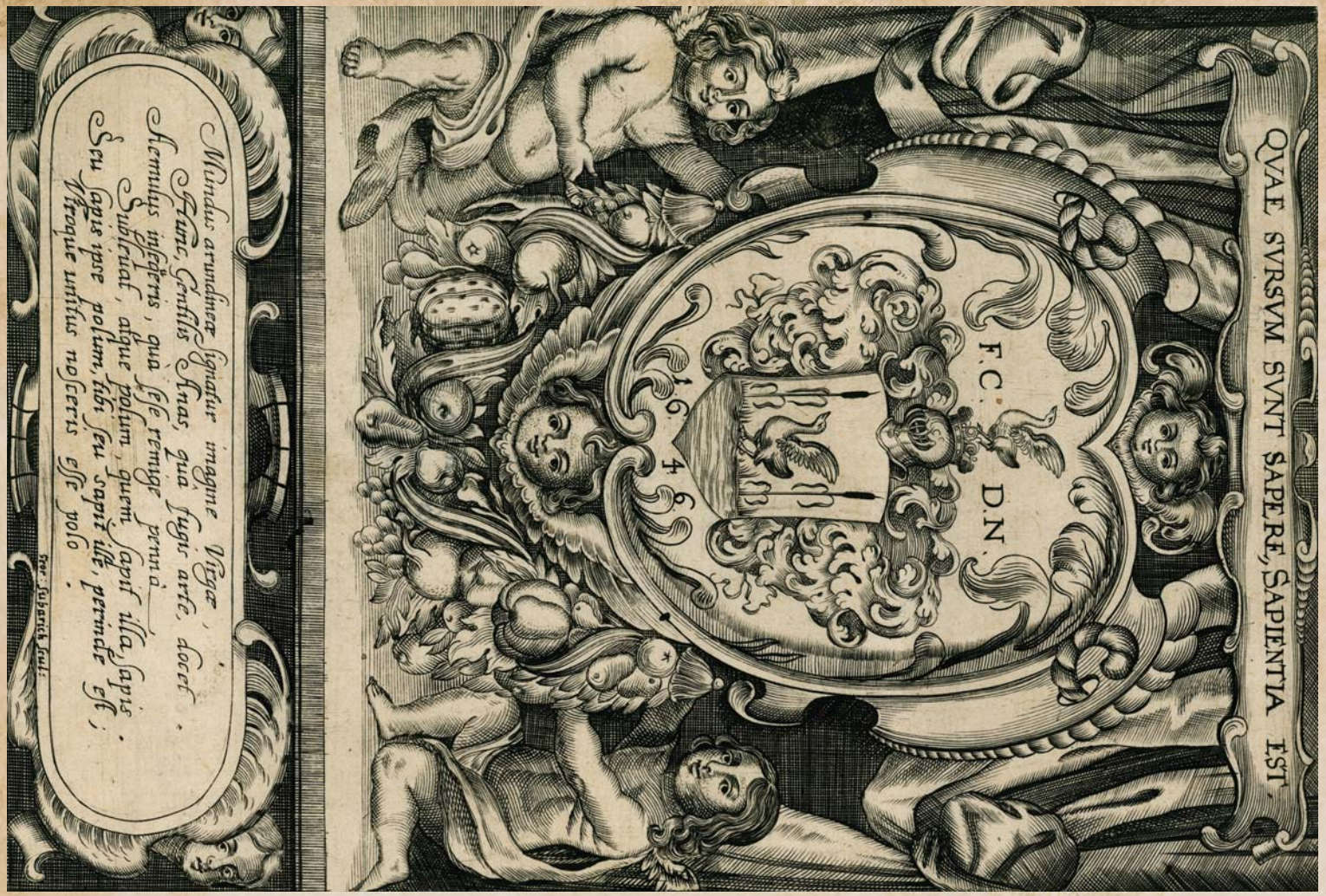
Nemzetközi vándorkiállítás

Frangepán–Zrínyi ✦ Valvasor ✦ Bánffy ✦ Nádasdy ✦ Batthyány
Esterházy ✦ Pálffy ✦ Thurzó–Illésházy ✦ Révay

Kék vér, fekete tinta

Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700

MORAVIÆ PARS.
PARS AVSTRIÆ
PARS HVNGARIÆ
PARS OCCIDENS
PARS ORIENS
Septentrio
Meridies
Occidens
Oriens
Excell.mo ac Illustr.mo Comiti ac Dnõ,
Dnõ FRANCISCO DE NADASD,
perpetuo Terræ Fogaras, ac Comitatus Castriferrei Supremo Comiti, Præfidiorum Alsó, Lendua et Nempthy supremo ac hereditario Capitaneo; Equiti Auratо; S.C. Reg. Maj.ti intimo Consiliario, Camerario, ac per Hungariam Curiæ Regiæ Judici, etc. Domino ac Proño Colendissimo.
Novam hanc Regni Hungariæ Tab. D.D.D. Joannes Blaeu.
Amsterdami
Apud Johannem Blaeu 1664.

Kék vér, fekete tinta

Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700

Kék vér, fekete tinta

Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700

Nemzetközi vándorkiállítás

Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein

2005 ősz–2007 ősz

A kiállítást szervezték:

Országos Széchényi Könyvtár (Magyarország)
Slovenská národná knižnica (Szlovákia)
Esterházy Privatstiftung (Ausztria)
Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica (Horvátország)

A katalógust kiadja: Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Monok István

A kiállítás kurátora: Monok István
Kurátorok: Klára Komorová, Ivan Kosić, Stefan Körner

A katalógust szerkesztette: Monok István

A kiállítást szervezte, a szerkesztő munkatársa: Szilárdi Edina, Vágner Edina

A katalógust tervezte: Kiss László

Bevezető tanulmány: Monok István

A tanulmányok és tárgyleírások szerzői:
Eva Frimmová, Klára Komorová, Ivan Kosić, Stefan Körner, Vladimir Magić, Monok István, Helena Saktorová

A térképet rajzolta és a térképleírásokat készítette: Mihályi Balázs, Plihál Katalin

Magyarra fordították: Eva Augustínová, Mann Jolán, Tóth Ferenc, Verók Attila

A fotókat készítették:
Czikkelyné Nagy Erika, Dabasi András, Darko Čižmek, Hapák József, Mannfred Horvath, Sonja Hrelja,
Anna Jančiová, Káldos János, Karasz Lajos, Nagy Zoltán, Zséli Lászlóné

A kiállított tárgyakat kölcsönözték:

Magyarország
Országos Széchényi Könyvtár – Budapest
Magyar Országos Levéltár – Budapest
Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár – Debrecen
Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár – Budapest
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára – Budapest
Magyar Nemzeti Múzeum – Budapest

Ausztria
Esterházy Privatstiftung – Eisenstadt
Fürstliche Bibliothek Schloss Eisenstadt – Eisenstadt
Österreichische Nationalbibliothek – Wien
Franziskaner Klosterbibliothek – Güssing

Szlovákia
Slovenská národná knižnica – Martin
Univerzitná knižnica – Bratislava
Slovenské národné múzeum – Červený Kameň, Martin

Horvátország
Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica – Zagreb
Bibliotheca Metropolitana – Zagreb
Hrvatski povijesni muzej – Zagreb
Hrvatski državni arhiv – Zagreb

ISBN 963 200 497 3
Angol változat: ISBN 963 200 498 1 Horvát változat: ISBN 953 500 043 8
Német változat: ISBN 3 9501891 3 0 Szlovák változat: ISBN 80 89023 27 4

Bevezető

Napjainkban sokat beszélünk az európai együttműködésről, ami éppen olyan természetes, amilyen természetes volt az együttműködés a korai újkorban anélkül, hogy ezt európai együttműködésnek hívták volna.

Az együtt gondolkodásnak alapvetően politikai akadályai vannak. Ami megvalósult a közeledésből, az elsősorban az intézmények és az egyes magánszemélyek munkájának köszönhető. Igaz, a politikai megállapodásoknak ehhez a munkához kell keretet biztosítaniuk. Az intézményi együttműködés általában megelőzi a politikai közeledést, ami annak köszönhető, hogy a közös munka szakmai alapokon nyugszik.

A mostani kiállítás négy ország együttműködésével valósult meg. Mindegyik tudományos műhely, közgyűjtemény – Szlovák Nemzeti Könyvtár, Horvát Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, Burgenlandi Tartományi Könyvtár, Esterházy Magánalapítvány, Országos Széchényi Könyvtár – célja a gondjaira bízott kulturális örökség szakszerű feltárása, történetének dokumentálása és az olvasóknak, a látogatóknak való bemutatása. A kiállítás alapvető üzenete éppen az, hogy a jelenben csak úgy lehet az említett célok érdekében hatékonyan és valóban szakszerűen dolgozni, ha a múlt realitásait a jelené mellé helyezzük. Azok a családok, amelyeknek gyűjteményeiről a kiállítással képet próbálunk adni, soha nem gondolkodtak arról, hogy ők vajon melyik majdani, XIX–XXI. századi nemzet múltjához fognak tartozni. A magyar királyság alattvalóiként annak királyát szolgálták, és annak alapvető gondjain igyekeztek segíteni. A korai újkorban az alapvető gond az országegyesítés, a török kiűzése volt, kulturális téren pedig az ország lakossága civilizáltsági szintjének emelése, lelki szükségleteinek ápolása, vagyis az egyházakkal való törődés. Ezek a családok nem egyszerűen horvát, magyar, osztrák, szlovén vagy szlovák családok voltak, hanem családtagjaik révén az európai arisztokrácia szerves részét képezték. Itáliai, cseh, német, lengyel, francia és egyéb nemzetekből származó férjek és feleségek, illetve családaiknak a sora biztosította ezt a kapcsolatrendszert. Az egyes családok által fenntartott, támogatott intézmények – iskolák, egyházak, nyomdák stb. – olyan európai együttműködést valósítottak meg erre alapozva, amelyre napjainkban mi most törekszünk.

Monok István
Az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója

Minden miliőnek, térségnek, korszaknak, családnak, egyénnek számtalan ismertetőjele van, amelyek egyúttal felismerhetővé teszik magát a környezetet, a vidéket, a korszakot, a családot és a személyt. Ezen ismertetőjelek egyike feltétlenül a kultúra; a könyvtár pedig – az írott hagyomány őrzőjeként– vitathatatlanul a miliő, a vidék, a korszak, a család és az egyén érettségének ismertetőjele. Egyebek között ez indokolja a *„Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500–1700”* című kiállítás megrendezését a zágrábi Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár, a martini Szlovák Nemzeti Könyvtár és a burgenlandi Esterházy Magánalapítvány közös szervezésében.

Horvátország a Zrínyi-könyvtárat, a Frangepán család néhány tagjának fennmaradt könyveit, valamint a szlovén mágnás, Janez Vajkard Valvasor könyvtárának egyes példányait állítja ki. Valvasor könyvtárát a XVII. század végétől a zágrábi érsekség könyvtárában, a *Metropolitaná*ban helyezték letétbe. A Zrínyi család könyvtárát 1892-től – miután a horvát kormány megvásárolta az 500 könyvből és 29 „válogatott” kéziratból álló anyagot – különgyűjteményként őrzi a Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár. Ausztriai, magyarországi és szlovákiai arisztokraták könyvei, könyvtárai, valamint a főúri családok egyéb, rájuk jellemző tárgyai is kiállításra kerülnek.

A kiállítás számos üzenete közül különösen kettőt szeretnék kiemelni. Ezen országok nemessége, főúri családjai nemcsak politikai hatalommal rendelkeztek, hanem egyúttal koruk társadalmi-gazdasági oszlopai is voltak. Történeti források egyértelműen bizonyítják, hogy saját várfalaikon kívül is, a legtágabb értelemben vett kulturális élet meghatározó tényezői voltak. Ennek legékesebb bizonyítékául maguk a könyvtárak szolgálnak, amelyek nem csupán kastélyaik „dísztárgyai” voltak, hanem tulajdonosaik kulturális érettségéről tanúskodnak. A könyvet a végtelen tudás és ismeret forrásának tekintették, s tény, hogy ők maguk is nagy tudású, művelt, a legtágabb értelemben vett valódi kultúremberek voltak, nem csupán bibliofilek. Ennek tükrében kell tevékenységük jelentőségét megítélni, jóllehet a történettudományi értékelések ezt nem minden esetben hangsúlyozzák kellőképpen.

Kiállításunk felettébb szemléletes bizonyítéka közép-európai kultúrterületünk közös vonásainak, melyek a fenti országok és a térség szinte teljes életét évszázadokon keresztül átszőve, alakítva létrehozták a „közép-európai szellemiségnek” nevezhető jelenséget, amely ma is felismerhetően közös örökségünk, a térség máig eleven ihletője.

A főúri családok, különösen azok, amelyeknek könyvtárát kiállításunk bemutatja, teljes körű kulturális tevékenységükkel kétségkívül nagyban hozzájárultak a közép-európai szellemiség és az ehhez kapcsolódó identitás kialakításához.

Ez a kiállítás is a kultúra örökkévalóságáról tanúskodik. Csupán látszólag röpít bennünket a múltba, valódi célja azonban a bennünk élő örökség tudatosítása, amely önmagunk kitörölhetetlen része.

Josip Stipanov
A Horvát Nemzeti és Egyetemi könyvtár főigazgatója

A „Kék vér, fekete tinta” olyan nagyszabású, nemzetközi együttműködéssel megvalósult kiállítás, amelynek során egyedülálló alkalom kínálkozik a gazdag középkori és koraújkori könyvkultúra bemutatására európai kontextusban.

A XVI. század Európában a könyvtárak fejlődésének korszaka volt. Ebben az időszakban a szokatlan mértékű egyházi, főúri és iskolai könyvtárak fejlődése mellett a magánszemélyek könyvgyűjtése is példa nélküli, főleg a városi lakosság körében. A következő századtól az olvasás a mindennapi élet szerves része lett. Ez tükröződik a Szlovákia területén lévő főúri családi könyvtárak történelmében és gyarapodásban is. A főúri osztály kiemelkedő képviselői – nádorok, hadvezérek és hercegek – jelentős mértékben vettek részt a törökellenes harcokban, majd Magyarország fejlődésében, a törökök kiűzése után a magyarországi helyzet konszolidációjában osztrák oldalról, valamint a kultúra és az oktatás fejlődésében a Pannóniai térségben, amelynek szerves részét alkotta a könyvkultúra fejlődése is.

Ahogy a legújabb kutatások is megerősítik, ezekben az összefüggésekben különös helyet foglaltak el, és nagyon jelentős szerepet játszottak a Thurzó, Illésházy, Révay és Pálffy családok, melyeknek a kultúrához és a könyvekhez való viszonyát ezen a kiállításon mutatjuk be. A többi főúri család – Bánffy, Batthyány, Nádasdy, Esterházy, Zrínyi, Frangepán, Valvasor – családi könyvtárai a magas fokú műveltséget és könyvkultúrát nemcsak magyar, de szélesebb európai viszonylatban is dokumentálják. Ezeket a könyvtárakat az egyes családok tagjai – még az olyan bonyolult időkben is, mint a törökök terjeszkedése, politikai harcok és felkelések, vagy az ellentétekkel teli szellemi légkör (reformáció és ellenreformáció) időszaka – Európa minden szegletéből származó művekkel gyarapították.

Az említett családok gazdag könyvgyűjteményei, amelyek az évtizedek folyamán egyre gyarapodtak, és melyeket többször át is költöztettek, tanúskodnak a támogatók és tulajdonosok magas kulturális és műveltségi színvonaláról, valamint – a könyvtáron keresztül – a kiemelkedő családtagok korabeli politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális befolyásáról Magyarországon és Ausztriában, ezáltal is bizonyítva a szoros összefüggést a tudás és a végrehajtó hatalom, a kultúra és a politika között.

Azok az egyedülálló XVI–XVII. századi könyvgyűjtemények, amelyek a főúri családok székhelyein – várakban és kastélyokban – centralizálódtak szinte a teljes Szlovákia területén, tanúskodnak a szlovák könyvkultúra jelenlétéről a magyar, horvát és osztrák – Bécsben, Budapesten, Zágrábban és más központokban elhelyezett – arisztokrata könyvtárak kontextusában. Ezen könyvgyűjteményekkel Szlovákia az európai könyvkultúra kincstárának jeles gazdagítója.

Dušan Katuščák
A Szlovák Nemzeti Könyvtár főigazgatója

Európában a Gutenberg-biblia 1452-es megjelenését követően a könyvnyomtatás elterjedését robbanásszerű eseménynek kell tekintenünk. Hirtelen olyan olvasmányok megszerzésére nyílt lehetősége az egyre növekvő számú tudósoknak és nemességnek, amelyeket azelőtt szinte kizárólag kolostorokban lehetett megtalálni.

A humanizmus szellemtörténeti áramlatának elterjedésével a könyvtár kötelező minta volt a tudósoknak, szolgálta a gondolkodást és a kísérletezést, státusszimbólumot, bensőséges menedéket és a benne összegyűjtött tudás a hatalomhoz vezető utat jelentette.

A kora-barokk kezdetén a Közép-Európának háborúktól sújtott Pannon-térségében létrejött könyvtárakról alig tudunk valamit. Magyarország szellemi központjának hiánya gátolta azt a fejlődést, amely Mátyás király könyvtárával érte el első fénypontját, és amelyet Buda 1541-es elfoglalása lerombolt.

Ez a kiállítás, amely 2005–2007 között Zágrábban, Budapesten, Túrócszentmártonban, Pozsonyban és Forchtensteinben lesz látható, azt bizonyítja, hogy a magyar nemesség ilyen körülmények között is jelentős számú könyvgyűjteményt hozott létre.

Az Esterházy család és az Esterházy Magánalapítvány tulajdonát képezi Esterházy Miklós nádor és I. Esterházy Pál herceg kora-barokk könyvgyűjteménye, a Bibliotheca Esterházyana, amely számukra sajátos kincs és kiemelt kötelezettség. A kiállításon bemutatott gyűjtemények között különleges helyet foglal el az Esterházy család könyvtára, mint a magyar királyság idejéből majdnem teljesen fennmaradt korabeli könyvgyűjtemény; az egyetlen, amely a mai napig is az alapító család tulajdonában maradt.

A több mint három évszázada Kismartonban található Esterházy-könyvtár alapvetően tükrözi vissza a mai hercegi család megalapítói, Miklós gróf és Pál herceg gyűjtőtevékenységét. A XVII. század első feléből Miklós gróf vallásos, meg nem alkuvó ellenreformátor eszmevilágának, a XVII. század második feléből Pál herceg, a barokkos „egyetemes ember" érdeklődésének és széles tudásának szinte teljes egyenrangúságát hirdetik az egymás melletti állományok.

A kiállítás a korral való összefüggésbe ágyazva, gazdag képanyaggal mutatja be a széles nyilvánosság számára ismeretlen könyvgyűjteményeket. A Kárpát-medencei műveltség magas fokát bizonyítják a magyar nemesség könyvtárainak ilyen szemlélettel először vizsgált könyvei, amelyek hűen tükrözik az újkor első századának politikai és vallási átalakulásait.

A mai közép-európai államok közös, nagy múltjáról, valamint Ausztria, Magyarország, Szlovákia, Horvátország résztvevő gyűjteményeinek és nemzeti könyvtárainak a közös Európánkban való tudományos együttműködés hatékony megnyilvánulásáról tanúskodik a kiállítás.

Esterházy Melinda

Tartalom

Arisztokraták és könyvkultúra a XVI–XVII. században két birodalom határán (Monok István) 11

Bibliotheca Zriniana (Ivan Kosić) … 17
A kiállított tárgyak leírása … 27

Janez Vajkard Valvasor könyvtára (Vladimir Magić) … 41
A kiállított tárgyak leírása … 49

A Bánffy család alsólindvai udvara és könyves műveltsége (Monok István) … 61
A kiállított tárgyak leírása … 65

A Nádasdy család sárvári és pottendorfi udvara és könyves műveltsége (Monok István) … 69
A kiállított tárgyak leírása … 77

A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége (Monok István) … 87
A kiállított tárgyak leírása … 93

A Bibliotheca Esterházyana (Stefan Körner) … 105
A kiállított tárgyak leírása … 119

A Pálffy-könyvtár (Eva Frimmová) … 129
A kiállított tárgyak leírása … 135

Thurzó György nádor és az Illésházyak családi könyvtára (Helena Saktorová) … 141
A kiállított tárgyak leírása … 149

A Révay család könyvtára Szklabinyán (Klára Komorová) … 157
A kiállított tárgyak leírása … 163

Rövidítések … 169
A katalógusban említett főúri udvarok és várak (térkép) … 170
A kötetben előforduló családnevek konkordanciája … 171
A kötetben előforduló helynevek konkordanciája … 175

Esterházy Pál: Speculum immaculatum, Viennae, Leopold Voigt, 1698.

Monok István

ARISZTOKRATÁK ÉS KÖNYVKULTÚRA A XVI–XVII. SZÁZADBAN KÉT BIRODALOM HATÁRÁN

A mohamedán terjeszkedés a VII. század óta aktuálpolitikai kérdés Európában. Az első hódító lendület Poitiers-nél tört meg 732-ben, a Pireneusi-félsziget jelentős része azonban a XV. század végéig mór uralom alatt maradt. A török előrenyomulás Európa irányába a Balkán-félszigeten sokáig eredménytelen volt, 1453-ban azonban elesett Bizánc. A XV. század második felében (Hunyadi Mátyás királysága idején) még ereje teljében lévő Magyar Királyság a XVI. század elejére az európai hatalmi játszma vesztese lett, a török így 1526-ban, a mohácsi csatában megsemmisítő csapást mért hadseregükre. 1541-ben a királyi székváros (Buda) megszállása, ezzel egyidőben az ország egyharmadának elfoglalása, illetve egy másik harmadnak önálló állammá formálása (Erdély) 150 évig olyan helyzetet teremtett, amelyben a terület vezető politikusainak elsődleges feladata – így politikai gondolkodásának meghatározója – az országegyesítés lett. Ez az újjáegyesítés a XVII. század végére sikerült úgy, hogy a középkori Magyar Királyság területe a Habsburg Birodalom részévé vált, Erdély pedig nagyhercegségi státuszt kapott. A közel két évszázados küzdelemben a Kárpát-medence gyakran vált hadműveleti területté, különösen súlyos harcok folytak a 15 éves háború (1592–1606) idején.

A XVI. század elejétől terjedő protestáns eszmék gyorsan ismertté váltak Magyarországon.[1] A katolikus egyház vezetői, a hierarchia csaknem teljes egésze elesett a mohácsi csatában, a szabad királyi városok többségi német lakossága szimpatizált Luther tanaival, a hatalomért versengő két király – Habsburg I. Ferdinánd és Szapolyai János – küzdelme vallási színezetet is nyert annak ellenére, hogy mindkettő római katolikusként halt meg. A Habsburg királyt ellenzők a katolikus vallást „osztrák" vallásként elutasították. A XVI. század végére a lakosság túlnyomórészt valamelyik protestáns hitvallást követte, de elkezdődött egy rekatolizációs mozgalom, amelyet a jezsuita rend és Pázmány Péter esztergomi érsek irányított. Az arisztokrácia jelentős része is protestánssá vált, főként lutheránus, de a magyar lakosság körében jelentős befolyást nyert a kálvinizmus is. A Török Birodalom és a Német Római Császárság határterületén elő – Ozaly, Zágráb, Csáktornya, Alsólindva, Kanizsa, Sárvár, Monyorókerék, Németújvár, Léka, Esterháza, Fraknó, Kismarton, Pozsony, Vöröskő, Biccse, Trencsén, Szklabinya vonal – arisztokrata családok néhány generációja ugyancsak lutheránus, esetenként kálvinista lett. A Pázmány Péterrel kortárs generációk azonban csaknem valamennyi családban katolizáltak. Az így megerősödött katolicizmus a XVII. század hatodik évtizedében Habsburg állami asszisztenciával az erőszakos térítéstől sem riadt vissza, ami egyébként idegen volt a korszak Magyarországán.

1 Klaniczay Tibor: *Réforme et transformation culturelles en Hongrie.* In: *Les réformes: enracinement socio–culturel. XXVe colloque international des études humanistes Tours, 1–13. juillet 1982.* Etudes réunies par Bernard Chevalier, Robert Sauzet. Paris, 1982.; Balázs Mihály: *Einleitung.* In: *Bibliotheca Dissidentium. Répertoire des non-conformistes religieux des seizime et dix-septime siècles.* Éd. par André Séquenny. Tom. XII. Baden–Baden, 1990. /Bibliotheca Bibliographica Aureliana. CXXI./

A török hódítás elől jelentős számú lakosság menekült északra.[2] Főként szerbek, horvátok és magyarok. Ekkor tűnnek fel a gazdag szegedi és makói családok Nagyszombatban, Kassán, Nagyváradon és persze más városokban is, ekkor települt jelentős horvát falusi lakosság az egykori Zala, Vas, Sopron és Moson megyei településekre. A XVI. század második felében a Habsburg Örökös Tartományokból, majd később a harmincéves háború idején Sziléziából, Csehországból, Württenbergből, Pfalzból, Bajorországból, de Bécsből (Hernals) is nagyszámú protestáns települt ugyanerre a területre, a polgárok főként Sopronba, Rusztra és Kőszegre.[3] A cseh nyelvű exulánsok elsősorban a szlovákok lakta területen telepedtek le (Trencsén, Szakolca). Etnikailag, nyelvileg és vallásilag nagyon összetett területről van tehát szó.

A művelődési intézményrendszer történetét tekintve[4] mindezek azt jelentették, hogy a XV. század végéig kiépült, és jól működő iskolarendszer, könyvtárak és más könyves műhelyek elpusztultak a harcokban. A protestáns tanítás szellemében, elsődlegesen a nemesség és a városi vezetők felelős gondolkodásának köszönhetően jól szervezett intézményrendszer épült fel a XVII. század elejéig. Ezt pusztította el a 15 éves háború, az erdélyi fejedelmek császárellenes hadjáratai, és a török portyázások (Erdélyben az 1658-as nagy tatár invázió), illetve a Thököly- és Rákóczi felkelések harcai. Mivel a XVII. században újjáéledő katolikus intézmények is pusztultak ezekben a háborúkban, a XVIII. század tehát valóban az újjáépítő század.

Az arisztokrata családok könyves kultúrájáról szólva[5] azonban hangsúlyoznunk kell az udvari kultúra példaadó szerepét, illetve azt a tényt, hogy a megszűnt királyi udvar szervezőerejét a főúri családok – nem csupán a mostani kiállításunkon szereplő nagyobb családok, hanem a velük rokon más famíliák is: Mikulichok, Erdődyek, Istvánffyak, Perényiek, Czoborok stb. – tudatosan és szervezetten vették át. Legfontosabb feladatuk valójában a határvédelem volt, minden tettük birtokaik, illetve az ország védelmének alárendeltségében értékelhető csupán: az egyházak támogatása, az iskolák alapítása, a vándornyomdász befogadása, és megrendelésekkel való ellátása, az egyházi és világi értelmiség pótlásához a környezetükben feltűnő tehetséges fiatalok külföldi tanulmányainak patronálása, erődítés, kastélyok építése, a kertkultúra, új haszon- és dísznövények elterjesztése, külföldi építészek, zenészek, művészek és tudósok fogadása stb.[6]

A XVI–XVII. századi Magyarországon megjelent kiadványok[7] előszavaiból, a peregrinus diákok által külföldön megjelent ajánlásaiból[8] jól követhető a területen élő arisztokrata családok generációinak kulturális ízlésváltozása, illetve a vallásos meg-

2 Összefoglalóan: Bessenyei József: *A menekültek és a magyarországi városhálózat kialakulása a török hódítás kezdeti periódusában.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp., 2002, MTA TTI (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek. 2.) 75–86.

3 Monok István: *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württenbergischen protestantischen Bibliothek in Güssing.* In: *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart.* Hrsg. von Gyula Kurucz. Stuttgart, 2003. 138–146.; Uő.: *Württenbergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában.* Magyar Könyvszemle, 2003. 205–211.; Uő.: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom XVI. zum XVII. Jahrhundert.* In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland.* Hrsg. von Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler. Bremen, 2004, Edition Lumire, 75–90.; Uő.: *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts.* Ungarn Jahrbuch 2004 [2005] 178–189.

4 Klaniczay Tibor: *Les intellectuels dans un pays sans universités (Hongrie: XVIe siècle).* In: *Intellectuels français, intellectuels hongrois.* Ed. par Béla Köpeczi, Jacques Le Goff. Budapest–Paris, 1985. 99–109.; Uő.: *Die Soziale und institutionelle Infrastruktur der ungarischen Renaissance.* In: *Die Renaissance im Blick der Nationen Europas.* Hrsg. von Georg Kaufmann. Wiesbaden, 1991. /Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung. Bd. 9./ 319–338.

5 Monok István: *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században.* CaféBábel, 14. kötet (Gyűjtés). 1994/4. 59–68.; Uő*: Über die höfischen Bibliotheken des XVI–XVII. Jahrhunderts im Karpatenbecken.* Acta Comeniana 15–16 (2002) [2003] 127–140.

6 A klasszikusnak mondható irodalomtörténeti feldolgozás szerkezetében is az udvarokat követi: Horváth János*: A reformáció jegyében.* Bp., 1957: A Perényiek csoportja, János király körül, Nádasdy csoportja, Az Enyingi Török-család kötelékében; és egy modern szemléletű forráskiadás: *Magyar udvari rendtartás. Utasítások és rendeletek 1617–1708.* Sajtó alá rendezte Koltai András. Bp., 2001, Osiris Kiadó.

7 Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár* I. kötet (RMK I.). Az 1531-től 1711-ig megjelent magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1879.; Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár* II-dik kötet (RMK II.). Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű

győződésben való állhatatosság, vagy éppen a változás. Ennek megfelelően a protestáns egyházak szervezéséhez alapvető könyvek jelentek meg magyarul, néhány nagytekintélyű wittenbergi, heidelbergi és tübingeni szerző kézikönyve. A főnemesi udvarokban aktív lelkészek és más értelmiségiek saját művei, iskolai használatra szánt munkák, továbbá alkalmi kiadványok. A XVI. század végéig megfigyelhető a nyomtatott könyvanyagban a nem vallási témájú könyvek arányszámának a növekedése, majd a XVII. század első felében újra a teológiai művekre esik a hangsúly.[9] Ennek oka a megerősödő katolikus egyház képviselőivel való vita, de felerősödött az egyes protestáns felekezetek közti véleménykülönbség is. A Dunántúli Református és az Evangélikus Egyházkerületek is csak a XVII. század elején válnak el egymástól véglegesen.[10] Jól megfigyelhető, ahogy Nádasdy Ferenc (a fekete bég), Nádasdy Pál, Batthyány Ferenc, Bánffy Miklós, Zrínyi György, Illésházy István és Pálffy Kata, vagy Révay Péter a birtokaikon nyomdászok segítségével aktívan befolyásolták ezeket a vitákat. Az egyes családok rekatolizált tagjai (Nádasdy Ferenc, Batthyány Ádám, Bánffy Kristóf, Esterházy Miklós stb.) azonnal átalakították a terület kulturális arculatát azzal, hogy sem a lelkészeket, sem az iskolákat, sem a nyomdákat nem patronálták tovább, hanem teret adtak a ferencesek, a jezsuiták, vagy a most figyelmünk központjába eső területen (az egykori Nyugat-Magyarországon) a ciszterciek működésének.

Az egyes családok könyvtárainak története – különösen azok tartalmi összetételét vizsgálva – természetesen pontosan ezt a változást mutatja. Általánosan elmondható, hogy a XVI. század végéig ezekben a könyvtárakban korszerű humanista könyvanyag gyűlt össze (antik szerzők, egyházatyák kritikai kiadásai, kortárs humanisták), a korai reformátor irodalom felekezettől függetlenül (Luther, Melanchthon, Bugenhagen, Calvin, Bèze, Zwingli stb.), latin, német, olasz, kivételképpen francia historikus irodalom, jogi alapművek és a család által patronált nyomda kiadványai. Azok a főurak, akik személyesen is foglalkoztak egyházszervezési kérdésekkel (Illésházy István, Batthyány Ferenc, Thurzó György), sok ilyen, akár részletproblémákkal foglalkozó könyvet szereztek be.

A 15 éves háború amellett, hogy súlyos veszteségeket okozott az ország intézményi hálózatában, ráirányította a figyelmet arra, hogy a török kiűzése a Kárpát-medencéből és Balkánról egyre sürgetőbb feladat az európai hatalmak számára. A XVI–XVII. század fordulója részben ezért is telt el a keresztény összefogás gondolatkörében. A teológiában az irénikus gondolatok, a filozófiában a keresztény újsztoicizmus, a politikai gondolkodásban pedig az unio christiana művei váltak népszerűvé. A fő-

hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Bp., 1885.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1473–1600. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos munkája. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1601–1635. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc és Holl Béla munkája, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit közreműködésével. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1636–1655. Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona és P. Vásárhelyi Judit munkája, Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.

8 *Régi Magyar Könyvtár*. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Bp., 1898.*; Régi Magyar Könyvtár*. III-dik kötet. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Pótlások, kiegészítések, javítások. 1–5. kötet. Borsa Gedeon irányításával Dörnyei Sándor és Szálka Irma munkája. Bp., 1990–1996, Országos Széchényi Könyvtár.

9 Péter Katalin: *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban*. In: P. K.: *Papok és nemesek*. Bp., 1995, Ráday Gyűjtemény. 77–97.; legújabban: Heltai János: *A XVII. század első felének (1601–1655) kiadványstruktúrája Magyarországon* (Az egyházi-vallási művek funkcionális és használati műfaji rendszere: Műfajteremtő elvek és célok, nyomtatott műfajok). Kézirat, 2003. A téma összefoglaló kifejtését lásd: Heltai János*: A 17. század első felének kiadványszerkezete: Műfajteremtő elvek és célok* In: *Fejezetek 17. századi nyomdászatunkból*. Szerk.: P. Vásárhelyi Judit, Bp., 2001, Országos Széchényi Könyvtár–Osiris Kiadó.

10 Monok István: *Nyugat-magyarországi olvasmányok a XVI–XVII. században*. Muratáj 2002. [2003] 51–66.; Uő.*: Lesende Magnaten und Bürger im Westungarn*. In: *Bibliothekar und Forscher. Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift für Norbert Frank zum 60. Geburtstag. Hrsg. von Felix Tobler*. Eisenstadt, 2003. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXV.) 179–190.

ként francia eredetű szövetségi elképzelések, tervek a török kiűzésére különféle formában kerültek a magyarországi arisztokrata könyvtárakba. Méltán, hiszen azok a tervek, amelyek a francia és a Habsburg uralkodó szövetségét vetették fel a keresztény összefogás alapjaként, szakítottak azzal a hagyományos gondolkodással, amely valamelyik nagyhatalomnak a legyőzéséhez kötötte az együttműködés lehetőségét. Sajnos a harmincéves háború valósága éppen ez utóbbi változatot tette realitássá. A magyarországi és erdélyi politika számára ez azt jelentette, hogy a választás a „Habsburgokkal vagy nélkülük" kérdéssé szűkült, és a válaszadásban megosztottság mutatkozott. Pázmány Péter megpróbálta a kortárs ifjú arisztokrata generáció tagjait abban az irányban befolyásolni, hogy ne csupán e perspektívában gondolkodjanak. A Habsburgokkal való szövetség – de nem a protestáns Erdély legyőzése után, hanem azt megtartva – számára megvalósítható alternatíva volt, ahogy azután Zrínyi Miklós, Nádasdy Ferenc, Pázmány Miklós és mások számára is. Nem csoda hát, hogy a könyvgyűjtő arisztokraták a politikaelméleti irodalom irányában bővítették ismereteiket és könyvtáraikat. A háborúra készülve nem feledkeztek meg a modern erődítés- és hadi tudományok műveiről sem.[11]

A XVII. század közepére, második felére lezajlott az egykori nyugat-magyarországi régió arisztokrata családjainak életmódváltása is abban az értelemben, hogy egyre nagyobb gondot fordítottak környezetük és életformájuk modernizálására. Nyelveket tanultak, a francia nyelv ismerete kezdett elterjedni a német és az olasz mellett, a gyermekek nevelését elsősorban a civilizatorikus és a felnőtt korban politikusként hasznosítható ismeretek megszerzésére összpontosították (földrajz, politika- és államelmélet, hadvezetés, vívás, tánc stb). A könyvtárak állománya is ennek megfelelően modernizálódott.

Bevezetőnk végén tehát megfogalmazhatjuk azt a véleményünket, hogy a mostani kiállításon szereplő családok tagjainak többsége a XVII. század végére a császári udvar környezetében élő osztrák és cseh kortársaikhoz hasonló műveltséggel bírt.[12]

11 Klaniczay Tibor: *Korszerű politikai gondolkodás és nemzetközi látókör Zrínyi Miklós műveiben.* In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Szerk.: Varjas Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó, 337–400.; Ötvös Péter: *Pázmány Miklós gróf könyvei.* In: *Klaniczay-emlékkönyv.* Szerk.: Jankovics József. Bp., 1994, Balassi Kiadó, 344–364.

12 Vö. *Adel im Wandel.* Austellung. Horn, 2–5. Juli 1990. Hrsg. von Helmuth Feigl. Wien, 1991. (*Studien und Forschungen aus dem Niederösterreichischen Institut für Landeskunde*; 15)

Sebacher, Johannes Capistran: Der Zum Vierten Erbaute Tempel Salamon,
Das ist: Höchst-Schuldigst-Demüthige Danck-Lob-Ehr und dedications-predfb/ Von der Zum Vierten Höchst-Kostbar von Ihro Hoch-Fürstl: Durchleucht Paulo Esterhasy Erbauten Kirchen dess weit-berühmten Gnaden-Orths Maria Auf der Haydt Hinter dem Ungerischen See-Förto…, Tyrnaviae, Johann Andreas Hörmann, 1703.

Assarino, Luca: La rivolutioni di Catalogna, 1648. – Zrínyi Miklós Ex librise 1646.

Ivan Kosić

BIBLIOTHECA ZRINIANA

1892 elején a horvát kormánynak köszönhetően az akkori Királyi Egyetemi Könyvtár épületébe érkezett Bécsből a Zrínyi család könyvtára. A könyvtárat a horvát kormány S. Kende bécsi antikváriustól vásárolta meg, aki a morvaországi Bítov városkában a morva főnemesi Daun család kastélyában bukkant rá.

A Bibliotheca Zriniana ma 500 kötetből, közöttük 5 ősnyomtatványból áll, és különgyűjteményként a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Régi Nyomtatvány- és Kézirattárának részlegében található. A gyűjteményből 29 kéziratpéldányt kiemeltek és áthelyeztek a könyvtár említett részlegének kéziratállományába.

A magyar szakemberek kutatásai szerint a Zrínyi család könyvtárából az idők során 202 könyv és 5 kézirat tűnt el.[1]

A Zrínyi család története

A horvát főnemesi Zrínyi család, amelyből a XVI. és a XVII. században több kiemelkedő horvát államférfi is származott, a XI. századi források által említett Šubić nemzetség Bribir vármegyében székelő bribiri hercegek ágából ered. A XIII. és XIV. században hatalmukat kiterjesztették a dalmát városokra és Boszniára, továbbá Humra és a Neretvai Hercegség egy részére is, s ezzel Horvátország legerősebb feudális családjává váltak. Ennek ellenére hatalmuk fokozatosan gyöngült, így 1347-ben arra kényszerültek, hogy átadják az ostrovicai várat I. Anjou Lajosnak (1326–1382), cserébe pedig a királytól az Una és a Korana folyók között birtokokat kaptak Zrin várával együtt.[2]

E horvát főnemesi család legkiemelkedőbb tagja a szigeti Šubić Zrínyi Miklós (1508–1566)[3] volt, aki 1543-ban horvát bánsága idején I. Ferdinánd (1503–1564) királytól megkapta Csáktornya várát és Muraközt, amely ettől fogva a Zrínyi család székhelyévé vált. Zrínyi Miklós 1566-ban 2500 katonájával védte Sziget várát Nagy Szulejmán török szultán ostromával szemben, s ennek során hősi halált halt.

Dédunokái, Miklós (1620–1664)[4] és Péter (1621–1671)[5] szintén horvát bánok, a török elleni harcokban, valamint a harmincéves háborúban tüntették ki magukat. Miklós 1664-ben a Zrínyi-Frangepán-féle[6] összeesküvés élére állt, amely célul tűzte ki Magyarország és Horvátország Habsburg-ház alóli függetlenítését. A kursaneci erdőben be-

1 Hausner Gábor–Monok István–Orlovszky Géza: *A Bibliotheca Zriniana története*. In*: A Bibliotheca Zriniana története és állománya*. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1991, Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, (Zrínyi Könyvtár, IV).

2 Vjekoslav Klaić: *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*. Zagreb, 1897, Naklada „Matice hrvatske".

3 Jaroslav Šidak: *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Zagreb, 1981, Školska knjiga, 61–70.; Vjekoslav Klaić: *Povijest Hrvata*. Knj. 5. Zagreb, 1988, Nakladni zavod „Matice hrvatske", 328–332.

4 Sík Sándor: *Zrínyi Miklós*. Bp., 1940, Franklin-Társulat; Dragutin Pavličević: *Povijest Hrvatske*. 2. izd. Zagreb, 2000, Pavičić, 190–193.

5 Ferdo Šišić: *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*. Zagreb, 1962, Matica hrvatska, 297–307.; Šidak 1981: 148–167; Pavličević 2000: 193–198.

6 Ferdo Šišić: *Zavjera Zrinsko-Frankopanska* (*1664–1671*). Zagreb, 1926, Tisak Jugoslovenske štampe d. d.

következett halála után az összeesküvés irányítását öccse, Péter, annak sógora, Frangepán Kristóf, továbbá magyar főnemesek, Lippay György esztergomi érsek, I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem, gróf Nádasdy Ferenc országbíró és a stájer főnemes Tattenbach Erasmus vette át. Az összeesküvők először francia, majd lengyel, végül pedig török segítséghez folyamodtak. A bécsi udvar és I. Lipót (1640–1705) császár a törököktől és magától Nádasdytól szerzett tudomást az összeesküvésről, amelynek résztvevőit 1671 folyamán kivégezték.

A szalánkeméni csatában 1691-ben elesett Zrínyi Miklós fia, Ádám,[7] 1703-ban pedig osztrák börtönben Zrínyi Péter fia, János Antal halt meg, ami egyúttal ennek a híres horvát családnak a kihalását is jelentette, lévén Zrínyi János a család utolsó leszármazottja.

A könyvtár története

A Bibliotheca Zriniana állományának nagy része a gyűjteményt megalapító költő, hadvezér és államférfi, Zrínyi Miklós könyvgyűjtésének az eredménye. Könyvtára törzsanyagának az 1662-ben készített *Catalogus*ban felsorolt műveket tekinthetjük, s e szerint Zrínyi Miklós saját könyvtára a Bibliotheca Zriniana teljes állományának jóval több, mint háromnegyed részét teszi ki. Zrínyi Miklós a könyvek igen csekély hányadát örökölte nagyapjától, Zrínyi Györgytől (1549–1603) és szintén költő apjától, Zrínyi Györgytől (1598–1626).

1636. április 21-én a költő Itáliába utazott, ahol 8 hónapot töltött el. Rómában VIII. Orbán pápa latin nyelvű verseskötetét dedikálta neki. Itáliából sok könyvet hozott magával Csáktornyára, tanulmányútja jelentős mérföldkő könyvtára történetében.

Olaszországi utazását követően Zrínyi egyre több könyvet kezdett vásárolni könyvügynökein keresztül.[8] Nincsenek pontos adataink arról, hogy ki mindenki szerzett be könyveket Zrínyi számára, de ezek egyike minden bizonnyal a velencei Alessandro Moro lehetett – aki Zrínyi nevében 10 000 tallért is átvett, XIV. Lajos ajándékát, amit a francia király Zrínyinek a török elleni sikeres háborúskodás jutalmaként küldött, továbbá Marco Ginammi (tekintélyes velencei kiadó és könyvkereskedő), valamint Zammaria Turrini, aki 1660-ban megjelentette Zrínyi Pétertől az *Adriai tengernek Syrenaia* horvát költői átdolgozását. Bécsben Matthaeus Cosmerovius, nyomdász és könyvkiadó vállalt közvetítést a könyvbeszerzésben, aki a császárvárosban 1651-ben jelentette meg Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* című művét. Ugyanő adott ki 1671-ben Bécsben egy Zrínyi Péter, Frangepán Kristóf és Nádasdy Ferenc peréről szóló könyvet is.

A Zriniana állományának legnagyobb hányada Itáliában jelent meg, ebből Velencében a legtöbb, ezután Németország, majd Ausztria következik.

Zrínyi korában a könyvállomány gyarapítása főként már meglevő könyvtárak megszerzésével, öröklés, vásárlás vagy ajándékozás útján történt. Az ex librisek tanúsága szerint ily módon a Zriniana állományába csak a Listi családtól[9] mintegy 100 kötetet számláló könyvgyűjtemény érkezett. Zrínyi Miklós első felesége, Eusebia révén gyakori vendég volt a Draskovich családban, amelynek könyvtára őrizte Istvánffy Miklós gazdag kézirat- és könyvgyűjteményét. A csáktornyai könyvtárba más személyeknek köszönhetően is érkeztek kötetek. Jacques Bongars *Rerum Hungaricarum scriptores varii* című népszerű könyvének előző tulajdonosai Erdődy Péter és Ráttkay György voltak, Sigismund Herberstein *Rerum Moscoviticarum comentarii* című korszakos jelentőségű művét pedig eredetileg Balassa István birtokolta. A Habsburg-ház történetéről szóló kötet előző tulajdonosa az a Kéry Ferenc volt, akinek János nevű testvére búcsúbeszédet mondott Zrínyi Miklós sírjánál. Belec várában a költőénél lényegesen nagyobb könyvtára volt Mikulich Sándornak, akinek egy, a csáktornyai gyűjteményben fellelhető kötete arról tanúskodik, hogy bár

7 Emilij Laszowski: *Adam grof Zrinski*. Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu, N. s. Zagreb, 1937, VII., 79–101.
8 Klaniczay Tibor: *Zrínyi Miklós*. Bp., 1964, Akadémiai Kiadó.
9 Komáromy András: *Liszty László munkái*. Bp., 1891, Franklin Kiadó, 3–112.

nem voltak jó viszonyban, ő is kölcsönzött Zrínyi Miklósnak könyvet. A könyvgyűjtőkre jellemzően Zrínyi is ajándékozott műveket barátainak, például a holland Jacobus Tollius Pötting gróf látogatásakor Csáktornyán – amint arról Nicholus Witsten Tollnak írt levelében beszámol – „három török könyv"-vel lepte meg ismerősét.[10]

Az 1670-es összeírás szerint a könyvek négy szekrényben helyezkedtek el, talán ezek egyike látható azon a metszeten, amelyet Tobias Sadler készített 1680 körül Zrínyi Ádámról.

Zrínyi Miklós 1662-ben szakkatalógust készíttetett. Kende[11] szerint a katalógus Zrínyi-autográf, de valószínűbb, hogy egy kisebb műveltségű írnok állíthatta össze, aki nem a könyvgerinc feliratairól indult ki, hanem kézbe vette a könyveket és leírást készített azok címlapjáról. A hosszabb címeknek csak a tipográfiailag kiemelt részét másolta le, a szórendet azonban sehol sem változtatta meg. Ha a szerző neve nem szerepelt a címlapon, előfordult, hogy a nyomdászt nevezte meg szerzőként. A címleírást a könyv állapotára és méretére vonatkozó följegyzés követte. A szakbeosztást valószínűleg maga Zrínyi végezte el: I. *Historici antiqui Romani et alii*; II. *Historici omnis generis et nationis mixtim*; III. *Historici Pannoniae et Orientalium*; IV. *Politici*; V. *Militares*; VI. *Geographi et Cosmographi*; VII. *Poetae Latini*; VIII. *Poetae Itali*; IX. *Scholastici*; X. *Domesticae*, *Oeconomicae*; XI. *Miscellanei*.

A szekrényekben az alsó polcon a legnagyobb könyvek, a felső polcokon pedig a kisebb méretűek helyezkedtek el. Mivel az 1662-es összeírásban szereplő könyvek gerincszámai közül az utolsó az 501-es, a könyvtár ekkoriban kb. 500 kötetből állhatott. A katalógus összeírása után – többek között a Listi családtól származó könyvekkel bővült a könyvtár – a gyűjteményben a legnagyobb szám a 617-es, ami arra enged következtetni, hogy Zrínyi Miklós halála előtt a könyvállomány meghaladta a 600 példányt.

A könyvek többségét fehér pergamenbe kötötték, némelyik azonban bekötetlen, körülvágatlan volt, ezeket papírborítóban tartották. Zrínyi megőrizte az előző tulajdonosok kötéseit, a különösen nagy becsben tartott könyveit pedig sötétvörös bőrbe köttette.

A bécsi Elias Widemann vésnököt Zrínyi 1646-ban bízta meg ex librisének elkészítésével, melyen arcképe és a *Nemo me impune lacesset* jelmondat volt látható.[12] Ezt a feliratot általában a könyvtáblák belső lapjára ragasztatta fel. Miután a király 1647. december 27-én horvát bánná nevezte ki, Zrínyi a beragasztott metszetek alá kalligrafikus betűkkel odaíratta új jelmondatát, a *Sors bona nihil aliud*-ot. Új jelmondattal ellátott új exlibrisét Widemann készítette 1652-ben.

Zrínyi végrendeletében szigorú előírásokat tett a levéltár használatára vonatkozóan, de nem szabályozta a könyvtár használatát. Nem tudjuk, ki volt megbízva a könyvtár gondozásával, mint ahogy arról sincsen adatunk, hogy ki kaphatott engedélyt a könyvek kölcsönzésére, vagy helyben olvasására. A korábbiakban már említettük, hogy a könyvtárat meglátogatta a holland Jacobus Tollius. Az 1640-es évek közepén Juraj Križanić[13] horvát tudós a Csáktornya melletti Nedelicén tartózkodott, és szintén használta a Zrínyi-könyvtár köteteit.

A fennmaradt könyvek némelyikében Listi Ferenc bejegyzéseit és Zrínyi Miklós könnyen azonosítható kézírását találjuk.[14] Legkedvesebb könyveibe saját kezűleg írta be *Sors bona nihil aliud* jelmondatát, és a könyvek belső tábláira, előzékleveleire vagy kötéseire rövid mondásokat jegyzett föl. Jakob Schrenck von Notzing metszetgyűjteményébe dédapja arcképe alá egy latin epigrammát írt be, Vincenzo Tanara kertészeti kézikönyvének könyvtáblájára pedig feljegyzést készített a gyümölcsnemesítéssel kapcsolatos gyakorlati tennivalókról. Általában azon a nyelven írta megjegyzéseit, amelyen

10 *Zrinski i Europa* / uredila Jadranka Damjanov. Sv. 1. Zagreb, 2000, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj,151–158.
11 S. Kende: *Bibliotheca Zriniana: Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi.* Bécs, 1873, Verlag von S. Kende.
12 Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család törökellenes harcai a XVI-XVIII. század képzőművészetében.* Bp., 1966.
13 Ivan Golub: *Križanić*. Zagreb, 1989, Krščanska sadašnjost.
14 Kovács Sándor Iván: *Zrínyi epigrammái*. Bp., 1982, Európa Kiadó–Helikon Kiadó.

a könyv íródott, de néha hirtelen magyarra váltott. A teológiai irodalom hiányzik a könyvtárból, Zrínyi minden bizonnyal az ehhez a területhez tartozó, nagyrészt ajándékba kapott könyvek túlnyomó többségét a családi sírboltot őrző szentilonai pálos rendháznak és az általa 1658-ban betelepített csáktornyai ferenceseknek adományozta. A könyvek három csoportja témája naprakészsége és gazdagsága tekintetében a kortárs magyar könyvtárak fölé emelkedik: ezek a hadművészeti munkák, a politikaelméleti tanulmányok és a kortárs itáliai költészet.

A könyvanyag több mint fele latin, egyharmada olasz, a maradék pedig francia, magyar, német, cseh, spanyol és horvát nyelvű, valamint többnyelvű szótárakat is találunk.

A horvát szerzőktől Zrínyi Miklós könyvtárában a következő könyvek találhatók meg: Ivan Derechkay: *Historia od Troie* (1622, kézirat), Franjo Glavinić: *Historia Tersattana* (Udine, 1648.), Lovro Kurelić: *Breve succinto racconto del viaggio* (Vienna, 1661) és Mavro Orbini: *Il regno de gli Slavi* (Pesaro, 1601). Az elveszett művek között tartjuk számon a következőket: Bartulo Durđević: *De Turcarum moribus epitome* (Lugduni, 1553), Brno Karnarutić: *Vazetje Sigeta grada* (Venetia, 1584), Franjo Niger: *De conscribendis epistolis tractatio* (Venetiis, 1573), Petar Loderecker: *Dictionarium septem diversarum linguarum* (Pragae, 1605; a cseh bencés szerzetes szótára valójában Verancsics Antal 1595-ben Velencében kiadott ötnyelvű szótárának a második kiadása) és Ráttkay György: *Memoria regum et banorum* (Viennae Austriae, 1652).

Zrínyi Péter könyvei

Zrínyi Miklós kursaneci erdőben történt halála után kétesztendős Ádám fia és ötéves Mária Katalin lánya neveltetésének gondjai özvegyére, Löbl Mária Zsófiára hárultak. Bátyja közjogi méltóságait és katonai funkcióit Zrínyi Péter kapta meg, aki hamarosan beköltözött a csáktornyai várba.

1670 elején a politikai szervezkedésbe bonyolódott Zrínyi Péter a törökkel tárgyalt, a Muraközben nemesi felkelést hirdetett, és Stájerország ellen készült. Március 13-án távozásra szólította fel sógornőjét Csáktornyáról, aki gyermekeivel Varasdra költözött Draskovich János házába. A zágrábi káptalan küldöttei március 16-án részletes jegyzéket állítottak össze az özvegy Csáktornyán hátrahagyott ingóságairól. A jegyzék megemlíti a könyvtárat is, ahol a könyvek négy szekrényben voltak elhelyezve.

Az udvar március 30-án proscribálta Zrínyi Pétert, és Paris Spankau vezetésével katonaságot küldött elfogatására. Az április 14-én Csáktornya alá érkező császári csapatok csak Frangepán Katalint találták ott, aki ellenállás nélkül átengedte a várat. Spankau emberei földúlták és kifosztották a Zrínyi-birtokokat. Hamarosan megkezdődött Zrínyi Péter javainak hivatalos konfiskálása. Petar Prašinski és Franjo Špoljarić, a pozsonyi magyar kamara küldöttei 1670. május 20-án érkeztek Csáktornyára, és Löbl Mária Zsófia lakrészén szálltak meg. A császári végrehajtók a lefoglalás során tiszteletben tartották az özvegy birtokjogát, aki kihallgatása során önként kiszolgáltatta a Frangepán Katalin által az őrizetére bízott vagyontárgyakat.

A Zrínyi Péter birtokrészén két ízben (1670. május 20-án és július 21-én) megejtett konfiskálás jegyzőkönyveiben többször is szó esik könyvekről. A második összeírás jegyzéke után csatolt füzet tartalmazza Zrínyi Péter lefoglalt könyveinek jegyzékét.[15]

A könyvek többnyire latin és olasz nyelvűek. Legnagyobb mértékben az orvostudomány képviselteti magát: sebészeti, anatómiai, gyógyszerészeti, lóápolási művek. Hasonlóan nagy arányban szerepelnek az antik auktorok. Bátyjáéval összehasonlítva Zrínyi Péter könyvtára gyengén volt felszerelve hadtudományi, politikai, történettudományi művekkel. Többek között hét példányt foglaltak le Frangepán Katalin Velencében kiadott, *Putni tovaruš* című horvát imádságoskönyvéből. A Buccariban 1670. június 22-én megejtett konfiskálás során

15 *Izprave o uroti bana P. Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana* In*: Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et com. Fran. Frangepani illustrantia* / collegit: skupio Fr. Rački. Zagreb, 1873, Jugoslavenska akademija, 556–586, br. 634.

lefoglalták Zrínyi Péter horvát *Syrena*-fordításának velencei példányait. Egy 1672-ből származó irat a két évvel korábban, különböző személyek által a Zrínyi-birtokokról jogtalanul elhurcolt ingóságokat sorolja fel, köztük körülbelül kétszáz elhurcolt könyvet. Zrínyi Péter könyvtárának nagyobb részét fosztogató katonák hordták szét Ozalyból, a Csáktornyán őrzött könyveit a kamara foglalta le. Egyetlen, Zrínyi Péter possessor-bejegyzésével ellátott kötetről tudunk: ez az *Odysseia* egy latin kiadása. Sorsát úgy kerülhette el, hogy még 1662 előtt Miklós könyvei közé keveredett.

A könyvtár Zrínyi Ádám idejében

Zrínyi Ádám Zrínyi Miklós második feleségétől, Löbl Mária Zsófiától született 1662-ben Bécsben, a Löbl család vagy Zrínyi Miklós palotájában. Később, a bécsi egyetem matriculájában is mint „Viennensis" szerepel.[16]

1673 végén már az egyetemmel egy kötelékbe tartozó bécsi jezsuita kollégiumban találjuk, ahol a poétai osztályba iratkozott be. 1676 tavaszán, a poétikai és a retorikai év elvégzése után befejezte a kollégium gimnáziumi tagozatát. A Bibliotheca Zrinianaba került könyvek többsége gimnáziumi, egyetemi tankönyv.

Zrínyi Ádám egészen 1679 nyaráig Bécsben tartózkodott, élte az udvari arisztokrácia életét, amelyről saját följegyzései, könyvbejegyzései adnak számot. Részt vett udvari fogadásokon, esküvőkön is, egyebek közt Lotharingiai Károly és Eleonóra Mária Jozefa főhercegnő 1678-ban megtartott esküvőjén. Az eseményt a szintén Zrínyi Miklós könyvtárából származó, a belga háborúkról szóló könyvbe tett kis nyolcleveles füzetecskében írja le. A belgiumi eseményekről ebben található feljegyzései azt is tanúsítják, hogy tudatosan készült későbbi németalföldi útjára.

1679 nyarán hagyta el a császárvárost, miután személyesen is fogadta őt I. Lipót császár. Zrínyi Ádám 1680 elején indult el a tanulmányai lezárásaként tervezett külföldi peregrinációra. Az 1425–26-ban alapított leuveni egyetemen tanult 1669-ben unokatestvére, Zrínyi János is. Az 1681. április elejére datált *De la fortification militaire* című kétkötetes francia nyelvű kéziratából úgy látszik, hogy erődítéstani előadásokat is hallgatott, amelynek nagy hagyományai voltak a német és a németalföldi területeken.

Zrínyi Ádámot az uralkodó, I. Lipót császár 1680. december 28-án nagykorúvá nyilvánította. A császári udvarból első útja Csáktornyára vezetett, ahol nekilátott birtok- és egyéb ügyei rendezésének.[17] Elődei, mindenekelőtt Zrínyi Miklós és nagybátyja, Zrínyi Péter példáját követve bekapcsolódott a törökellenes küzdelmekbe. Hadi sikerei nyomán hamarosan udvari kamarás és tanácsos lett, 1684. július 1-jén pedig a király aláírta a Zrínyi Ádámot légrádi fizetéses főkapitánnyá kinevező okmányt.[18] Valószínűleg 1684-ben vezette oltárhoz az ősi osztrák családból származó Katharina Maria Lamberget.

Meredeken felfelé ívelő pályáját az 1691. augusztus 19-én Szalánkeménnél lezajlott ütközet törte derékba. Itt, a Duna és Tisza találkozása közelében fekvő csatatéren ütközött meg a Badeni Lajos, azaz I. Ludwig Wilhelm (1655–1707) vezette keresztény sereg Köprülü Musztafa hadaival. Zrínyi Ádám ezredes e csatában vesztette életét.[19] Tekintettel arra, hogy a hátát érte találat, kétségek merültek föl halála körülményeit illetően.[20] Pálos hagyomány szerint holttestét a Csáktornya melletti szentilonai családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.[21]

Zrínyi Ádám könyvei ma Zrínyi Miklóséval együtt találhatók. Elsőként Heinrich Daun, a könyvtár utolsó magántulajdonosa kísérelte meg szétválasztásukat (számunkra ismeretlen forrás alapján).

16 Laszowski 1937. 83.

17 Laszowski 1937. 89.

18 Takáts Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok.* – Bp., 1922, Genius, 344–374.

19 Rudolf Schmidt: *Podaci o Adamu grofu Zrinskom iz Austrijskoga ratnoga arkiva*, Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu, N. s., Zagreb, 1937, VII, 102–127.

20 Laszowski 1937. 97–98.

21 Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története (1225–1711).* I. Bp., 1938. 51.; Hausner et al. 1991. 61.; Damiš 1994. 141–142.

A költő Zrínyi halálakor a könyvtárban a könyvek száma meghaladta a 600-at, Zrínyi Ádám örökségének összeírásakor pedig több mint 800 kötetet regisztráltak.

Mivel Zrínyi Ádámnak nem volt örököse, a magyar kamara a családot kihaltnak nyilvánította és elkezdte a vagyon összeírását. Hosszas egyezkedések után az özvegy elfogadta a végkielégítésként felajánlott 50 000 forintot, és a gyászév leteltével újra férjhez ment. A Zrínyi Ádám után hátra maradt ingóságokat – így a kincstárat, a fegyvergyűjteményt, a festményeket és a könyvtárat – magával vitte új házastársa lakóhelyére, a morvaországi Bítovba.[22]

Bítovban

Bítov (német nevén Vöttau) ma üdülőfalu a Dyje (Thaya) folyó völgyében, alig néhány kilométerre az osztrák határtól. Az erdőben, hegytetőn magasodó kastély a falutól félórányi járásra található. A bítovi vár története a XI. századig vezethető vissza. A XVI. század elejétől az ősi morva eredetű Jankovských z Vlašime család birtokolta. Zrínyi Ádám özvegyének második férje a család egyik tagja, a bítovi ágat megalapozó Bedřich z Vlašime dédunokája, II. Maximilian Arnošt lett. Házasságukból két leánygyermek született. Miután az idősebb lánynak egyik férjétől sem születtek gyermekei (előbb Kaunitz, majd Cavriani gróffal házasodott), Bítovot Heinrich Josef Daun gróf szerezte meg a kisebbik lánnyal, Maria Leopoldinával kötött házassága révén.[23] A bítovi uradalom ezután egyenes ágon öröklődött a Daun családon belül.

A Daun család jó nevű, ősi, birodalmi família. Soraiból számos kiváló katona került ki. A bítovi Heinrich Josef bátyja, Johann Jakob Daun, nápolyi alkirály.[24] A Daunok nem gyarapították a könyvtárat. Bítovban egyetlen számottevő hagyaték keveredett a csáktornyai eredetű könyvek közé: Ingac Hynek z Vlašime könyvtára. 33 kötet őrzi névbejegyzését. Fennmaradt két autográf kézirata is.

A Zrínyi Ádám halálakor 800 kötetnél többet számláló gyűjteményhez hozzászámítva a Vlašim-hagyatékot és esetleg néhány más idesodródott könyvet, a XVIII. század elején mintegy 850 kötettel kell számolnunk. Tekintettel arra, hogy ebből körülbelül 320 tétel elkallódott a bítovi időszak során, feltehetően Lamberg Mária Katalin két lánya megfelezte az anyai örökséget képező ingóságokat, és így a könyvtárat is.

A megfogyatkozott könyvtárat Heinrich Daun a XIX. század második felében, a vár egyik legnedvesebb helyiségében találta meg. Az egymásra dobált, enyészetnek indult köteteket gondosan rendezte, és egy külön szobában helyezte el.[25]

Zágrábban

Szluha László az a fiatal pap, aki Pallavicini Alfonz fiának nevelőjeként tevékenykedett Bécsben, 1873 nyarán, egy kirándulása során eljutott Bítovba, ahol a könyvtárterem polcain jó érzékkel talált rá az 1662-es *Catalogus*-t tartalmazó, hosszúkás, palimpszeszt-kötésű füzetkére. Felfedezésének jelentőségét felismerve, felvette a kapcsolatot Toldy Ferenccel, a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkárával. Nem sokkal később Toldy Ferenc meghalt, így a könyvtár feldolgozásának feladata Szluha Lászlóra maradt, aki nagy lelkesedéssel vetette bele magát a munkába. Hamarosan azonban ő is megbetegedett, és 1879. május 31-én meghalt. Halálának évfordulóján Toldy László[26] (Toldy Ferenc fia) nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott *Szluha László emlékezete és a Zrínyi-könyvtár* címmel a Történelmi Társulatban. A választmányi gyűlés határozatot hozott a könyvtár tudományos feltárásáról, és a kiváló kodikológus Csontosi Jánost bízta meg, hogy

22 Laszowski 1937. 98–99.
23 Laszowski 1937. 100–101.; Štátni archiv v Brně. *Průdovce po archivních fondech. Svazek 3.* Szerk: Vladimír Voldán, Praha, 1966.
24 Franz-Lorenz von Thadden: *Feldmarschall Daun Maria Theresias grösster Feldherr.* Wien; München, 1967. Verl. Herold.
25 Orlovszky Géza: *A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa.* In: Zrínyi Dolgozatok I. Bp., 1984, ELTE BTK, 8–71.
26 Toldy László: *Szluha László emlékezete és a Zrínyi-könyvtár.* Bp., 1880, Rudnyánszky.

a helyszínre utazva végezzen kutatásokat.[27] Csontosi utazására 1881 szeptemberében került sor. Megfigyeléseit, tapasztalatait nem tette közzé.

1890. január 2-án Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója értesült Heinrich Daun haláláról, és arról, hogy hagyatékát az örökösök árverésre kívánják bocsátani. Vásárlási megbízatással haladéktalanul Morvaországba küldte Majláth Bélát. Majláth minden sietség ellenére késve érkezett. Zrínyi Miklós kíséretéhez tartozott vitézek néhány fegyverzetén kívül csak a költőnek, halálos ágyán fölvett, eredeti olajfestésű mellképét sikerült megszereznie. A Bítovból elszállított könyveket Bécsben, S. Kende antikváriumában találta meg, aki hozzájárult, hogy Majláth tanulmányozza a gyűjtemény érdekesebb darabjait, és az ismeretlen Zrínyi-autográfokról másolatot készítsen. *Bibliotheca Zrinyiana* címmel katalógust adott ki a könyvekről, és elküldte a jelentősebb magyar könyvtáraknak és magángyűjtőknek. Mivel a kért 12 000 forintos, akkoriban borsos összegnek számító vételár megfizetésére nem akadt azonnal magyar intézmény vagy mecénás, a horvát kormány a magyar fél habozását kihasználva megvásárolta a könyveket, és a zágrábi Királyi Egyetemi Könyvtárnak adta át megőrzésre.[28]

A Zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár a Kendétől megvásárolt kötetekből „Bibliotheca Zriniana" néven különgyűjteményt hozott létre. Kiemelték azonban belőle a kéziratokat, és néhány nyomtatványt is a könyvtár más részlegeibe osztottak be.

Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István és Orlovszky Géza magyar kutatók rekonstruálták a Zrínyi család könyvtárát, és munkájukat 1991-ben *A Bibliotheca Zriniana története és állománya* című reprezentatív katalógusban publikálták. 2001 és 2002 folyamán Monok István és Kokas Károly vezetésével a könyvtár digitalizálására, 2003-ban pedig az ennek eredményeit közzétevő honlap bemutatására került sor a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban.

A Frangepán család története[29]

A Frangepán család az egyik legfontosabb horvát nemesi család. Először a XII. században említik őket, mint vegliai (krk-i) hercegeket, a későbbi dokumentumok többek között Francapanoknak, Frangepanoknak, Frangipanoknak említik őket. A Frankapan családnevet 1430-ben vették föl, ezzel is bizonyítandó a római Frangipanoktól való származásukat, akiknek a címerét is átvették.

A család első jelentős alakja I. Dujam herceg (1118–1163), akinek a fiai I. Bartul és I. Vid 1163-ban egyezséget kötöttek Velencével, mely szerint 350 bizánci arany fejében megtarthatták a Vegliai Hercegséget. Dujam harmadik fia, II. Bartul (†1209) III. Béla király szolgálatába állt, aki 1193-ban Modrus vármegyét ajándékozta neki, utódai pedig 1225-ben II. Andrástól Vinodolt kapták meg. A Frangepánok egyre szorosabbra fűzik kapcsolataikat az Árpád-házi uralkodókkal, dél felé terjeszkedve pedig szárazföldi helyzetüket is megerősítik. Zenggben 1271-ben megszerzik az elöljárói, 1302-ben hercegi címet, elfoglalják Gackát Otočaccal, 1323-ban pedig megszerzik Drežniket Szluinnal. A Frangepánok meredeken fölfelé ívelő politikai pályája Nagy Lajos uralkodása alatt kezdődik, amikor fölszabadulnak velencei vazallusságuk alól, és hamarosan Horvátország legerősebb feudális uraivá válnak. V. János (†1393). Zsigmond királytól megkapja Cetint és 1392-ben a báni címet. Fia, IV. Miklós átvette a Frangepánok minden birtokát, és a királytól zálogba kapta szinte egész Horvátországot, 1426-tól 1432-ig pedig a dalmát-horvát báni posztot töltötte be. Összekülönböző fiai felosztják egymás között a kiterjedt családi birtokokat, létrehozva ezzel nyolc újabb ágat, 1449-ben így elkezdődik a család tekintélyének gyors hanyatlása. Korvin

27 Toldy László: *XVII. századbeli szakácskönyv*. In: *Történelmi Tár*. 1881. 367–371, 569–581; 1882: 188–200, 380–387.

28 Laszowski 1937. 100.

29 Vjekoslav Klaić: *Krčki knezovi Frankapani*. Zagreb, 1901, Izdanje „Matice hrvatske"; *Hrvatski biografski leksikon*. Sv. 4. Zagreb, 1998, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 387–427.

Mátyás király elveszi tőlük Gackát Otočaccal, valamint a horvát tengermellék egy részét Zenggel. VII. János mint a vegliai ág utolsó sarja 1480-ban átengedi Velencének Veglia szigetét. A XVI. század végére csak a tržaki Frangepán ág marad fönn, de ez is kihal Frangepán Kristóf halálával.

A Frangepánok hatalmas építészeti, írott és a szellemi hagyományokra kiterjedő örökséget hagytak maguk után. Több templomot és kolostort építtettek (a trsati és a Košljun szigeti ferences kolostor), kitartóan terjesztették, állhatatosan védték a glagolita írásbeliséget, állást foglalva annak világi (a közszereplés és a magánélet írásbelisége során) és egyházi (az ószláv liturgiában) használata mellett. Nekik köszönhetően a horvát területek nagy része meg tudta őrizni függetlenségét. A Frangepán családhoz köthető több egyházi, jogi, irodalmi és gazdasági jellegű kéziratemlék. A Frangepánoknak köszönhető a *Vinodoli törvénykönyv* (*Vinodolski zakonik,* 1288) és a *Veglai statútum* (*Krčki statut,* 1325), az ő idejükben készítették elő nyomtatásra az első horvát könyvet a *Római udvari törvény misszáléját* (*Misal po zakonu Rimskoga dvora*, 1483), a glagolita könyvnyomtatásnak ezt a remekművét, de a Frangepánok voltak a tulajdonosai a *Glagolita Clozianus* (*Kločev glagoljaš*) nevű XI. századi kódexnek, amelyet ma részben Innsbruckban, részben pedig Trsatban őriznek.

A Frangepán család néhány kiemelkedő államférfit, katonai vezetőt és egyházi méltóságot is adott. Közülük is kiemelkedik Ozalji Bernárd (1453–1530k.), aki Mátyás király szolgálatában állt, tőle kapta lovagi címét is. A török elleni harcokban kitüntette magát, különösképpen az 1483. november 6-án az Unánál vívott csatában, míg az 1493-as krbavai csatából alig került ki élve. Nürnbergben 1522-ben a német birodalmi gyűlés előtt *Oratio pro Croatia* címmel beszédet mondott, melyben segítséget kért a török elleni harchoz. Primož Trubar szlovén nemzetébresztő és protestáns teológus említi, hogy Bernárd saját szkriptóriummal rendelkezett, amelyben lefordíttatta az egész Bibliát horvát nyelvre, és ezt a fordítást használták a Szentírás protestáns kiadásaiban is.

I. Brinji Kristóf (1482–1527), Bernárd modrusi herceg fia I. Maximillian császár szolgálatában állt és Velence ellen harcolt. Elfoglalta Friuli tartomány csaknem egész területét, 1514-ben foglyul esett és Milánóban raboskodott, de 1519-ben sikerült megszöknie. Raboskodása idején 1518-ban saját költségén kinyomtattatott Velencében egy német nyelvű, fametszetekkel díszített breviáriumot. A metszetek egyikén Frangepán Kristóf látható feleségével, Apollóniával, akiről feltételezhető, hogy egyben a latin nyelvű zsolozsmás könyv fordítója is volt. Szapolyai János Frangepán Kristófot Horvátország és Szlavónia bánjává, továbbá a Duna-Dráva köze főkapitányává nevezte ki.

Frangepán Ferenc (†1543) ferences szerzetes és kalocsai érsek, Szapolyai János és I. Ferdinánd minisztere volt. Beszéde, amit V. Károly császár és a német rendek előtt tartott, 1541-ben Augsburgban és Wittembergben nyomtatásban is megjelent.

I. Brinji Vuk herceg (†1546) bátyjával II. Kristóffal azoknak a horvát nemeseknek az egyike volt, akik 1527. január 1-jén Cetinben I. Habsburg Ferdinándot horvát királlyá választották. Kitűnt a török elleni harcokban, az augsburgi német birodalmi gyűlésen pedig 1530. augusztus 24-én V. Károly és I. Ferdinánd király előtt híres latin nyelvű beszédet mondott, amelyben kiemelte a horvátok nyolcvan éve folyó harcait a török ellen és mindkét uralkodó segítségét kérte. Beszéde még ugyanebben az évben megjelent Augsburgban.

Slunjski Ferenc (1536–1572) Drashkovich György püspökkel együtt töltötte be a báni méltóságot és több törökellenes csatában vett részt.

IX. Tržaki Miklóst (1584–1647) 1616-ban nevezte ki a király horvát bánná, de 1622-ben lemondott a báni tisztről és meghozta végrendeletét, melyben gazdag tőkéjű alapítványt tett a Frangipaneum létrehozása céljából, „elsősorban horvát vagy illír" diákok javára.

II. Tržaki Vuk Kristófot (1588k.–1652) 1626-ban tábornokká léptették elő és kinevezték egész Horvátország és a Tengermelléki Határőrvidék katonai parancsnokává, az egyetlen horvátként, aki ezt a posztot betöltötte.

A török elleni harcokban jeleskedett II. Tržaki Ferenc Kristóf (1643–1671), Vuk Kristóf fia. Itáliában végezte tanulmányait, majd Rómában feleségül vette Julia Anna de Narot Antonio Barberini

kardinális unokahúgát. Sógorával, Zrínyi Péterrel a török elleni harcokban tüntette ki magát, különösen 1663-ban az Otočac melletti csatában. Csatlakozott a sógora, Zrínyi Miklós vezette összeesküvéshez, melynek leleplezése után 1671. április 30-án Bécsújhelyen Zrínyi Péterrel együtt kivégezték. Frangepán Kristóf kéziratos hagyatékában fönnmaradt a korabeli olasz költészet szellemében írt *Az idő múlatására való kertecske* (*Gartlic za čas kratiti*) című versgyűjteménye.[30]

Említést érdemel még Frangepán Anna Katalin (1625–1673), Frangepán Kristóf húga, Zrínyi Péter felesége, aki mind anyagilag, mind erkölcsileg támogatta a horvát kaj nyelvjárású írókat, maga pedig az 1661-ben Velencében kiadott *Putni tovaruš (Útitárs)* című imakönyvet jegyzi szerzőként.

Gualdo, Priorato: Vite et azzioni di personaggi militari, e politici, 1674.
Zrínyi Miklós Ex librise 1652.

30 Mihovil Kombol: *Povijest hrvatske književnosti.* 2. izd. Zagreb, 1961, Nakladni zavod „Matice hrvatske", 274–277.

1.

1. Zrínyi Miklós arcképe *(Ismeretlen festő, XVII. század)*
Olaj, vászon, 222×139 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 560

2. Schrenck von Notzing, Jakob: *Imperatorum regum atque archiducum, principum necnon comitum, baronum, nobilium clarissimorum virorum imagines … Oeniponti, excudebat Joannes Agricola, 1601. 2° NSK BZ 1*

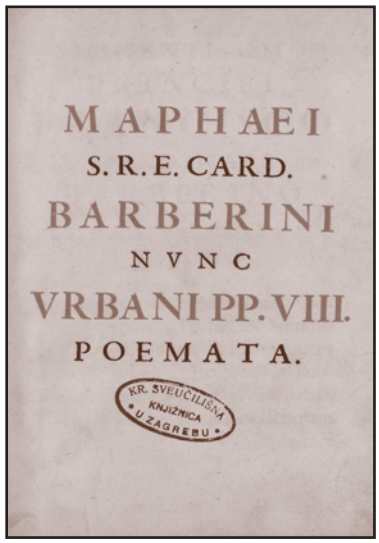
Jakob Schrenck von Notzing († 1612), osztrák diplomata a II. Rudolf császárnak (1552–1612) és III. Fülöp (1578–1621) spanyol királynak ajánlott metszetgyűjteményben az osztrák főhercegi ház jeles tagjainak képét és rövid életrajzát közölte, a metszetek között szerepel Mehmed-pasa Sokolović (1509–1579) nagyvezír képe is. A 76. lapon található a szigetvári hős Zrínyi Miklós, a költő dédapjának egészalakos képe, Giovanni Battista Fontana (1524–1587) és Dominicus Custos (1550–1612) munkája. A metszet mellett az alsó részen Zrínyi Miklós a költő és hadvezér a következő latin nyelvű epigrammát jegyezte fel: *Una est et verax summa uirtutis imago / Viuere cum possis non timuisse mori.*

Epitoma operū ser dierū de mūdi fabrica Prologus Folū 1

Vm apud doctissimos et prestantissimos vi-

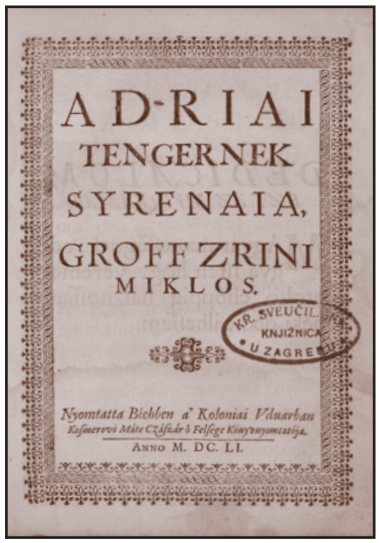
3. Schedel, Hartmann: *Liber chronicarum. Nuremberge, Anton Koberger, 1493. 2°. NSK BZ 3 (H 14508)*
Hartmann Schedel (1440–1514), német humanista és orvos, a Biblia mintájára hat részre osztotta sajátos emberiségtörténetét: a világ teremtésétől az özönvízig, Ábrahám, Dávid, a babiloni fogság, Krisztus születése és saját kora idejére. Schedel nagy fontosságot tulajdonított a legfontosabb nyugat-európai, főként a német városok bemutatásának, de horvát városokat is említ. Krónikáját 1800 fametszet díszíti, a leggazdagabban díszített XV. századi könyvként tartják számon. Egyes német művészettörténészek szerint Albrecht Dürer (1471–1528) is közreműködhetett némelyik fametszet megalkotásánál. A könyvet a német Anton Koberger (1440/1445–1513), a mozgatható betűkkel való nyomtatás korszakának egyik legnagyobb nyomdásza adta ki.

4. VIII. Orbán pápa: *Poemata. Antverpiae, Ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1634. 4°. NSK BZ 38*
Zrínyi Miklós 1636. április 21-én Itáliába utazott, ahol 8 hónapot töltött el. Rómában VIII. Orbán pápa, Maffeo Barberini (1568–1644), sajátkezűleg dedikálta latin nyelvű verseskötetét az előzéklap hátulján: *Hunc librum donauit Author ipse Vrbanus VIII Comiti Nicolao de Zrin, dum iuuenis adhuc praetextatus Romae fuisset, prolatis illis Horatij uersibus. / Fortes creantur fortibus et bonis. / Est in iuuencis, est in equis / Patrum virtus, nec imbellem feroces / progenerant aquilae columbam.* Zrínyi Miklós más, nagy becsben tartott könyvéhez hasonlóan, ezt is sötétvörös meggyszínű bőrbe köttette át.

5. Zrínyi Péter arcképe *(Ismeretlen festő, XVII. század)*
Olaj, vászon, 89,5×70,5 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 1524

6. Zrínyi Miklós: *Adriai tengernek Syrenaia. Nyomtatta Béchben a' Koloniai vduarban Kosmerovi Máte, 1651. 4° NSK BZ 47 (RMK I 842)*
Zrínyi Miklós a *Syrena* első kiadáshoz írt *Az olvasónak* címzett ajánlásában, Homérosz és Vergilius nevét említi, és arra hivatkozik, hogy nem volt ideje a versekkel való bíbelődésre, mert munkáját úgyszólván egy tél alatt fejezte be, a török elleni harcok szünetében, egyik kezében szablyát, másikban tollat tartva. A bécsi Matthäus Cosmerovius (1606–1674), a magyar főnemesség kedvelt nyomdásza és kiadója valószínűleg közvetített Zrínyi Miklós könyvbeszerzéseiben. Bécsben 1671-ben megjelentetett egy Zrínyi Péter, Frangepán Kristóf és Nádasdy Ferenc peréről szóló könyvet is.

7. Siri, Vittorio: *Il Mercurio Ouero Historia de' correnti tempi … In Casale, Per Christoforo della Casa, 1644. 4° NSK BZ 51 / I-II*
Vittorio Siri (1608–1685) ezt a históriáját Bourboni Gastonnak, az orléans-i hercegnek ajánlotta. Az első előzéklapra Zrínyi Miklós sajátkezűleg írta be ex librisét: „Sors bona nihil aliud", majd alatta hozzátette: *Ex numero libror(um) Comitis Nicolai a Zrinio Regnor(um) Dalmatiae Croatiae et Sclavoniae Bani.* III. Ferdinánd (1608–1657) ugyanis 1647. december 27-én horvát bánná nevezte ki Zrínyit, aki 1648 tavaszán le is tette az esküt. Minden bizonnyal elégedetlen volt első ex librisének szimbolikus

tartalmával: „Nemo me impune lacesset", és ezért 1652-ben újat készíttetett, szintén Elias Widemann-nal (1619–1652), a neves bécsi vésnökkel.

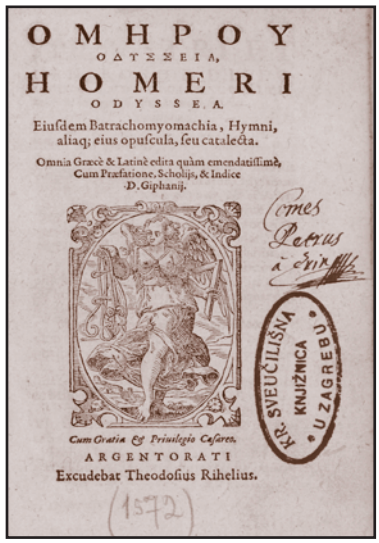
8. **Justus, Lipsius:** *De constantia libri duo, qui alloquium praecipuè continent in publicis malis. Quinta editio, melior et notis auctior. Lugduni Batavorum, Ex officina Plantiniana, Apud Franciscum Raphelengium, 1591. 8° NSK BZ 67*

Ivan Golub akadémikus Juraj Križanićról (1617/1618–1683) írott monográfiájában megemlíti, hogy Križanić, teológiai doktorátusa megvédése után hazatérve 1642-ben „megkezdi a Csáktornya melletti Nedelicén plébánoskodását, valószínűleg azért éppen ott, hogy minél közelebb legyen Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárához, ami ebben az időben valósággal bővelkedett közgazdasági, politikai, nyelvészeti és irodalmi művekben". Križanić írásaiban több olyan könyvet említ, amely megvolt Zrínyi Miklós könyvtárában, ezek között szerepelnek Justus Lipsius (1547–1606), a neves holland humanista művei is, akiről *Politika* című művének előszavában a következőket írja: „Lipsius nagy szellemű filozófus és ember volt. Könyvei kivételes hírűek."

9. **Homeros:** *Homeri Odyssea eiusdem Batrachomyomachia, hymni, aliaque eius opuscula seu catalecta. Omnia Graecè & Latinè edita quàm emendatissimè, cum praefatione, scholijs et indice D. Giphanij. Argentorati, Excudebat Theodosius Rihelius, 1572. 8° NSK BZ 80*

Egy 1672-es irat fölsorolja mindazokat az ingóságokat, amelyeket a Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés leleplezése után fosztogató katonák hordtak szét a Zrínyi-birtokokról, köztük kb. kétszáz Ozalyról elhurcolt könyvet, Zrínyi Péter Csáktornyán őrzött könyveit pedig a kamara foglalta le. Ez a latin nyelvű *Odysseia* úgy kerülhette el sorsát, hogy még 1662 előtt

Zrínyi Miklós könyvei közé keveredett. Zrínyi Péter könyvtárában legnagyobb mértékben az orvostudomány képviselteti magát, sebészeti, anatómiai, gyógyszerészeti, lóápolási művekkel. Hasonlóan nagy arányban szerepelnek az antik auktorok is.

10. **Machiavelli, Niccolo:** *Commentariorum de regno aut quovis principatu recte et tranquillè administrando. Libri tres, in quibus ordine agitur de consilio, religione et politia, quas princeps quilibet inditione sua tueri et observare debet … Argentorati, Sumtpibus Lazari Zetzneri bibliop., 1611. 12° NSK BZ 104*

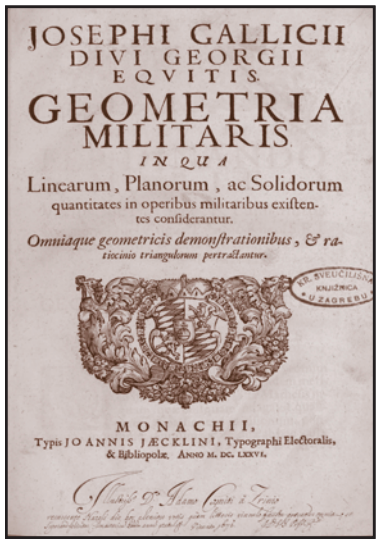
Niccolo Machiavelli (1469–1527), itáliai író és politikus első ízben 1513-ban jelentette meg *A fejedelem (Il Principe)* című művét, amelyben a politikára, a többség javát szem előtt tartó erős kezű abszolút monarchia szükségességére vonatkozó gondolatait fejtette ki. Az olasz egység mellett foglalt állást. Műve hamarosan az abszolutista berendezkedésű királyi udvarok kézikönyve lett, a *machiavellizmus* fogalma pedig a politikában a személyes és általános célok elérése terén ellentmondást nem ismerő magatartás szinonimájává vált. Klaniczay Tibor 1973-ban megjelent tanulmányában Zrínyi Miklóst Machiavellivel hasonlította össze.

11. **Giovio, Paolo:** *Opera quotquot extant omnia. A mendis accuratè repurgata, vivisque imaginibus eleganter et opportunè suis locis illustrata. Basil(eae), P. Pernae typ., 1578. 2° NSK BZ 121*

Paolo Giovio (1483–1552) történelmi művét olvasva Zrínyi Miklóst felháborítja a Katzianer-gyilkosság történetének előadása, Istvánffyt idézi meg tanúnak dédapja mellett. Giovio ugyanis dédapja, Zrínyi Miklós, a szigetvári hős számlájára írja az őt vendégül látó és a várost neki átengedő lázadó osztrák hadvezér, Katzianer 1539-es kostajnicei meggyilkoltatását. Zrínyi Miklós a könyv második részének 354. lapján a következő megjegyzést tette: *mentiris falsissime senex, quia numquam uel nummum attigit Zrinyi, proditoris Vide Istuanfium.*

12. **Gallicius, Joseph:** *Geometria militaris. In qua linearum, planorum, ac solidorum quantitates in operibus militaribus existentes considerantur. Omniaque geometricis demonstrationibus, et ratiocinio triangulorum pertractantur. Monachii, Typis Joannis Jaecklini, typographi electoralis, et bibliopolae, anno 1676. 2° NSK BZ 126*

Maga a szerző, Joseph Gallicius (XVII. század) ajándékozta hadi geometriai tárgyú művének ezt a példányát Zrínyi Ádámnak az alábbi születésnapi üdvözlősorok kíséretében: *Illustriss(imo) D(omin)o Adamo Comiti a Zrinio recurrente Natali die hoc pleniore vobis quàm litteris vindulo fausta precatur omnia et superatur feliciter climacterium 2dum annum gratulatus. Viennae 1676. J. D. S. G. Pr(o)f(esso)r G(eometri)ae.*

13. **Ballino, Giulio:** *De' disegni delle più illustri città, & fortezze del mondo. Parte I; la quale ne contiene cinquanta: con una breve historia delle origini, et accidenti loro, secondo l'ordine de' tempi; raccolta da M. Giulio Ballino. Venetiis, appresso Bolognino Zaltieri, 1569. 8° NSK BZ 145*

Giulio Ballino (†1592 k.) Európa, a Közel-Kelet és Észak-Afrika legismertebb városainak és erődítményeinek látképét közreadó gyűjteményében Szigetvár vedutája is szerepel, s ennek kartusán a következő felirat olvasható: *Siget, fortezza nel paese d'Ongheria, preso del campo de turchi l'anno 1566. alli 14. sett. essendo stato lungamente difeso dal conte Sdrino gran capitano onghero*. Róma látképére Zrínyi Miklós az alábbiakat jegyezte föl: *roma gran bella citta*, a 94v lapon pedig Ivan Krstitelj Bedeković, mint e könyv tulajdonosának neve található: *Finis sattis pro peccatis 1815. Joannis Bapt. Bedekovich Logidici absoluti.*

14. **Tanara, Vincenzo:** *L'economia del cittadino in villa … libri VII. In questa terza impressione riueduta, ed accresciuta in molti luopghi dal medesimo autore, con l'aggiunta delle qualità del cacciatore. Bologna, per gli eredi del Dozza, 1651. 4° NSK BZ 159*

A Vincenzo Tanara (†1667) gabonatermesztésről és szőlőművelésről szóló, valamint méhészeti és kertészeti tárgyú kézikönyvét lapozgató Zrínyinek gyümölcsnemesítéssel kapcsolatos gyakorlati tennivalók ötlöttek eszébe, és rögtön nagyrészt magyar nyelvű emlékeztető feljegyzést készített magának a könyvtábla belső oldalán és az előzéklapon, de megemlít egy-két horvát körtefajtát is: *memoriale … Pri Kollarichu koszmache hruske … nagy Ruchich es santauec … gozpodszke hruske …* A szerző műve végén kitér a vadászok erényeire és kötelezettségeire is.

15. **Glavinić, Franjo:** *Historia Tersattana, ove si contiene la vera relatione della traslatione della santa casa hereditaria della Vergine gloriosa da Nazareth a Tersatto, e da Tersatto a Loreto, quando, come, perchè, e da chi fosse trasportata. Con alcune cose più particolari pertinenti alla chiesa, e monasterio tersattano. Raccolta delle antiche, e moderne historie, annali e tradittioni, per il m. r. p. Francesco Glavinich istriano … In Udine, appresso Nicolo Schiratti, 1648. 4° NSK BZ 180*

Franjo Glavinić (1585–1652) ferences szerzetes és történész 1647-ben írta ezt a trsati kolostor történetét, a szentélyt és a názáreti házikót bemutató művét. Glavinić a glagolita nyomda újraindítását tervezte Fiuméban (mintegy száz évvel a működését 1531-ben beszüntető Kožičić nyomdája után), abban reménykedve, hogy a protestáns nyomdában lefoglalt 24 ládányi glagol és horvátcirill betű Fiuméba történő átszállítására sor fog kerülni. II. Ferdinánd császár (1578–1637) azonban a ládákat Rómába, a Hittudományi Kongregáció újjáalakult nyomdájába küldette.

IX. Tržaki Frangepán Miklós bán (1584–1647) segítségével Glavinić felújíttatta és kiszélesítette a Trsati Boldogasszony nevét viselő kolostori templomot, első horvát nyelvű művét pedig *Çetiri poszlidnya çlovika* (*A négy utolsó ember*, Velence, 1628) Zrínyi Miklósnak és Zrínyi Péternek ajánlotta.

16. **Kircher, Athanasius:** *Oedipus Aegyptiacus. Hoc est universalis hieroglyphicae veterum doctrinae temporum iniuria abolitae instauratio. Opus ex omni orientalium doctrina et sapientia conditum, nec non viginti diversarum linguarum authoritate stabilitum, felicibus auspiciis Ferdinandi III. … consecratum. Tom. I–II. Romae, Ex Typographia Vitalis Mascardi, 1652–1654. 2° NSK BZ 249 / I–III*

Athanasius Kircher (1602–1690) német jezsuita és poliglottot különösen az egyetemes írás kérdése foglalkoztatta, Juraj Križanić, akivel Rómában ismerkedett meg, jó barátja volt. Az egyiptomi hieroglifákról írott művének bevezetőjében Kircher közzétette Križanić öt versét is, hármat horvát nyelven, egyet egyházi szláv nyelven, egyet pedig török nyelven, de mindegyik vers latin nyelvű változata is szerepel a kötetben. Kirchert Križaničtyal a zene iránti közös érdeklődés is összefűzte. Ezt a példányt a szerző Lippay György (1600–1666) esztergomi érseknek ajándékozta az alábbi dedikációval: *Celeberrimo Principi Archiepiscopo Strigoniensi donum Authoris.* Lippay a Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés aktív résztvevője volt, így valószínűleg személyesen ajándékozta tovább a könyvet Zrínyi Miklósnak.

17. **Malvezzi, Virgilio:** *Discorsi sopra Cornelio Tacito. Venetia, Presso Marco Ginammi, 1635. 4° NSK BZ 285*

A Virgilio Malvezzi (1595–1653) olasz diplomata és történész műve elé köttetett kis előzékfüzet lapjain Zrínyi Miklós olvasás közben

támadt benyomásait foglalta össze, miután ezeket megelőzőleg a lapszéleken rögzítette. Például a 174. lapon olvasottak emlékezetébe idézték a Nagy Szulejmán (1520–1566) halála utáni, Szelim trónöröklésével kapcsolatos eseményeket. Megkereste a megfelelő helyet Istvánffynál, és a pontos hivatkozást a lapszélre jegyezte. Végül az esettel kapcsolatos véleményét rögzítette az előzékfüzetben: *Ego credo quod Mehmetes ideo mortem Sulimani occultavit ut prius Selimus filius quam Paiazetes sciat, et Regnum accipiat.*

18. **Rouillé, Guillaume:** *D. Mem. S. Prima parte del prontuario de le medaglie de piu illustri, & fulgenti huomini & donne, dal principio del mondo infine al presente tempo, con le lor vite in compendio raccolte. P. I–II. Lione, Appresso Guglielmo Rovillio, 1553. 4° NSK BZ 295*

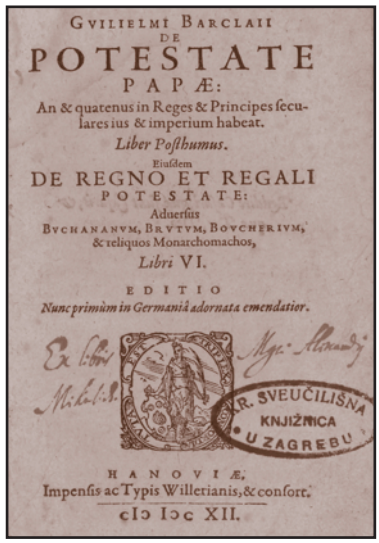

Guillaume Rouillé (1518 k.–1589), lyoni francia könyvkereskedő és író ezt a művét Medici Katalin (1519–1589) francia királynőnek, II. Henrik (1519–1559) király feleségének ajánlotta, a mű ugyanabban az évben jelent meg francia és latin nyelven.

Zrínyi Miklós könyvtárában négy numizmatikai tárgyú kézikönyvet őrzött, ami e terület iránti érdeklődéséről tanúskodik. A holland Jacobus Tollius, aki Csáktornyán kereste föl Zrínyi Miklóst, azt írja, hogy a kincstárban „régi pénzek bőséges gyűjteménye" található. E kézikönyvet olvasva Zrínyi Miklós több lapszéli följegyzést tett, például a 112. lapon Konstantinus császár élettörténeténél olvasható a *Constantinus in pecunia est NB* följegyzés, s ez feltételezni engedi, hogy gyűjteményében olyan pénz is volt, amelyen Konstantinus császár arcképe volt látható.

19. **Barclay, William:** *De potestate papae: an & quatenus in reges & principes seculares ius & imperium habeat. Liber posthumus. Eiusdem De regno et regali potestate: aduersus Buchananum, Brutum, Boucherium, & et requos monarchomachos, libri VI. Editio nunc primùm in Germania adornata emendatior. Hanoviae, Impensis ac typis Willerianis, & consort., 1612. 4° NSK BZ 316*

William Barclay (1546–1608) skót jogász ezt a pápaságnak a történelemben betöltött szellemi hatalmáról szóló művét VII. Kelemen pápának ajánlotta. A könyvet elsőként szintén jogi végzettséggel rendelkező fia, John Barclay adta ki posztumusz 1609-ben Londonban. Alig harmincéves, amikor 1575-ben jogot ad elő a

franciaországi Bourges-ban. A jezsuitákkal és a lotaringiai herceggel a Pont-à-Mousson-i Egyetem fennhatósága kérdésében támadt nézeteltérései miatt 1604-ben Londonba távozik, ahol rövid ideig I. Jakab (1566–1625) udvarában tartózkodik. Mivel nem akart áttérni az anglikán vallásra, visszatelepült Franciaországba, és az Angers-i Egyetem jogi professzora lett. E könyv címlapján kézzel írott bejegyzés található: *Ex libris Mgri Alexandrj Mikulich*, ami azt a feltételezést erősíti meg, hogy Mikulich Sándor könyvet kölcsönzött Zrínyi Miklósnak, s az később Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárának szerves részévé vált.

20. **Curtius Rufus, Quintius:** *De rebus gestis Alexandri Magni Macedonum regis historia. Aucta nunc ac locupletata. Quae autem huic editioni accesserint, sequens docebit pagella. Lugduni, Apud Ant. Gryphium, 1573. 12° NSK BZ 355*

A római történetíró Curtius Rufus (Kr. e. I. század) Nagy Sándor életéről és művéről szóló történetének egy lyoni kiadását 1618-ban kapta a költő apja, Zrínyi György (1598–1626) Szilágyi Istvántól, valamely hely Szent Mihály egyhá-

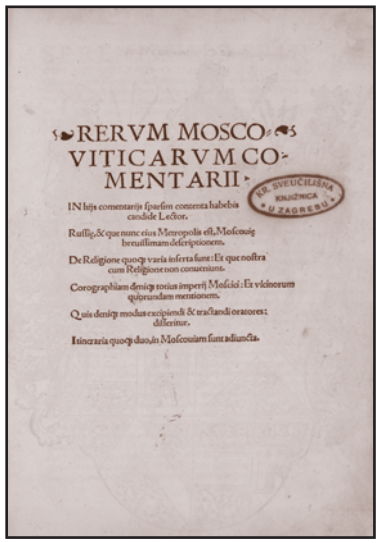
zának presbiterétől, aki az első kötéstábla belső oldalára a következő ajánlást írta: *Illustrissimo Heroi ac D(omi)no D(omi)no Georgi Comiti perpetuo a Zerinio, Sacrae Regiae Maiestatis Equiti Aurato etc. Domino ac Moecenati suo gratiosissi(m)o et benignissi(m)o dono datum aeternae memoriae ergo. Steph. Szilagyi Presbiter Ecclesiae S. Michaelis etc. mppa.* Az ajánlás fölött az 1618-as évszám szerepel. Ez a könyv azon kevesek egyike, amelyeket Zrínyi Miklós édesapjától, Zrínyi Györgytől örökölt.

21. **Istvánffy Miklós:** *Historiarum de rebus Vngaricis libri XXIV. Nunc primùm in lucem editi. Coloniae Agripinae, Sumptibus Antonii Hierati, anno 1622. 2° NSK BZ 366*

Zrínyi Miklós, könyvtárának könyveit lapozgatva megkülönböztetett figyelmet szentelt azoknak az adatoknak és adalékoknak, amelyek családja történetét érintették, gyakran haragosan kommentálta az olvasottakat, kiigazította a szerzőt, vagy vitatkozott annak állításaival. Istvánffy Miklós (1538–1615) történetének első kiadását olvasva, a 623. lapon, ahol Istvánffynak azon megállapításához, melyben Mehemetes Niger születési helyéül a thesszáliai Ferét említi, a következő megjegyzést fűzi: *Male correxisti Dne Doctor*, ami humorérzékéről tanúskodik. Istvánffy Miklós gazdag kézirat és nyomtatványgyűjteményét a Draskovich család könyvtára őrizte.

22. **Herberstein, Sigmund:** *Rerum Moscoviticarum comentarii. In hijs commentarijs sparsim contenta habebis, candide lector, Russiae, et que nunc eius metropolis est, Moscoviê breuissimam descriptionem, de religione quoq(ue) varia inserta sunt : et que nostra cum religione non conueniunt, corographiam deniq(ue) totius imperij Moscici … Itineraria quoque duo, in Moscoviam sunt adiuncta. Viennae Austriae, typ. Singrenius, 1549. 4° NSK BZ 380*

Sigmund Herberstein (1486–1566), szlovén diplomata két ízben is járt Moszkvában, s ebben a korszakos jelentőségű művében alaposan rendszerezve mutatta be a korabeli Oroszország földrajzi helyzetét. Az első részben a Moszkvai Nagyfejedelemséget, a másodikban pedig a Moszkva alá rendelt tartományokat mutatja be. Név szerint említ 132 folyót és a benne élő halak nevét. Moszkva topográfiai térképét is közzé tette, ezt 1549-ben Augustin Hirschvogel (1503–1553) német vésnökkel és geográfussal készíttette el. Herberstein művének ez a példánya 1570-ben Balassa István tulajdonában volt, aki az első útleírás IV*v* lapjára a következő sajátkezű bejegyzést tette: *Miserere mei Deus. Steph. Balassa ma(nu) sua Anno 1570.*

23. **Orbini, Mavro:** *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Historia di don Mauro Orbini Rauseo… nella quale si vede l'origine quasi di tutti i popoli, che furono della lingua slava, con molte, et varie guerre, che fecero in Europa, Asia et Africa; … E in particolare veggonsi i successi de' re, che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Rassia, et Bulgaria. Pesaro, appreso Girolamo Concordia, 1601. 4° NSK BZ 392*

D. MAVRO ORBINI A' LETTORI.

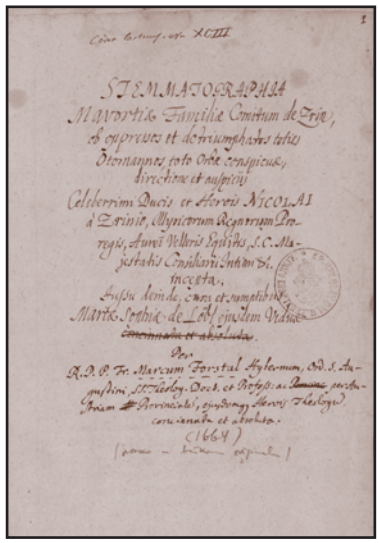
Mavro Orbini (1550 k.–1614), egykori bencés szerzetes, ebben a művében megkíséreltе bemutatni a szlávok történetét, egységes népnek tekintve őket. Az akkoriban hozzáférhető irodalomra, archív anyagra és szóbeli hagyományra támaszkodott, ezért művét ma már meglehetősen megbízhatatlan forrásként kezeljük. Érdekesen tudósít a Ragusa hátországát képező XIV. és XV. századi államok történetéről. A könyv 46. és 47. oldalán olvasható a teljes glagolita és horvátcirill ábécé. Orbini olaszra fordította a *Ljetopis popa Dukljanina* (*A diocleai pap krónikája*) című művet, és a modern bolgár történetírás kezdetére is hatást gyakorolt.

24. **Tasso, Torquato:** *Il Goffredo, overo Gierusalemme liberata. Poema heroico… Con l'allegoria universale del istesso, et con gli argomenti del signor Horatio Ariosti. Aggiantovi (!) i cinque canti di Camillo Camilli. Amsterdam, 1652. 12° NSK BZ 418*

IL
GOFFREDO,
Overo
GIERVSALEMME
LIBERATA,
POEMA HEROICO
Del Signor
TORQVATO TASSO.
CON
L'allegoria universale del istesso:
ET
Con gli Argomenti del Signor
HORATIO ARIOSTI:
Aggiantevi i cinque canti del
CAMILLO CAMILLI.
M DC LII.
KR. SVEUČILIŠNA
KNJIŽNICA

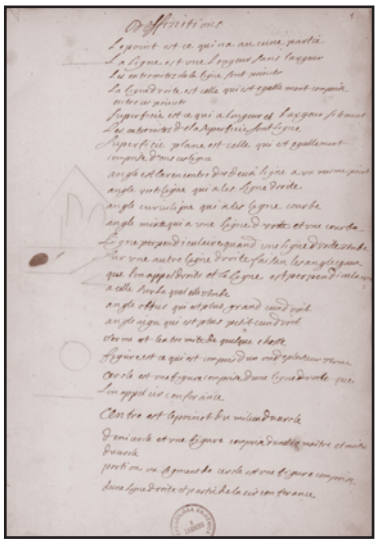
Az olasz Torquato Tasso (1544–1595) Zrínyi Miklós kedvenc költője volt, a *Szigeti veszedelem*hez ez a mű példaként is szolgált. Tasso 20 énekből álló, az első keresztes háborúról (1096–1099) szóló eposzát 1575-ben fejezte be. Művének az első keresztes háború vezetőjéről, a Jeruzsálemet 1099-ben felszabadító, majd királlyá választott Bouillon Godofredoról (1061 k.–1100) az *Il Goffredo* címet adta. Tasso a homéroszi és vergiliusi példát követve a hit és az iszlám elleni keresztény egységen alapuló modern epopeiával kívánta megajándékozni Itáliát. Bár irodalmi és történelmi forrásokat is segítségül hívott munkájához, a mű poétikai hangsúlya mégis az önéletrajzi ihletésű intim drámai jellegű megoldásokon van. Az eposz a barokk és a romantika korában rendkívül népszerű volt egész Európában.

25. **Forstall, Mark:** *Stemmatographia Mavortiae Familiae Comitum de Zrin, ob oppressos et triumphantes toties Otomanos toto Orbe conspicuae. Directione et auspiciis celeberrimi Ducis et Herois Nicolai a Zrinio… incepta iussu deinde cura et sumptibus Mariae Sophiae de Löbl eiusdem viduae per R. P. P. Tr. Marcum Forstal Hybernum ord. s. Augustini … concinnata et absoluta, 1664., 31,5×21 cm NSK R 3031*

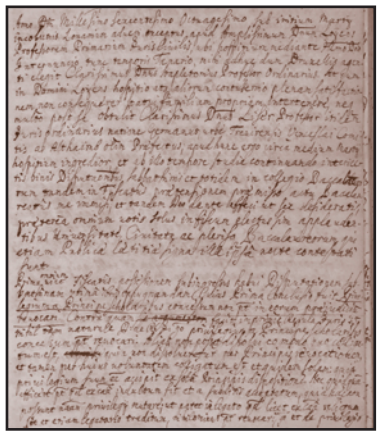

STEMMATOGRAPHIA
Mavortiæ Familiæ Comitum de Zrin,
ob oppressos et de triumphantes toties
Otomannos toto Orbe conspicuæ,
directione et auspiciis
Celeberrimi Ducis et Herois NICOLAI
à Zrinio, Illyricorum Regnorum Pro-
regis, Aureæ Velleris Equitis, S.C. Ma-
jestatis Consiliarii, Intimi &c.
incepta,
Jussu deinde, Cura et sumptibus
Mariæ Sophiæ de Löbl ejusdem Viduæ
Concinnata et absoluta.
Per
R. P. P. Fr. Marcum Forstal Hybernum, Ord. S. Au-
gustini, SS. Theol. Doct. et Profess. in Comitia
Jesum de Provincialis, ejusdemq; Ordinis Theologus
concinnata et absoluta.
(1664)

Mark Forstall (†1685), ír Ágoston-rendi szerzetes, Zrínyi Miklós és Péter titkára, 1664-ben írta ezt a családtörténeti értekezését, amelyben a Zrínyi család általános bemutatását is nyújtja. Bevezetésként Zrínyi Miklós halálát írja le Vergilius Aeneise első sorait parafrazálva (*Arma virúmque fleo*…), majd a Zrínyi nemzetség történetének bemutatásával folytatja munkáját (azt állítja, hogy a Zrínyiek a gót vagy a szláv királyok leszármazottai), végezetül pedig a szigetvári hős Šubić Zrínyi Miklósról ír, majd a VIII. Orbán verseskönyébe írt sajátkezű ajánlását másolja át, melyet a pápa 1636-ban adományozott Zrínyi Miklósnak, annak Rómában tett látogatása alkalmából, s ezzel végzi könyvét.

26. **Zrínyi Ádám:** *De la fortification militaire, vol. I-III, 1681., 44×29,5 cm és 34,5×29 cm NSK R 3573*

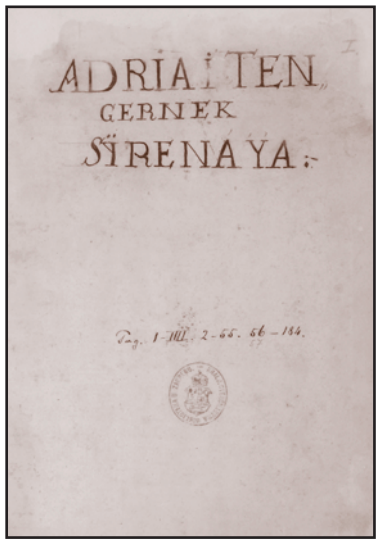
Az 1681. április eleji keltezésű francia nyelvű kézirat arra enged következtetni, hogy Zrínyi Ádám a Leuveni Egyetemen folytatott tanulmányai során erődítéstani előadásokat is hallgatott, amelynek nagy hagyományai voltak a német és a németalföldi területeken. Mindhárom kötetben különböző erődítmény-alaprajzok láthatók.

27. **Zrínyi Ádám:** *Diarium Lovaniense, 1680–1681., 20×15,5 cm NSK R 3492*

E kézirat tanúsága szerint Zrínyi Ádám 1680 elején előbb Brüsszelben időzött, majd márciusban átiratkozott Leuvenbe az Akadémia jogi fakultására, ahol április 13-án írta be a nevét a matriculába: „Illustrissimus dominus Comes Adamus a Zrinio etc. maiorennis". Jogi tanulmányokat folytatva kétszer vett részt az úgynevezett „szombati disputatiókon", s itt is baccalaureusi címet szerzett. Leuveni jegyzetfüzetében az utolsó bejegyzés 1681. január 1.

28. **Zrínyi Miklós:** *Adriai Tengernek Sÿrenája, XVII. század első fele, autográf, 31,7×20,8 cm NSK R 4090*

Zrínyi Miklós verseskötetét a XVII. század első felében magyarul írta, s ezzel a legnagyobb magyar költők soraiba került. A 9–151. lapon olvasható az *Obsidio Sigethiana* poémája, amelyben a költő megénekelte dédapját, a szigetvári hős Šubić Zrínyi Miklóst (1508–1566), aki 2500, többségében horvát katonájával teljes egy hónapon át védte sikeresen Sziget várát, majd a lényeges túlerő ellen vezényelt utolsó roham során 1566. szeptember 7-én hősi halált halt. A szigetvári ostromot megörökítő eposz példájául a horvát költők körében közkedvelt Torquato Tasso műve szolgált, de a költő Zrínyi jól ismerte Brno Karnarutić (1515 k.–1572/1573) *Vazetje Sigeta grada* című munkáját is, amelyet szerzője a költő Zrínyi Miklós nagyapjának, Zrínyi Györgynek (1549–1603), a szigetvári hős fiának ajánlott.

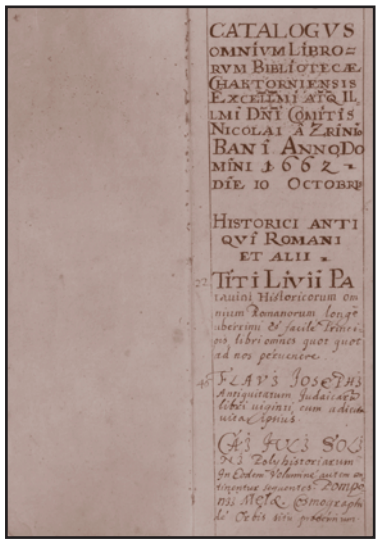
29. Zrínyi Miklós: A*drianszkoga mora Syrena. Prev.: Groff Zrinszki Petar. Ù Beneczih, Pri Zamarij Turrinu, 1660. 4° NSK R II D - 4° - 1*

ADRIANSZKOGA
MORA
SYRENA:
GROFF ZRINSZKI
PETAR.
STAMPANA ù BENECZIH.
Pri Zamarij Turrinu. Leta M.DC.LX.
Dopuſcheniem Obchinſzkim.

Ez a mű az *Adriai Tengernek Syrenáya* horvát nyelvű átdolgozása, Zrínyi Péter (1621–1671), Zrínyi Miklós egy évvel fiatalabb öccsének munkája. Zrínyi Miklós művét a magyar, Péter a horvát nemességnek ajánlotta. A Zrínyi-Frangepán összeesküvés leleplezése után Zrínyi Péter könyvtárának nagyobb részét fosztogató katonák hordták szét Ozalyból, a Csáktornyán őrzött könyveit a kamara foglalta le. Buccariban az 1670. június 22-én megejtett konfiskálás során lefoglalták Zrínyi Péter horvát *Syrena*-fordításának Velencéből áthajózott példányait.

30. Zrínyi Miklós: *Catalogus omnium librorum Bibliotecae Chaktorniensis … comitis Nicolai a Zrinio bani anno Domini 1662 die 10 Octobris, 30,3×10 cm NSK R 3579*

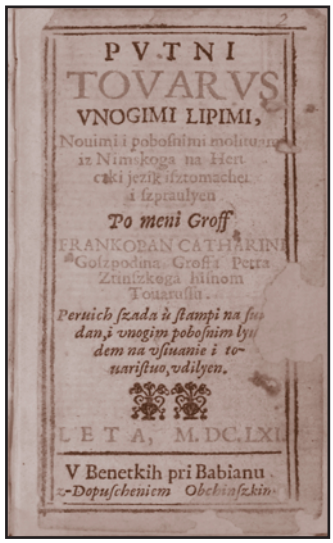
A költő Zrínyi Miklós 1662-ben egy szakrend szerinti *Catalogus*-t készíttetett. S. Kende bécsi könyvkereskedő, aki *Bibliotheca Zrinyiana* címmel katalógust adott ki a könyvekről, miután a cseh Daun családtól 1890-ben megvásárolta a Zrínyi család könyvtárát, az 1662-es *Catalogust* Zrínyi-autográfnak állította. Az összeírás munkáját Zrínyi valamelyik mérsékelt műveltséggel rendelkező írnoka végezhette, a katalógus alábbi szakbeosztása azonban származhat a tulajdonostól: I. *Historici antiqui Romani et alii*; II. *Historici omnis generis et nationis mixtim*; III. *Historici Pannoniae et Orientalium*; IV. *Politici*; V. *Militares*; VI. *Geographi et cosmographi* (!); VII. *Poetae Latini*; VIII. *Poetae Itali*; IX. *Scholastici*; X. *Domesticae oeconomiae*; XI. *Miscellanei*.

CATALOGVS
OMNIVM LIBRO=
RVM BIBLIOTECÆ
CHAKTORNIENSIS
EXCELLMI AC Ill.
LMI DNI COMITIS
NICOLAI A ZRINI
BANI ANNO DO
MINI 1662.
DIE 10 OCTOBR.
HISTORICI ANTI
QVI ROMANI
ET ALII.
TITI Livii Pa
tauini Hiſtoricorum om
nium Romanorum longe
uberrimi & facile Princi
pis libri omnes quot quot
ad nos peruenere.
FLAVII JOSEPHI
Antiquitatum Judaicarum
libri uiginti, cum adiecta
uita Appiani.

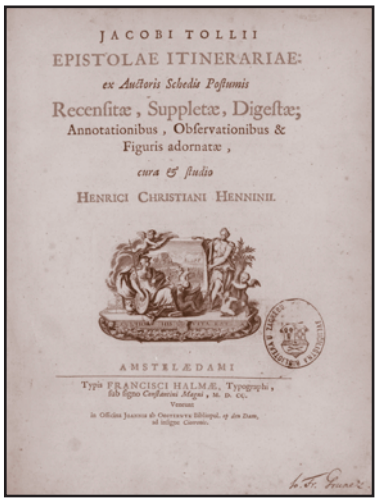
A *Catalogus* kötése kemény kartonpapír, a beköteshez két lapot használtak föl Giovanni Balbi (Ionannes de Ianua, † 1298) olasz dominikánus szerzetes *Summa quae vocatur Catholicon* című munkájának 1486-ban Nürnbergben Anton Kobergernél nyomtatott ősnyomtatványából, amely egy sajátságos szótárral ellátott, nagy népszerűsége okán gyakran lemásolt nyelvtani enciklopédia, 1460-tól 1500-ig 23 mozgatható betűkkel nyomtatott kiadást élt meg.

31. Zrínyi Anna Katalin: *Putni tovarus vnogimi lipimi nouimi i pobosnimi molituami iz nimskoga na heruaczki jezik isztomachen i szpraulyen. Po meni groff Frankopan Catharini… Peruich szada u stampi na suitlo dan … V Benetkih, pri Babianu, 1661. 16° NSK R II D-16°-1*

Zrínyi (szül. Frangepán) Anna Katalin (1626–1673), Frangepán Kristóf idősebb féltestvére és Zrínyi Péter felesége, az 1661-ben Velencében kiadott *Putni tovaruš (Útitárs)* című imakönyvet jegyzi szerzőként. A hívők körében nagyon kedvelt volt imakönyv az egyes szentekhez fohászkodó imákat, litániákat, zsoltárválogatást tartalmaz és öt magas színvonalú művészi grafika díszíti. Nikola Dešić, Katalin káplánja, 1660-ban Padovában *Hortulus animae, što je reči Raj duše* címen, Baltazar Milovac pedig Bécsben *Dvoi dušni kinč* címen ismét kiadta ezt az imakönyvet. A Zrínyi-Frangepán-féle összeesküvés lelepleződése után Zrínyi Péter ingó és ingatlan javai között a *Putni tovaruš* hét példányát is lefoglalták.

PVTNI
TOVARVS
VNOGIMI LIPIMI,
Nouimi i pobosnimi molituami
iz Nimskoga na Heru
czki jezik isztomachen i
szpraulyen.
Po meni Groff
FRANKOPAN CATHARINI
Gozpodina Groffa Petra
Zrinſzkoga hiinom
Tovarusu.
Peruich szada u stampi na suit
dan, i vnogim pobosnim ly
dem na vsiuanie i to
varistuo, vdilyen.
LETA, M.DC.LXI.
V Benetkih pri Babianu.
Dopuſcheniem Obchinſzkim.

32. Toll, Jacob: *Epistolae itinerariae : ex auctoris schedis postumis recensitae, suppletae, digestae; annotationibus, observationibus & figuris adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii. Amstelaedami, Typis Francisci Halmae, in Officina Joannis ab Oosterwyk, 1700. 8° (Jacobi Tollii Epistola itineraria VI. Iter Graziense & Hospitium Serinium: ad nobilissimum splendidissimumque dominum Nicolaum Witsen, p. 237.) NSK 52.041*

JACOBI TOLLII
EPISTOLAE ITINERARIAE:
ex Auctoris Schedis Postumis
Recensitae, Suppletae, Digestae;
Annotationibus, Observationibus &
Figuris adornatae,
cura & studio
HENRICI CHRISTIANI HENNINII.
AMSTELÆDAMI

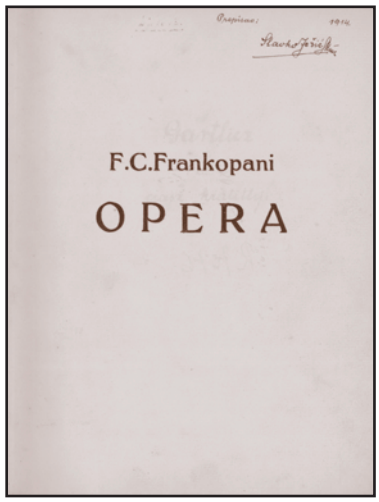
A holland Jacobus Tollius (†1696) Pötting gróf kíséretében látogatta meg Zrínyi Miklóst Csáktornyán, ahol „több mint tíz napot” töltött. Grázból Nicholus Witstennek írt hatodik (1660. július 19-i keltezésű) levelében a következőket írja: „Az érkezésünket követő harmadik vagy negyedik napon meglátogattuk a könyvtárat, amely igen kitűnő volt és a legkülönfélébb könyvekben bővelkedett…”. A továbbiakban Zrínyi Miklós vitézségéről ír: „(…) akinek a török fennhatósága alá tartozó területekre való gyakori és sikeres betörései megérdemelték, hogy hírük bejárja az egész keresztény világot, míg a törökökben a Zrínyi névnek még csak az említése is rettegést keltsen. Ezért a török a sírós gyermeket csak azzal csöndesíti le, hogy mindjárt itt terem Zrínyi…”. A levél végén arról dicsekszik, hogy elutazásakor Zrínyi Miklóstól „három török könyvet… és ráadásként még egy igen értékes damaszkuszi szablyát is…” ajándékba kapott.

33. Breviárium *Ein End hat das deutsch römisch Breuier welliches ausz de(n) lateinischen römische(n) Breuier noch rechtem woren gemainen deutsche(n) (durch Kosten dessz obgemelten edelen hoch gebornen Hern Hern Christofel von Frangepa(n) Fürst vnd Graff zu Zeng Vegel vn(d) Madrusch etc. Mit Sampt seiner hochberuempten Gnade(n) eelichen Gemahel Fraw Appolonia wolberuempte aller wirdigste Gräffin zu Frangepan: gerechtfertiget vn(d) ausz zoge(n) vn(d) zudrucken verodnet ist) … Zu Venedig, durch den Erbere(n) Meister Gregoriu(m) de Gregoriis, 1518. 8° NSK R II F – 8° - 1832*

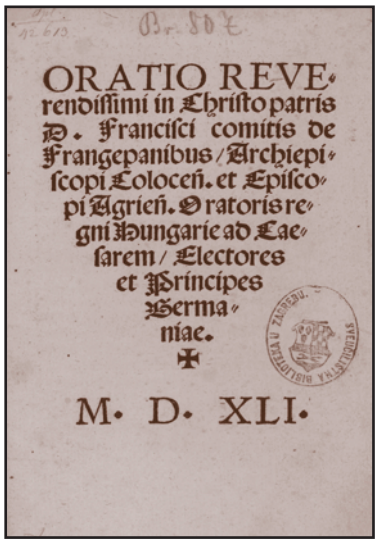

I. Brinji Kristóf (1482–1527), Bernárd modrusi herceg fia, I. Maximillian császár szolgálatában állt és Velence ellen harcolt. Elfoglalta Friuli csaknem egész területét, 1514-ben foglyul esett és Milánóban raboskodott, de 1519-ben sikerült megszöknie. Raboskodása idején 1518-ban saját költségén kinyomtattatott Velencében egy német nyelvű, fametszetekkel díszített breviáriumot. A metszetek egyikén Frangepán Kristóf látható feleségével, Apollóniával, akiről feltételezhető, hogy egyben a latin nyelvű zsolozsmás könyv fordítója is volt.

34. Tržaki Frangepán Ferenc Kristóf *Opera (horvát, latin és olasz nyelvű) / szerkesztette és az átiratot készítette Slavko Je ić. – 1914–1922, 22,3×16,5 cm NSK R 7076*

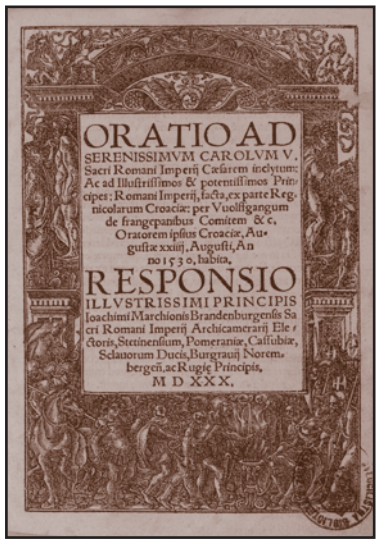

F.C.Frankopani
OPERA

Tržaki Frangepán Ferenc Kristóf (1643 k.–1671) Itáliában végezte tanulmányait. Kéziratos hagyatékában fönnmaradt a korabeli olasz költészet szellemében írt *Az idő múlatására való kertecske (Gartlic za čas kratiti)* című versgyűjteménye, közmondásgyűjteménye *(Sentencije vsakojaške)*, rébuszgyűjteménye *(Zganke za vrime kratiti)*, és még néhány verse. Prózai művei közül említést érdemel a befejezetlenül maradt *Trumbitu sudnjega dneva* és Molière *Dandin György vagy a megcsúfolt férj* című vígjátéka első jelenetének fordítása *(Jarne bogati)*. Művei az ozaly irodalmi nyelvhasználathoz közeli horvát nyelven íródtak, amelynek alapja ča nyelvjárás što és kaj nyelvi elemekkel. Slavko Ježić 1922. január 26-án fejezte be Bécsben Frangepán Kristóf művének átiratát.

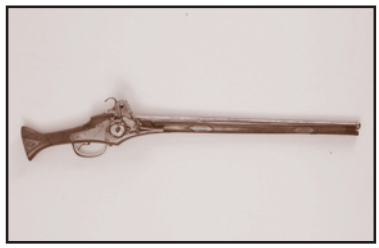

ORATIO REVE-
rendiſſimi in Chriſto patris
D. Franciſci comitis de
Frangepanibus / Archiepi-
ſcopi Colocen. et Epiſco-
pi Agrien. Oratoris re-
gni Hungarie ad Cae-
ſarem / Electores
et Principes
Germa-
niae.
M. D. XLI.

35. **Frangepán Ferenc:** *Oratio reverendissimi in Christo patris d. Francisci comitis de Frangepanibus, archiepiscopi Colocen. Et episcopi Agrien… ad caesarem, electores et principes Germaniae. <Habita Ratisponae… IX Iunii anno MDXLI.> S. l., s. a., 1541. 8° NSK R II F - 8° - 79*
Frangepán Ferenc († 1543) ferences szerzetes és kalocsai érsek Szapolyai János és I. Ferdinánd minisztere volt. V. Károly császár és a német rendek előtt tartott beszéde, 1541-ben Augsburgban és Wittembergben nyomtatásban is megjelent, de ennek a kiadásnak sem a helye, sem a kiadója nem ismeretes.

36. **I. Brinji Vuk Fangepán:** *Oratio ad serenissimum Carolum V… ac ad illustrissimos et potentissimos principes Romani imperii. Facta ex parte regnicolarum Croatiae per Vuolffgangum de Frangepanibus comitem etc. oratorem ipsius Croaciae, Augustae XXIIII Augusti anno 1530. habita. Responsio illustrissimi principis Ioachimi, marchionis Brandenburgensis… MDXXX. <Augustae Vindelicorum, In officina Alexandri Weyssenhonn, 1530.> 8° NSK R II F - 8° - 100*

ORATIO AD
SERENISSIMVM CAROLVM V.
Sacri Romani Imperij Cæſarem inclytum:
Ac ad Illuſtriſſimos & potentiſſimos Prin-
cipes: Romani Imperij, facta, ex parte Reg.
nicolarum Croaciæ: per Vuolffgangum
de frangepanibus Comitem &c.
Oratorem ipſius Croaciæ, Au-
guſtæ xxiiij. Auguſti, An
no 1530, habita.
RESPONSIO
ILLVSTRISSIMI PRINCIPIS
Ioachimi Marchionis Brandenburgenſis Sa
cri Romani Imperij Archicamerarij Ele
ctoris, Stetinenſium, Pomeraniæ, Caſſubiæ,
Sclauorum Ducis, Burgrauij Norem-
bergen. ac Rugię Principis,
M D XXX.

I. Brinji Vuk herceg († 1546) bátyjával II. Kristóffal azoknak a horvát nemeseknek az egyike volt, akik 1527. január 1-jén Cetinben I. Habsburg Ferdinándot horvát királlyá választották. Kitűnt a török elleni harcokban, az augsburgi német birodalmi gyűlésen pedig 1530. augusztus 24-én V. Károly és I. Ferdinánd király előtt híres latin nyelvű beszédet mondott, amelyben kiemelte a horvátok nyolcvan éve folyó harcait a török ellen és mindkettőjük segítségét kérte.

37. **Šubić Zrínyi Miklós keréklakatos (dörzskerekes) szerkezetű pisztolya,** *Augsburg, XVI. század HPM/PMH 11611 (Horvát Történeti Múzeum: Hrvatski povijesni muzej)*
A pisztolycső töve nyolcszögletű, a vége kör alakú, belülről sima kiképzésű. A fegyverműhely pecsétje a cső hátulsó részén található. A gyújtás keréklakatos szerkezetű egyszerű köröcskét és napot formázó metszett ábrával. A pisztolyagy körtefából készült, elefántcsont berakása hálómintázatú. Az egyik lapocskán olvasható metszett felirat szerint – 15 NIC COM ZR 51 –, amely a prof. Marija Šercer által végzett leltárba vétel idejében még látható volt, a pisztoly a szigeti Zrínyi Miklósnak tulajdonítható. Egy intarzialapocska későbbi eredetű a többinél. A pisztoly Milan Praunsperger fegyvergyűjteményének egy darabjaként, a gyűjtemény megvásárlásakor került állományba.

38. **Földgömb, XVII. század eleje, feltehetően Csáktornyáról,** *fa, préselt papír, magasság: 53 cm, kerület: 108 cm, a XVII. század eleje, Amszterdam, Viliam Janszoon Blaeu HPM/PMH 23846*

A földgömb a kontinenseknek és óceánoknak a XVII. század elején ismert ábrázolását mutatja. A papánton a következő, koncentrikus körökbe osztott adatok találhatók: a földrajzi szélességi fokok, az asztrológiai jegyek a megfelelő ábrákkal és latin elnevezéseikkel, a gregoriánus és a régi napszámlálás szerinti összehasonlító naptár és holdnaptár. A napok mellett a szentek nevei is olvashatóak a kalendáriumban. A szélrózsában a görögön és a latinon kívül holland nyelven is föltüntették az égtájak elnevezéseit.

A földgömb felületére ragasztott cédulák jelzik a nagy földrajzi fölfedezők, Kolumbusz Kristóf, Vespucci, Magellán, Cortes és Vasco da Gama neveit és célba érésük évét. A szerző Alsó Németország Egyesült Tartományai rendjeinek ajánlja munkáját, és mellékelt útmutatójában kifejti, hogy a földgömb teljesen új alapok szerint készült el. A földgömb feltételezhetően a Zrínyi család csáktornyai könyvtárából származik, bár eredetére vonatkozóan semmilyen adat nem áll rendelkezésre.

39. **Pénzérmék a XVII. század elejéről**

a) **A Raguzai Köztársaság ezüst dénárja,** *1620 és 1761 között, méret: 17 mm, sérült HPM/PMH 32630*

Az érem előlapján középen Szent Balázs bal kezében Raguza makettjét tartó ornátusba öltözött és dicsfénnyel övezett alakja látható. Oldalt 16… évjelzés, a körirat szövege: S. BLASIVS RAG…, az érem hátlapján középen Jézus csillagokkal körülvett álló alakja látható, a körirat szövege: T…SALVS

b) **A Raguzai Köztársaság ezüst dénárja,** *1620–1761, méret: 17 mm, erősen sérült HPM/PMH 32631*

Az érem előlapján Szent Balázs ornátusba öltözött pásztorbotot tartó alakja. Bal kezében Raguza makettjét tartja. Oldalt az (olvashatatlan) évjelzés, a körirat szövege: S. BLASIVS…, az érem hátlapján a Szűzanya csillagokkal körülvett álló alakja látható, a körirat nehezen olvasható szövege: TVTA S…

40. **Zrínyi Miklós 1662. április 6-án Csáktornyán kelt végrendelete** *HR-HDA-785 kut. 5*

Zrínyi Miklós végrendeletében fohászkodása után először a szentilonai pálos kolostort, a Zrínyi családi sírbolt gondozóját, majd az 1659-ben Miklós által Csáktornyára telepített ferenceseket, azután a zágrábi és ptuji kapucinusokat, végül pedig második feleségét, Maria Sofia Löblt említi. Kitér a családi okiratok őrzésének és a Zrínyiek előjogainak kérdésére a csáktornyai kastélyban, továbbá az ő és bátyja, Péter birtokhatárainak kijelölésére. A végrendelet 1662. április 6-án kelt Csáktornyán. Az okirat végén Petar Petretić zágrábi püspök aláírásával tanúsítja, hogy Zrínyi Miklós bemutatta neki végakaratára vonatkozó rendelkezését.

Valvasor, Janez Vajkard: Die Ehre des Hertzogthums Crain: Das ist (…) Belegen- und Beschaffenheit dieses (…) römisch-keyserlichen herzlichen Erblandes…, 1689. – Janez Vajkard Valvasor portréja – rézmetszet

Vladimir Magić

JANEZ VAJKARD VALVASOR KÖNYVTÁRA

Az eredetileg a szlovéniai Bogenšpergben (Smartno pri Litiji – Wagensperg) található Valvasor Könyvtárat Mikulich Ignác Sándor, zágrábi püspök 1690-ben vásárolta meg, és mint a Metropolitana (a zágrábi érsekség könyvtára)[1] szerves részét, Horvátországba szállíttatta. Az 1914-ben kötött szerződés szerint a gyűjtemény a Zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (NSK) állományában, az NSK 1996-os új épületbe költözése óta pedig a Horvát Állami Levéltár épületében található.

A Valvasor Könyvtár ma 1530 kötetet és több mint 2600 címet számlál.[2] Időnként felbukkan a szakirodalomban az az állítás, mely szerint Mikulich Ignác Sándor püspök 10 000 könyvet vásárolt Janez Vajkard Valvasortól,[3] ez az adat azonban feltehetően téves. Nincs semmilyen arra vonatkozó dokumentum, hogy a múltban ennyi könyv tűnt volna el ebből a gyűjteményből. A 10 000-es példányszám úgy kerülhetett a szakirodalmi hivatkozásokba, hogy a könyvekhez hozzászámolták azokat a grafikákat is (mintegy 7300 lapot), amelyet Mikulich püspök szintén Valvasortól vásárolt. Amennyiben a grafikákhoz soroljuk Valvasor egyes műveinek vázlatkönyveit is, akkor hozzávetőlegesen 8 000 grafikával kellene számolnunk a könyvek már említett példányszáma mellett, így kb. 10 000 dokumentumról (nem könyvről) beszélhetnénk.

Janez Vajkard Valvasor számos utazása során megfordult Európa legfontosabb kulturális központjaiban. Alkotó szellemiségű ember volt, aki sohasem érte be átlagos eredménnyel.[4] A jezsuita kollégiumban szerzett széles körű műveltségét utazásai során újabb ismeretekkel bővítette ki, érdeklődött a különböző vidékek szokásai, lakosainak életmódja és törvényei iránt. Utazásai során könyveket vásárolt, így teremtvén kellő alapot kulturális munkájának. Egész Európát bejárta és Afrikába is eljutott, így nem meglepő, hogy könyvtárában Európa szinte valamennyi nyomdával rendelkező városából találhatók könyvek. Többek között járt Lyonban, Amszterdamban, Párizsban, Nürnbergben, Velencében is. Könyveinek többsége a legjelentősebb nyomdai központokból származik: Frankfurtból, Amszterdamból, Augsburgból, Nürnbergből, Velencéből, Bázelből, stb. A felsorolásból kitűnik, hogy a legtöbb könyv német nyelvterületről került gyűjteményébe, ám Hollandiából, Franciaországból, Csehországból és természetesen Szlovéniából is hozatott könyveket. Valvasor bogenšpergi (wagenspergi) nyomdájából ma öt kötetet találunk a Metropolitana állományában:[5]

– *Topographia arcium Lambergianarum*, Wagenspergi in Carniolia, 1679.

1 Ivančanin, Ljudevit: *Metropolitanska knjižnica u Zagrebu*, Narodna starina, Zagreb, 4/1925, vol. 10.; Ivančanin, Ljudevit: *Zagrebački kaptol 1093–1932*. Croatia sacra, Zagreb, 2/1932.

2 Božena Kukolja, Vladimir Magić: *Bibliotheca Valvasoriana katalog knjižnice Janeza Vajkarda Valvasorja kat.* Ljubljana, 1995.

3 Kranjec, Silvo: *Valvasor Janez Vajkhard, Enciklopedija Jugoslavije, 8*. Zagreb, 1971.; Radich, Petar: *Johann Wikhard Freiher von Valvasor*. Leibach, 1910.

4 Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana, 1983.

5 Depot, Miroslava: *Nekoliko vrijednih kulturnohistorijskih djela XVII vijeka. st. zagrebačke Metropolitane, Bulletin Instituta za likovne umjetnosti, Zagreb, 5/1975*.; Iveković, Franjo: *Knjižnica prvostolne crkve Zagrebačke*. Katolički list, Zagreb, no. 42/1902.

– Ovidius Naso Publius, *Metamorphoseos icones*, Wagensbergi 1680.
– *Topographia Carinthiae Salisburgensin*, luci editu Wagenspergii, 1681. Igaz, ez a kötet hiányos, nincs meg a címlapja, tabl. 1–5, 8, 23 és 26. A műből igen kevés maradt fenn.
– *Theatrum mortis humanae tripartitum*, Wagensperg 1681,
– *Topographia archiducatus Carinthithiae modernae,* Wagensperg, 1681.

Nem tudjuk, miként kerül a Valvasor Könyvtár egyetlen horvát glagolita könyve, a *Misal hruacki* a gyűjteménybe. A Fiuméban, Šimun Kožić nyomdájában 1531-ben nyomtatott kötet értékét növeli, hogy összesen 12 példányt ismerünk belőle.

A Valvasor Könyvtár könyvállományában több mint 40 kötetben az elülső kötéstábla hátlapján a következő kézzel írt ex libris található: *P.C. VINCKHER* felirat és címer, amelyet Valvasor saját címerével ragasztatott át.[6] Vinckher címerén a következő körirat olvasható: *PETER CARL VINCKHER VON ERCKHEIM RÖM: KAY: MAY. RATH UND ZEI GLEITENANT*. A jelmondat pedig így hangzik: *Plus etre que paroistre*. A szóban forgó könyvek egykori Peter Carl Vinckher nevű tulajdonosa császári tanácsos és tüzértiszt volt.

Valvasor és Vinckher viszonya még tisztázásra szorul, az azonban bizonyos, hogy Valvasor vagy vásárlás, vagy ajándékozás útján jutott a művek többségéhez. Vinckher könyvei történeti, katonai rendszabályozási és filozófiai tárgyúakra osztályozhatók.

Könyvvásár

A Valvasor Könyvtárban a frankfurti éves könyvvásárok két katalógusa is megtalálható. E vásárokon – a legnagyobbak Frankfurtban, Lipcsében és Kölnben voltak – nyílt a legjobb lehetőség a könyvek reklámozására és eladására. E helyeken az Európa minden részéből érkező kiadók évente kétszer, tavasszal és ősszel találkoztak. A „könyves emberek" megismerkedtek egymással, üzleteket kötöttek és egyúttal – a nagy konkurenciának köszönhetően – fölgyorsították a könyvszakma fejlődését.[7]

1589 óta jelenik meg a Frankfurti Könyvvásár hivatalos katalógusa Frankfurt városának költségén. Kutatásra és elemzésre vár annak megvilágítása, hogy a Valvasor Könyvtárnak mely kötetei találhatóak meg az említett katalógusokban. A katalógus néhány, már felderített címe mégis jelezheti a gyűjtemény állományának tematikai gazdagságát. A Metropolitana állományában M 9047 jelzet alatt található Boechler értékes heraldikai tárgyú munkája, melyet az 1688-as könyvvásár tavaszi katalógusa reklámozott (*Ars heraldica, das ist: die hoche edle teutsche Adels-Kunst…*, Nürnberg, 1688). E katalógusban Martin Zeiller több olyan topográfiai és útleíró jellegű művének a reklámja is megtalálható volt, amely ma a Metropolitana állományának része.[8] Bár a katalógusok könyvleírása nem tünteti föl az egyes könyvek megjelenésének évszámát, mégis feltételezhető, hogy a könyvvásár évével vagy a soron következővel kell számolnunk. Az 1688-as könyvvásár katalógusában a fenti állítást igazoló adatra bukkanhatunk – Valvasor főművére, a *Slava vojvodine Kranjske*-re (*A Kranji Hercegség dicsősége*), amely csak az elkövetkező évben jelent meg. Lehetséges, hogy Valvasor erre az évre jelezte a könyv megjelenését a vásáron, a munkával azonban nem sikerült időben végeznie.[9]

Könyvkötések

A kötészet módjából és a kötésre használt anyagokból arra következtethetünk, hogy Valvasor maga köttette be könyveit. A könyvek nagy része egyforma kötésű: barna bőrrel bevont kartonból készültek a könyvtáblák, míg kisebb részben (tiszta)

6 Barlè, Janko: *Valvasorjeva knjiga grbov* (*Valvasor's Book of Coats-of-Arms*) *Izvestija društva za Kranjsko*. Ljubljana, 8/1989, 47–60.
7 Benzing, Josef: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet* 2. verb. Aufl. Wiesbaden, 1982.
8 Markov, Antun: *Metropolitanska knjižnica, Kulturnopoviestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije*. Zagreb, 1944.
9 *Valvasor Proceedings: 300th Anniversary of Publication of Die Ehre des herzogtums Krain*, papers presented at the Symposium in Ljubljana 1989, 1990.

pergamen- vagy (ún. „metropolitáni") kódexlapkötésű. A könyvek gerince bordákkal 3, 4 vagy 5 részre osztott. Szinte minden könyv elülső könyvtáblájának hátulján megtalálható Valvasor ex librise. Tudjuk, hogy Mikulich püspök köttette be a metropolitani könyveket, ám Valvasor könyvei ezektől kötésükben és gerincjelzéseikben – szinte valamennyinek a gerincén fehér színű betű- vagy számjelzés található – eltérnek. Ezek az eltérések (a betű-, és számjelzések, valamint Valvasor ex librise) jó támpontoknak bizonyultak a Valvasor Könyvtár állományának elkülönítése során.

A könyvek közül többet Valvasor idejében nyomtattak, így ha ő be is köttette ezeket, akkor Mikulichnak feltehetőleg ezzel már nem kellett foglalkoznia. Általában elmondható, hogy a könyvek kötése jó állapotban maradt meg.

Kolligátumok

A Valvasor Könyvtár tanulmányozása során számos olyan könyvvel találkozhatunk, amelyek több művet, önálló egységet tartalmaznak. Ezek kolligátumok, egy kötetbe kötött, egymástól függetlenül megjelent művet tartalmazó könyvek. A könyvtár állományában több mint 1000 ily módon bekötött cím található. A könyveket ebben az időben igen gyakran bekötetlen állapotban árulták, a beköttetés gondja a könyvet megvásárolt tulajdonosra hárult. A kötészetben használt anyaggal (bőrrel, fával, ragasztóval) takarékoskodni kívánó tulajdonos több művet is egy kötetbe köttetett. Elképzelhető, hogy esztétikai szempontok is az egybekötés mellett szóltak. A Valvasor Könyvtár ma több mint 1500 kötetet, de 2630 különböző művet számlál, ám csak 1500 kötethez szükséges kötészeti anyagot használt föl a tulajdonos.

Az egy kötetben található művek tartalmának vizsgálata során észrevehetjük, hogy gyakran a hasonló tartalmú munkákat (történeti vagy útleíró) kötötték egy kötetbe, ám sokszor teljesen különböző tárgyúakkal is megtörtént ugyanez, ami azt mutatja, hogy nem létezett az egy kötetbe köthető művekre vonatkozó egységes kritérium. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a Valvasor Könyvtár könyveit elsősorban méretük, nem pedig tartalmuk alapján osztályozták.

A könyvkötésnek ez a módja a katalógus összeállításakor is nehézségeket okozott. A gyűjteményben fellelhető néhány azonos mű, amelyek különböző kötetekben is megtalálhatóak. Ezek az azonos művek saját jelzeten maradtak, a katalógusban ellenben csak egy leírás tartozik hozzájuk, melyek mellett megjegyzés figyelmeztet rá, hogy a „b" vagy a „c" példány más jelzeten található. Arra is van példa, hogy két azonos művet kötöttek egybe, de különböző helyeken (például 2-es vagy 6-os kolligátum), amit a leírás szintén föltüntet.

Illusztrációk

A gyűjtemény könyveit különösen értékessé teszi a bennük található nagyszámú illusztráció.[10] Számos mű bővelkedik grafikákban és rajzokban. A könyvek előállításának technikai fejlődése a XVI. században felgyorsult. A városok fejlődése, a kereskedelem terjeszkedése, a reformáció és az ellenreformáció elterjedése, a háborúk fellobbanása, a felekezeti ellentétek felerősödése, és számos új találmány megjelenése a korszak könyveinek oldalain is viszszaköszöntek, és a könyvillusztrációk is hozzájuk kapcsolódtak. Gyakoriak voltak a török témájú könyvek, amelyeket az uralkodók, hadseregek, háborús események, fegyverek stb. képei gazdagítottak.

A földrajzi felfedezéseket követően számos, a városok bemutatását tartalmazó útleírás, geográfiai mű, az egyes népek szokásait leíró könyv stb. jelent meg. Sok könyvben a címlapon kívül előzéket is találunk, amelyet leggyakrabban rézkarc díszít. Mindkét lap gazdagon illusztrált, így egységes művészi kompozíciót alkotnak. Érthető, hogy a könyvkereskedők törekedtek a fényűző címlapú könyvek birtoklására, hiszen ez reklámszerepet töltött be a könyvek értékesítése során.

A XVI. században igen elterjedt volt a reneszánsz címlapokra jellemző keretes díszítés, stilizált ívek,

10 Pelc, Milan: *Biblija priprostih*. Zagreb, 1991.

virágornamentika és allegorikus alakok, de bizánci miniatúrák és arab dekorációs rajzok is felbukkantak. Ahogy egyre nőtt a kereslet a gazdagabb és precízebb rajzokra, úgy változott az illusztráció készítésének technikája is. A fametszet fokozatosan átengedte a helyét a rézkarcnak, mert ez utóbbi mind egészében, mind pedig részleteiben precízebb kidolgozást tett lehetővé.

Az első nyomtatványok főként vallásos jellegűek voltak, ám a természettudományi kéziratok és az arab nyelvű szövegek fordításai kiterjesztették az európai érdeklődést a növény- és állatvilág, az emberi szervezet, a fizikai és más tudományágak törvényszerűségeinek tanulmányozása felé. E téren különleges helyet foglaltak el az orvostudományi és a gazdagon illusztrált anatómiai könyvek, melyekre az emberi test mind hitelesebb ábrázolására törekvő művészek nagy figyelmet fordítottak. A Valvasor Könyvtárban jórészt a növény- és állatvilágról szóló, geometriai és fizikai témájú, gazdagon illusztrált könyveket találunk.

A könyvek illusztrátorai között olyan jelentős művészek nevei fordulnak elő, mint Mattheus Merian, Johann Theodor De Bry, Virgil Solis és mások. Merian értékes grafikái a *Theatrum Europaeum* kötetében és Gotfried *Archontologia cosmica* (1638 és 1647) című művének két kiadásában is megtalálhatók. Merian illusztrációival találkozhatunk Martin Zeiller számos topográfiai és útleíró tematikájú könyvében is. Merian gyakran kiadóként is dolgozott (*Topographia Franconiae*, *Topographia Westphaliae* és más művek esetében).

Ősnyomtatványok

A Valvasor Könyvtár értékét négy ősnyomtatvány növeli.

Az első a *Büchlein der Titel aller Stände*, ca. 1490. Az ősnyomtatvány elülső borítójának hátoldalán Valvasor ex librise látható. Iniciáléit nyomtatták. A mű egy kolligátum harmadik darabja. A könyv fehér pergamenkötésű.

A második ősnyomtatvány az *Erklärung der zwölf Arrtikel des Crhistlichen Glaubens*, Ulm, 1485. A vörös színű iniciálékat nagyobbrészt kézzel írták, de van közöttük néhány fametszet is. Az első lap fölső részén a következő felirat olvasható: *Parochiae Radkerspuagensis (Radgona) catalogo inscriptus A 1615.*, majd közvetlenül ezalatt: *1561. Thaman v. Khatschich* és egy mérleg rajza a *T v N*. iniciálékkal. Az első lap hátulján a szöveg fölött a következő felirat látható: *Inventario parochiali ascriptus A 1692.* A könyvtáblák fából készültek, melyeket barna bőrrel vontak be. Az apostoli hitvallás egyes bekezdéseinek elejét az egész oldalon fametszetek díszítik. A könyvtáblák borítására egy ősnyomtatvány egyik lapját használták, amelyre Valvasor felragasztotta ex librisét.

A harmadik és legértékesebb – Valvasor ex librisét is tartalmazó – ősnyomtatvány, Schedel krónikája. Schedel, Hartman: *Das Buch der Croniken und Geschichten*, Nürnberg, 1493, Anton Koberger. (HC 14510) Ez a krónika számos, városokat, családfákat, életképeket, fantasztikus jeleneteket, térképeket ábrázoló fametszetéről híres. A könyvet összesen 1809 fametszet illusztrálja.

A negyedik ősnyomtatvány: Jacobus de Voragine: *Passional oder Leben der Heiligen / Legenda aurea/* Nürnberg, 1488, Anton Koberger.

A könyvek tartalom szerinti osztályozása

Valvasor széles műveltségéről tanúskodik könyvtára állományának tartalom szerinti osztályozása. Szembetűnő, hogy az akkori idők minden tudománya képviseltette magát a könyvtárban.

A gyűjtemény teljes állománya ábécérendben katalogizált. A cédulákon feltüntetett római szám azt jelzi, hogy melyik tudományághoz tartozik az illető könyv. E szerint a felosztás szerint az állomány következő osztályait állapíthatjuk meg: 1. általános művek, bibliográfiák, szótárak; 2. filozófia, okkult tudományok, pszichológia, mágia; 3. teológia, egyháztörténet; 4. politikai művek; 5. közgazdasági művek; 6. jog; 7. pedagógia; 8. művészetek, művészettörténet; 9. filológia, írástörténet; 10. irodalom; 11. történelem és segédtudományai; 12. földrajz és útleírások; 13. matematika; 14. természettudományok: kémia, geológia, 15. orvostu-

domány, egészségügy; 16. technológia, fémkohászat, építészet; 17. technika; 18. mezőgazdaság; 19. kereskedelem és hajózás; 20. hadászat; 21. sport, gimnasztika és játékok.

A könyvtárban képviselt tudományágak számszerű elemzése után megállapítható, hogy az első helyen a történeti művek, a krónikák, a hadviseléssel kapcsolatos művek, a kalendáriumok és az útleírások állnak.

Krónikák, évkönyvek, kalendáriumok

A Valvasor Könyvtárban őrzött számos krónika közül az 1674-ben Frankfurtban nyomtatott *Gottfried Krónikát* kell megemlítenünk.[11] A krónika szerzője a kortársi források alapján írta le a világtörténelem fontosabb eseményeit a világ teremtésétől 1617-ig. A krónika a délkelet-európai viszonyok ismeretének érdekes és ritka példáját nyújtja. A szerző kitért a török elleni háborúk történéseire, elidőzött a XV. századi török betöréshez kapcsolható események tárgyalásánál, részletesen leírta Szigetvár 1566-os ostromát. A szerző lelkesen írt Zrínyi Miklós hősies kitartásáról, és beszámolt a szigetvári hős haláláról is.

A XVII. század elején jelent meg Dilich Wilhelm német grafikus és krónikaíró *Magyarok krónikája* című munkája. A könyv három kiadást élt meg: 1600-ban, 1606-ban és 1609-ben, ami az iránta mutatott nagy érdeklődésre enged következtetni. A fönnmaradt második kiadásban Petrinja és Sziszek látképei találhatók. Ortelius Hieronymus *Chronologia oder historische Beschreibung* című műve is több kiadással rendelkezik. A Valvasor Könyvtárban az 1620-as nürnbergi példány van meg. Ebben csataképek és egyes erődítménnyel ellátott városok – Szigetvár (1566), Sziszek (1593) és Petrinja – képei jelentek meg.

Érdemes néhány szót ejteni a *Theatrum Europaeum* évkönyvről is. A Valvasor Könyvtár csak 11 kötetével rendelkezik, de a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár állományában megtalálható a teljes sorozat, mind a 21 kötet.[12] Az évkönyv ezzel a címmel 1633 és 1738 között jelent meg Frankfurt am Mainban. Az sorozat 1618-tól, a harmincéves háború kitörésétől az 1718-as pozsareváci békéig terjedő időszakot dolgozta fel. A történelmi jelenségek és változások mellett olvashatunk a horvátok részvételének kérdéséről is a hosszan elhúzódó háborúban, akárcsak az 1667 áprilisi nagy ragusai földrengésről. A kiadást id. Mattheus Merian szép kivitelű, igényes rézkarcai díszítik.

Atlaszok, útleírások, topográfiai munkák

A XVI. század végétől a XVII. század végéig a kartográfia tudománya nagy fellendülésen ment keresztül, egyre több atlasz készült. Ekkor jöttek létre híres kartográfus kiadók – Gerard Mercator, Abraham Ortelius, Joan Janszon és mások – munkáiként a nagy kartográfiai művek. A korszak legnagyobb neve Abraham Ortelius. Tízévnyi előkészület után jelent meg széles körben ismertté vált atlasza, a *Theatrum orbis terrarum*. A Valvasor Könyvtárban megtalálható a mű első kiadása, amely 1570-ben jelent meg Antwerpenben, valamint Orteliusnak még egy atlasza, az előbbinek egy tíz évvel későbbi német kiadása.

A gyűjteményben a legismertebb szerzők számos topográfiai munkája fellelhető. E művek értékét különösképpen növeli, hogy közülük sokat Mattheus Merian elsőrangú rézkarcai díszítenek. A topográfiai munkák között elsőként kell megemlíteni a *Topographia provinciarum Austriacarum*, Frankfurt, 1649. című kötetet. Ebben Stájerország, Karintia és Tirol osztrák tartományok leírásai találhatók. A továbbiakban csupán néhány cím: *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*. 1650, *Topographia Braunschweig*. Frankfurt, 1654. stb. (Martin Zeiller írta a szövegeket). A jezsuita Athanasius Kircher rézkarcokkal díszített munkái is e csoportba tartoznak.

Edward Brown (1644–1708), híres angol orvos, természettudós útleírások szerzőjeként is említést érdemel. *Durch Niederland, Teutschland, Hungarn,*

11 Stipčević, Aleksandar: *Povijest knjige*, Zagreb, 1985.
12 Markov, Antun 1989.

Servien, Bulgarien, Macedonien, Thessalien, Oesterreich, Steirmarck, Kärnthen, Carniolen, Friaul, etc gethane gantz sonderbare Reisen … auf eine recht ungemeine, gelährte … Weise, mit durch und durch beygebrachten hochvernünftigen Anmerckungen anfangs in Englischer nachgehends in Holländischer Sprach beschrieben, nunmehr aber aus der letztern, in die Hoch-Teutsche übersetzet … Nürnberg, 1685. című munkájában többek között Belgrád és Eszék leírását nyújtja. Egész Szlovéniát bejárta, ellátogatott a Cerknicai-tóhoz és az idrijai bányákhoz, valamint Szlovénia más természeti nevezetességéhez is. Észrevételeit a *Philosophical Transcation* című folyóiratban tette közzé 1669-ben. Nincs arra vonatkozó adat, hogy Valvasor személyesen ismerte volna Brownt, ám az biztos, hogy használta annak írásait az említett *A Kranji Hercegség dicsősége* című munkája írásakor.

A gyűjtemény könyveiben sok építészeti, technikai, mezőgazdasági, vadászati – és amint arról a korábbiakban már szó esett, szinte valamennyi tudományágra vonatkozó – anyagot találhatunk. A *Bier-Brau Kunst.* Leipzig-Gotha, 1688. című, számos illusztrációval díszített mű a sörkészítésről szól. Igen érdekes a dán vadászati szakember, Taentzer Johann munkája is, az 1686-ban Koppenhágában kiadott *Der Dianen Hohe und Niedere Jagt Geheimnnesz* című mű második kiadása, amely a csapdakészítés fortélyait részletezi.

A grafikai jellegű művek gyűjteményébe sorolhatjuk az *Opus insignium armorumque Regum et regnorum, nec nom tam aliarum quam et Carniolia Principum, Baronum, nobilium civitatem et oppidum…* című könyvet is, amelyben 2134 festett címer található.[13] A királyok és királyságok, grófok, bárók, nemesek címereit Janez Vajkard Valvasor gyűjtötte egybe, és Bartholomaeus Ramschüssel festette meg. Ezt az igen értékes címergyűjteményt Zágrábban köttették be. Erre a következtetésre a címergyűjtemény és a Metropolitana legértékesebb kódexei kötésének összehasonlítása után juthatunk, ugyanis mind a kódexek, mind pedig a címergyűjtemény barna bőrrel bevont fatáblás kötésűek. A borító szélére négy díszítőjellegű csíkot nyomtak. A címergyűjtemény borítóját márványozott papírral bélelték, ez pedig a Valvasor Könyvtár más köteteinél nem tapasztalható, míg a Metropolitana állományában gyakori a használata. Ennek az igen értékes műnek megjelent a fakszimile kiadása is.

Vázlatkönyvek[14]

A Könyvtárban négy ún. „vázlatkönyv" található. Ezekben Valvasor saját kiadásainak előkészületeihez kapcsolódó anyagok olvashatók. Ez az igen értékes dokumentáció lehetővé teszi az egyes kiadások munkafázisainak nyomon követését. A vázlatkönyveket Branko Reisp mutatta be Valvasorról írt könyvében.[15] A Metropolitanában a következő kötetekhez kapcsolhatók vázlatkönyvek: Kranj és Karintia topográfiai leírása; *Theatrum mortis humanae tripartitum*, és *A Kranji Vajdaság dicsősége*.

A szakemberek feladata e könyvek művészi értékelése, amely nagy segítséget nyújthat az egyes települések múltjának, a történelmi eseményeknek és az emberek közötti kapcsolatoknak a megismeréséhez.

13 Barlè, Janko 1944.
14 Stele, France: *Valvasor, Kulturna skica.* Čas, Ljubljana, 7/1913.
15 Branko Reisp: *Kranjski polihistor J. W. Valvasor*, Ljubljana, 1983, 138–139. p.

Valvasor, Janez Vajkard: Die Ehre des Hertzogthums Crain: Das ist (…) Belegen- und Beschaffenheit dieses (…) römisch-keyserlichen herzlichen Erblandes…, 1689. – Zágráb korabeli rézmetszete

1.

Der wahre und erneuerte

Æsopus:

Das ist:

Das gantze Leben und Fabeln Æsopi / so ihme pflegen zugeeignet werden.

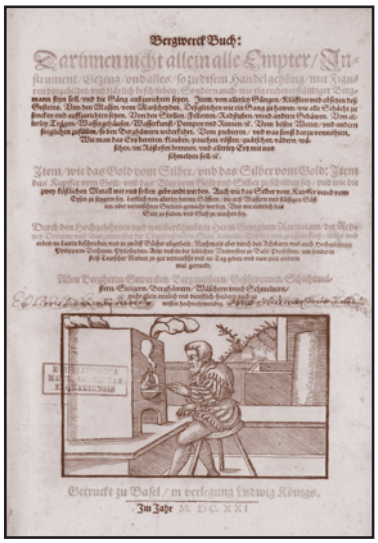
Alles klärlich und nutzlich zusammen getragen / und anjetzo an vielen Orten verbessert.

Zuvor niemals also gedruckt.

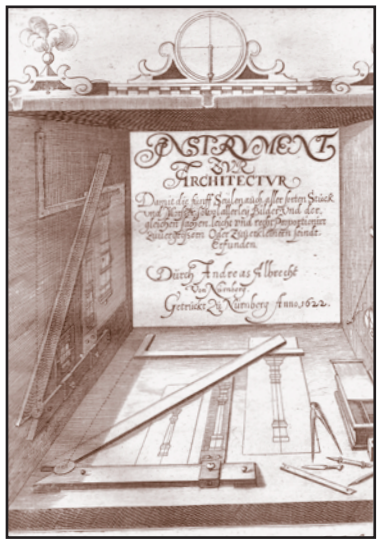
E BIBLIOTHECA MVTII ECCLESIAE KAISERSBERGENSIS

A KIÁLLÍTOTT TÁRGYAK LEÍRÁSA

1. Aiszóposz: *Der wahre und erneuerte Esopus. Das ist: Das gantze Leben und Fabeln Esopi, so ihme pflegen zugeeignet werden… an vielen Orten verbessert. Zuvor niemals also gedr. S. l., s. a. 8° HDA M 3443-8°*
A Valvasor Könyvtárban Aiszóposz (Kr. e. VI.) műveinek öt kiadása található meg, melyek között gazdagon illusztráltak is vannak. Jelen kiadásban Virgilius Solis (1514–1562) német festő és rézmetsző illusztráció láthatók.

2. Agricola, Georg: *Bergwerckbuch. Orig: De re metallica. Darinnenn nicht allein alle Empter, Instrument, Gezzeug und alles so zu disem Handel gehörig, mit Figuren vorgebildet und klärlich beschrieben: Sondern auch wie ein rechtverständiger Bergmann seyn soll und die Gäng auszurichten seyen… Durch Georgium Agricolam… in Latein beschrieben und in XII Bücher abgetheilt.. Durch Philippum Bechium… verteutscht und an Tag gegeben und nun Zum andern mal getr. … Basel, Getr. in Verlegung Ludwig Konigs, 1621. 4° HDA M 11569-4°*
Georg Agricola (1494–1555) német orvos és természettudós ebben a német nyelvű kiadásban részletesen leírja kora fémkohászati és bányászati technológiáját. Könyve az ásványok és a bányászat világát nagyszámú illusztráció segítségével mutatja be.

3. Albrecht, Andreas: *Instrument zur Architectur damit die fünff Seulen auch aller Sorten Stuck und Morsser, sowol allerley Bilder und dergleichen Sachen leicht und recht proportionirt zu vergrössen oder zu verkleinern seind erfunden. Durch Andreas Albrecht… Nürnberg, {Gedr. bey Ludwig Lochnern}, 1622. 8° HDA M 7307-8°*
A szerző, Andreas Albrecht (XVII. sz.) az építészetben használatos eszközökkel illusztrálta művét.

4. Aldrovandi, Ulisse: *De quadrupedibus solipedibus, volumen integrum. Joannes Cornelius Uteruerius … collegit et recensuit. Francofurti, Typis Ioan. Hoferi, 1623. 2° HDA M 23783–2°*
Ulisse Aldrovandi (1522 k.–1605) olasz természettudós, jogász és orvos több, az állattan, különösképpen az állatok anatonómiájára vonatkozó művet írt. Jelen kötet ezek közül gazdag illusztrációival tűnik ki. A Valvasor Könyvtárban öt kétkötetes hasonló tartalmú mű található.

5. **Hochnutzbar** *und bewahrte edle Bier–Brau–Kunst lehrend die rechte Arth und Weise gut, wohlschmeckend, gesund und kraeftig Bier zu brauen,… Leipzig und Gotha, 1688. 16° HDA M 8907–16°*

Az anonim szerző részletesen tárgyalja a sörkészítés mesterfogásait, melynek egy fázisa a címlapon is látható.

6. **Coronelli, Vincenzo Maria:** *Historische und topographische ausfuerliche Beschreibung der Reiche Morea und Negroponte, wie auch der Insulen und hafen selbigen Meeres bis an Salonich, (…) Franckfurt am Mayn, s. a. 8° HDA M 7187–8°*

Vincenzo Maria Coronelli (1650–1718) az ismert olasz földrajztudós és kozmográfus a velencei Accademia Degli Argonauti alapítója. Műveiben gazdagon illusztrálva mutatja be a horvát tengerpartot Isztriától Kotorig.

7. **Becher, Johann Joachim:** *Parnassus medicinalis illustratus, oder: … Thier-Kräuter- und Berg-Buch, sampt der Salernischen Schul, cum Commentario Arnoldi Villanovani und den Praesagiis Vitae et Mortis Hippocratis… In 4 Th. beschrieben und mit 1200 Figuren gezieret durch Johann Joachim Becher… Ulm, in Verlegung Johann Görlins, 1662–1663. 4° HDA M 10410-4°*

Johann Joachim Becher (1635–1682), német orvos és vegyész ezt a négykötetes művét több mint 1200 grafikával illusztráltatta.

MANUALE ARCHITECTURÆ MILITARIS,
Oder
Handbüchlein über die Fortification
und Vestungs Baukunst
Erster Theil.
Darinnen die vornehmste Stücke/Regeln/und
Vortheilen / so bey der Fortification nothwendig zu
wissen/so wol in Praxi als Theoria, sampt derselbigen
Inn- und Auffenwercken/ offensivè und defen-
sivè angewiesen werden.
Allen verständigen Liebhabern dieser Kunst zu gefallen
colligirt, anietzo auffs neue corrigirt, und vermehrt/
zum dritten mahl an Tag gegeben durch
Georg Andream Böcklern,
Architect. & Ingenieur.
Franckfurt am Mayn / bey Thomä Matthiä Götzen
Seel. Erben, 1672.

8. **Böckler, Georg Andreas:** *Manuale architecturae militaris, oder Handbüchlein über die Fortification und Vestungs Baukunst … colligirt … corrigirt und ver., zum dritten mahl an Tag gegeben durch Georg Andream Böcklern … Franckfurt am Mayn, Theil 1, 4: bey Thomae Matthia Götzen seel. Erben, Theil 2, 3: bey Thoma-Matth. Götzen, 1660–1674, 16° 1–4. kötet. HDA M 9784-16°*

9. **Böckler, Georg Andreas:** *Neues und zuvor nie also eingerichtetes vollkommenes Seulen-Buch, worinnen die Seulen zu der edlen Bau Kunst, wie selbige vom Vitruvio, Archimede, Palladio, Scamozzo, Vignola, Serlio, Hans Blumen und andern… Baumeistern aus rechten Fundament in gewisse Lehrsätze und Regeln abgefasset und begriffen. Anjetzo aber auffs neue… erkläret und mit daru-gehorigen 40 Kupffer-Figuren zum erstenmal vorgestellet durch Georgium Andream Böcklern… Franckfurt am Mayn in Verlegung Johann Ziegers, gedr. bey B. Chr. Wusten, 1684. 4° HDA M 11566-4°*

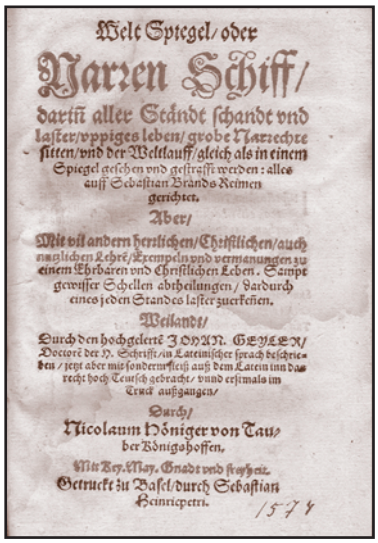

Neues
Und zuvor nie also eingerichtetes
vollkommenes
Seulen-Buch/
Worinnen die 5. Seulen zu der edlen
Bau Kunst wie selbige vom Vitruvio, Archimede,
Palladio, Scamozzo, Vignola, Serlio, Hans Blumen und andern
berühmten vortrefflichen Baumeistern aus rechtem Fundament
in gewisse Lehrsätze und Regeln abgefasset und
begriffen.
Anjetzo aber auffs neue allen Liebhabern dieser
hochedlen Kunst/ insonderheit allen Baumeistern/ Steinmetzen/
Schreinern/ Zimmerleuten/ und andern/ so sich dieser Kunst befleissigen/
auffrichtig erkläret und mit darzu-gehörigen 40. Kupff.-Figuren
zum erstenmal vorgestellet/
Durch
GEORGIUM ANDREAM Böcklern/
Architect. & Ingenieur.
Franckfurt am Mayn/
In Verlegung Johann Ziegers/ Buchhändlers in Nürnberg.
Gedruckt bey Balthasar Christoph Wusten/
Im Jahr M. DC. LXXXIV.

Georg Andreas Böckler
Archit. & Ingenieurs,
Schola Militaris Moderna
Oder
Neu-vermehrte
Kriegs-Schule/
Darinnen
Von den nothwendigsten Sachen
die zum Krieg gehören/ so wohl defensivè
als offensivè gehandelt wird/
Als da seynd:
Kriegs-Künsten/
Alles in 2. Classen/ mit dar zu gehörigen Figuren/
kürtzlich verfasset/ und auff vielfältiges Begehren
vornehmer Kriegs-Bedienten/ an den Tag
gegeben.
Franckfurt am Mäyn/
Bey Georg Heinrich Oehrlingen.
Anno M. DC. LXXXV.

10. **Böckler, Georg Andreas:** *Schola militaris moderna, oder Neuvermehrte Kriegs-Schule … Franckfurt am Mäyn, Bey Georg Heinrich Oehrligen, 1685. 8° HDA M 8874-8°*

Georg Andreas Böckler (1644–XVII. sz. vége), német mérnök, szakíróként ismertebb, mint építészként. A Valvasor Könyvtár 11 grafikákkal gazdagon illusztrált kötetét őrzi, melyek közül különösen értékesek a hadépítészeti művek.

11. Brant, Sebastian: *Welt Spiegel, oder Narren Schiff, darin aller Sätndt, Schandt und Laster… gestrafft werden. Alles auff Sebastien Brands Reimen gerichtet. Aber mit vil adern … christlichen, auch nutzlichen Lehrenn, Exempeln und Vermanungen zu … christlichenb Leben … durch … Johan Geyler in lateinisher Sprach beschrieben, jetz … in das … hoch Teutsch gebracht und erstmals im Truck aussgangen durch Nicolaum Höniger von Tauber Königshoffen, … Zu Basel, Getr. durch Sebastian Heinrichpetri, (1574.) 8° HDA M 3679-8°*

Sebastian Brant (1457–1521) német költő és humanista Bázelben végezte tanulmányait, ebben az ismert és a XV. században igen népszerű művében az evilági gonoszságokat és ostobaságokat veszi számba.

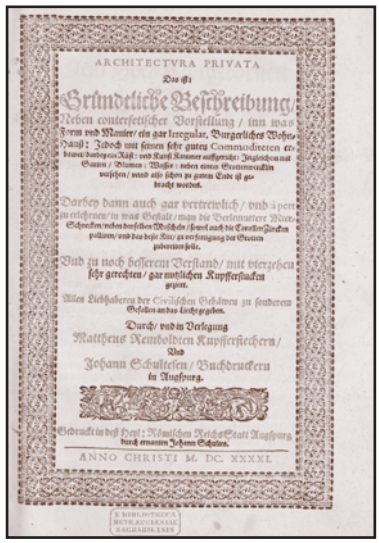

12. Catalogus universalis *pro nundinis Francofurtensibus autumnalibus et vernalibus de anno 1619–1661. Hoc est: Designatio omnium librorum qui hisce nundinia (…) vel novi, vel emendatiores et auctiores prodierunt. Das ist Verzeichnus aller Bucher, so zu Franckfurt in der Herbst- und Oster-Mess (…) verkaufft worden. Francofurti, impensis Haeredum Sigismundi Latomi, 1619–1661. 8° HDA M 7329-8°*

A Valvasor Könyvtár a világ legrégebbi könyvvásárának számító frankfurti könyvvásár katalógusának két kötetét őrzi, melyekben megtalálható az 1619-től 1661-ig terjedő időszakban a tavaszi és őszi könyvvásárokon szereplő könyvek jegyzéke, köztük Marko Marulić művei is és magának Valvasornak a „Die Ehre des Hertzogthums Crain" című műve is.

13. Fürttenbach, Joseph: *Architectura navalis, das ist von dem Schiff, Gebäw, auff dem Meer und Seeküsten zugebrauchen (…) Sampt vielen Abrissen (…) und Kupfferstücken (…) beschrieben durch Josephum Furttebach. Ulm, Getr. durch Jonam Saurn, 1629. 4° HDA M 6707-4°*

Joseph Fürttenbach (1591–1667) ulmi német építész az *Architectura civilis* és az *Architectura recreationis* című művek szerzője.

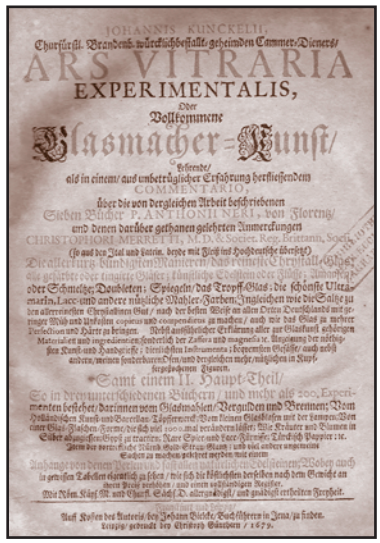

15. Gevartius, Casperus: *Pompa introitus honori serenissimi principis Ferdinandi Austriaci (…) in urbem Antverpiam (…) Antverpiae, Apud Ioannem Meursium, 1641. 2° HDA M 24729-2°* A holland Caspar Gevartius (1593–1666) egy időben városi írnokként dolgozik Antwerpenben. 1644-ben császári tanácsosi rangot szerez és történészi megbízást kap, Ferdinánd nagyherceg Antwerpenbe látogatása alkalmából kiadott díszalbum elkészítésére. Ez az album az egyik leggazdagabb díszítésű mű a XVII. században.

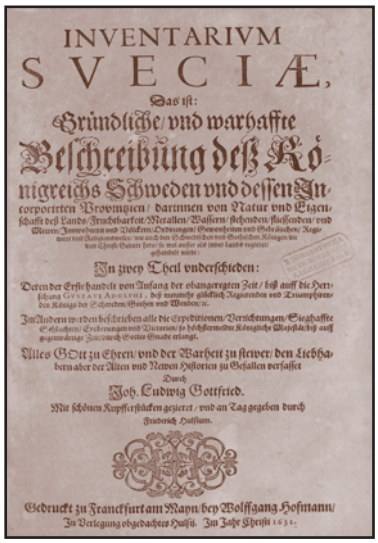
14. Gesner, Conrad: *Das Thier-Buch. Historia animalium. Getruckt zu Zurich bey Christoffel Froschouwer, 1575–1589. 2° HDA M 24785-2°* Konrad Gesner (1516–1565) svájci természettudós és orvos, a tudományos állattan megalapozója, elsőként osztályozta a növényeket virágzatuk és termésük szerint. A Valvasor Könyvtár 4 művét őrzi.

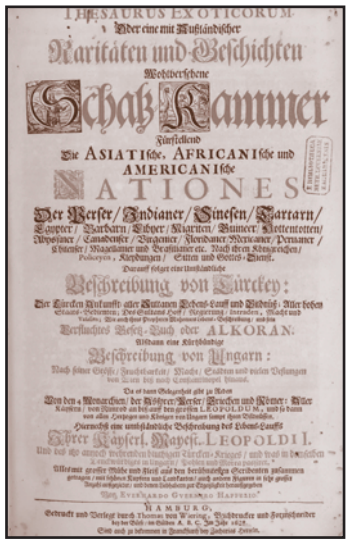
16. Kunckel, Johannes: *Ars vitraria experimentalis, oder vollkommene Glasmacherkunst (…) so aus den Ital. Und Latein. beyde ins Hochdeutsches ubers (…) Frankfurt und Leipzig, gedr. Bey Chr. Gunther, 1679. 1-2. kötet 8° HDA M 6565- 8°* Johann Kunckel (1630–1703) a gyógyszerészetre szakosodott német vegyész Drezdában laboratóriumi felügyelőként, Stockholmban pedig bányászati tanácsadóként dolgozott. Ebben az illlusztrált művében az üveggyártásról ír.

17. **Gottfried, Johann Ludwig:** *Inventarium Sveciae, das ist Gründliche und warhaffte Beschreibung dess Königen Schweden und dessen Incorporirten Provintzien … darinnen von … den Schwedischen und Gothischen Königen die von Christi Geburt hero … regieret, gehandelt wirdt … Durch Joh. Ludwig Gottfried … Franckfurt am Mayn, Gedr. bey W. Hofmann, in Verlegung Hulsii, 1632. 1-2. kötet 4° HDA M 7542-4°*

INVENTARIVM
SVECIÆ,
Das ist:
Gründliche/ vnd warhaffte
Beschreibung deß Kö-
nigreichs Schweden vnd dessen In-
corporirten Provintzien/ darinnen von Natur vnd Eigen-
schafft deß Lands/ Fruchtbarkeit/ Metallen/ Wassern/ fliessenden/ vnd
Meere/ Inwohnern vnd Völckern/ Ordnungen/ Gewonheiten vnd Gebräuchen/ Arg-
wont vnd Leibeigenschafft/ wie auch den Schwedischen vnd Gothischen Königen zu
In zwey Theil vnderschieden:
Deren der Erste handelt von Anfang der obangeregten Zeit/ biß auff die Herr-
schung GVSTAVI ADOLPHI, deß numehr glücklich Regierenden vnd Triumphi-
Alles GOtt zu Ehren/ vnd der Warheit zu stewer/ den Liebha-
bern aber der Alten vnd Newen Historien zu Gefallen verfasset
Durch
Joh. Ludwig Gottfried.
Mit schönen Kupfferstücken gezieret/ vnd an Tag gegeben durch
Gedruckt zu Franckfurt am Mayn/ bey Wolffgang Hofmann/
In Verlegung obgedachtes Hulsij. Im Jahr Christi 1632.

Johann Ludwig Gottfried († 1636) német történész különböző neveken írt. Ebben a művében Svédország és királyainak történetét írta meg, *Historische Chronika* című munkáját pedig évekig az egyik legjobb világtörténetként tartották számon.

18. **Happel, Eberhard Werner:** *Thesaurus exoticorum, oder eine (…) Schatz-Kammer fürstellend die Asiatische, Africanische und Americanische Nations (…) Beschreibung von Türckey (…) Verfluchtes Gesetz-Buch oder Alkoran (…) Eine kürtzbündige Beschreibung von Ungarn (…) Eine umbständliche Beschreibung des Lebens-Lauffs Ihrer Kayserl. Mayest Leopoldi I. und des itzo annoch wehrenden bluthigen Türcken Kreiges und was in demselben Denckwürdiges in Ungarn, Pohlen und Morea passiret. Alles (…) aus den berühmtesten Scribenten zusammen getragen, mit… Kupfern und Landkarten auch andern Figuren (…) ausgezieret und (…) hrsg. von Everhardo Guernero Happelio. Hamburg Gedr. und verlegt durch Thomas von Wiering, 1688. 4° HDA M 7282-4°*

THESAURUS EXOTICORUM
Oder eine mit Wunderbarer
Raritäten und Geschichten
Wohlversehene
Schatz Kammer
Fürstellend
Die ASIATISche, AFRICANISche und
AMERICANISche
NATIONES
Der Perser/ Indianer/ Sinesen/ Tartarn/
Egypter/ Barbarn/ Mohren/ Mauren/ Numider/ Hottentotten/
Abyssiner/ Canadenser/ Turganer/ Floridaner/ Mexicaner/ Peruaner/
Libyer/ Magallaner und Brasilianer etc. Nach ihren Königreichen/
Provintzen/ Landschafften/ Sitten und Gottes-Dienst.
Darauf folget eine umbständliche
Beschreibung von Türckey:
Der Türcken Ankunfft/ aller Sultanen Lebens-Lauff und Todtsch/ Aller hohen
Staats-Bedienten/ Des Gantzen Hofs/ Regierung/ Interessen/ Macht und
Stärcke/ Wie auch der Janitscharen Ursprung/ Gesetzordnung/ und ein
Verfluchtes Gesetz-Buch oder ALKORAN:
Nebsam einer Kürtzbündige
Beschreibung von Ungarn:
Nach seiner Grösse/ Fruchtbarkeit/ Macht/ Städten und andern Denkmahlen
von Rom bis nach Constantinopel stehend.
Da es dann Gelegenheit gibt zu reden
Von den 4 Monarchien/ der Römer/ Perser/ Griechen und Römer: Aller
Kayseren/ von Nimrod an biß auf den grossen LEOPOLDUM, und so dann
von allen Königen von Ungarn sampt ihren Thaten.
Hierauch eine umbständliche Beschreibung des Lebens-Lauffs
Ihrer Kayserl. Mayest. LEOPOLDI I.
und das so annoch währenden blutigen Türcken-Krieges/ und was in demselben
Allesamt grosser Mühe und Fleiß/ auch bey beschwärlichen Geschäfften zusammen
getragen/ mit schönen Kupffern und Landtafeln/ auch andern Figuren in sehr grosse
Mühe ausgezieret/ und denen Liebhabern zur Ergötzlichkeit herausgegeben
Von EVERHARDO GUERNERO HAPPELIO.
HAMBURG,
Gedruckt und Verlegt durch Thomam von Wiering, Buchdrucker und Formschneider
bey der Böse- im Gülden A. B. C. Im Jahr 1688.

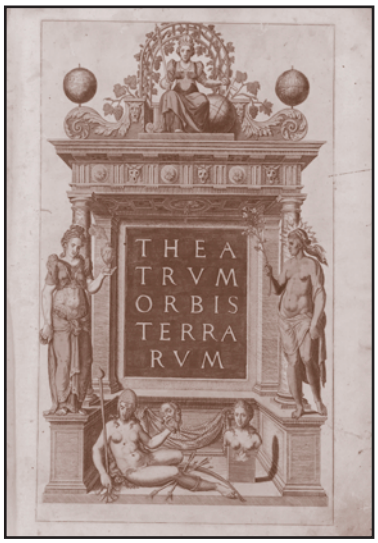
A német Eberhard Werner Happel (1647–1690) matematikát, orvostudományt és jogot hallgatott. Ebben a művében az európai és Európán kívüli eseményeket követi nyomon, a horvát vidékek történéseire is kitér. A Valvasor Könyvtárban öt műve van meg.

19. **Kircher, Athanasius:** *Ars magna sciendi, in XII libros digesta, qua nova et universali methodo per artificiosum combinatiounum contextum de omni re proposita plurimis et prope infinitis rationibus disputari, omniumque summaria quaedam congnito comparari potest. … Amstelodami, Apud J. Jansonium à Waesberge et viduam E. Weyerstraet, 1669. 2° HDA M 9407-2°*

A jezsuita Athanasius Kircher (1601–1680) matematikát és héber nyelvet tanult, később a hieroglifák tanulmányozásába kezdett és archeológiával foglalkozott. A Valvasor Könyvtárban több műve is föllelhető.

ARS MAGNA SCIENDI
COMBINATORIA
AMSTELODAMI

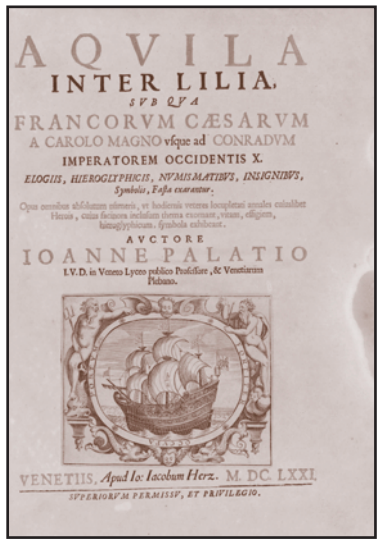
20. **Ortelius, Abraham:** *Theatrum orbis terrarum ab Abrahamo Ortelio elaboratum. Francicsci Hogenbergi artificiose manui tabulae caelate sunt. Catalogus auctorum tabularum geographicarum (…). Antverpiae, Christophor Plantin, 1570. 2° HDA M 9425 – 2°*

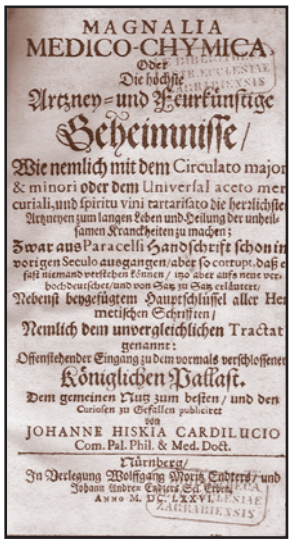
Abraham Ortelius (1527–1598) holland földrajztudós több világtérkép szerzője. Ez a példány Plantin neves antwerpeni műhelyében készült első kiadás, benne XVI. századi horvát vidékek térképei is láthatók. A Valvasor Könyvtárban megtalálható ennek az 1580-ban megjelent műnek a német kiadása is.

21. **Ovidius Naso, Publius:** *Illustrissimo Dno Wolfgango Engelberto (…) has Ovidii Metamorphoseos icones d. d. c. q. devotissimus cliens loas Weichardus Valuasor. A. Trost fecit. Wagensbergi, Valvasor 1680. 16° HDA M 5995-16°*
A Valvasor Könyvtárban Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43–18) római költő öt műve is megtalálható, ez a példány az első olyan kötetek egyike, amelyet Valvasor saját bogenspergi nyomdájában nyomtatott. Az egyes grafikák leírása latin és német nyelvű.

22. **Palazzi, Giovanni:** *Aquilae Austriacae, in qua imperatores Austriaci ab Alberto II Honorifico usque ad Fernandum III. et IV. Occidentis imperatorem L. Elogiis, hieroglyphicis, numismatibus, insignibus, symbolis, imaginibus (…) et (…) historiarum serie exarati (…) Auctore Joan ne Palatio (…) Venetiis, Ex Typographia Andreae Poleti, sumptibus Auctoris, 1679. 2° HDA M 11521-2°*

MAGNALIA
MEDICO-CHYMICA,
Oder
Die höchste
Artzney- und Feurkünstige
Geheimnisse/
Wie nemlich mit dem Circulato majori
& minori oder dem Universal aceto mer
curiali, und spiritu vini tartarisato die herrlichste
Artzneyen zum langen Leben und Heilung der unheil-
samen Kranckheiten zu machen;
Zwar aus Paracelsi Handschrift schon in
vorigen Seculo ausgangen/aber so corrupt, daß e
faſt niemand verstehen können/ itzo aber aufs neue ver-
hochdeutschet/und von Satz zu Satz erläutert/
Nebenst beygefügtem Hauptschlüssel aller Her
metischen Schrifften/
Nemlich dem unvergleichlichen Tractat
genannt:
Offenstehender Eingang zu dem vormals verschlossenen
Königlichen Pallast.
Dem gemeinen Nutz zum besten/ und den
Curiosen zu Gefallen publiciret
von
JOHANNE HISKIA CARDILUCIO
Com. Pal. Phil. & Med. Doct.
Nürnberg/
In Verlegung Wolffgang Moritz Endters/ und
Johann Andreä Endters Sel. Erben/
Anno M. DC. LXXVI.

23. Paracelsus: *Magnalia medico-chymica, oder die höchste Artzney- und Feurkünstige Geheimnisse (…) Zwar aus Paracelsi ausgangen… itzo aber aufs neue verhochdeutschet und… erläutert. Nebenst (…) dem (…) Tractat genannt Offenstehender Eingang zu dem vormals verschlossenen Königlichen Pallast (…) publiciret von Johanne Hiskia Cardilucio (…) Nürnberg, In Verlegung Wolffgang Moritz Endters und Joh. A. Endters sel. Erben, 1676. 8° HDA M 7378-8°*

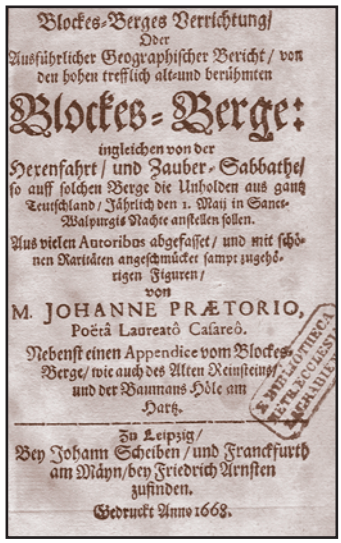
A svájci német orvos, természettudós és filozófus Paracelsus (Philipp Theophrast von Hohenheim, 1493–1541) gyógyítási módszereiben a természeti megfigyelésekre hagyatkozott. Valvasor Könyvtárában 5 műve található meg.

24. Petrarca, Francesco: *Trostspiegel in Glück und Unglück Orig.: De remediis utriusque fortunae Francisci Petrarchae (…) Trostbücher von Rath, That und Artzney in Glück und Unglück (…) Auss dem Lateinischen… verteutscht und mit vielen (…) Figurren gezieret und in Truck von newem verfertiget (…) Franckfurt am Mayn, Getr. bey J. Bringers sel. Wittib, in Verlegung Vincentij Steinmayers, 1620. 4° HDA M 11740-4°*

Francisci
Petrarchæ
Deß Weitberühmten Hoch
gelehrten fürtrefflichen Poeten vnnd Oratorn Trostbücher/
Von Rath/ That/ vnd Artzney in Glück vnd Vnglück/ Nembtlich/ wie
sich ein jeder vorsichtiger Mensch halten soll/ in seiner Widerwertigkeit
vnd jhedes/ Glücklichen vnd Vnglück/ Widerwertigkeit/
Angst vnd Noth zu trösten weiß.
Getruckt zu Franckfurt am Mayn/ bey Johann Bringers/
seligen/ Wittib/ in verlegung Vincentij Steinmayers.
ANNO M. DC. XX.

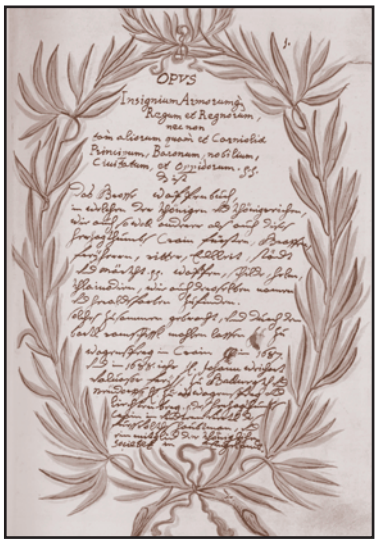
Francesco Petrarca (1304–1374) olasz költő Valvasor Könyvtárában csak *De remediis utriusque fortunae* című latin nyelvű művének német fordításával képviselteti magát.

25. Praetorius, Johann: *Blockes-Berges Verrichtung, oder Ausführlicher Geographischer Bericht von (…) Blockes-Berge: ingleichen von der Hexenfahrt und Zauber-Sabbathe (…) Aus vielen Autoribus abgefasset (…) sampt zugehörigen Figuren von M. Johanne Praetorio (…) Nebens einen Appendice vom Blockes-Berge, wie auch des Alten Reinsteins und der Baumans Höle am Hartz. Zu Leipzig, Bey Johann Scheiben; und Franckfurth am Mayn, bey Friedrich Arnsten zu finden, gedr. 1668. 8° HDA M 5578-8°*

Blockes-Berges Verrichtung/
Oder
Ausführlicher Geographischer Bericht/ von
den hohen trefflich alt- und berühmten
Blockes-Berge:
ingleichen von der
Hexenfahrt/ und Zauber-Sabbathe/
so auff solchen Berge die Unholden aus gantz
Teutschland/ Jährlich den 1. Maij in Sanct-
Walpurgis Nachte anstellen sollen.
Aus vielen Autoribus abgefasset/ und mit schö-
nen Raritäten angeschmücket sampt zugehö-
rigen Figuren/
von
M. JOHANNE PRÆTORIO,
Poëtâ Laureatô Cæsareô.
Nebenst einen Appendice vom Blockes-
Berge/ wie auch des Alten Reinsteins/
und der Baumans Höle am
Hartz.
Zu Leipzig/
Bey Johann Scheiben/ und Franckfurth
am Mäyn/ bey Friedrich Arnsten
zu finden.
Gedruckt Anno 1668.

Johann Praetorius (1630–1680), német író és etnográfus a mágia és a babonák tanulmányozásának megkülönböztetett figyelmet szentelt, a Valvasor Könyvtár kb. 20 művét őrzi.

26. **Ramschüssel, Jernej:** *Opus insignium armorumque regum et regnorum nec non tam aliorum quam et Carnioliae principum, baronum, nobilium, civitatum et oppidorum. Das ist das grosse Wappenbuch (…) solches zusammen gebracht durch Johann Weichardt Valvasor und durch den Bartl Ramschissl mahlen lassen 1687–1688. Papír 19×30,7 cm, gót betűs és hum. dőltített XVII. sz., barna bőrrel áthúzott fatáblás kötésű, a gerincet virágornamentika díszíti és „I. W. Valvasor. Insignia Carnioliae" felirattal ellátott címke helyezkedik el rajta. Mindkét könyvcsatt hiányzik, az elülső fedőlapon belül Valvasor ex librise található. HDA MR 160*

Ebben a műben különböző helységek, nemesek, hercegek, királyok és királyságok stb. címerei láthatók. Egyeseket Valvasor szóbeli leírás alapján készíttetett el. Megalkotójuk Jernej Ramschüssel (XVII. sz.) volt. Fakszimiléje 1993-ban jelent meg Ljubljanában.

27. **Ritter-Vitezović, Pavao:** *Nova musa, sive Pars artificiosa operum poeticorum, {quae annuo ablegationis suae ad caesaream aulam tempore concinnabat} anni MDCLXXXII. Sadr ava: Grates pro gratiis. – Sacer chorus, seu Applausus metricus a Phoebo et musis celebratus. – Columna Ecclesiae. – Corona lauro-palmaris a Phoebo et musis connexa. – Pietas honorata. – Nova equestris imago cum alia equestri imagine. – Novus Skender-beg. Viennae Austriae, 1683. 8° HDA MR 11381-8°*

Valvasor Könyvtárában Pavao Ritter Vitezović (1652–1713), horvát történész, nyelvtudós, író és nyomdász több könyve is megvan. Vitezović Valvasornál, Zrínyi Péter katonájánál, kitanulta a nyomdász mesterséget, Mikulich Sándor püspök pedig valószínűleg az ő közvetítésével vásárolta meg a Valvasor Könyvtárat.

28. **Schott, Gaspar:** *Magia universalis naturae et artis, sive Recondita naturalium et artificialium rerum scientia (…) Opus quadripartitum. Singularium epitomen sequens praefatio obiter accuratius vero uniuscujusque peculiare praeloquium exponit. Cum figuris aeri incisis. Bambergae, Sumpt. Joh. M. Schönwetteri, Pars 4.: Herbipoli, Sumpt. Haeredum J. G. Schönwetteri, 1659–1677. 8° HDA M 12172-8°*

P. GASPARIS SCHOTTI
REGIS - CURIANI,
E SOCIETATE JESU,
Olim in Panormitano Siciliæ, nunc in Herbipolitano
Franconiæ Gymnasio ejusdem Societatis Jesu
Mathesios Professoris
MAGIA
UNIVERSALIS
NATURÆ ET ARTIS,
sive
Recondita Naturalium & Artificialium
rerum Scientia, cujus Ope per variam Applicationem
activorum cum passivis, admirandorum effectuum Spectacula,
abditarum ope inventionum Miracula ad varios humanæ vitæ
usus exarcent,
OPVS QVADRIPARTITVM.
Continet
Pars I. OPTICA. | III. MATHEMATICA.
II. ACOUSTICA. | IV. PHYSICA.
Singularum Epitomen sequens Præfatio obiter, accuratius verò
uniuscujusque peculiare Prælogium exponit.
Cum Figuris Æri incisis,
Cum Privilegio Sacræ Cæsareæ Majestatis.
BAMBERGÆ,
Sumpt. JOH. MARTINI SCHÖNWETTERI,
Bibliopolæ Francofurtensis.
M. DC. LXXVII.

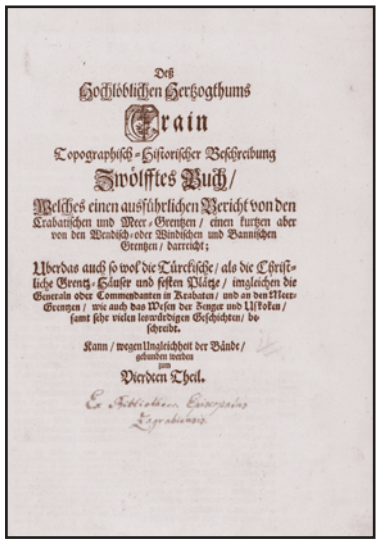
Gaspar Schott (1608–1666) német jezsuita erkölcsteológiai és matematika professzor volt. A Valvasor Könyvtár több művét is őrzi, a *Mágia* második kötetét a pokupskói plébánia könyvtárában őrzik.

29. **Theatrum-Europaeum**, *oder Aussführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten in Europa auch in den überigen Welt-Theilen so wol im Religion als Prophan-Wesen. Franckfurt am Main, Theil 1, 3, 4, 5: Verlegt durch M. Merian, Theil 2, 10, 11: Im Verlag M. Merian (C. Merian) und Th. M. Götzens sel. Erben, Theil 6, 7, 8: Auf Kosten meyl. M. Merians sel. Erben, 1635–1682 4° HDA M 9322-4°*

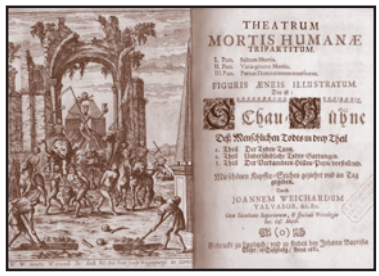
Ez a mű egy sajátos évkönyv, amely 1618-tól, a harmincéves háborútól kezdődően 1718-ig, a pozsareváci békéig évtizedeken keresztül követi az európai eseményeket. Összesen 21 Mattheus Merian (1621–1687) és Eosander rézkarcaival gazdagon illusztrált kötete jelent meg. A mű a horvát területek eseményeit is nyomon követi, leírja például az 1667 áprilisi nagy raguzai földrengést. A Valvasor Könyvtárban ennek az évkönyvnek 11 kötete van meg.

30. **Valvasor, Janez Vajkard:** *Die Ehre des Hertzogthums Crain: Das ist (…) Belegen- und Beschaffenheit dieses (…) römisch-keyserlichen herzlichen Erblandes; anjetzo vermittelst (…) Erzehlung aller seiner Landschafften (…) und historisch-topographische Beschreibung in 15, wiewohl in 4 Haupt-Theile unterschiedenen Büchern wie auch häuffigen Abrissen und zierlichen Kupffer-Figuren ausgebreitet von Johann Weichard Valvasor (…) In reines Teutsch gebracht (…) mit*

Deß
Hochlöblichen Hertzogthums
Crain
Topographisch-Historischer Beschreibung
Zwölfftes Buch/
Welches einen ausführlichen Bericht von den Crabatischen und Meer-Grentzen / einen kurtzen aber von den Windisch- oder Windischen und Bannischen Grentzen / darreicht;
Uberdas auch so wol die Türckische / als die Christliche Grentz-Häuser und festen Plätze / imgleichen die Generals oder Commendanten in Kroabaten / und an den Meer-Grentzen / wie auch das Wesen der Zenger und Ulfoken / samt sehr vielen denkwürdigen Geschichten / beschreibt.
Kann / wegen Ungleichheit der Bände / gebunden werden
zum
Vierdten Theil.

Erklärungen erw. durch Erasmum Francisci … Laybach – Nuernberg, Zu finden bey W. M. Endter, Buchhändlern in Nürnberg, 1689. 1–4. kötet 2° HDA M 11249-2°

A szlovén polihisztor, Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), saját nyomdával rendelkezett a litijai Bogenspergben, Szlovéniában. Élete során nagy könyvtárat és több mint 7000 grafikát gyűjtött. Több történeti tárgyú művet írt. Értékes könyvtárát grafikáival együtt eladta Mikulich Sándor zágrábi püspöknek, hogy a kapott pénzből meg tudja jelentetni a *Die Ehre des Hertzogthums Crain* című művét. A Valvasor Könyvtár állományában 5 Bogenspergben nyomtatott könyv található.

31. **Valvasor, Janez Vajkard:** *Theatrum mortis humanae tripartitum, figuris aeneis illustratum. Das ist Schau- Bühne des menschlichen Todts in 3 Theil, mit schönen Kupffer-Stichen geziehrt und an Tag gegeben durch Joannem Weichardum Valvasor etc. etc. Laybach, Gedr. und zu finden bey Johann Baptista Mayr in Saltzburg, 1681–1682. 8°. HDA MR 6603-8°*

32. **Valvasor, Janez Vajkard:** *Topographia archiducatus Carinthiae modernae, das ist: Contrafee aller Stätt, Märckht, Clöster undt Schlössen, wie sie anietzo stehen in dem Ertz-Hertzogthumb Khärndten, heervorgebracht zu Wagensperg in Crain im jahr 1681. (…) durch Iohann Weichardt Valvasor – Pauli Ritter de Segnia ad archiducalem Carinthiae nympham de novo illustrissimi (…) domini Joannis Weichardi Valvasor… Topographiae suae libro carmen. Zu Laybach, Gedr. bey Johann Baptista Mayr, 1681. 8° HDA M 11640-8°*

33. **Valvasor, Janez Vajkard:** *Topographia arcium Lambergianarum, id est: Arces, castella et dominia in Carniolia habita ad vivum iconizata quae olim sedificabant, possidebant et partim ad praesens possident comites a Lamberg. Luci edita per Ioannem Weichardum Valvasor. Bagenspergi, 1679. 8° HDA M 11650-8°*

34. **Korán** *XVI. század, papír, 302 ff., 28,5×12 cm, HDA MR 32*
Pontozott (mássalhangzó-írás) arab írású, eredeti barna bőrkötésű, teljes szöveg, valamennyi fejezetet (szúrát) tartalmazza, az elülső fedőlapon belül Valvasor ex librise található.

AZ NAGYSAGOS VRNAC, ALSO LYNDVAI BANFFI MIKLOSNAC, SZALA VARmegéfő Hiſpannyánac, és á felſéges Maximilian Romai Czaſárnac Poharnokiánac: &c. Az Atya Iſtentől Chriſtus Ieſusért minden lelki es teſti ioknac béuőlkődéſét kiuánnya, es ſolgálattyát ajánlya.

Z SZENT LELEC BIZOnyára méltán bőtsűlteti Nagyſág: es tiſztelendő Vram, fellyeb valónac lennij az Iſtennec Igéiét az aranynál es drága kőnél, á Királij Propheta által, Pſal. 118. Mett tſac ez által vagyon iduőſségűnc, es az őrőc halháltol valo ſabaduláſunc, mint sz. Pál bizonceitya, Rom. 1. Az Euangeliom ISTENNEC hatalma, vgy mond, minden hiuőnec iduőſségére. Chriſtus-is Ioan. 8. igy ſól efſelől: Bizony mondom tinéctec, hogy valaki az en beſédemet meg tartándgya, halált nem lát mind őrőcké. Iſmeg: Ioan. 5. Forgaſsátoc, ſőmlellyétec az iráſokat, á mellyekben azt tartyátoc, hog őrőc élettec vagyon, mert azoc tanó-bizonſágot tésnec en rolam. Ezért mondgya boldognac az sz. Dauid, Pſal. 1. az ollyan embert, a ki az I-

(:) 2 ſtennec

Kulcsár György: Postilla, 1574. RMNy 334, OSZK RMK I 114 – Ajánlás Bánffy Miklósnak

Monok István

A BÁNFFY CSALÁD ALSÓLINDVAI UDVARA ÉS KÖNYVES MŰVELTSÉGE

A szerveződő magyarországi protestáns egyházak a nyugat-magyarországi területen is az egymással összeházasodó, de mindenképpen szoros napi kapcsolatot tartó főúri családoknak köszönhetik megszilárdulásukat. Egyháztörténeti szempontból a terület azért is külön figyelmet érdemel, mert a protestáns vallások egyházszervezeti elkülönülése csak a XVI. század legvégén kezdődik, és végérvényesen a csepregi zsinaton zárul le (1612). A Zrínyi, a Nádasdy, az Istvánffy, a Batthyány, a Thurzó, a Révay családok mellett az alsólindvai Bánffyakra hárult az a felelősség, hogy a vallási változásokat a szélsőséges irányzatoktól való távolmaradás mellett úgy támogassák, hogy életben tudják tartani a kulturális élet valamennyi intézményét. Miután a Bánffy család könyvtáráról nem maradt fenn korabeli jegyzék, könyves kultúrájukat csak az általuk pártfogolt nyomda történetén és kiadványain keresztül tudjuk jellemezni, valamint azzal a protestáns értelmiségi körrel, amelynek tagjai jelen voltak udvarukban. Szólnunk kell továbbá a világi értelmiség alsólindvai megjelenéséről is.[1]

A XII. században érkeztek Magyarországra a Bánffy család ősei, és a család tagjai a XV. század végére már jelentős tisztségeket töltöttek be.[2] A XVI. században az (alsó)lindvai és a bolondóci ágat tartja nyilván a genealógiai szakirodalom. A lindvai ágon a legmagasabb rangra Bánffy János jutott, aki 1530-tól haláláig, 1534-ig a nádori tisztséget töltötte be. Az ő fia, Bánffy István (1522–1568)[3], országbíró, Zala megye főispánja (1560–1568) már protestáns volt, János unokája, Bánffy Miklós (1547–1593)[4] főpohárnok pedig a terület protestáns egyházának egyik fő támasza lett. Hasonlóan a többi magyarországi arisztokrata családhoz, a XVII. század első felében élő családfő, Kristóf (1577–1644), Somogy és Zala megyék főispánja (1622–1643), tárnokmester, majd főpohárnok, katolizált. A katolizáció a szakirodalom szerint 1598-ban következett be, akkor, amikor a főúr udvarába hívta Simon Bratulich pálos szerzetest.[5] Annak ellenére, hogy két feleségétől Kristófnak 12 gyermeke született, megérve valamennyiük halálát, vele az alsólindvai ág kihalt.[6] Alsólindvát rövid időre Nádasdy Ferenc, majd annak

1 Az alsólindvai Bánffy család XVI–XVII. század történetére a leginkább haszonnal forgatható kiadványok: Séllyei Elek: *Alsólindvai Bánffy nemzetség naplója*. Tudománytár, Új folyam 5. év. 9. kötet. Buda, 1841. 252–260., 321–325. (SÉLLYEI 1841); Horváth Sándor: *Alsólendva múltja és jelene*. Alsólendva, 1942. (HORVÁTH 1942); Németh József: *Lendva kulturális és irodalmi jelentősége*. In: *Naptár '87*. Murska Sobota, 1986.; Tantalics Béla: *Lendva kulturális emlékei a 16. század második feléből. Kulturne znamenitosti Lendave v drugi polovici 16. stoletja*. Zalaegerszeg, 1988. (TANTALICS 1998); Kultsár György: *Az halálra való készöletről rövid tanóság*. Bevezette Fabiny Tibor. Bp., 1990. Ráday Gyűjtemény; Tőke Ferenc: *Spira doktor hitehagyása. Szigeti győzedelem*. Bevezette: Tőkei Ferenc. Bp., 1996, Eötvös József Kiadó (Eötvös Klasszikusok, 9) (TŐKEI 1996); Bence Lajos: *A XVI. századi irodalom és nyomdászat*. Muratáj, 2000. 177–182.; Hubert Ildikó: *Kulcsár György az alsólindvai prédikátor*. Lendva, 2001, Galéria-Múzeum Lendva (HUBERT 2001)

2 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel nemzékrendi táblákkal*. I. kötet, Pest, 1857. 160–162. (reprint: Bp., 1987, Kossuth Kiadó; digitális kiadás (CDROM) Bp., 1999, Arcanum Kiadó)

3 Felesége: Guthi Országh Magdolna.

4 Felesége Zrínyi Orsolya, leánya Anna, Révay János felesége volt.

5 HORVÁTH 1942. 35.

6 Első felesége Mérey Anna, második Draskovich Ilona volt. HORVÁTH 1942. 36.

lefejezése és jószágvesztése (1671) után az Esterházyak szerezték meg birtokul.[7] Közben a Bánffy család bolondóci ága is kihalt a XVI. század végén, az ugyancsak protestáns Bánffy László (meghalt 1584) főajtónálló, főlovászmester, zalai főispán (1569–1579) fiainak korai halálával.[8]

Paul Eber *Calendarium historicum*a számos kiadást ért meg Wittenbergben, és nagyon népszerű volt a protestáns világban. Sok fennmaradt példánya bizonyítja, hogy a Bibliához hasonlóan használták a családok életében történt jeles események feljegyzésére. A protestánssá lett Bánffy István vásárolta meg az 1551. évi kiadás egy példányát, és vele kezdődően generációról generációra feljegyezték a családdal, illetve szűkebb környezetükkel kapcsolatos eseményeket – gyakran visszaemlékezve is –, így az 1522 és 1617 közötti idők fontos család- és kortörténeti forrásává vált. Sajnálatos módon az eredeti példány elkallódott, így csak az 1841-ben kiadott szöveget ismerjük.[9] A Bánffy család könyvtárának darabjai nem maradtak ránk, joggal feltételezhető azonban, hogy az Alsólindván kiadott, vagy a korban nekik ajánlott, vagy az udvarban keletkezett művek is birtokukba kerültek.

1571-ben, abban az évben, amikor Rudolf Hoffhalter nagykorúvá vált, Báthori István betiltotta az uralma alatt álló területeken a protestáns művek kiadását. Hoffhalter Bánffy Miklós birtokára, Alsólindvára költözött felszerelésével. Innen 1574-ben Miksa király rendeletére tiltották ki, ekkor Zrínyi György vette oltalmába Nedelicen.[10] Az alsólindvai évekből négy kiadványa ismert, közülük három Kulcsár Györgynek, az udvari prédikátornak a munkája, lelki tanítások,[11] egy pedig – amelyből példány nem maradt fenn – Tőke Ferencnek a szigetvári diadalról írott krónikája.[12]

Kulcsár György feltehetően Szlavóniából származott, családja a török elől húzódhatott északabbra, Zalába, majd ő maga a Felföldre.[13] Alsólindvára kerülését „exilium"-ként élte át, amikor 1573. augusztus 28-án Bánffy Miklós udvarába fogadta iskolai magiszternek. Az iskola, amelyben tanított feltehetően már a XIV. századtól kezdve létezett plébániai intézményként.[14] Kulcsár előtt négy protestáns mester nevét ismerjük a Bánffyak naplójából: Orbonai Rácz György (1544?-től), Zuhodolyi András, Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkas és Beythe István.[15] Ez utóbbi 1559 és 1564 között volt tanító, majd rövid időre a Nádasdyakhoz Sárvárra költözött. 1565-ben visszahívták lelkésznek, és Alsólindván volt 1574-ig, amikor is Sopronba, majd Németújvárra távozott.[16] Kulcsár György volt tehát az utódja az udvari prédikátori tisztségében, 1577-ben bekövetkező haláláig.[17] Külön kell megemlíteni Tőke Ferenc nevét, aki 1553 és 1556 között élt Alsólindván, de nem tudjuk pontosan, hogy iskolamester, vagy protestáns lelkész volt-e.[18] Bizonyos azonban, hogy itt alkotta két művét is. Az egyik feltehetően meg is jelent Hoffhalter nyomdájában (*Historia obsidionis regiae Sygeth*),[19] a má-

7 HORVÁTH 1942. 36–41.

8 Pál 1576-ban, János 1594-ben halt meg.

9 SÉLLYEI 1841.

10 Borsa Gedeon alapvető tanulmányára (*Rudolphus Hoffhalters Typographie in der gegend von Mur und Drau*. Vjesnik Bibliotekara Hrvatske, 1968. 26–34.) támaszkodva a legfrissebb összefoglalások: V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó, 62–63., és V. Ecsedy Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) 91–98.

11 RMNy 319: *Az halálra való készöletröl rövid tanossag*; RMNy 320: *Az ördögnek a penitencia tarto bünössel valo vetekedeseröl*; RMNy 334: Postilla

12 RMNy 321: *Historia obsidionis regiae, Sygeth*.

13 Életének legteljesebb összefoglalása teljes bibliográfiával, szlovén és német nyelvű fordítással: HUBERT 2001.

14 TANTALICS 1988. 15.

15 SÉLLYEI 1841., HORVÁTH 1942. 24–25.; TANTALICS 1988. 15.

16 ÚMIL 227. (Heltai János)

17 Rajtuk kívül, a későbbi időkből protestáns lelkészként csak Gál János nevét ismerjük Alsólindváról, aki 1616-ban még aktív volt. Vö. HORVÁTH 1942. 28.

18 TANTALICS 1988. 21–25.; TŐKEI 1996. (teljes bibliográfiai feldolgozással)

19 RMNy 321; TŐKEI 1996.

sik (Francesco Spira históriája) Bornemisza Péter 1582-megjelent énekeskönyvének részeként jutott nyomdafestékhez.[20]

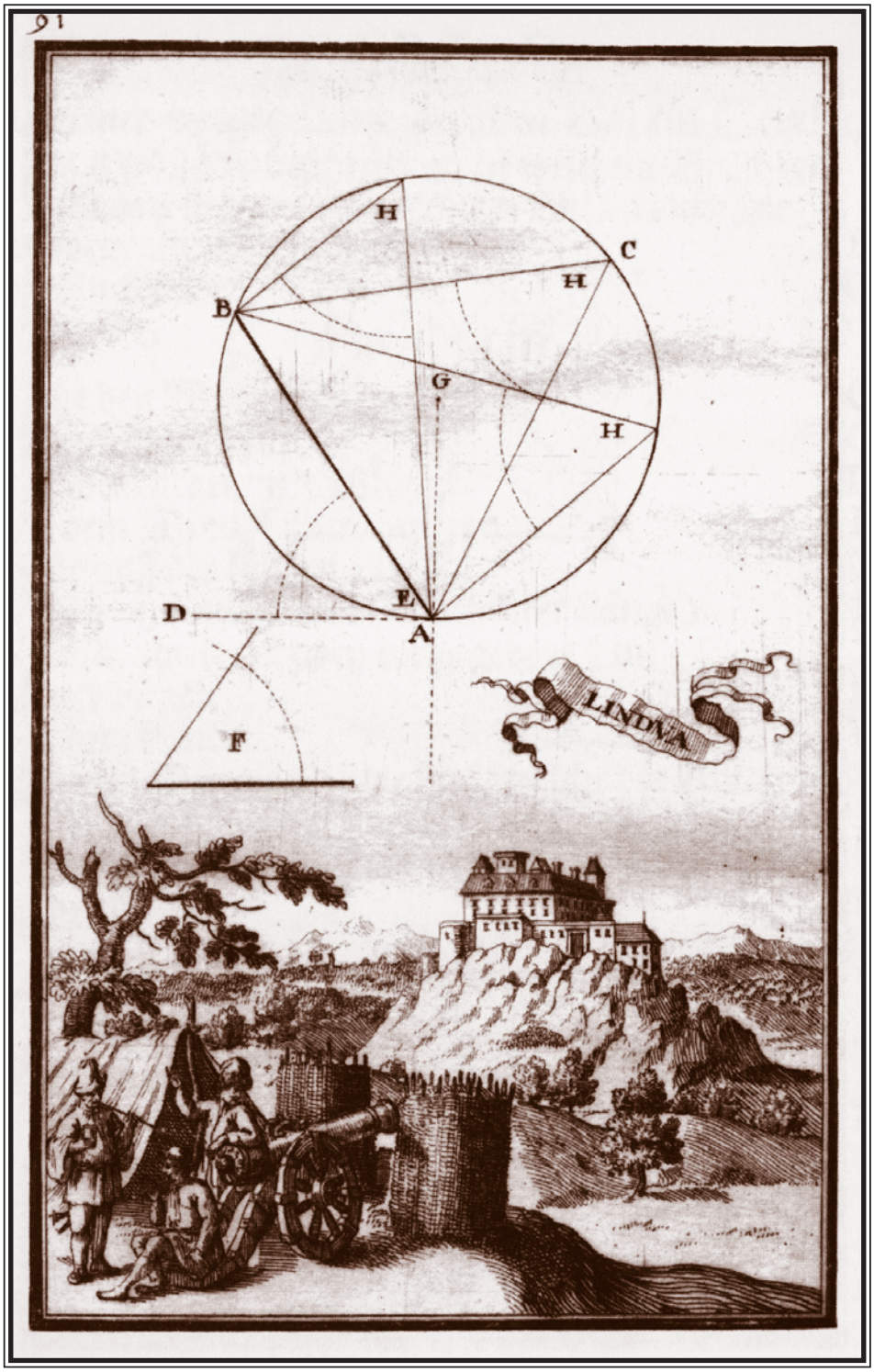
Az Alsólindván élt korabeli értelmiségiek számbavétele kapcsán meg kell említeni Ráskai Gáspár nevét, aki a Bánffy-udvarban (1551–1552) vendégeskedett. Itt írta az *Egy szép história az vitéz Franciscoroul és az ő feleségéről* című verses históriáját, amely Debrecenben 1574-ben jelent meg.[21] A másik értelmiségi, akinek alsólindvai tevékenységét feltételezzük, Nicolaus Mednienski, aki „rector Beckoviensis"-ként, és Bánffy László titkáraként is szerepel Valentinus Mader trencséni származású lutheránus tanító *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum* című gyűjteményében.[22]

A Bánffy család könyvtárában az eddig említett műveken kívül bizonyára azok a könyvek is megvoltak, amelyeket a család valamelyik tagjának ajánlottak. Figyelemre méltó a család és Bornemisza Péter jó viszonya. Bornemisza ötkötetes műve (*Postilla*) első darabjának ajánlásában megemlékezik Bánffy László és felesége Somi Borbála támogatásáról,[23] a második kötetet pedig egyenesen ez utóbbinak ajánlotta.[24] A 15 éves háború kezdeti sikereinek egyike a gyurgyevói csata (1595. október 30.). Az erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond udvarmestere, Pellérdi Péter egy magyarországi főúrhoz címzett levélben adott leírást a diadalról. A levél 1596-ban Németújváron Joannes Manlius nyomdájában, a szomszéd vár, Alsólindva urának, Bánffy Kristófnak ajánlva jelent meg.[25]

Minden arisztokrata udvarban számos alumnus, illetve a birtokok gazdálkodását irányító gazdatiszt is élt. Számukra a művelődési mintát a főúri család adta, és anyagi lehetőségüktől, személyes indíttatásuktól függően maguk is szereztek be könyveket. Az udvar szellemi színvonalát is jelzi, ha feltűnik egy-egy literátus tiszttartó a főúr környezetében. Számos példa említhető, olyanok, mint a Nádasdyak mellett Perneszith György[26] és Csányi Ákos,[27] vagy Zrínyi György (1598–1626) udvarában Jóna István.[28] A Zala megyei Böde községből való Komlós Tamás is ilyen jószágigazgató volt Bánffy László mellett, akinek egy könyve a németújvári ferences könyvtárban maradt ránk: Alexander de Villa Dei: *Doctrinale, cum commentariis Hermanni Torrentini* … Venetiis, 1519, Petrus Lichtenstein a budai Urban Keym kereskedőnek nyomtatta.[29]

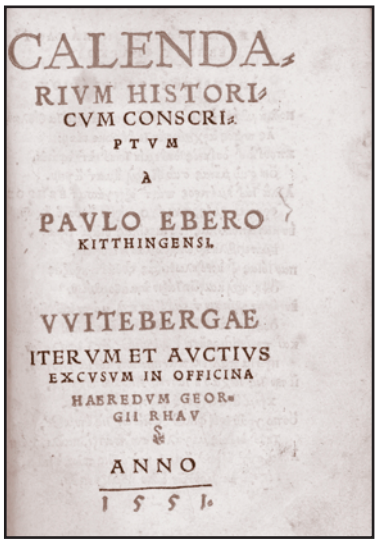
20 RMNy 513; TŐKEI 1996.
21 RMNy 344; TANTALICS 1988. 16–21.
22 RMNy 611
23 Sempte, 1573 RMNy 333
24 Sempte, 1574 RMNy 355
25 RMNy 785
26 Könyvjegyzéke 1560-ból: *Magyarországi magánkönyvtárak, I: 1533-1657.* S. a. rend. Varga András. Bp.-Szeged, 1986 (ADATTÁR 13/1). 13–14.
27 Őze Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562.* I–II. kötet. Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum.; Vö. Mályusz Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531—1549.* Levéltári Közlemények, 1923.; Istványi Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása.* Bp., 1934.; Papp László*: Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból.* Bp., 1964. /Nyelvtudományi Értekezések. 44./
28 15 könyvéről lásd: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya. – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana.* Írták és összeáll.: Hausner Gábor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Monok István, Orlovszky Géza. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1992. Argumentum–Akadémiai Kiadó. /Zrínyi Könyvtár 4./
29 Güssing OFM 3/13

1.

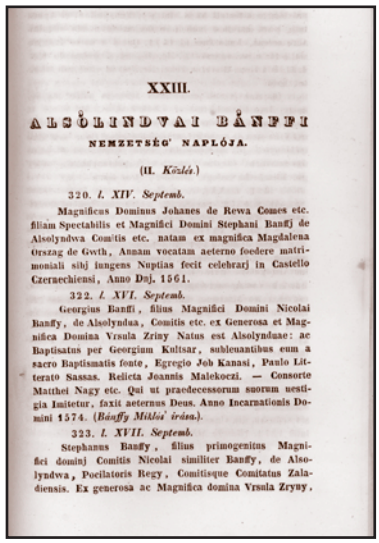
1. **Alsólindva** *Rézmetszet, 170×115 mm (Justus van der Nypoort) Burckhard von Birckenstein, Anton Ernst: Ertzherzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials. Wien, 1686, Johann Van Ghelen. 4° – OSZK App. H. 1217*

2. **Eber, Paul:** *Calendarium historicum. Witebergae, in officina haeredum Georgii Rhau, 1551. 8° – OSZK Ant. 7557*

CALENDA-
RIVM HISTORI-
CVM CONSCRI-
PTVM
A
PAVLO EBERO
KITTHINGENSI.
VVITEBERGAE
ITERVM ET AVCTIVS
EXCVSVM IN OFFICINA
HAEREDVM GEOR-
GII RHAV
ANNO
1551.

A protestáns történetfilozófia egyik wittenbergi klasszikusa, Paul Eber évente adott ki kalendáriumokat, amelyekben nem csupán a hagyományos kalendáriumi elemek, hanem történeti leckék, tanítások is szerepeltek. Nagyon sok példánya e kalendáriumoknak album amicorumként, Stammbuchként vagy családi naplóként szolgált. A Bánffy család tagjai a legfontosabb családi és történeti eseményeket egy 1551-ben kiadott kalendáriumba jegyezték fel, némelyeket emlékezetből, a bejegyzés idejét sokszor évtizedekkel megelőző eseményekre vonatkoztatva. Az eredeti példány sajnos elveszett, egykor Légrádon, a városka parókiáján, majd Budapesten, a Nemzeti Múzeumban őrizték.

3. **Séllyei Elek:** *Alsó-lindvai Bánffy nemzetség naplója. Tudománytár, 9. kötet, 1841. OSZK 23.763*

XXIII.

ALSÓLINDVAI BÁNFFI
NEMZETSÉG' NAPLÓJA.

(II. *Közlés.*)

320. *l. XIV. Septemb.*

Magnificus Dominus Johanes de Rewa Comes etc. filiam Spectabilis et Magnifici Domini Stephani Banffj de Alsolyndwa Comitis etc. natam ex magnifica Magdalena Orszag de Gwth, Annam vocatam aeterno foedere matrimoniali sibj jungens Nuptias fecit celebrarj in Castello Czernechiensi, Anno Dnj. 1561.

322. *l. XVI. Septemb.*

Georgius Banffi, filius Magnifici Domini Nicolai Banffy, de Alsolyndua, Comitis etc. ex Generosa et Magnifica Domina Vrsula Zriny Natus est Alsolynduae: ac Baptisatus per Georgium Kultsar, sublenantibus eum a sacro Baptismatis fonte, Egregio Job Kanasi, Paulo Litterato Sassas. Relicta Joannis Malekoczi. — Consorte Matthei Nagy etc. Qui ut praedecessorum suorum uestigia Imitetur, faxit aeternus Deus. Anno Incarnationis Domini 1574. (*Bánffy Miklós' írása.*)

323. *l. XVII. Septemb.*

Stephanus Banffy, filius primogenitus Magnifici dominj Comitis Nicolai similiter Banffy, de Alsolyndwa, Poculatoris Regy, Comitisque Comitatus Zaladiensis. Ex generosa ac Magnifica domina Vrsula Zrynyj.

A Bánffy család naplójának (lásd a 2. tételt) eredetije elveszett, a szövegét Séllyei Elek közléséből ismerjük.

4. **Kulcsár György:** *Az halálra valo keszöletröl rövid tanossag … Lyndvae, Rudolf Hoffhalter, 1573. 8°. RMNy 319, OSZK RMK I. 96*

AZ HALAL-
RA VALO KESZÖ-
LETRÖL RÖVID TA-
NOSSAG: MELYBEN AZ
KÖRÖSZTIEN EMBERNEC,
acki az Istenorßágát akaria ke-
resni, életének rendi irat-
tatic meg.
AZ
Alsó Lindvai Kultsár György
Mester által à sent irásbol, es
tudos Doctoroc irásibol
fedettetett.
2. TIMOTH: 3.
Minden irás mely az Istentöl es az ö ihlés
séből vagion, haznos az tanitásra, meg fedés-
re, meg iobbitásra, es oktatásra, mely az igasság
ban lezön, Hogy az Istennec embere ép legyen
mindön iele iö czelekö detökre kéßitetuén.

Lutheránus elmélkedések a halálra való felkészülésről. Kulcsár György protestáns tanító, majd lelkész a művet Nicolao Banfi de Alsolindva ajánlotta. A kötet végén az olvasóhoz (Ad lectorem) címzett fejezet található az örök boldogságról és a kárhozatról.

AZ ÓR=
DÖGNEC A PE-
NITENCIA TARTO
Bűnössel való vetekedéséről: es az kétségbe esés
ellen az Reménségről
való tanusság:
IRATTATOT:
Az
Alsó Linduai Kvltsar
Gyórgy Mester által.
LVC: 22.
Imé az Satan kézbe kiuánа titet: hogy meg rostállyon mint egy gabonát: de en könyörgéc erőttetec, hogy meg ne fogiatkozzéc az ti hitetec:

5. **Kulcsár György:** *Az ördögnec a penitencia tarto bünössel valo vetekedéséröl es az kétségbeesés ellen az reménségröl valo tanusság. Also Linduán, Rudolf Hoffhalter, 1573. 8° RMNy 320, OSZK RMK I. 97*

A kísértő és a bűnös közti párbeszédes formájú lutheránus elmélkedések. Az ajánlás a Zrínyi család tagjainak, Györgynek, Kristófnak és Miklósnak szól. A mű fordítás Urbanus Rhegius: *Dialogus inter satanam et precatorem poenitentem.* (Frankfurt am Main, 1545, Peter Braubach) című művéből.

6. **Kulcsár György:** *Postilla, az az evangeliomoknac, mellieket esztendö által a kereszténec gyöleközetibe szoktac oluasni es hirdetni, prédicatio szerint valo magyarázattia… Also Lyndvan, Rudolf Hoffhalter, 1574. 4° RMNy 334, OSZK RMK I 114*

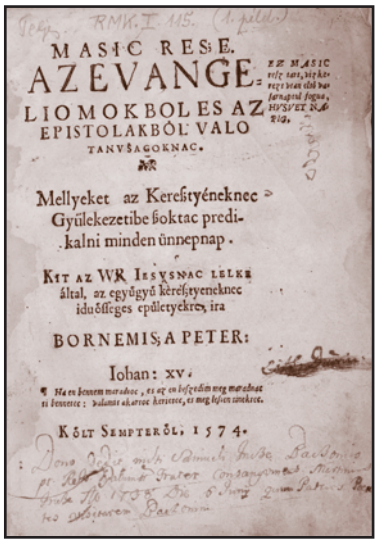

POSTILLA,
AZ,
EVANGELIOMOK
NAC, MELLIEKET ESZTEN-
dö általa kereſztyénec gyöleközetibe ſoktac oluaſnies hirdetni, Prédicatio ſerint valo Magyarázattia, az Régies Moſſani ſétirásbéli Doctorok-nac iráſokbol, irattatott
Az
Kultsár György, Alsó Lynduai
Prédicator által. 1574
eſtendöben.

Lutheránus beszédgyűjtemény, bibliai könyvek magyarázata. A szerző a művét Bánffy Miklósnak ajánlotta. A mű nagyon népszerűvé vált a XVI. században, új kiadásai: Bártfa, 1579 (RMNy 426), és Bártfa, 1597 (RMNy 793)

EGY SZEP HISTO-
RIA AZ VITEZ FRANCISCO-
rul, es az ö Felesegeröl.
M. ACADEMIA KÖNYVTÁRA
DEBRECEMBE,
Nyomtatattot Komlos Andras altal.
Anno 1574.

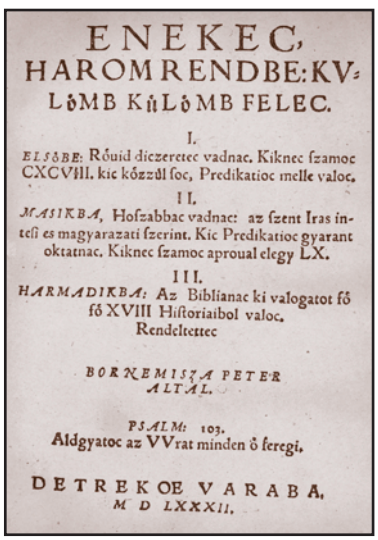
7. **Ráskai Gáspár:** *Vitéz Francisco históriája. Debrecembe, 1574, Komlós András. 4° RMNy 344, MTAK RM I 4r 191*

Ráskai Gáspár maga is nemes ember, feltehetően fia volt a mohácsi csatában meghalt nógrádi főispánnak, Ráskai Gáspárnak (? – 1526), 1551 és 1552-ben élt a Bánffyak alsólindvai udvarában. A vitéz Franciscoról szóló széphistóriát (egy Európában elterjedt lovagmesét) itt fordította latin nyelvből magyarra.

MASIC RESE.
AZEVANGE-
LIOMOKBOL ES AZ
EPISTOLAKBÓL VALO
TANVSAGOKNAC.
Mellyeket az Keresztyéneknec
Gyülekezetibe soktac predi-
kalni minden ünnepnap.
KIT AZ WR IESVSNAC LELKE
által, az együgyü keresztyeneknec
idueffeges epületyekre, ira
BORNEMISA PETER:
Iohan: XV.
KÖLT SEMPTERÖL, 1574.

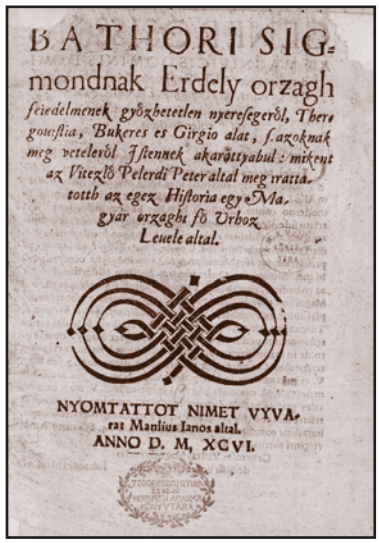
8. **Bornemisza Péter:** *Masic része az evangeliomokbol es az epistolakbol valo tanusagoknac… Sempte, 1574, typis Bornemisza. 4° RMNy 355, OSZK RMK I. 115*

Bornemisza Péter (1535–1584), a magyarországi lutheránus egyház legnagyobb hatású írója a XVI. században, Postilláit az alsólindvai Bánffy László feleségének, Somi Borbála aszszonynak ajánlotta.

ENEKEC,
HAROM RENDBE: KV-
LÖMB KÜLÖMB FELEC.
I.
ELSÖBE: Rövid diczeretec vadnac. Kiknec szamoc CXCVIII. kic közzül soc, Predikatioc melle valoc.
II.
MASIKBA, Hosszabbac vadnac: az szent Iras intesi es magyarazati szerint. Kic Predikatioc gyarant oktatnac. Kiknec szamoc aproual elegy LX.
III.
HARMADIKBA: Az Biblianac ki valogatot fö fö XVIII Historiaibol valoc. Rendeltettec
BORNEMISZA PETER ALTAL.
PSALM: 103.
Aldgyatoc az VVrat minden ö feregi,
DETREKOE VARABA,
M D LXXXII.

9. **Enekek harom rendbe** *(…) Rendeltettec Bornemisza Peter altal. Detrekoe, 1582, typis Bornemisza. 4° RMNy 513, példányunk hasonmás kiadás*

A Bánffy udvarban 1553 és 1556 között élt Tőke Ferenc egyik műve, Francesco Spira históriája Magyarországon csak ebben a kiadásban ismert a XVI. századból. Spira itáliai jogtudós volt, protestáns lett, de az erőszaknak engedve rekatolizált. Isten azonban megbüntette álhatatlanságáért.

BATHORI SIG-
mondnak Erdely orzagh
feiedelmenek győzhetetlen nyerefegeröl, Ther-
gouiftia, Bukeres es Girgio alat, fazoknak
meg vetelerol Iftennek akaratyabul: mikent
az Vitezlö Pelerdi Peter altal meg ratta-
totth az egez Hiftoria egy Ma-
gyar orzaghi fö Vrhoz
Leuele altal.
NYOMTATTOT NIMET VYVA-
rat Manlius Ianos altal.
ANNO D. M. XCVI.

10. **Pellérdi Péter:** *Bathori Sigmondnak, Erdely orzagh feiedelmenek győzhetetlen nyeresegeröl Thergouistia, Bukares es Girgio alat … historia … Nimet Vyvarat, 1596, Johannes Manlius. 4° RMNy 785, OSZK Sztripszky I 1838/45*

Pellérdi Péter Báthori udvarmestere szemtanúként számol be historikus levelében a török elleni gyurgyevói csatáról (1595. október 30.). A könyvet a nyomdász Bánffy Kristófnak ajánlotta.

Prima pars doctrinalis Alexandri cu3 fen
VRBANI KEYM
LIBRARII BVDE

11. **Alexander de Villa Dei;** *Torrentinus, Hermannus, comm.: Doctrinale… Venetiis, 1519, Petrus Lichtenstein für Urban Keym in Buda. – Grammatica Venetiis, 1509, Petrus Lichtenstein für Johannes Pap (in Buda). 4° Güssing OFM 3/130*

Az alsólindvai udvar szellemi színvonalát jellemzi, hogy a Zala megyei Bödéről való Komlós Tamás jószágigazgató tulajdonában volt kolligátum is fennmaradt. Komlós bejegyzése: „Suo Jure possidet me Thomas Komlos de Bewde … Prefectus Bonorum Magistri Domini Ladislai Banffy de Alsolyndwa".

Nádasdy Ferenc, é.n., OSZK App. M. 391 - rézmetszet

Monok István

A NÁDASDY CSALÁD SÁRVÁRI ÉS POTTENDORFI UDVARA ÉS KÖNYVES MŰVELTSÉGE

A XVI. század első felében számos új család emelkedett a főrangúak sorába, és – különösen a nagyon sok emberáldozatot követelő mohácsi csata után – több középkori nagy család kihalt fiúágon, vagy elveszítette jelentőségét az ország irányításában.

A Nádasdyak őseiket a honfoglalóktól eredeztetik, okleveles források bizonyítják az Árpád-korban játszott szerepüket.[1] Igazán jelentős szerepet az ország életében Nádasdy Tamásnak Kanizsai Orsolyával kötött házasságával töltöttek be. A Kanizsaiak birtokai leányágon öröklődtek tovább, így – az egyébként nem anyagiakért, hanem a korban is legendásan nagy szerelem alapján kötött házassággal – Nádasdy Tamás előtt a legmagasabb méltósághoz vezető út is megnyílt. Főudvarmester (1532), tárnokmester (1536–1543), horvát bán (1537–1548), országbíró (1543–1554), majd nádor (1554–1562) lett. Természetesen az ezzel járó felelősséget is vállalnia kellett, hiszen az ország törökellenes védelmének szervezése jelentős részben a Nádasdy család tagjaira hárult (birtokaik is a Török Birodalom határán feküdtek). Míg Nádasdy Tamás országos főkapitány volt, fia, Ferenc (1565–1604), a töröktől rettegett „Fekete bég", Vas és Sopron megyék főispánja, főlovászmester, dunántúli főkapitány (1598–1604).[2] Az ő fia, Pál (1598?–1633) ugyancsak dunántúli főkapitány volt 1622-től haláláig, valamint királyi főkamarás és tanácsos. 1625-ben grófi rangra emelkedett. A család az ő fiával, Ferenccel (1623–1671) újra nagy befolyásra tett szert. Vas, Zala, és Somogy megyék főispánja, királyi tanácsos, főudvarmester, 1655-től haláláig pedig országbíró volt. 1671-ben a király elleni összeesküvés vádjával méltóságaitól és vagyonától megfosztva kivégezték. Vagyonának jelentős részét az Esterházy család szerezte meg. Gyermekei[3] és oldalági rokonai[4] révén a család fennmaradt, jelentős részt vállaltak a töröknek Magyarországról való kiűzésében, a katolikus egyház és a magyar kulturális intézményi rendszer újjászervezésében a XVIII. században.[5]

Nádasdy Tamás volt az első protestáns a családban. Ahhoz a körhöz tartozott, amely Szalkai László kancellár köré szerveződött, Oláh Miklós történetíró humanista esztergomi érsekkel ápolt barát-

1 Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel nemzékrendi táblákkal.* VII. kötet, Pest, 1860. 19–26. (reprint: Bp., 1987, Kossuth Kiadó; digitális kiadás (CD-ROM) Bp., 1999, Arcanum Kiadó), Fallenbüchl Zoltán: *Magyarország főméltósága.* Bp., 1988, Maecenas Kiadó, Uő: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon.* Bp., 2002, OSZK, Gondolat Kiadó, 207–208.

2 Felesége: Báthory Erzsébet.

3 Ferenc, István, Flórián, Tamás, László, Erzsébet és Magdolna.

4 Apjának, Pálnak egyetlen fiútestvére gyermekként meghalt, leány testvérei Anna, Zrínyi Miklós első felesége és Kata, Homonnai Druget György felesége lett. Ferencnek csak egyetlen leánytestvére (Anna Mária) volt, aki apáca lett.

5 Lékán jelentős könyvtárat is gyűjtöttek a XVIII. század elején, Vátszentkúton szervita kolostort alapítottak, amit többek közt jelentős könyvadománnyal is támogattak (1764), de a XIX. században a családi központ Nádasdladányra került. Itt alakították ki – a második világháború végéig legendás gazdagságú – családi gyűjteményeiket. A háború végén a szovjet csapatok dúlták, majd a magyar kommunista állam államosította a gyűjteményeket, amelyek torzóban több közgyűjtemény anyagát gazdagítják.

ságot, és kapcsolatot tartott a kortárs humanizmus több ismert alakjával (Ursinus Velinus, Georgius Logus, Jacobus Piso). Az ősi lékai vár,[6] és a házasságával nyert, főként hadi erősségnek számító – így lakásra kényelmetlen és veszélyes – Kanizsa helyett Sárváron épített ki udvart magának és familiárisainak.[7] Az udvarban élő leányok Kanizsai Orsolya környezetében számos viselkedésbeli tudnivalót elsajátítottak (társalgás, tánc, étkezés stb.). Sok gyakorlati tudnivaló mellett a gazdálkodás felügyeletének alapelemeit, de főként a kerti virágok, veteményok és gyümölcsök gondozását tanulták. A Sárvár-Újszigeten alapított protestáns iskola, az új vallásnak, a lutheránusnak otthont adó templom és parókia, és az 1539-ben alapított nyomda olyan intézményei a magyar művelődésnek, amely a Nádasdy-udvart kiemeli a kortárs főúri központok sorából.[8] Ezen intézmények, illetve az ezekben szolgálatot teljesítő értelmiségiek természetszerűen igényelték a könyvet, amelyek beszerzéséről a főúr, illetve a művelt jószágigazgatók (mint Perneszith György, Csányi Ákos, Szentgyörgyi Gábor) gondoskodtak.[9] Perneszith György (?–1560) külön is említést érdemel, hiszen hagyatéki összeírásában fennmaradt 62 tételes könyvjegyzéke.[10] Az ő könyvtárának tartalmi jellemzése – minden bizonnyal – jó képet adhat a főúr, Nádasdy Tamás udvari könyvtáráról is.

Perneszith könyvtárában az antik auktorok jelentős szerepet kapnak. Ezt az egyébként a Kárpát-medencében általános jelenséget részben azzal magyarázhatjuk, hogy abban az országban, ahol a latin hivatalos nyelvként élt, a klasszikus olvasmányok népszerűbbek, élvezhetőbben voltak, mint ott, ahol csupán a nyelvtanulás alapjául szolgáltak ezek a szerzők. A másik oka az lehet e jelenségnek, hogy az ókori etikai művek Magyarországon sokáig szolgáltak tényleges erkölcstani ismeretek forrásaként, helyüket nem foglalták el a modernebb erkölcsfilozófiai traktátusok. A korai és a középkori egyházatyák művei nagy hangsúllyal vannak jelen a gyűjteményben. Gyakran szerepelnek teológiai művek, bár Perneszith gyűjteménye még konfesszionálisan arctalannak mondható, Luther mellett Melanchthon – annak humanista művei elsősorban –, de Kálvin is megtalálható. Kozmográfiai és természetismereti munkák terén nem gazdag a könyvtár, de jelen vannak ezek a művek is. A történeti szakirodalom krónikás, főleg Magyarország és a szomszédos területek történelme. Teljesen hiányoznak a modernnek mondható államelméleti, politikai-filozófiai munkák, ugyanígy a hadi, seregvezetési, erődítési ismeretek.[11] A Nádasdy családi könyvtár tartalmilag feltehetően ennél gazdagabb volt. Az orvosi irodalom jelenléte biztosan jelentős lehetett, ugyanis ismerjük a családi levele-

6 Léka vár ingó javainak 1533-ból való összeírásában már említenek könyveket: *Lesestoffe in Westungarn II. Forchtenstein (Fraknó), Eisenstadt (Kismarton), Güns (Kőszeg), Rust (Ruszt)*. Hrsg von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, Károly Kokas, István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1996, *(Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2. – Burgenländische Forschungen. Sonderband XV.)* 200–201. (ADATTÁR 18/2)

7 A nagyszámú szakirodalom bibliográfiai összefoglalását lásd a legutóbbi Nádasdy Tamás-konferencia kötetében, illetve a Sylvester János bibliográfiában: *Nádasdy Tamás (1498–1562) emlékezete. 500 éve született Magyarország nádora.* Szerk.: Söptei István. Sárvár, 1998 (SÖPTEI 1998); *Sylvester János bibliográfia.* Összeáll.: Nagyné Piroska Lilla. Bev.: Kuntár Lajos. Sárvár–Szombathely, 1987 (PIROSKA 1987)

8 A Nádasdy udvarokról ld. Szakály Ferenc: *A sárvári „provinciális humanista kör" és a reformáció kezdetei.* In: *A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára.* Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993, MTA Történettudományi Intézet. 83–96.; Péter Katalin: *Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről.* In: Péter Katalin: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból.* Bp., 1995, (A Ráday-gyűjtemény tanulmányai. 8.) 56–65.

9 A könyvtár jegyzéke nem maradt ránk, de a vásárlásokról szóló iratok egy része igen. Vö. *Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540–1550-es számadásaiból.* Kiad.: Komorovicz L. Bernát, M. Kállai Erzsébet. Munkatárs: Belényesy Mária, Gádorján Alice. Fasc. I–II. Bp., 1959, (Történeti és néprajzi füzetek, I.); Őze Sándor: *500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–1562. I–II. kötet.* Bp., 1996, Magyar Nemzeti Múzeum; Mályusz Elemér: *A Nádasdy-levéltár magyar levelei 1531–1549.* Levéltári Közlemények, 1923.; Istvánfi Géza: *A magyar nyelvű írásbeliség kialakulása.* Bp., 1934.; Papp László: *Magyar nyelvű levelek és okiratok a XVI. századból.* Bp., 1964. /Nyelvtudományi Értekezések. 44./

10 *Magyarországi magánkönyvtárak I. (1533–1657).* Sajtó alá rend.: Varga András. Bp.–Szeged, 1986, (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2.) 12–14.

11 Vö. Monok István: *A 16. századi köznemesség műveltségéről.* In: SÖPTEI 1998. 105–115.

zésnek gyakorta témát adó egészségi problémákat, valamint azt a tényt, hogy a korabeli Magyarország egyik legelismertebb orvosa, Szegedi Kőrösi Gáspár foglalkozott ezekkel.[12]

Philipp Melanchthon ajánlotta Nádasdy Tamás figyelmébe Dévai Bíró Mátyást (1500?–1545), aki így az ő patronátusa alatt tevékenykedett.[13] Nádasdy támogatta a később legnagyobb hatású kálvinista prédikátorrá vált Mélius Juhász Pétert és a krónikás énekszerző Tinódi Lantos Sebestyént is, a legismertebb tudós azonban az udvarban Sylvester János (1504?–1552) volt. Munkássága a magyar irodalmi nyelv, a magyar nyelvtan kialakítása terén több évszázadra meghatározta az ezekről a kérdésekről folyó vitákat.[14] Az 1539-ben alapított nyomda mind a négy ismert kiadványa az ő műve. A nyomdát Johannes Strutius (Strauss), majd Abádi Benedek irányította.[15] Az első munka a *Grammatica Hungarolatina* volt, majd Nádasdy kérésére III. Pál egy bulláját nyomtatta ki magyarul, ezt követte a Genesis magyar versekben megírt parafrázisa.[16] Miután ez utóbbi kettőből nem maradt fenn egyetlen példány sem, az első Magyarországon nyomtatásban magyarul megjelent könyv, Sylvester főműve, az 1541-es kiadású teljes Újszövetség-fordítás.[17] A kiadást teljes egészében Nádasdy Tamás fizette.

A nádor kései fia, Nádasdy Ferenc elsősorban katonaként ismert a történeti szakirodalomban. Igaz, ez a szakirodalom is kiemeli modern hadtudományi ismereteit, seregvezetési műveltségét, ami nem alapulhatott volna kizárólag gyakorlati tapasztalatokon.[18] A korban számos kiadvány jelent meg csatáiról[19] – ezek feltehetően megvoltak Sárváron –, Elias Berger udvari történetíró külön kiadványt is szentelt hadi erényeinek.[20] A török által is félve tisztelt „fekete bég" sárvári udvartartása nem veszített fényéből az apa, Nádasdy Tamás halála után sem.[21] A főúr részt vett a birtokain zajló teológiai, egyházszervezési vitákban, így az 1591-es csepregi dispután,[22] ahol az ágostai és a helvét hitvallás hívei elhatározták a külön-külön úton való továbbhaladást, a külön egyházmegyék szervezését. Nádasdy maga a lutheránus egyház oldalán maradt,[23] támogatta a lelkésszé válni akaró ifjakat tanulmányaikban, akik legalább a neki ajánlott tézisfüzetüket megküldték a patrónus főúrnak.[24] Udvari lelkészének műveiből, olvasottságából az ő szellemi horizontjára is következtethetünk, hiszen Magyari István (?–1605) műveinek forrásanyagában támaszkodhatott a sárvári gyűjteményre is.[25] A Nádasdy Ferenc által támogatott nyomda kiadványai – melyek minden bizonnyal a családi könyvtárat is gaz-

12 *„Szerelmes Orsikám…" A Nádasdyak és Szegedi Kőrös Gáspár levelezése*. Vál., a szöveget gond. és a jegyzeteket írta Vida Tivadar, az utószó Grynaeus Tamás munkája. Bp., 1988, Szépirodalmi Kiadó

13 A terjedelmes szakirodalomról ld.: *Dévai Bíró Mátyás ajánló bibliográfia*. Összeáll.: Bartók Ilona. Sárvár, 1989.

14 A máig jól használható monográfia (Balázs János: *Sylvester János és kora*. Bp., 1959) mellett ld. Piroska Lilla bibliográfiáját (PIROSKA 1987), és újabban Bartók István tanulmányát: *Sylvester János elrejtett kincsei. Szempontok a Grammatica Hungarolatina új kiadásához*. Magyar Könyvszemle, 1998. 325–335.; Uő.: *A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra*. In: SÖPTEI 1998. 117–130.

15 Összefoglalóan ld.: V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó (ECSEDY 1999), 37–40., és V. Ecsedy Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) (ECSEDY 2004) 44–52.

16 RMNy 39, 47, 49.

17 RMNy 49. Az első nyomtatott magyar könyvek Krakkóban (1532 és 1533, Szent Pál leveleinek fordítása Komjáti Benedektől) és Bécsben (1536, Pesti Gábor négy evangélium-fordítása) jelentek meg.

18 Nagy László: *Az erős fekete bég Nádasdy Ferenc*. Bp., 1987, Zrínyi Kiadó, (NAGY 1987) 235–274.; A korszak magyarországi hadtudományi olvasottságáról ld.: Domokos György–Hausner Gábor–Veszprémy László: *Eruditio militaris*. Iskolakultúra 1997/5. 40–47. (bibliográfiával)

19 Csak néhány a neki ajánlottak közül: Nicolaus Gabelmann, Padua, 1590 (RMK III. 5502), vagy levelei: RMK III. 5572, 7464, 7465 (Nürnberg, 1596); RMK III. 7482 (Frankfurt am M., 1600)

20 Prága, 1603 (RMK III. 1004)

21 NAGY 1987. 49–62.

22 A zsinatról lásd: RMNy 653, illetve a külföldi kiadásokat: RMK III. 5517, 5518.

23 Ld. Makkai László utószavát: Magyari István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sajtó alá rend.: Katona Tamás. Bp., 1979, Magyar Helikon

24 Zvonarics Imre, Wittenberg, 1601 (RMK III. 983); Czenki Gergely, Wittenberg, 1603 (RMK III. 5677)

25 Az előző jegyzetben említett Makkai tanulmányon kívül ld. Turóczi-Trostler József: *Az országokban való sok romlásoknak okairól. Forrástanulmány Magyari István könyvéről*. In: Uő.: *Magyar irodalom – világirodalom*. I. kötet. Bp., 1961. 150–166.; Bencze Imre: *Magyari István sárvári prédikátor élete és munkái*. Bp., 1995, Evangélikus Országos Múzeum.

dagították – az említett hitvitát, illetve a Pázmány Péter vezette katolizációs törekvések elleni harcot voltak hivatva szolgálni. A nyomdát Johannes Manlius Keresztúron (1599, 1601, 1603–1605) és Sárváron (1600, 1602) felváltva üzemeltette.[26] A kalendáriumokon kívül lutheránus Agendát (1598),[27] illetve hittételeket (1598)[28] adott ki, és természetesen Magyari István műveit (1602)[29] is, továbbá Nádasdy támogatásával a nyomda részt vett a XVI–XVII. század fordulójának későhumanista szellemi mozgalmaiban. Megjelent egy latin–magyar–német szótár (Szikszai Fabricius Balázs, 1602)[30] és egy sor fordítás kortárs lutheránus teológusoktól: Aegidius Hunnius (Esterházy Tamás, Kürti István, 1602),[31] Gottfried Rabe (Fabricius János, 1603),[32] Andreas Osiander (Zvonarics Mihály, 1603).[33] Ebben a nyomdában jelent meg továbbá a legtöbb gyászvers és prédikáció a patrónus Nádasdy Ferenc halálakor (1604).[34]

Ekkor fia, Pál még kiskorú volt, így a család ügyeit az özvegy Báthory Erzsébet intézte. Nádasdy végrendeletében a gyermekeit Thurzó György, a későbbi nádor pártfogásába ajánlotta, és ugyancsak számított Kata lányának férje, Homonnai Drugeth Györgynek jószándékú figyelmére is. A gyám mindazonáltal a Nádasdy család másik (darabosi) ágából rokon Megyeri Imre lett. A Nádasdy család következő generációja szoros rokoni szálakkal fűződik majd a Révayakhoz (Pál felesége Révay Judit volt, Kata leánya, Erzsébet pedig Révay László felesége lett), illetve Zrínyi Miklóshoz, aki Pál és Kata testvérét, Annát vette feleségül. A Báthory Erzsébet elleni per – a többrendbeli gyilkosság, kegyetlenkedés – története máig sem tisztázott megnyugtató módon a történeti irodalomban, a fiára, Pálra gyakorolt hatása pedig elő sem kerül.

A sárvári könyvtár állományáról sem Nádasdy Pál, sem Nádasdy Ferenc idejéből nem került elő katalógus, a gyarapodást továbbra is csak per analogiam tudjuk jellemezni. Pál élete végéig lutheránus maradt, legbefolyásosabb tanácsadói az egyházkerület két elismert lelkésze, Zvonarics Mihály és Lethenyei István voltak. Befogadója volt külföldi exuláns protestánsoknak is, mint például Wolfgang Mangelburg és Gregor Gerber.[35] Nádasdy Pál az említett Lethenyei tanulmányait is támogatta, nem csoda hát, hogy ő neki ajánlotta megjelent munkáit.[36] További négy wittenbergi diák disputációja jelent meg neki, vagy özvegyének, Révay Juditnak szóló ajánlással.[37] Patrónusa volt a magyarországi későhumanizmus egyik legérdekesebb alakja, Lackner Kristóf soproni polgármester emblémás köteteinek úgy külföldön (Frankfurt am M., 1617),[38] mint itthon a Nádasdyak által fenntartott nyomdában.[39]

Az egykori Manlius-nyomda Nádasdy Ferenc halála (1604) után is (1608–1620) Keresztúron működött, majd 1643-ig Pápán. A nyomdász Farkas Imre volt. Ekkor Pál fia, Nádasdy Ferenc katolizált, így ez az officina támogató nélkül maradt.[40] Ez a nyomda adta ki Nádasdy Pál imádságos könyvét,[41] számos kalendáriumot, lutheránus Agendát, de a legjelentősebbnek ítélhető kiadványai

26 ECSEDY 1999. 72–73., ECSEDY 2004. 121–122.
27 RMNy 833
28 RMNy 834
29 RMNy 890, 913
30 RMNy 891
31 RMNy 888
32 RMNy 901
33 RMNy 902
34 RMNy 910 (Georg Hartlieb), 912 (Nagy Benedek), 913 (Magyari István), 914 (Joannes Ruland), 915 (gyászvers gyűjtemény)
35 Vö. RMNy 1492, illetve 2027.
36 RMNy 1027A, 1028; cf. RMK III. 1611
37 Lossics István (1614, RMK III. 1135), Potyondi István (1614, RMK III. 1140), Galgóczi Miklós (1619, RMK III. 1265), Horváth András (1637, RMK III. 1532, 1533)
38 RMK III. 1189
39 RMNy 1133
40 ECSEDY 1999. 103–104.
41 RMNy 1494

azok voltak, amelyekkel részt vett a korszak legfontosabb teológiai (úrvacsora, az irénikus teológia) és politikai vitáiban. A vitázó felek Lethenyei István, Zvonarics Imre és Mihály voltak lutheránus oldalról, Kanizsai Pálfi János és Pathai István a kálvinista táborból, továbbá katolikus részről Pázmány Péter esztergomi érsek.[42]

Nádasdy Ferenc sárvári udvartartásában azt a hagyományt követte, amely dédapjától kezdődően kialakult. A lutheránus egyház és intézményeinek támogatása,[43] illetve a kortárs humanista irodalom patronálása[44] állt művelődéspolitikájának a homlokterében. Az 1643. évi csepregi zsinaton jelentette be katolizálását,[45] ezzel a nyugat-magyarországi terület protestánsai elveszítették legutolsó nagy mecénásukat, hiszen az Esterházy Miklós és Batthyány Ádám már korábban hajlott Pázmány Péter térítő szavára.

A XVII. század közepén az ország vezetésében résztvevő katolikus arisztokraták közötti viták ellenére jól megfigyelhető az a szándék, hogy Magyarországot olyan Habsburg királyságnak mutassák be, amelynek a Habsburgoktól függetlenül kialakult keresztény egyháza, saját szentjei és hősei vannak. Nádasdy udvartartását Pottendorffba helyezte át.[46] Itt, és másik, Sopron megyei birtokán, Lorettomban nyomdát alapított, amelyekben részben a helyi katolikus közösségek (Lorettomban a szerviták) szükségleteire adatott ki könyveket, részben saját munkáit publikálta.[47] Az udvar kapcsolatrendszerét lényegesen tágabbá tette, aktív irodalom- és művészetpártoló tevékenységbe kezdett, maga is kiadóvá vált. A legismertebb általa patronált munka a magyar királyokat gazdag metszetanyaggal és versekkel bemutató *Mausoleum* először Nürnbergben jelent meg 1664-ben,[48] majd három év múlva Pottendorffban is.[49] Számos könyv megjelenését támogatta Amszterdamban, Bécsben és Frankfurt am Mainban, de ezek közül is jelentősebbek a magyar történelemhez kötődő munkák.[50] Révay Péter magyar koronáról írt, máig jól használható munkája 1659-ben kétszer is megjelent Frankfurtban, mindkét kiadást Nádasdy patronálta.[51] Szent Lászlóról, a lovagkirályról, a Miles Marianusról[52] két egyetemi disputációt is kiadatott, az egyiket Falusy Miklós írta (1648),[53] a másikat Pakay Ferenc (1667).[54]

1670. szeptember 3-án Nádasdy Ferencet letartóztatták a császár elleni összeesküvés vádjával, 1671. április 30-án kivégezték Bécsben.[55] A fej- és jószágvesztésre ítélt főúr gazdag pottendorffi könyvtárát többen szerették volna megkaparintani. Először a császári könyvtár számára válogattak belőle, de a könyvek végül csak 1678-ban kerültek a bécsi könyvtárba.[56] Egy másik rész Johann Paul Hocher von Hahenburg und Hohenkräen (1616–1683) udvari főkancellár vagyonát gyarapította, míg a maradékot a lorettomi szervita rendház kapta. Ebből

42 RMNy 1059, 1061, 1072, 1091, 1324, 1380, 1560, 1602.
43 RMNy 1637, 1991
44 Külön kiemelendő David Frölich késmárki matematikus és csillagász munkáinak támogatása: RMNy 1680, 1758, 1820
45 RMNy 1990
46 A pottendorffi udvar művelődéstörténeti szerepéről a közeljövőben Viskolcz Noémitől várható monográfia, mostani jellemzésünkben támaszkodunk az ő eddig nem publikált eredményeire is: *Nádasdy Ferenc pottendorffi udvara és könyvtára.* Bp., 2007, (A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai) – előkészületben.
47 ECSEDY 1999. 137–138.; Sitte Alfréd: *Gróf Nádasdi Ferencz művei és könyvtára.* Magyar Könyvszemle, 1902. 146–158.
48 RMK III. 2254, Etényi Nóra: *A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp., 2002, MTA TTI (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 121–137.
49 RMK III. 2397
50 A Nádasdy család tagjaival kapcsolatos alkalmi kiadványokat itt nem soroljuk fel.
51 RMK III. 2058, 6387
52 A „Magyarország Mária országa"-hagyomány a XVII. század második felében éledt újjá, programmá a XVIII. században vált.
53 RMK III. 1694
54 RMK III. 2384
55 A kivégzésről, az eljárás indoklásáról Európa legtöbb nyelvén jelent meg kortárs híradás.
56 ADATTÁR 13/2. 73–80., 101–106.

az anyagból a császár könyvtára számára további könyveket választottak ki 1678-ban, ezeket is Bécsbe szállították.[57] Az Österreichische Nationalbibliothek régi állományának duplumait többször válogatták és értékesítették, a lorettomi szerviták könyvei 1787-ben a budapesti Egyetemi Könyvtárba kerültek, ahonnan ugyancsak sok könyv kikerült a századok folyamán. Így a több mint ezer kötetes pottendorffi Nádasdy könyvtár szétszóródott, eddig kevesebb, mint 50 könyv került elő. A levéltári források alapján elénk táruló könyvanyag egy modern, soknyelvű (latin, német, olasz, francia, magyar) gyűjtemény volt. Jelentős helyet kapott a teológiai könyvanyag, de ezek főként a kortárs szerzőktől származtak. A történeti irodalom mellett a modern államelméleti- és politikai irodalom is jelen volt, számos irodalmi és művészeti könyv is gazdagította a könyvtárat. A könyvek tematikus rendben álltak a polcokon, és megkockáztatjuk a feltevést, hogy az első olyan magyar gyűjtemény volt, amelynek kialakításában a kincsképzési – nem csupán olvasási és használati – szándék is szerepet játszott.

57 ADATTÁR 13/4. (előkészületben)

Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc kivégzése, é.n., OSZK App. M. 362, rézmetszet

1.

1. **Nádasdy Tamás** *(Ismeretlen festő, XVI. század). Olaj, vászon, 226×131 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 53.8*

2. **Nádasdy Tamásné Kanizsay Orsolya** *(Ismeretlen festő, XVI. század). Olaj, vászon, 227×131 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 53.2*

3. **Biblia Sacra** *ad optima quaeque veteris, ut vocant, translationis exemplaria summa diligentia, parique fide castigata. Lugduni, 1558, Joannes Tornaesius. 8° Budapest, Egyetemi Könyvtár, M 342*

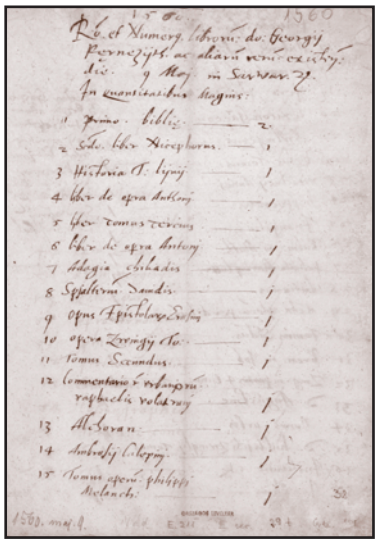

A kötet Csirke György tulajdona volt, aki feltehetően jogi tanulmányainak színhelyén, Bécsben vásárolta, vagy Wittenbergben, ahol Melanchthon volt a tanára, illetve vendéglátója. Csirke György 1560-ban hazatért Magyarországra, és a könyvet Nádasdy Tamás fiának, az ifjú Ferencnek ajándékozta. A kötet az ajándékozó szöveg mellett őrzi több wittenbergi professzor autográf bejegyzését is: Georg Maior, Joachim Camerarius, Paul Eber és a mester, Philipp Melanchthon. Lásd: Ritoókné Szalay Ágnes: *Albani Csirke György, Melanchthon magyar tanítványa.* Diakónia, 1980/2. 15–21.; Keveházi Katalin: *Melanchthon-autográfok a történeti Magyarországon.* In: *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből.* Szerk.: Fabiny Tibor. Bp., 1984. 165–180. II. 4.

4. **Sylvester János,** *transl.: Vy Testamentum magyar nyelwen … (Sárvár) Vyszigethben, 1541, Joannes Strutius, Abádi Benedek. 4° RMNy 49, OSZK RMK I. 15 és hasonmás*

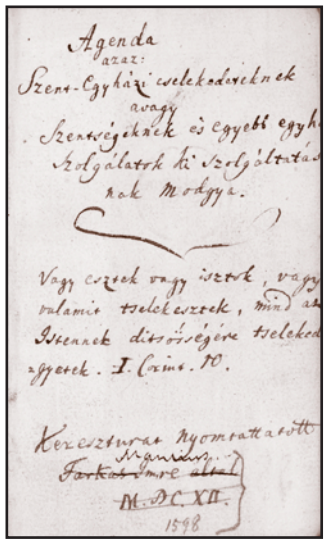

Az első teljes magyar nyelvű Újszövetség kiadása a sárvári udvar könyvkultúrájához kötődik. A fordítás még az erazmista elveket követte, Sylvester egyik fontos célja a magyar nyelv kifejező erejének bizonyítása volt, nem pedig a reformáció szolgálatának szándéka. Az ajánlás I. Ferdinánd magyar királynak szól, az utolsó levélen található Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya egyesített címere.

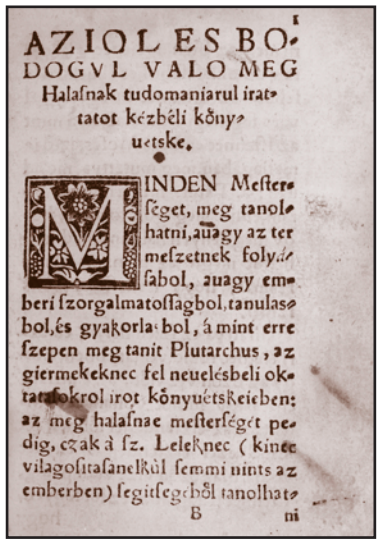

5. **Perneszith György** *(?–1560) könyvjegyzéke. Magyar Országos Levéltár E 211 Lymbus III. ser. 29. t. Nr. 6.; ADATTÁR 13. 12–14.*
Perneszith a sárvári udvar tiszttartójaként gyakran utazott Bécsbe, Grácba, talán Velencébe is különféle dolgok (fűszerek, papír, szövet, kárpit stb.) beszerzésére. Könyvjegyzéke szerint társadalmi rangjához képest műveltnek mondható. Humanista és korai reformációs olvasottsága feltűnő. Azt gondoljuk, hogy ez az olvasottság jellemző a Nádasdy-udvarra is.

6. **Agenda, azaz szent-egyházi cselekedeteknek** *avagy szentségeknek és egyéb egyházi szolgálatok kiszolgálásának módja. Keresztur, 1598, Johann Manlius. 8° RMNy 833, OSZK RMK I. 303*

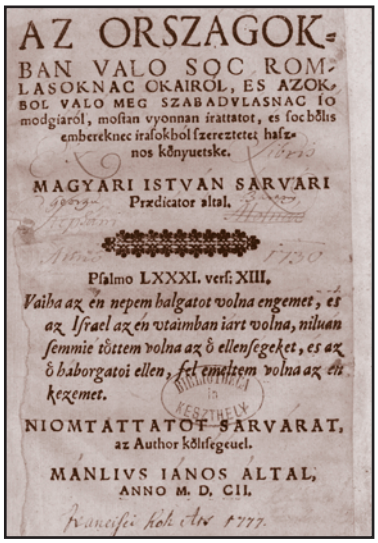

Lutheránus Agenda. A Nádasdy-birtokokon és Sopron környékén élő protestáns lelkészek használták. Újabb kiadása 1620-ból ismert (RMNy 1221), az ugyancsak Nádasdyak patronálta csepregi nyomdából.

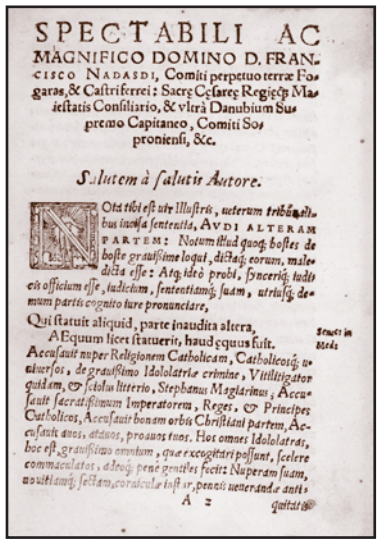
7. **Magyari István,** *transl.: Kezbeli könyuetske az iol es bodogul valo meg halasnac mesterségeröl. Mostan vyonnan Beust Ioachimnac irasabol magyarra fordittatot … Saruarat, 1600, Johannes Manlius. 8° RMNy 869, OSZK RMK I. 315*
Magyari István (?–1605) sárvári lelkész, Nádasdy Ferenc udvari papja volt. A fordítás ténye tervezett udvari kulturális tevékenységre utal, és nyilván a fordított könyv is megvolt az udvari tékában: Joachum Beust: Enchiridion de arte bene beatique moriendi. Lipsiae, 1593, Johannes Beyer. Ugyancsak Nádasdy udvarában dolgozott Zvonarics Mihály (1570?–1625), aki 1603-ban Keresztúron Manlius műhelyében Andreas Osiander: *Papa non papa, hoc est papae et papicolarum de praecipuis Christianae doctrinae partibus Lutherana confessio.* (Tubingae, 1599, Georg Gruppenbach) című művét adta ki (RMNy 902).

8. **Magyari István:** *Az országokban valo soc romlasoknac okairol, es azokbol valo meg szabadulasnac io modgiarol … hasznos könyuetske. Sarvarat, 1602, Johannes Manlius. 4° RMNy 890, OSZK RMK I. 379*

AZ ORSZAGOK-
BAN VALO SOC ROM-
LASOKNAC OKAIROL, ES AZOK-
BOL VALO MEG SZABADVLASNAC IO
modgiarol, mostan vyonnan irattatot, es socbölis
embereknec irasokbol szereztetet hasz-
nos könyuetske.
MAGYARI ISTVAN SARVARI
Prædicator altal.
Psalmo LXXXI. vers: XIII.
Vaiha az én nepem halgatot volna engemet, es
az Israel az én vtaimban iart volna, niluan
semmie töttem volna az ö ellenségeket, es az
ö haborgatoi ellen, fel emeltem volna az en
kezemet.
NIOMTATTATOT SARVARAT,
az Author költségeuel.
MANLIVS IANOS ALTAL,
ANNO M. D. CII.

A Nádasdy Ferencnek ajánlott mű lutheránus vitairat, követi a wittenbergi történeti iskola „a török Isten ostora" (Turca Dei flagellum) tételét, és a török alóli felszabadulásnak azt a módját javasolja, hogy igaz lutheránus hitűnek kell lenni, az ország vezetői szűnjenek meg bűnben és széthúzásban élni. A katolikus tábor vezető egyénisége, Pázmány Péter válaszolt erre a könyvre. (ld. köv. tétel)

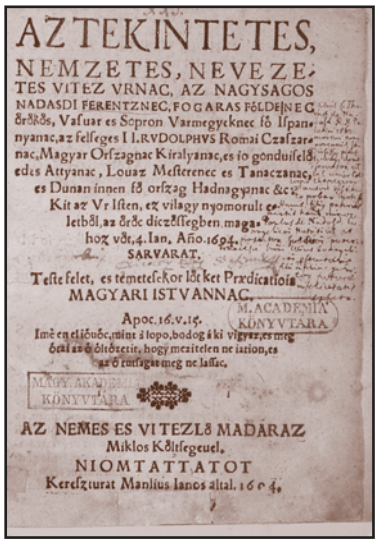
9. **Pázmány Péter:** *Felelet az Magiari Istvan sarvari praedicatornak az orzag romlasa okairul irt könieuere … Nagyszombatban, 1603, typis Capituli Strigoniensis. 4° RMNy 905, OSZK RMK I. 385*

SPECTABILI AC
MAGNIFICO DOMINO D. FRAN-
CISCO NADASDI, Comiti perpetuo terræ Fo-
garas, & Castriferrei: Sacræ Cæsareæ Regiæq; Ma-
iestatis Consiliario, & vltrà Danubium Su-
premo Capitaneo, Comiti So-
pronienſi, &c.
Salutem à ſalutis Autore.
Otá tibi eſt utr Illuſtris, ueterum tribu-
bus inueſa ſententia, AVDI ALTERAM
PARTEM: Notum illud quoq; hoſtes de
hoſte grauiſſime loqui, dictaq; eorum, male-
dicta eſſe: Atq; ideò probi, ſyncerig; iudi-
cis officium eſſe, iudicium, ſententiamq; ſuam, utriuſq; de-
mum partis cognito iure pronunciare,
Qui ſtatuit aliquid, parte inaudita altera,
Æquum licet ſtatuerit, haud æquus fuit.
Accuſauit nuper Religionem Catholicam, Catholicos, u-
niuerſos, de grauiſſimo Idololatriæ crimine, Vtilitigator
quidam, & ſcholu litterio, Stephanus Maglarinus; Accu-
ſauit ſacratiſſimum Imperatorem, Reges, & Principes
Catholicos, Accuſauit bonam orbis Chriſtiani partem, Ac-
cuſauit anos, atauos, proauos tuos. Hos omnes Idololatras,
hoc eſt, grauiſſimo omnium, quæ excogitari poſſunt, ſcelere
commaculatos, adeoq; penè gentiles fecit Nuperam ſuam,
uoluntatemq; ſectam, coracula inſtar, penitùs ueterandæ antè
A 2
quitat

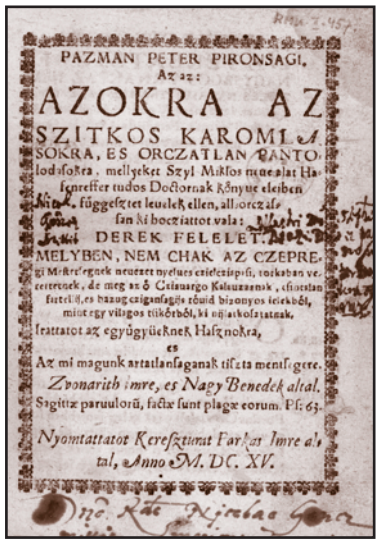
10. **Nagy Benedek:** *Naeniae … Kerezturini, 1604, Johannes Manlius. 4° RMNy 912, OSZK RMK II. 321*
Gyászkiadvány a fekete bég, Nádasdy Ferenc halálakor, 1604-ben.

NÆNIÆ
QVAS, INOBITVM
SPECTABILIS AC MAGNI-
DOMINI, DOMINI COMITIS
FRANCISCI DE NADASD PERPETVO TER-
rz Forgatas, nec non Commitatuum Caſtriferrei, & Soproni-
enſis Comitis, Agazonum Regalium in Hungaria Magiſtri
Sacr Cæſ: Regiæq; Maieſt: Conſili & partium Cis Danu-
bianarũ Generalis Capitanei, qui hoc anno currente,
1604 Ianuarij 4 die, inter 3, & 4 horas pomeri
placidè in Chriſto obdormiuit gratitudi-
nis & memoriæ ergõ Lachrymis
rigauit,
BENEDICTVS NAGY,
Rector Nicopolitanus.
KEREZTVRINI,
IMPRESSVM TYPIS IOANNIS MANLII.
M. DC. IV.

12. **Zvonarics Imre, Nagy Benedek:** *Pazman Peter pironsagi, az az azokra az szitkos karomlasokra es orczatlan pantolodasokra, mellyeket Szyl Miklos neve alatt Hafenreffer tudos doctornak könyue eleiben függesztet leuelek ellene all-orczassan ki boczaittot vala, derek felelet … Kereszturat, 1615, Farkas Imre. 4° RMNy 1091, OSZK RMK I. 457.*

AZ TEKINTETES,
NEMZETES, NEVEZETES VITEZ VRNAC, AZ NAGYSAGOS NADASDI FERENTZNEC, FOGARAS FÖLDJENEC örökös, Vasuar es Sopron Varmegyeknec fö Ispanyanac, az felseges I. I. RVDOLPHVS Romai Czaszarnac, Magyar Orszagnac Kiralyanac, es fö gondviselö edes Attyanac, Louasz Mesterenec es Tanaczanac, es Dunan innen fö orszag Hadnagyanac &c.
Kit az Vr Iſten, ez vilagy nyomorult eletböl, az örök dicsöſſegben maga hoz vät, 4. Ian. Año. 1604.
SARVARAT.
Teſte felet, es temetéſekor löttek Prædicatiok
MAGYARI ISTVANNAC.
Apoc. 16. v. 15.
Imè en eljövök, mint a tolvo, bodog aki vigyaz, es megörzi az ö öltözetit, hogy mezitelen ne iarion, es az ö futsigere meg ne lassac.
AZ NEMES ES VITEZLÖ MADARAZ Miklos Költſegeuel.
NIOMTATTATOT Kereſztúrat Manlius Ianos által. 1604.

11. **Magyari István:** *Az tekintetes … Nadasdi Ferencnek … teste felet es temetesekor löt ket praedikatio …. Kereszturat, 1604, Johannes Manlius. 4° RMNy 913, RMK I. 390. MTAK RM I 4r 192*
A korban Európa-szerte ismert hadvezér halálakor (1604. január 4., Sárvár) természetesen számos nyelven, és több nyomdában jelentek meg gyászversek. Ezek közül mutatunk be néhányat.

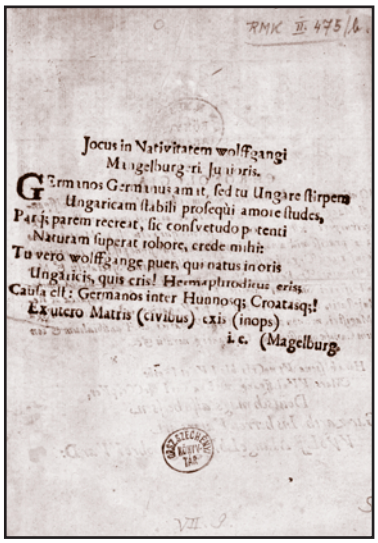

PAZMAN PETER PIRONSAGI,
Az az:
AZOKRA AZ SZITKOS KAROMLASOKRA, ES ORCZATLAN PANTOLodasokra, mellyeket Szyl Miklos neue alat Hafenreffer tudos Doctornak könyue eleiben függeſztet leueleк ellen, all orczaſſan ki boczaittot vala:
DEREK FELELET.
MELYBEN, NEM CHAK AZ CZEPREgi Mitre'egnek neueket nyelues czifczipſi, torkaban vecczetnek, de meg az ö Czimurgo Kuluzzanok, chiczan futelli, es hazug czigansagiк rövid bizonyos feleкböl, miut egy vilagos tükörböl, ki mutatkoſztatnak,
Irattatot az együgyüeknek Haſznokra,
es
Az mi magunk artatlanſaganak tiſzta menteſegere.
Zvonarith imre, es Nagy Benedek által.
Sagittæ paruulorū, factæ ſunt plagæ eorum. Pſ: 63.
Nyomtattatot Kereſztúrat Farkas Imre által, Anno M. DC. XV.

Nádasdy Pál pártfogoltjai, Lethenyei István (1580?–1643) és Zvonarics Imre (1575?–1721) lelkészek, a csepregi nyomda segítségével komoly hitvitákban vehettek részt a kor legismertebb katolikus egyéniségével, Pázmány Péterrel. Pázmány munkái közül a *Kalauz* (Pozsony, 1613, RMNy 1059) és a Nádasdy birtokokon tevékeny lutheránus lelkészek elleni írásai, főként a Csepregi mesterség (Bécs, 1614, RMNy 1061) heves válaszokat váltottak ki. Zvonarics magyarra fordította Matthias Haffenreffer: Loci theologici, certo methodo ac ratione in tres libros tributi. Tubingae, 1600, Georg Gruppenbach című munkáját (Keresztur, 1614, RMNy 1072), majd 1615-ben megjelent a Pazman Peter pironsagi.

DISPUTATIO LOGICA TERTIA DECIMA.
De
ARGUMENTI DIALECTICI INVENTIONE, ET SEDE,
Quam in
In Illuſtri Witebergenſi Academia
PRÆSIDE
Dn. IACOBO MARTINI,
Logices & Philoſophiæ Practicæ Profeſſore publ.
proponit
STEPHANUS LOSSITS CHAKTHORNIENSIS, SALADIENUS.
Ad diem 1. Maij, horis locoq; conſuetis.
WITTEBERGÆ,
Typis Iohannis Gormanni, Anno 1614.

13. **Csáktornyai Lossics István,** *resp.; Jacobus Martin, praes.: Disputatio logica … De argumenti dialectici inventione … Wittenberg, 1614, Johannes Gormann. 4° OSZK RMK III. 1135*
Lossics patrónusai Nádasdy Pál, az udvari lelkész Zvonarics Mihály és az udvari tanító Mockius Jakab voltak. Nádasdy Pál többeket támogatott külföldi tanulmányaikban is, úgy tűnik tudatosan tevékenykedett az egyházszervezés, a lelkészi és a tanári utánpótlás nevelésének támogatása terén. Számos alumusát ismerjük: Potyondi István (Wittenberg, 1614, RMK III. 1140), Galgóczi Miklós (Wittenberg, 1619, RMK III. 1265), vagy Csáktornyai Lossics István.

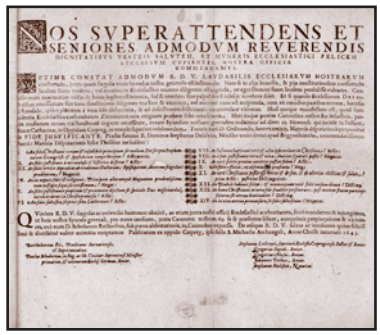
14. **Jocus in nativitatem** *Wolfgangi Mangelburgeri junioris. Csepreg, 1631–1632, Farkas Imre. fol. OSZK RMNy 1492*

Nádasdy Pál, a többi nyugat-dunántúli protestáns főúrhoz hasonlóan befogadott olyan menekülteket, akiket Európában hitelveik miatt üldöztek. Ilyen volt Wolfgang Mangelburger családja, amely Sopronkeresztúron kapott menedéket, vagy a szászországi Gregor Gerber, aki 1617 és 1620 között Nádasdy Pál porgelini birtokán élt, majd a Felföldre távozott (RMNy 2027).

15. **Nádasdy III. Ferenc** a*rcképe (Ismeretlen, festő1662.). Olaj, vászon, 228×131 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 53.5*

16. **Nos superattendens et seniores** *admodum reverendis dignitatibus vestris salutem et muneris ecclesiastici felicem successum cupiens nostra officia commendamus … synodum nostram generalem indicimus ad diem 25. Novembris, … in oppidum Csepreg … 1643. Csepreg, 1643, Farkas Imre. Fol. RMNy 1990, OSZK RMK II. 618/a*
Lutheránus zsinati meghívó. A nyomtatvány érdekessége, hogy e zsinat alkalmával jelentette be Nádasdy Ferenc rekatolizálási szándékát.

17. Atlas Maior, *sive Cosmographia Blaviana, qua solum, salum, coelum accuratissime describuntur. Tom. 1–11. Amstelodami 1662, Labore et sumptibus Ioannis Blaeu. OSZK Térképtár TA 360/1–11*

A XVII. század legszebb és bizton állíthatjuk, hogy legátfogóbb kozmográfiája egykor Amszterdamban Joannes Blaeu szerkesztésében és költségén látta meg a napvilágot. E hatalmas munka nem egyetlen egy személy, hanem egy nagy család, a Blaeu-officina térképkiadó tevékenységének koronája volt. A Blaeu-officina térképkiadása – ahogy más hollandiai kiadóké is – csak részben lehetett eredeti térképkészítő tevékenység eredménye, a legtöbb általuk is közreadott mappa más kiadók hasonló műveinek átvételén alapult. A 11 kötetes latin nyelvű összefoglaló munkát, amelyben majd 1000 különböző térképlap és más metszet található, több különböző kötetszámmal jellemezhető atlaszkiadás előzte meg. E hatalmas munka tulajdonképpen egy sajátos pillanatfelvétel a XVII. század ismeretvilágáról. Az 1662-ben közreadott latin nyelvű változatot a szerkesztő Joannes Blaeu a Német-Római Birodalom császárának és magyar királynak, I. Lipótnak ajánlotta. A címlapokat hagyományosan a Blaeu-család nyomdászjelvénye díszíti, amelynek középső motívuma a csillagászok műszere egy sphaera armillaris, utalva ezzel az officinát alapító Willem Jansszoon Blaeu műszerkészítő és csillagász voltára. E gyönyörű kiadvány ma ismert példányainak többségét a közreadó saját műhelyében illuminálttatta, kötésük leggyakrabban fehér aranyozott pergamen, e fényűző kötetek bármely könyvtár kiemelt helyére méltók voltak. Az Országos Széchényi Könyvtár példányában egy modern, XX. századi tulajdonbélyegző szerepel, amely arra utal, hogy közgyűjteménybe kerülése előtt a mű feltételezhetően az Esterházy hercegi család tatai könyvtárában volt. Kötetünk gyönyörűen színezett, lapjai az évszázadok során alig szennyeződtek, láthatóan egykori tulajdonosai féltő gonddal óvták, vigyázták. Egy ilyen *Atlas maior* megvolt Nádasdy Ferenc könyvtárában is.

18. **Regni Hungariae nova** *et exactissima delineatio. Amstelodami, 1664, Joannes Blaeu, 49×47 cm, OSZK Térképtár TR 7 080*

Két évvel a latin nyelvű *Atlas maior* megjelenése után Joannes Blaeu közreadott egy új Magyarország-térképet, amelyet az akkori országbírónak, gróf Nádasdy Ferencnek ajánlott. Az ajánlásban a kiadó Nádasdyt patrónusnak nevezte, amiből arra lehet következtetni, hogy az országbíró gróf igen megbecsült vásárlója volt az amszterdami Blaeu-officinának. A térkép tartalmában különbözött a kortárs Magyarországot ábrázoló térképektől. A kutatók többsége a változások mögött magát gróf

Nádasdyt vélte felfedezni, és feltevésüket az is erősítette, hogy a korábbi Magyarország-ábrázolásokhoz képest a legtöbb eltérést e mű a Dunántúlon, illetve Nyugat-Magyarországon mutatta, éppen ott, ahol a legtöbb birtoka volt az országbírónak. Ha figyelmesen vizsgáljuk azokat az eltéréseket, amelyek akár a Blaeu-officina korábbi Magyarország-térképe és a Nádasdynak ajánlott mű között is felfedezhető, akkor már könnyű felismerni, hogy az eltérések forrása mögött egy 1664-ben közreadott, s a korábbi Magyarországot ábrázoló térképekhez képest új adatokat felvonultató mű képe sejlik fel. Ezen új forrás Martin Stier *Landkarten des Königreich Ungarn, und dennen andern angrantzenten Königreiche, Fürstenthumen, und Landschafften…* című műve volt, amely Bécsben szintén 1664-ben látta meg a napvilágot.

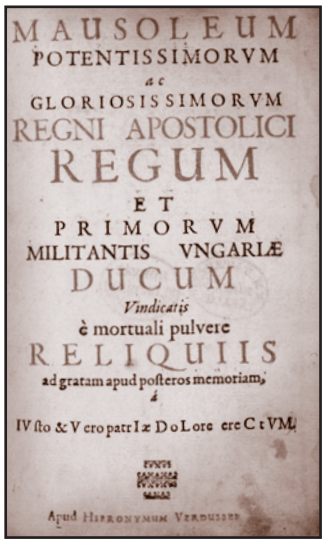
A ma kutatója azt feltételezi (Fallenbüchl Zoltán, OSZK Évkönyv, 1978. Bp., 1980. 357–389.), hogy a gróf Nádasdy Ferenc könyvtárának egy részét képező *Atlas maior*, illetve a neki ajánlott új Magyarország-térkép díszkiadása, amelyet pergamenre nyomtattak, az Esterházyak birtokába került. Esterházy Pál herceg egyébként gróf Nádasdy Ferenc országbíró sógora volt, aki utóbb magához váltotta Nádasdy elkonfiskált javaiból a Nyugat-Magyarországon elterülő birtokokat és várakat a rajtuk lévő ingóságokkal együtt. Ezt a feltevésünket az is megerősíti, hogy a díszkiadásnak számító pergamenre nyomott Magyarország-térkép ma a Magyar Országos Levéltárban az Esterházy család hercegi levéltári anyaga között található. A gyanúnkat az is erősíti, hogy a 11 kötetes *Atlas maior* egykor az Esterházy család tatai ágának birtokában volt.

19. **Nádasdy Ferenc, ajánlás;** *Nicolaus Avancini, latin versek, Sigmund van Birken, német versek: Mausoleum (…) Regni Apostolici Regum et (…) Ungariae Ducum (…) Norimbergae, 1664, Michael et Joannes Fridericus Endtner. 2° OSZK RMK III. 2254*

MAUSOLEUM
POTENTISSIMORUM
ac
GLORIOSISSIMORUM
REGNI APOSTOLICI
REGUM
&
PRIMORUM
MILITANTIS UNGARIAE
DUCUM
Vindicatis
è mortuali pulvere
RELIQUIIS
ad gratam apud posteros memoriam,
à
FLO ET IVSTO PATRIÆ DOLORE ERECTVM
Cum versione Operis Germanicâ
NORIMBERGÆ
Apud Michaëlem & Joannem Fridericum Endteros.

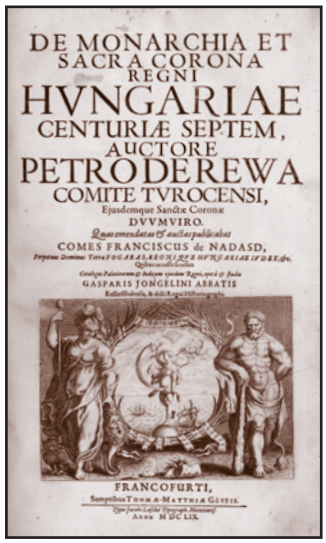
Nádasdy e művet Magyarország rendjeinek ajánlotta. Szándéka az önálló Magyar Királyság eszméjének propagálása a múlt királyainak és vezéreinek bemutatásával. Minden vezérről és királyról külön latin és német nyelvű dicsőítő verset is írt.

20. **Nádasdy Ferenc, ajánlás;** *Nicolaus Avancini, latin versek, Sigmund van Birken, német versek: Mausoleum (…) Regni Apostolici Regum et (…) Ungariae Ducum (…) Pottendorff, 1667, Hieronymus Verdussen. 8° OSZK RMK III. 2397*

MAUSOLEUM
POTENTISSIMORVM
ac
GLORIOSISSIMORVM
REGNI APOSTOLICI
REGUM
ET
PRIMORVM
MILITANTIS VNGARIÆ
DUCUM
Vindicatis
è mortuali pulvere
RELIQUIIS
ad gratam apud posteros memoriam,
á
IVsto & Vero patrIæ DoLore ereCtVM,
Apud Hieronymum Verdussen.

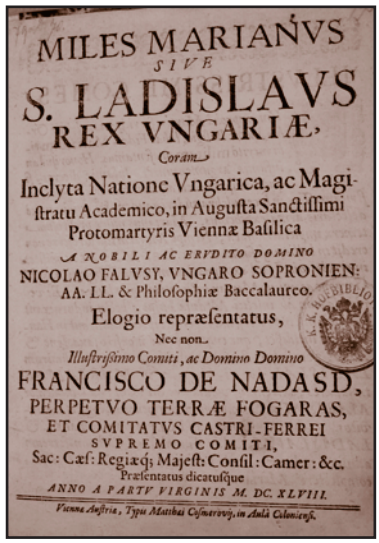
Nádasdy az udvarában alapított nyomdával újra kiadta az 1664-ben Nürnbergben megjelent *Mausoleum* (RMK III. 2254) szöveges részét. A koncepció, miszerint Magyarország a Habsburgoktól független önálló keresztény királyság, számos formában nyert kifejezést. Révay Péter monográfiát írt a Szent Koronáról, Melchior Inchofer megírta a magyar egyháztörténetet, felelevenítve a „Magyarország Mária országa" elképzelést, többen disszertáltak a magyar lovagszentről, Szent Lászlóról. Ezeket a kiadványokat Nádasdy Ferenc támogatta. Később Esterházy Pál is magáévá tette e gondolatokat.

21. **Révay Péter:** *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem (…) ejusdemque Sanctae Coronae dvvmviro, quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd (…) Quibus accessit seorsim Catalogus Palatinorum et Iudicum ejusdem Regni, opera et studio Gasparis Jongelini (…) Francofurti, 1659, Jacobus Lasché. OSZK RMK III. 2058*

DE MONARCHIA ET
SACRA CORONA
REGNI
HVNGARIAE
CENTURIÆ SEPTEM,
AUCTORE
PETRO DEREWA
COMITE TVROCENSI,
Ejusdemque Sanctæ Coronæ
DVVMVIRO.
COMES FRANCISCUS de NADASD,
GASPARIS JONGELINI ABBATIS
FRANCOFURTI,

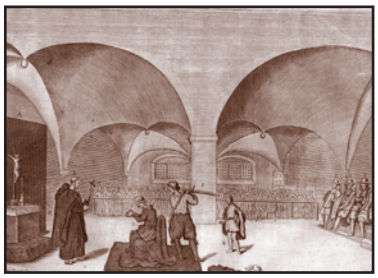
A könyv megjelenését Nádasdy Ferenc támogatta. Ugyanebben az évben, ugyanitt, új kiadásban is megjelent (RMK III. 6387).

22. **Falusy Miklós:** *Miles Marianus, sive S. Ladislaus Rex Ungariae (…) Viennae Austriae, 1648, Matthaeus Cosmerovius. ÖNB RMK III. 1694*

MILES MARIANVS
SIVE
S. LADISLAVS
REX VNGARIÆ,
Coram
Inclyta Natione Vngarica, ac Magistratu Academico, in Augusta Sanctissimi Protomartyris Viennæ Basilica
A NOBILI AC ERVDITO DOMINO
NICOLAO FALVSY, VNGARO SOPRONIEN:
AA. LL. & Philosophiæ Baccalaureo.
Elogio repræsentatus,
Nec non
Illustrissimo Comiti, ac Domino Domino
FRANCISCO DE NADASD,
PERPETVO TERRÆ FOGARAS,
ET COMITATVS CASTRI-FERREI
SVPREMO COMITI,
Sac: Cæs: Regiæq; Majest: Consil: Camer: &c.
Præsentatus dicatusque
ANNO A PARTV VIRGINIS M. DC. XLVIII.
Viennæ Austriæ, Typis Matthæi Cosmerovij, in Aulâ Colleg.

Falusy Miklós soproni diák 1648-ban disputált a baccalaureus címért. Tézisfüzetét Nádasdy Ferencnek ajánlotta.

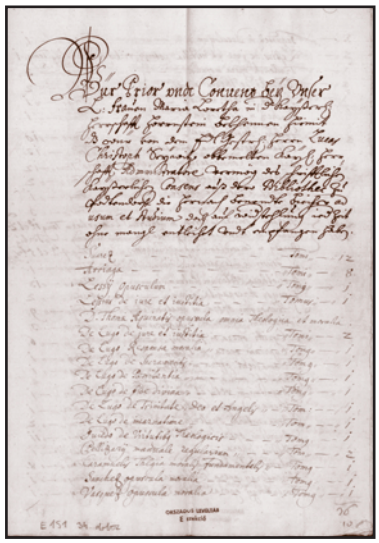
23. **Nádasdy Ferenc kivégzése, 1671.** *Rézmetszet, 170×275 mm (C. Meysens). Vera et deducta descriptio criminalium processuum et secuti supplicii in tres reos comites Franciscum de Nadasd, Petrum a Zrin et Franciscum Christophorum Frangepani. Viennae Austriae, 1671, Matthaeus Cosmerovius. fol. OSZK RMK III. 2550*

Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf kivégzéséről számos nyomtatvány jelent meg 1671-ben és 1672-ben. Jelentős részben a császári propaganda kiadványai, igazolván a kivégzés jogosságát.

24. **Nádasdy Ferenc elkobzott könyvtárának** *egy részét Lorettomba szállítják, 1672–1673. Magyar Országos Levéltár, E 150 Acta Ecclesiastica, Irregestata, 20 t. Nr. 2–3. Fasc. M.*

Könyvjegyzéke a könyveknek csak egy részét sorolta fel, hiszen egy része közvetlenül Bécsbe, a császári könyvtárba, másik része pedig más családok tulajdonába került.

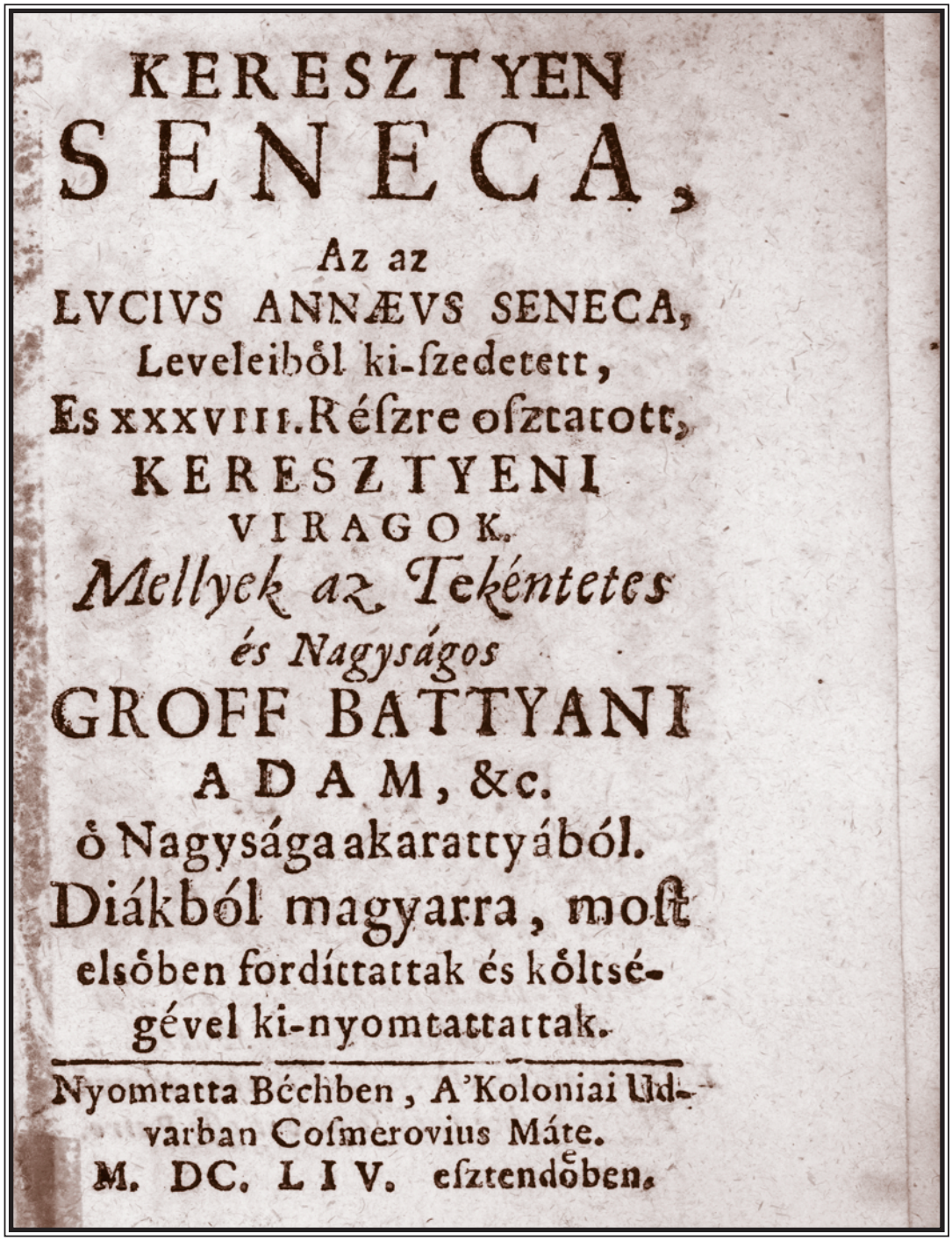
25. **Tariffa, über das Fein-Silber** … *durch Johann Haintzelmann … calculiert … Augsburg, 1622, Johann Ulrich Schönigk. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Bar. Ec 20*

A kötet tartalmilag is figyelemre méltó, hiszen más kortárs könyvtárban nem találkozunk az ezüst értékbecslés kézikönyvével. Különlegessége, hogy a legkorábbi Nádasdy családi ex libris e műben maradt ránk. A felfedezést Farkas Gábornak köszönhetjük.

TARIFFA,
Vber das FeinSilber/
Darin gar bald
zusehen/wieviel Fein in jedem
Stuck Silber sich befinde/ das Stuck
wege gleich soviel als es jnner wölle/ vnd auff
was halt Feins/auch gleich die
Marck bestehe.
Durch
Johann Haintzelmann den Alteren/
Burgern/Schül- vnd Rechenmeister in
Augspurg Calculiert.
Vnd inn Verlegung/
Jeremiæ Peffenhausers/auch Bur-
ger zu Augspurg/Welcher von der Röm.
Kan: May: gnädigste Bewilligung vnd Priuilegi.
um erhalten auff zehen Jare/diß/noch andere sei-
ne Werck nit nachzutrucken/bey grosser Straff/
Nach Inhalt Röm. Kay: May: wer-
fertigte vnd gesigelte Schreiben.
Gedruckt zu Augspurg/bey Johann Vlrich
Schönigk/ Im Jar 1622.

26. **Ex libris Francisci de Nadasd,** *1646. OSZK 502 040*

Ez az 1646-ban Nádasdy Ferenc által készíttetett ex libris egy későbbi könyvben beragasztva maradt fenn: Bél Mátyás: *Apparatus ad historiam Hungariae … Posonii*, 1735, Joannes Paulus Royer. Elképzelhető, hogy a család tulajdonában maradt ex libris metszeteket a család későbbi generációi is tulajdonjegyként használták, ahogy ez a korban szokásban volt. Viskolcz Noémi felfedezése.

KERESZTYEN
SENECA,
Az az
LVCIVS ANNÆVS SENECA,
Leveleiből ki-ſzedetett,
Es XXXVIII. Réſzre oſztatott,
KERESZTYENI
VIRAGOK.
Mellyek az Tekéntetes
és Nagyságos
GROFF BATTYANI
ADAM, &c.
ő Nagysága akarattyából.
Diákból magyarra, moſt
elsőben fordíttattak és kőltsé-
gével ki-nyomtattattak.

Nyomtatta Béchben, A'Koloniai Ud-
varban Coſmerovius Máte.
M. DC. LIV. eſztendőben.

Kéri Sámuel transl.: Keresztyen Seneca..., 1654. RMNy 2510, OSZK RMK I 882
A mű fordítását Kéri Sámuel Batthyány Ádám kérésére készítette.

Monok István

A BATTHYÁNY CSALÁD NÉMETÚJVÁRI UDVARA ÉS KÖNYVES MŰVELTSÉGE

A XVI–XVII. századi magyarországi főúri könyvtárak közül, amelyeknek tartalmi összetételét és kialakulásuk történetét ismerjük, kiemelkedik a németújvári Batthyány-könyvtár. A németújvári udvar nemzetközi humanista kapcsolataival, a magyarországi egyházi, tudományos és kulturális életben aktív tagjaival, iskolájával, nyomdájával és nem utolsó sorban könyvtárával a térség egyik legnagyobb hatású művelődési intézményévé vált a XVI–XVII. század fordulóján.

A Batthyány család a XV. század második felében erősödött meg annyira, hogy tagjai jelentős méltóságokat kaptak.[1] Batthyány Boldizsár (1452 k.–1519) legmagasabb tisztét alországbíróként viselte (1518–1520), a második Boldizsár (?–1525 után) királyi kamarás lett élete végén, az első Ferenc (1497–1566) főlovászmester és Vas megye főispánja (1525–1543) volt. Mostani kiállításunk kapcsán azonban a család három generációjának könyves kultúrájára koncentrálunk. Batthyány Boldizsár (1537–1590)[2] 1568-tól dunántúli kerületi főkapitány volt, fia, Ferenc (1573–1625)[3] főlovászmester, dunántúli főkapitány, Sopron megye főispánja, unokája, Ádám (1610–1659)[4] császári kamarás, királyi tanácsos, dunántúli főkapitány.

A család számos kastélyt és rezidenciát tudhatott magáénak, de Szalónak, Rohonc, Dobra és Körmend mellett a számunkra leginkább érdekes időszakban nagyobb részt Németújváron éltek.

Hasonlóan sok magyarországi arisztokrata családhoz a XVI. század közepén a családfő, Boldizsár protestánssá vált. A lutheranizmussal szimpatizáló ifjú 1559 és 1561 között Franciaországban tartózkodott, ahol tanúja volt a kezdeti hugenotta üldözéseknek. Helvét irányú tájékozódása mindenképpen megerősítést nyert az erőszak láttán, illetve a felekezeti viták nyomtatott anyagát követve.[5] A vallásilag vegyes lakosságú területen a protestáns egyházak szervezeti elkülönülése nagyon sokáig, a XVII. század első harmadáig elhúzódott. A Batthyány udvarban Boldizsár és fia, Ferenc idején a kálvinisták voltak a hangadók. Ferenc halála után a szakirodalom „evangélikus fordulat"-ról beszél. Batthyány Ádám 1629-ben határozta el magát arra, hogy katolizáljon, és 1640-ben Németújvárra hívta a ferenceseket.[6]

1 Egyik legteljesebb genealógiai összefoglalás: Koltai András: *Batthyány Ádám és könyvtára.* Budapest–Szeged, 2002, OSZK–Scriptum Rt. *(A Kárpát-medence koraújkori könyvtárai. Bibliotheken im Karpatenbechen der frühen Neuzeit. IV.)* (KOLTAI 2002) 284–291.

2 Felesége: Zrínyi Dorottya.

3 Felesége: Eva Poppel Lobkowitz.

4 Feleségei: Aurora Formentini, majd Catharina Wittmann.

5 Boldizsár korszerű portréját Ötvös Péter rajzolta meg előszavában: *Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert.* Hrsg. von István Monok, Péter Ötvös. Band II: István Monok–Péter Ötvös–Edina Zvara: *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek.* Eisenstadt, 2004. (Burgenländische Forschungen. Sonderband XXVI.) (MONOK-ÖTVÖS-ZVARA 2004)

6 A család egyes generációjának vallási hovatartozásáról, az udvar konfesszionális összetételének változásairól teljes bibliográfiát nyújtva Koltai András írt tömör összefoglalást: KOLTAI 2002. 5–8, 16–20, 24–29.; Ld. még: Eckhardt Sándor: *Batthyány Boldizsár a francia udvarnál.* Magyarságtudomány, 1943. 36–44.

A vallásos szemlélet változásai, a Batthyány birtokok elhelyezkedése – az osztrák örökös tartományok, a Királyi Magyarország és a Török Birodalom határán –, különösen Boldizsár szellemi nyitottsága,[7] a Ferenc és Ádám házasságaival érkező személyzet mind-mind abba az irányba hatott, hogy a németújvári udvarban számos jelentős személyiség fordult meg, telepedett le hosszabb, rövidebb ideig.[8] A Boldizsár és Ferenc által támogatott protestáns iskola, a nyomda, Ádám „udvari iskolája" intézményként is vonzóak voltak a kortársak számára.[9] E tanulmány kereteiben lehetetlen név szerint mindenkit felsorolni, de a legjelentősebbekről meg kell emlékezni. A protestáns lelkészek közül kiemelkedik Beythe István, Pathai István, Kanizsai Pálfi János,[10] de fontos említeni azt a számos stájerországi, karintiai, csehországi, pfalzi, württenbergi és bajorországi exulánst is, akik megfordultak az udvarban, néhányan közülük állást kapván a család birtokain.[11] Közülük sokan gyarapították a család és a protestáns iskola könyvtárát adományaikkal.[12] Batthyány Ádám katolizálásával egy új kapcsolatrendszer épült az udvar köré. A jezsuita Vernich Mátyás után Lónyi Mihály plébános, majd Nagy Antal, Kéri Sámuel és Malomfalvy Gergely ferences atyákról kell szólnunk a Németújváron élő katolikus lelki gondozók közül. Megjegyzendő, hogy Ádám udvarának, fiainak (Kristóf és Pál) nevelésének modernségét a kortárs külföldiek is észrevették.[13]

A család könyvtárának gazdagítását a XVI. században kiterjedt tudós kapcsolatok is biztosították. Batthyány Boldizsár idején teljes joggal beszélhetünk „humanista kör"-ről, hiszen Németújváron járt David Chytraeus,[14] Carolus Clusius,[15] Elias Corvinus,[16] illetve talán Johann Kepler is.[17] Levelező partnerei közül kiemelkedik Felizian von Herberstein természettudós, Nicolaus Pistalotius, Joannes Homelius, Cesare Franco orvosok, vagy az építész Pietro Ferrabosco.[18]

Az udvar szellemi élénkségének is köszönhető, hogy Johannes Manlius (1540?–1605?) 1582-ben nyomdai felszerelésével Németújvárra költözött, és először 1585-ig tartózkodott itt, majd 1595 és 1597 között, és összesen 22 könyvet adott ki:[19] alkalmi kiadványok, kalendáriumok és protestáns

7 Az egyik legérdekesebb példa erre id. Pieter Brueghel egy festményének megszerzése. Vö. Katona Imre: *Brueghel és a Batthyányak*. Bp., 1979, Magvető Kiadó

8 Vö. Monok István: *Die kulturvermittelnde Rolle des Batthyány-Hofes an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*. In: *Deutsche Sprache und Kultur, Literatur und Presse in Westungarn/Burgenland*. Hrsg. von Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler. Bremen, 2004, Edition Lumière, 75–90. (MONOK 2004)

9 Ádám udvari életének példaszerű elemzése, az előzmények bő taglalásával: KOLTAI 2002.

10 Katona Imre: *A Batthyányak és a reformáció*. Savaria 5–6 (1971–72) 435–466.

11 Monok István: *Württenbergi exulánsok Batthyány Ferenc udvarában*. MKsz 2003. 205–211., Uő: *Exulanten aus Bayern, Oberpfalz und Pfalz am Batthyány-Hof an der Wende des 16. und 17. Jahrhunderts*. Ungarn Jahrbuch 2004 [2005], 225–234.

12 Monok István: *Die Bibliothek des Johann Jacob Knaus. Die Reste einer württenbergischen protestantischen Bibliothek in Güssing*. In: *Jahrbuch des Ungarischen Kulturinstitutes in Stuttgart*. Hrsg. von Gyula Kurucz. Stuttgart, 2003. 138–146.

13 Monok István: *Egy flamand utazó pozsonyi élményei 1662-ből. – De belevenissen van een Vlaams reiziger in Pozsony* (1662). Erasmus. 1989. tavasz. 31–34., az útleírás kiadása: Uő: *A Belga Királyi Könyvtár magyar vonatkozású útleírásai*. Lymbus. Művelődéstörténeti Tár. I. Szeged, 1989. 37–76. p. Klny.: A Lymbus Füzetei 3.

14 Vö. Holl Béla: *Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55–63.

15 *Führer durch die Clusius-Gedächtnisstätten in Güssing. Bearb. von Stephan Aumüller. Mit zwei Beiträgen von Otto Guglia*. Eisenstadt, 1973.; *Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l'Escluse) im pannonischen Raum*. Eisenstadt, 1973. (Burgenländische Forschungen. Sonderheft V.)

16 Barlay Ödön Szabolcs: *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten Kreis*. Magyar Könyvszemle, 1979. 231–251.; Uő: *Elias Corvinus és magyar barátai*. Magyar Könyvszemle, 1977. 345–353.

17 Kepler talán akkor volt Németújváron, amikor a Grácból kiűzött protestánsokkal szolidaritást vállalva tüntetésként elhagyta az egyetemet.

18 Koltai András: *A Batthyány család körmendi központi levéltárának kutatástörténete*. Levéltári Közlemények, 2000. 207–231. Újabban Bobory Dóra dolgozik Batthyány Boldizsár levelezésének kiadásán.

19 Összefoglalóan ld.: V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., 1999, Balassi Kiadó, 70–73., és V. Ecsedy Judit: *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei 1473–1600*. Bp., 2004, Balassi Kiadó (Hungariae Typographica I.) 117–122.

vitairatok mellett tudományos munkákat, így Carolus Clusiusnak a pannóniai növényekről összeállított jegyzékét, illetve Beythe András füveskönyvét is.[20] Manlius a térségben nyomtatott még Batthyány Boldizsár sógora, Zrínyi György pártfogása alatt Varasdon (1586–1587), Monyorókeréken (1587–1592) és Németlövőn (1592–1593), majd második németújvári tartózkodása után a Nádasdyak patronátusával Keresztúron és Sárváron is (1601–1605).

A németújvári könyvtár történetére vonatkozóan számos dokumentum maradt ránk. Sajnos a család könyvtárának katalógusa nem. Fennmaradtak viszont könyvszámlák, amelyeket Erhardt Hiller (Bécs), Erhardt Widmar (Grác) és Jean Aubry (Frankfurt am Main) állítottak ki, felsorolva a Boldizsár által vásárolt könyveket. Ezt a címanyagot egészítik ki azok a könyvek, amelyek napjainkig fennmaradtak, főként a németújvári protestáns iskolának a helyi ferences rendházban megőrzött anyagában. Boldizsár könyvízlését jelzik azok az említések is, amelyek levezésében maradtak ránk.[21] Ez az ízlés több tekintetben más volt,[22] mint a kortárs főnemeseké.

Az írott kultúra közvetítésének a latin mellett a német és az olasz volt a nyelve ebben a régióban. A Batthyány-udvar ugyan elsősorban Grácból, illetve Bécsből szerezte be könyv- és papírszükségletét, vagy éppen a modernizálódó mindennapok tárgyait (berendezési tárgyak, evőeszközök, új veteményes, virágok stb.), de a velencei piac kínálatával is gyakran élt, ha másként nem, akkor a rokon Zrínyi család tiszttartóinak segítségével.[23] Batthyány Boldizsár és a család XVI. századi generációi a magyarországi arisztokrata családok között egyedinek mondhatóan francia orientáltságúak voltak.[24] Még azt sem mondhatjuk, hogy ennek feltétlenül politikai okai voltak, jóllehet a töröknek Európából való kiűzésére vonatkozó francia tervek, az ezekhez kötődő nagyhatalmi politikai elképzelések nem álltak távol a család egyik tagjától sem. A francia nyelv használata a Batthyány-udvarban mindenesetre jóval megelőzte a kelet-európai arisztokrata családokat. Boldizsár könyvbeszerzéseinek egyik irányítója, Jean Aubry is annak az André Wechelnek a veje volt, akit a családfő még Párizsból ismerhetett mint hugenotta nyomdászt.[25] A francia vallásháborúk irodalma, vagy éppen a francia szépirodalom így jutott el Németújvárra, és a főúr néhány francia könyvét is a protestáns iskolának ajándékozta.[26] A genfi hugenotta nyomdász, Robert Estienne kiadványai sem véletlenül kerültek az iskola könyvtárába.[27] Általában elmondható az is, hogy a nyugat-magyarországi vallási viták toleráns hangvételét segíthette az a vallási sokféleség, amelyet a protestáns iskola – jelentős részben Boldizsár által kialakított – könyvtára képviselt: a református és az evangélikus teológia csaknem valamennyi áramlata jelen volt itt egészen a szélsőséges, vallási nonkonformista nézetekig.

Batthyány Ferenc könyvbeszerzéseiről nagyon keveset tudunk. Ismertek a kortárs magyar értelmiségiekkel fenntartott kapcsolatai – Balassi Bálint, Lackner Kristóf, Szenci Molnár Albert stb. –, udvara megőrizte nyitottságát az exulánsok befogadására is. Felesége, Eva Poppel Lobkowitz (1585?–1640) és az őt Magyarországra elkísérő udvari emberek is tágították azt a kulturális horizontot, amelyből modern eszmék érkeztek a Batthyány birtokokra.

20 RMNy 535, illetve RMNy 811.

21 Összefoglalóan, bibliográfiával: MONOK-ÖTVÖS-ZVARA 2004.

22 A máig legteljesebb jellemzése könyvgyűjtő tevékenységének: Iványi Béla: *Batthyány Boldizsár a könyvbarát.* In: *A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése.* Sajtó alá rend. és a függeléket összeáll. Herner János, Monok István. Szeged, 1983 (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* 11. – ADATTÁR 11.) 389–435.

23 Zrínyi György időnként külön felhívta sógora figyelmét egy-egy érdekes könyvre ADATTÁR 11. 553–554.

24 Monok István: *A francia könyv jelenléte a magyarországi olvasmányanyagban a 16–18. században.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. Bp., 2002, MTA TTI (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek. 2.) S. 279–290

25 MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004. 19–99., Robert Evans*: The Wechel Presses. Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627.* Oxford, 1975 (Past and Present. Supplement, 2.) (EVANS 1975)

26 MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004. Bordeaux-ban, Genfben, Lyonban, Montbéliard-ban, Morseeben és Párizsban kiadott tételeit.

27 MONOK–ÖTVÖS–ZVARA 2004. Nr. 60, 66, 441.

A harminc éves háború kitörése után a cseh, pfalzi és sziléziai területekről számos protestáns lelkész érkezett, és őket is befogadták.[28]

Batthyány Ferenc és özvegye abban az időszakban állt a nyugat-magyarországi protestáns egyház mellett, amikor az – a felélénkülő katolikus támadásoktól övezve – két egyházzá szerveződött. A viták a lutheránus és a kálvinista meggyőződésű lelkészek között éppen akkor váltak a legerősebbekké, amikor Batthyányi Ádám katolizált, és megvonta támogatását a protestánsoktól.[29] Batthyány Ferenc tisztában volt azzal, hogy milyen fontos az általa pártfogolt egyház szolgálatába nyomdát állítani, ezért megvásárolta Kanizsai Pálfi János javaslatára 1615-ben a bécsi Johann Fidler nyomdáját.[30] 1617 és 1619 között Szepesváraljai Bernhard Máté működtette, ebből az időszakból négy kiadványról szólnak a források, példányt csak egyből ismerünk, Pathai István helvét hitvallást bemutató művét.[31] A kiadványok határozottan kálvinista jellegűek (a nyomda felügyeletét Beythe Imre, Beythe István fia látta el). A legközelebbi nyomtatvány már Pápán jelent meg 1624-ben, ott, ahol a nyomda 1632-ig működött. 1626-ban Batthyány Ferenc özvegye, Poppel Éva bérbe adta az officinát Wechel János Zsigmondnak (ahogy a nyomtatványokon szerepel a bérlő neve), aki leszármazottja volt a hugenotta André Wechel frankfurti nyomdásznak. Ez utóbbi rokonának, a bécsi Andreas Wechel könyvkereskedőnek lehetett az öccse. A bécsi Andreas Wechel maga is megfordult Batthyány Ferenc németújvári várában.[32] A nyomdász dinasztia Batthyányi Boldizsár párizsi tartózkodása óta állt kapcsolatban a magyar protestáns családdal, nem véletlen, hogy Szenci Molnár Albert Calvin *Institutio*-fordítása is e család sikeres műhelyében jelent meg Hanauban.[33] A pápai protestáns nyomda termékei közül tizenöt ismert. A korszak jelentős helvét hitvallású szerzőinek munkái mellett kalendáriumok, ábécéskönyv is jelent meg. A kiadott szerzők közül külön említjük Samarjai János nevét, aki a kor toleráns teológiai irányzatának, az irénizmusnak legjelentősebb magyarországi képviselője.[34] A nyomda 1634-ben Németújváron már használaton kívül állt, ami arra utal, hogy a katolizált Ádám elvitette Pápáról. Mégis a protestánsoké lett (bizonyára az özvegy Poppel Évának köszönhetően), és később Wechel Tejfalun (1637–1645), fia András pedig Somorján (1650), majd Kőszegen (1651–1668?) használta.[35]

Batthyány Ferenc udvara modernségben igyekezett követni a kortárs protestáns udvarokat, bizonyára ezért is került Németújvárra a wolfenbütteli udvari rendtartás.[36] Az udvar szellemi arculata azonban meghatározóan vallásos jellegű maradt. A főúr és felesége – részben kényszerűségből – közvetlenül is foglalkozott a birtokok egyházi helyzetével, az udvar meghatározó értelmiségi személyiségei pedig a protestáns lelkészi körből kerültek ki. Jól mutatja ezt a helyzetet a Batthyány Ferenc te-

28 MONOK 2004. Ld. a 8. jegyzetet.

29 Vö.: Kathona Géza: *Samarjai János gyakorlati theológiája.* Debrecen, 1939 (Theológiai Tanulmányok 61.) (KATHONA 1939) 338–343.; Holl Béla*: Adatok David Chytraeus magyarországi vonatkozásairól. (Beiträge zu den ungarischen Beziehungen von D. Chytraeus.)* Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVIII. Szeged, 1981. 55–63.; Reingrabner, Gustav: *Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation.* Wien–Köln–Graz, 1981.; Reingrabner, Gustav (szerk.): *Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Tolerantpatent. Ausstellung in der evangelischen Kirche zu Oberschützen. 21. Mai bis 26. Oktober 1981.* Oberschützen, 1981. 21–57.; Urai Piroska: *Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján.* In: *Irodalom és ideológia a 16–17. században.* Szerk.: Varjas Béla. Bp., 1987, Akadémiai Kiadó (Memoria saeculorum Hungaiae 5.) 187–208.; Kokas Károly: *Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen.* Szeged, 1991. (Olvasmánytörténeti Dolgozatok III.), Pataky László: *Az őrségi református Egyházmegye története.* Bp., 1992, Szabad Tér Kiadó.

30 ECSEDY 1999. 105–109.

31 RMNy 1143A (a másik három: RMNy 1194, 1195, 1196)

32 EVANS 1975.

33 RMNy 1308 (Hanau, 1624, David Aubry) David Aubry apja, Jean, André Wechel veje volt.

34 KATHONA 1939.

35 Felsorolásuktól itt eltekintünk, ld. az RMNy és az RMK I, RMK II. megfelelő tételeit.

36 Heinrich Herzog von Braunschweig d. Jüngere: *Hoffgerichte ordnung des … Hern Heinrichs des Jüngeren Hertzogs zu Braunschweig und Lüneburg etc. Newlich geordnet und auffgreicht.* Wolfenbüttel, 1556, Henning Rüden's Erben. – Güssing OFM 3/25.

metésén elhangzott prédikációk száma, azok nyelvi összetétele (az 1625. szeptember 13-án elhunyt főúr temetésén 20 magyar, 17 német és 5 horvát nyelvű prédikáció hangzott el).[37]

Batthyány Ádám még kiskorú volt apja halálakor, a birtokai feletti rendelkezési jogot csak korlátozásokkal vehette át. Ifjú korára ránehezült anyjával való rossz viszonya, amit csak súlyosbított 1629-ben bekövetkezett katolizálása.[38] Hasonlóan az ő generációjához tartozó főúri fiúk olvasmányaihoz, Ádám is a hagyományos teológiai, krónikás és jogi könyveket forgatta. Emellett feltűnik a kortárs modern historikus irodalom, a hadvezetés- és erődítéstudományi irodalom is könyvtárában. Apja hagyományosan magyar kultúrára való odafigyelését követve nagyon sok hazai nyomtatványt szerzett be (a magyarországi könyvek aránya könyveinek jegyzékein jelentősebb a kortárs átlagnál). Ugyanígy jelentősnek mondható patrónusi tevékenysége is, amellyel a magyar nyelvű katolikus irodalmat, illetve az alkalmi kiadványok megjelentetését támogatta.[39]

A németújvári családi könyvtár története tehát jelentős részben megismerhető a levéltári dokumentumokból. A könyvek közül azonban csupán azok kerültek elő, amelyeket a család valamelyik tagja közgyűjteménynek ajándékozott. A források hiánya miatt a Batthyány család könyvtára a XVII. század második felétől eltűnik a szemünk elől. Bizonyos, hogy a török kiűzése után, talán már az 1680-as évek végén a könyvtár Körmendre került.[40] A második világháború végéig ott is maradt, ez utáni sorsáról nincsenek megbízható forrásaink.

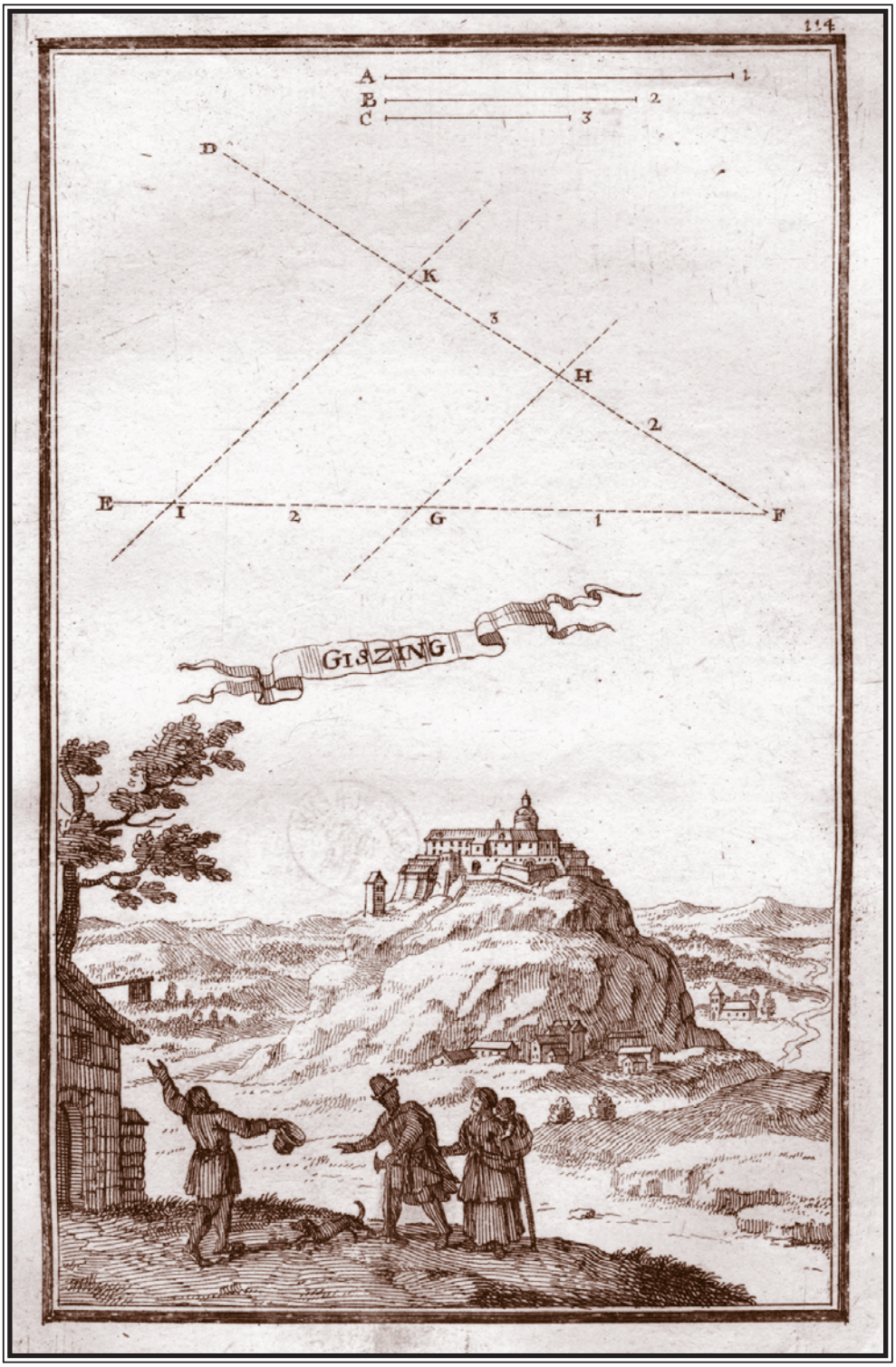
37 *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1527–1625.* Iványi Béla anyaggyűjtése. Sajtó alá rend.: Szilasi László. Szeged, 1990. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* 29/1.) 322–329.

38 KOLTAI 2002. 20–29.

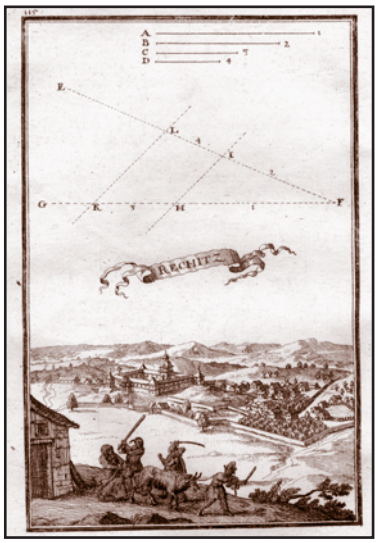
39 A jegyzékeket, az egyes tételek azonosítását ld. KOLTAI 2002. 148–268.

40 KOLTAI 2002. 269.

1.

1. **Németújvár** *(Güssing, Giszing) ábrázolása metszeten. Rézmetszet, 170×115 mm (Justus van der Nypoort). Burckhard von Birckenstein, Anton Ernst: Ertzherzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials. Wien, 1686, Johann Van Ghelen. 4° – OSZK App. H. 1217*

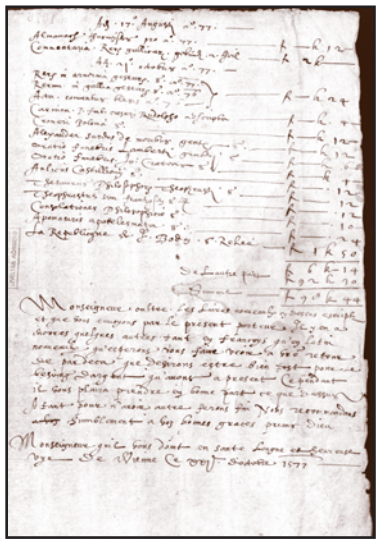

2. **Rohonc** *(Rechnitz) ábrázolása. Rézmetszet, 170×115 mm (Justus van der Nypoort). Burckhard von Birckenstein, Anton Ernst: Ertzherzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials. Wien, 1686. 4° – OSZK App. H. 1217*

3. **Batthány III. Boldizsár** *(Ismeretlen festő, XVII. század). Olaj, vászon, 223×140 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 561*

4. **Jean Aubry** *frankfurti és bécsi könyvkereskedő könyvszámlái Batthyány Boldizsár részére, 1588*
Eredetije: Magyar Országos Levéltár, P 1314 Batthyány család Lt. Missiles, Nr. 1073-1079.
Jean Aubry André Wechel (? – 1581) Párizsból Majna Frankfurtba menekült hugenotta nyomdász egyik veje (a másik Claude de Marne) volt, felelt a közép-európai kapcsolatokért. Batthyány Boldizsár egyik első magyarországi ügyfelük volt. Aubry fiainak hanaui nyomdájában készült Szenci Molnár Albert Kálvin *Institutio*-fordításának kiadása (1624, RMNy 1308). A Wechel család a XVII. század elején szoros kapcsolatban állt Batthyány Ferenccel is, ennek halála után a Batthyány-féle protestáns nyomdát üzemeltették is: Wechel András (Tejfalu, 1637–1645), Wechel János Zsigmond (Somorja, 1650, Kőszeg, 1651–1668?). Lásd erről R. J. W. Evans: *The Wechel Preses: humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627.* Oxford, 1975, Past and Present Society; Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800.* Bp., 1999, Balassi Cop. 105–109.

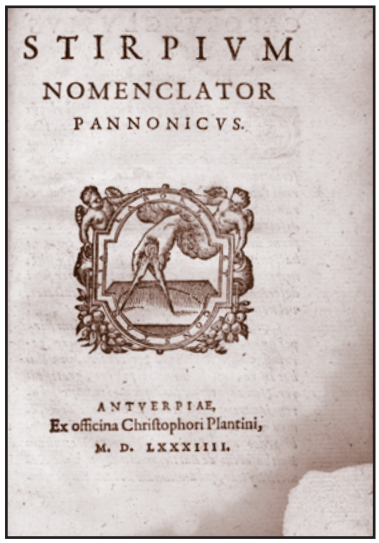

5. Homberger, Jeremias: *Viola Martia Ieremiae Hombergeri Fritislariensis. Habet hic libellvs piam praeparationem ad percipiendam coenam dominicam forma colloquij inter pastorem et confitentem instituti expositam. Gyssingae, 1582, Johannes Manlius. 8° RMNy 518, Güssing OFM 3/79*

Evangélikus oktatás a gyónásról. *Jeremias Hombergerus … provincialis ecclesiae, quae Augustanae confessionis est pastor ajánlása adolescentulo d. Francisco … Balthasaris Budiani liberi baronis in Gyssingen, domini in Slenningen etc. Rom. caesareae majestatis consiliarii, reg. majest. Hungar. archidapiferi filio* Graz 1582. május 14-i kelettel. A gyónás és feloldozás módját kérdés-felelet formában mondja el. Manlius ismert és elismert nyomdász volt Laibachban (Ljubljana), ám a katolikus szellemiségű osztrák udvar értesülvén a protestáns Biblia nyomtatásának tervéről száműzte őt az osztrák örökös tartományokból. A protestáns Batthyány Boldizsár szívesen fogadta őt németújvári birtokán. Egészen élete végéig Magyarországon dolgozott, több főúri család is (Zrínyi, Nádasdy stb.) foglalkoztatta.

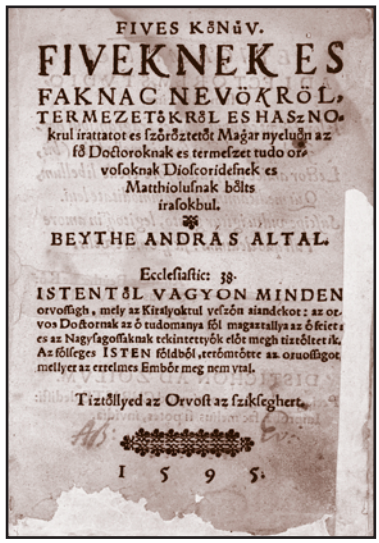
6. L'Écluse, Charles de: *Stirpium nomenclator Pannonicus. Antverpiae, 1584, Christophorus Plantinus. 8° RMNy 538, OSZK RMK I. 205*

Magyarországi növények latin–magyar névjegyzéke. Az évszám és az előszó kelte alapján kétségtelen, hogy a németújvári kiadás (RMNy 536, 1583) ezt az editiót megelőzte. Ezt bizonyítják a szövegben megfigyelhető helyesbítések is. A kolligátum főrésze ugyancsak tartalmaz itt-ott magyar szavakat, főként növényneveket, és a hazai botanika szempontjából igen fontos, mert elsőként jelöli meg 335 növény nyugat-magyarországi lelőhelyét. A két mű együtt mintegy 480 különböző magyarországi növényt említ. Charles de l'Écluse (1526–1609), másnéven Carolus Clusius a modern botanika egyik megalapítója. Pannóniai flórakutatását Batthyányi Boldizsár támogatta, a magyar növénynevekről Beythe István németújvári périkátor tájékoztatta. A bécsi császári udvar főkertésze, majd a holland tulipánhagyma-ipar elindítója volt.

7. Beythe András: *Fives könüv. Fiveknek es faknac nevökröl, termezetökröl es hasznokrul irattatot, es szöröztetöt magar nyeluön az fö doctoroknak es termeszet tudo orvosoknak Dioscoridesnek es Matthiolusnak bölts irasokbul Beythe Andras altal. Nymet Vivaratt, 1595 Johannes Manlius. 4° RMNy 766, OSZK RMK I 278*

Orvosi füveskönyv. 275 növény ismertebb magyar nevét, latin nevét és magyar névváltozatát, hatását, valamint gyógyászati felhasználását sorolja el. A szerző, aki az ajánlásban a németújvári keresztyéni gyülekezet szolgájának nevezi magát, Beythe István tudós-lelkész fia volt.

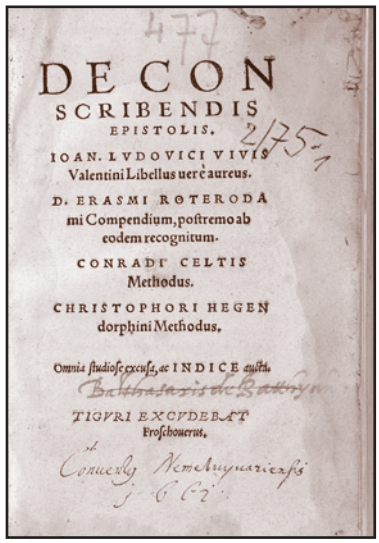

8. **Beythe István:** *Az zentök fö inepiiröl valo evangeliomok, magyarazattyokkal özue, eztendö altal. … – Fö innep napocra valo epistolak magyarazatij eztendö altal, … Nimöt Vij Várat, 1584, Johannes Manlius. 4° RMNy 554, OSZK RMK I 213, RMK I 214*

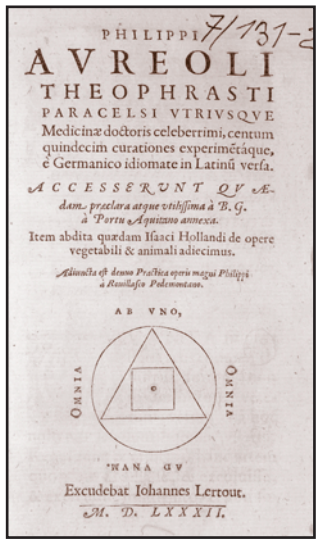
Evangélikus postillák. A kétrészes kötet első címlevele után Beythe István ajánlása *Zrini Dorotytya asszonynak … Batthyani Boldizsár… feleségének* Németújvár 1584 december 1-i kelettel. Az első rész a szentek ünnepeinek evangéliumait magyarázza. A végén utószó *A hív olvasóknak* és kolofon, amely szerint Batthyány Boldizsár támogatásával nyomtatta Joannes Manlius. A második rész a szentek ünnepeinek episztoláit magyarázza. Beythe István protestáns prédikátor, tanító, egyházi író, természettudós. 1565-től a Bánffyak udvari papja Alsólindván, 1574-től prédikátor, 1576-tól Németújváron Batthyány Boldizsár udvari lelkésze. Az 1587-i csepregi zsinaton kánonokat bocsátott ki, amelyek ellen az ortodox lutheránus esperesek ellenállást szítottak. 1591-ben csepregi kollokviumon nyílt szakításra került sor Beythe és a lutheránusok között, ezért később lemondott püspöki tisztéről.

9. **Vives, Johannes Ludovicus; Erasmus Roterodamus, Desiderius, ed.:** *De conscribendis epistolis Ioann. Ludovici Vivis Valentini libellus vere aureus. D. Erasmi Roterodami compendium postremo ab eodem recognitum. Conradi Celtis methodus. Christophori Hegendorphium methodus. Omnia studiose excusa, ac indice aucta. Tiguri, s. a., Christophorus Froschoverus. – Gualterus, poeta; Eck, Oswald ab, ed.: Alexandreidos … Libri Decem. Ingolstadii, 1541, Alexander Weisshorn. 8° – Güssing OFM 2/75*

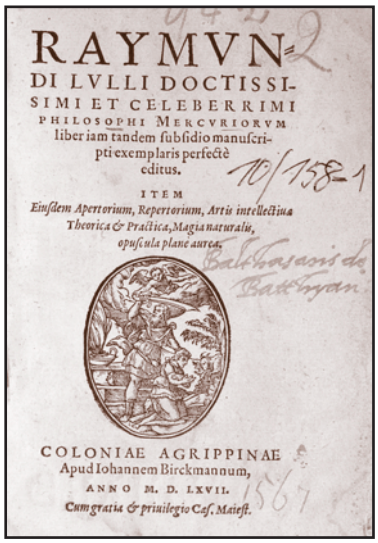
Bejegyzések a címlapon: (1) *Balthasaris de Batthyan;* (2) *Conv(entus) Nem(etujvariensis)* Batthyány Boldizsár humanista műveltségének szép bizonyítéka ez a kötet, és annak is, hogy a főúr az oktatásban jól használható kézikönyvet a németújvári protestáns iskolának adományozta. Ez a könyvtár a XVII. század közepén került a ferencesek tulajdonába.

10. **Sporisch, Johannes:** *Idea medici, cum Tractatu de symptomatibus crudelissimis, quae sacrificationi et curcurbitularum usui Brunae incolis in Marchionatu Morauiae superuenerunt: et De debre epidemis anni ab incarnatione Servatoris nostri 1580. Francfurti, 1582, apud haer. Andreae Wecheli. – Paracelsus, Theophrastus: Philippi Aureoli Theophrasti Paracelsi … Centum quidecim curationes experimentaque e Germanico idiomate in Latinum versa. Accesserunt qvaedam praeclara atque utilissima a B.G. a Portu Aquitano annexa. Item abdita quaedam Isaaci Hollandi de opere vegetabili et animali adiecimus. Adiuncta est denuo Practica operis magni Philippi a Rouillasco Pedemontano(!) Genevae, 1582, Johannes Lertout. – Paracelsus, Theophrastus; Dorn, Gerard, interpr.: Congeries Paracelsicae chemiae de transmutationibus metallorum, ex omnibus quae de his ab ipso scripta reperire licuit hactenus. Accesit Genealogia mineralium atque metallorum omnium eiusdem autoris. Francfurti, 1581, Andreas Wechel. 8° – Güssing OFM 7/131*

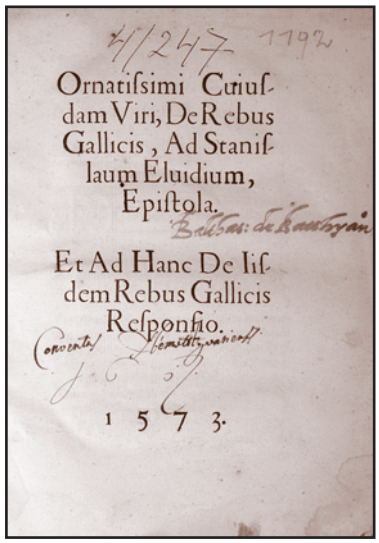
Bejegyzések a címlapon: (1) *Conv(entus) Nem(etujvariensis) 1661*; (2) *Balthasaris de Batthyan*

11. **Raimundus, Lullus:** *Mercuriorum liber iam tandem subsidio manuscripti axemplaris parfecte editus. Item Eiusdem Apertorium, Repertorium, Artis intellectiuae Theorica et practica Magia naturalis opuscula plane aurea. Coloniae Agrippinae, 1567, Johann Birckmann. – Raimundus, Lullus: De secretis naturae, seu de Quinta essentia liber unus, in tres distinctiones diuisus, omnibus iam, partibus absolutus. Adiecta est eiusdem epistola ad Regem Robertum de Accurtatione lapidis Philosophorum: cui adiunctus et tractatus de quis ex scriptis Raymundi super Accurtationis epistolam ab Artis studioso collectus. Coloniae, 1567, Johann Birckmann. 8° – Güssing OFM 10/158*

RAYMVN
DI LVLLI DOCTISSI-
SIMI ET CELEBERRIMI
PHILOSOPHI MERCVRIORVM
liber iam tandem subsidio manuscri-
pti exemplaris perfectè
editus.
ITEM
Eiusdem Apertorium, Repertorium, Artis intellectiuæ
Theoricæ & Practicæ, Magiæ naturalis,
opuscula planè aurea.
COLONIAE AGRIPPINAE
Apud Iohannem Birckmannum,
ANNO M. D. LXVII.
Cum gratia & priuilegio Cæs. Maiest.

Bejegyzés a címlapon: *Balthasaris de Batthyan*
A Batthyány udvar természettudományos érdeklődését jól bizonyítja Carolus Clusius és Johann Kepler (feltételezett) látogatása, ezért fontos, hogy az udvari könyvtárban a korszak alapvető orvostudományi és csillagászati könyvei is rendelkezésre álltak.

12. **Dufaur de Pibrac, Guy; Elvidius, Stanislaus:** *Ornatissimi cuiusdam Viri de Rebus Gallicis ad Stanislaum Eluidium Episola. Et ad hanc de iisdem Rebus Gallicis Responsio. Paris, 1573, Frédéric Morel. 4° – Güssing OFM 4/247*

Ornatiſsimi Cuiuſ-
dam Viri, De Rebus
Gallicis, Ad Staniſ-
laum Eluidium,
Epiſtola.
Et Ad Hanc De Iiſ-
dem Rebus Gallicis
Reſponſio.
1 5 7 3.

A címlapon olvasható bejegyzések: (1) *Balthas(aris) de Batthyán,* (2) *Conv(entus) Nem(etujvariensis) 1661*
Batthyány Boldizsár franciaországi utazása idején kezdődtek az ottani protestánsok, a hugenották üldözései. Az Szent Bertalan éji mészárlás (1572) után kitört vallásháború eseményeit a magyar főúr nyomon követte, és igyekezett megszerezni a legfrissebb francia irodalmi műveket is. Ezt bizonyítják a nevére küldött könyvszámlákon felsorolt könyvcímek. Ezek közül a könyvek közül csak kevés maradt fenn. Guy Dufaur munkája egyike ezen ritka műveknek.

13. **Batthány II. Ferenc** *(Ismeretlen festő, XVII. század). Olaj, vászon, 217×125 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 566*

14. **Pathai István:** *Az helvetiai confession való köröztyén praedikátoroknak Dunán innen, az egyházi szolgálatban való rend tartásokrol irattatot könjvechke … Németújvár, 1617, Bernhard Máté. 8° RMNy 1143A, Debrecen, Egyetemi Könyvtár 753.536*

Kálvinista Agenda. A mű kiadása jelzi, hogy Batthyány Ferenc udvara 1617-ben helvét orientációjú volt annak ellenére, hogy a feleség, Lobkowitz Poppel Éva lutheránusnak vallotta magát. A szerző Pathai (1555–1632) munkásságával a két protestáns felekezet megbékélését szolgálta.

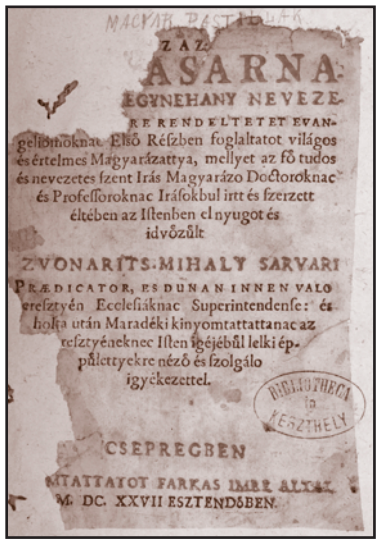

AZ HELVETI-
AI CONFESSION
való Köröztyén Prædi-
kátoroknak Dunán innen, az egy
házi szolgálatban való rend tartá-
sokrol irattatot Kónij-
vechkeɔ.
PATHAI ISTVAN
WEZPREMI PRÆDIKA-
tor es Superintendens altal.
1. Cor. I. ỳ 10.
Kerlek titöket attyamfiai, az mi
Urunk Iesus Christusnak nevére,
hogy azont mondgyátok mind-
nyáian, es ne legienek thi közteiök
hasonlások: legietek penig meg
erösitetvén eö benne, azon el-
mével es értelömmel, &c.
M. DC. XVII.

15. **Zvonarics György:** *Rövid felelet, mellyben Pecseli Imrenec, ersec ujvari calvinista praedicatornac tanacsa meghamisséttatic, és az több doctoroc irásira-is válasz adatic im ez kérdés felöl: az keresztyén embernec kellessége lutheranusnac avagy calvinistának neveztetni…, mellyet… közönségesse tött sarvari Zvonarits György. Csepregben, 1626 Farkas Imre. RMNy 1354. 4° Eisenstadt, Esterházy-Bibliothek*

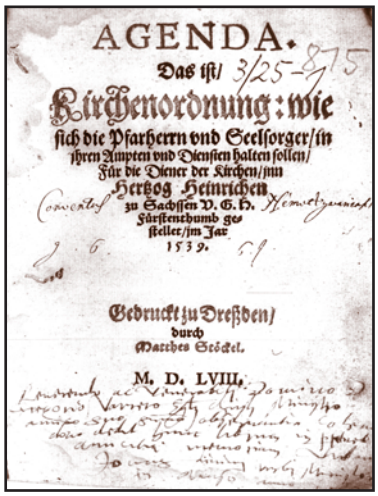

RÖVID FELELET
MELLYBEN PE-
CSELI IMRENEC, ERSECUYVA-
RI CALVINISTA PRÆDICATORNAC TANACSA
meghamisséttatic, és az több Doctoroc
irásira-is válasz adatic, im ez
kérdés felöl:
Az keresztyén Embernec kellessége Lutheranusnac
avagy Calvinistánac neveztetni ez végre, hogy
az igaz tudomány avagy hitnec vallása az ha-
mistul meg különböztessék?
Mellyet Isten igéjébül, és az frent irás magyarázo ke-
resztyén Doctoroknac irásokbul fredegetes és
az egyigyü hiveknec eppülettyekre kö-
zönségesse tött
SARVARI ZVONARITS GYÖRGY.
CSEPREGBEN
FARKAS IMRE NYOMTATTA
1626. Esztendöben.

Evangélikus vitairat. A szerző *Poppel Éva asszonynak… Batthyani Ferenc… özvegyének* címezte ajánlását. Zvonarics György nevét 1620-ban jegyezték be a wittenbergi egyetemi hallgatók anyakönyvébe, hazatérve Sárvárott volt evangélikus iskolamester, majd Németújváron a Batthyány családnál nevelő és tisztartó. E művében a református Pécseli Király Imre 1621-ben Kassán megjelent művével száll vitába, és ellenfelével szemben helyesli a lutheránus és kálvinista elnevezést, mert az igaz hit vallását a hamistól így lehet megkülönböztetni.

16. **Zvonarics Mihály:** *Magyar postilla, az az az vasarnapokra es egynehany nevezetes innepekre rendeltetet evangeliomoknac elsö részben foglaltatot világos és értelmes magyarázattya, mellyet az fö tudos és nevezetes Szent Irás magyarázo doctoroknac és professoroknac irásokbul irtt és szerzett éltében az Istenben elnyugot és idvözült Zvonarits Mihaly sarvari praedicator es Dunan innen valo keresztyén ecclesiáknac superintendense, és holta után maradéki kinyomtattattanac… Csepregben, 1627, Farkas Imre. 4° RMNy 1380, OSZK RMK I. 560*

MAGYAR PASTILLA
ZAZ
ASARNA-
EGYNEHANY NEVEZE-
RE RENDELTETET EVAN-
geliomoknac Elsö Részben foglaltatot világos
és értelmes Magyarázattya, mellyet az fö tudos
és nevezetes Szent Irás Magyarázo Doctoroknac
és Professoroknac Irásokbul irtt és szerzett
éltében az Istenben el nyugot és
idvözült
ZVONARITS MIHALY SARVARI
PRÆDICATOR, ES DUNAN INNEN VALO
keresztyén Ecclesiáknac Superintendense: és
holta után Maradéki kinyomtattattanac az
resztyéneknec Isten igéjébül lelki ép-
pülettyekre nézö és szolgálo
igyekezettel.
BIBLIOTHECA
LÉSZTHELY
CSEPREGBEN
MTATTATOT FARKAS IMRE ALTAL
M. DC. XXVII ESZTENDÖBEN.

Evangélikus postillák. Az ajánlás címzése *gróf Nadasdi Pál urnak, Fogaras földének örökös és Vas vármegyének főispánjának… azonképpen… házastársának… Revai Judit asszonynak* szól Csepreg 1627. június 9-i kelettel. Az ajánlás aláírói: Lethenyei István, csepregi, Zvonarics István cenki prédikátor, Zvonarics György, Batthyáni Ádám praeceptora. A nyomtatás költségeihez a Nádasdyakon kívül Thurzó György özvegye, Czobor Erzsébet, Révay Péter özvegye Forgách Mária, Batthyány Ferenc özvegye Poppel Éva is hozzájárultak.

AGENDA.
Das ist/
Kirchenordnung: wie
sich die Pfarherrn vnd Seelsorger/in
jhren Ampten vnd Diensten halten sollen/
Für die Diener der Kirchen/jnn
Hertzog Heinrichen
zu Sachssen V. G. H.
Fürstenthumb ge
stellet/jm Jar
1539.
Gedruckt zu Dreßden/
durch
Matthes Stöckel.
M. D. LVIII.

17. **Justus, Justus;** *Spalatinus, Georgius; Creutziger, Casparus; Mylius, Fridericus; Menius, Justus; Weber, Johann; Heinrich Hertzog zu Sachssen: Agenda. Das ist, Kirchenordnung: wie sich die Pfarrherrn und Seelsorger, in jhren Ampten vnd Diensten halten sollen, Für die Diener der Kirchen, jnn Hertzog Heinrichen zu Sachsen V. G. H. Fürstenthumb gestellet, jm Jar 1539. Dreßden, 1558, Matthias Stöckel. –Heinrich Herzog v. Braunschweig d. Jüngere: Hoffgerichte ordnung des … Hern Heinrichs des Jüngeren Hertzogs zu Braunschweig und Lünenburg etc. Newlich geordnet und auffgericht. Wolfenbüttel, 1556, Henning Rüden's Erben. – August Sachsen, Kurfürst: Die Ehe wirdt vornemlich, von wegen der Glutfreuntschafft, Darnach auch von wegen der Schwegerschafft, wie folgend zusehen, verboten. Dreßden, 1557(?), Matthias Stöckel. – General Articul und gemeinder bericht, wie es in den Kirchen mit den Pfarherrn, Kirchendienern, den Eingepfarten, und sonst allenthalb ordentlich, auff Hertzogen Augusten Churfürsten zu Sachsen etc. in jüngst verschienen Fünff und verordente und beschehene Visitation, behalten werden soll. M.D.LVII. Dresden, 1557, Matthias Stöckel. – Ferdinandus, I., rex: Abdruck des Passawischen Vortrags: so den andern Monats tag Augusti/Anno Lij etc. auffgericht worden. Dresden, ca. 1555, Matthias Stöckel. 4° – Güssing OFM 3/25*

Jól mutatja e kötet németújvári jelenléte Batthyány Ferenc érdeklődését a németországi egyházszervezés és az udvari élet mintái iránt. Az alsó-szászországi egyházakat a 16. században Johann Bugenhagen egyházi rendtartása (Kirchenordnung) alapján szervezték, a választófejedelem azonban külön gondot viselt ennek aktualizálására. A wolfenbütteli udvar a korszak egyik legmodernebb udvartartása volt, a XVII. században külön nemesi főiskola is alakult (Adelschule).

Sendschreiben
Ardieglor-
würdige Brüderschaft
des Hochlöblichen Or-
dens vom Rosen-
Creutze.
Von einem derselben
besondern Liebhaber
gestellet.
ANNO M. DC. XV.

18. **Naogeorgius, Thomas:** *De dissidiis componendis, ad Mathiam Bredenbachium, … Libri II. Thomae Naogeorgi. Adiuncta est etiam Satyra, aute annos aliquot scripta, in Ioannem Del'la Casa, archiepiscopum Beneuentilum, Sodomiae patronum: eodem Thoma Naogeorgo autore. Basileae, 1559, Johannes Oporinus. – Proverbia Salomonis versibus descripta. Frankfurt am Main, 1578, Nicolaus Bassaeus. – Eurymachaera, Casparus; Helmbold, Ludouicus: Parva Biblia, Hoc est: Carmen Elegiacum In Singula Utriusque Testamenti Capitula. Autore Casparo Eurymachaera Guttenbergens. Addita sunt Monosticha in Singula Sacrorum Bibliorum Capita M. Ludouici Helmboldi Mülhusini. Lipsiae, 1615, Justus Jansonius für Henning Gross. – Weigelius, Valentinus: Informatorium Oder kurtzer Unterricht, welcher gestalt man duch drey Mittel den schmalen Weg zu Christo sich führen kan lassen. Gestellet durch M. Valentinum Weigelium, gewesenen Pfarrherrn zu Zschopan(!). Gedruckt zu der Newenstatt, 1616, durch Johann Knuber. –S. F.: De christiani cosmoxeni Genitura iudicium. Montisbelgardi, 1615, Jacobus Foillet. – Guazzus, Stephanus; Wisaeus, Melchior, transl.: Gnóthikszeauton, dass ist, Ein sehr lehrreiches und nützliches Gesprech Von Erkäntnuss Seiner selbst. Erstlich in Italianischen Sprach von dem Hodigelarten Herren Stephano Guazzo beschrieben, Jetzt aber von Herren Melchiore Wisaeo Rectore in Habelschwerda in Schlesien in deutsche Sprach verdolmeschet. Mühlhausen, Johann Stang für Jakob Apel, 1616. – Sendschreiben an die glorwürdige Brüderschaft des Hochlöblichen Ordens von Rosen-Creutze. S. l., 1615, s. Typ. – Campis, Julianus de: Sendbrieff oder Bericht an Alle welche von der Newen Brüderschafft des Ordens vom Rosen Creutz genant, etwas gelesen, oder von andern per modum discursus der Sachen beschaffenheit, vernommen. Es sind die in Schrauchen bauffen, etliche aber gewinnen nur das Kleinot. Darumb ermalme? Ich Julianus De Campis O. G. D. C. R. F. E. Daß die je..en, welche von einer glücklichen direction, und gewünschliter impression guberniret werden?, … nicht durch ihre selbst eygenen dissidens, oder uppiger? Leute unartiges judiciten, wenig machen lassen. Milita bonam militiam, seruans fidem et accipies coronam Cloriae? S. l., 1615, s.Typ. –Tschirnessus, Valentinus: Assertio Oder Bestetigung der Fraternitet R.C. welche man des Rosen Creutzes nennet, von einem derselben Fraternitet Mitgesellen, in Lateinischen Versen beschrieben, Und dem Deutschen Leser zum besten, in dieses Deutsch, schlecht ubergesetzet. Item: Schnelle Botschafft, an die Philosophische Fraternitet vom Rosen Creutz. Durch Valentinum Tschirnessum Gorlicerum Germanum Phil. et Med. Licentiatum. Erstlich Gedrucht zu Dantzig, 1617, durch Andream Hünefeldt. – Schweighart, Theophilus: Sub umbra alarum tuarum, Jehova. Pandora sextae aetatis, sive speculum gratiae. Das ist: Die gantze Kunst vnd Wissenschafft der von Gott Hocherleuchten Fraternitet Christiani Rosencreutz … wie fern sich dieselbige erstrechte, auff was weiß sie tuglich erlangt, und zur Leibs und seelen gesundheit von uns moege genutzt werden, wider etliche derrselben Calumniauten … der Universae – weißheit und Goetlichen Magnalien waren liebhabern, treuherziger meynung entdeckt. Durch Theophilum Schweighart Constantiensem, Pansophiae Studiosum MDC XVII. S. l., 1617, s. Typ. – Siverti, Johannes: Endeckte Mummenschantze oder Nebel Kappen. Das ist, Christliche Widerlegung der nechst von Cassel aussgeflognen Stimpel Confession der Newen Krugs Brüder, oder wie sie sich nennen Rosen Creutzer darinnen bewiesen wird, daß … Leute nicht auß Gott, sondern auß dem Vater der tugen und verwirnung gutes Policey und seyn. Allen recht … Christen zur warnung in Durch verfertiget … Durch Johannem Siverti Aegl. S. l., 1617, s. Typ. 8° – Güssing OFM 8/130*

19. **Weigel, Valentinus:** *Ein nützliches Tractätlein Vom Ort der Welt. Geschrieben von Dem Ehrwürdigen, etc. in Gott ruhendem M. Valentino Vveigelio weyland Pfarrern zu der Tschopaw. Hall in Sachsen, 1614, Christoph Bissmarck für Joachim Krusicken. – Weigel, Valentinus: Nosce teipsum. Erkenne dich selbst. Zeiget vnd weiset dahin, dass der Mensch sey ein Microcosmos, das gröste Werck Gottes, unter dem Himmel. Er sey die kleine Welt, und trezt alles in ihme, was da funden wird, in Himmel und Erden, und auch darüber. Gestellet von Dem Ehrwurdigen, etz. in Gott ruhendem M. Valentino Weigelio, Weyland Pfarrherrn zu der Tschopaw. Gedruckt zu der Newenstatt, 1615, Johann Knuber. – Weigel, Valentinus: Der güldene Griff, Das ist: Alle Ding ohne Irrthumb zuerkennen, vielen Hochgelehrten unbekandt, Und doch allen Menschen nothwendig zu wissen. Durch M. Valentino Weigelio gewesenen Pfarrherrn zu Zschopaw. Gedruckt zu der Newenstatt, 1616, bey Johann Knuber. – Weigel, Valentinus: Christlich Gespräch vom wahren Christenthumb. Neustadt, ca. 1616?, Johann Knuber. 4° – Güssing OFM 8/156*

ΓΝΩΘΙ ΣΕΑΥ-
ΤΟΝ.
Nosce teipsum.
Erkenne dich selbst.
Zeiget vñ weiset dahin/ daß der M. nsch
sey ein Microcosmus, das gröste Werck Gottes/ vñ. er dem
Himmel. Er sey die kleine Welt/ vnd tregt alles in jhme/
was da funden wird in Himmel vnd Erden/
vnd auch darüber.
Gestellet von
Dem Ehrwürdigen/ v. in Gott ruhendem M. Va-
lentino Weigelio, weyland Pfarrherrn zu der
Tschopaw.
Gedruckt zu der Newenstatt/ durch
Johann Knuber/ Im Jahr
M D C X V.

20. **Batthyány Ádám** *metszetábrázolása. Rézmetszet, 150×120 mm. Wideman, Elias: Icones illustrium heroum Hungariae. Wien, 1652. f° – OSZK App. H. 848*

21. **Batthány Ádám** *(Ismeretlen festő, 1650k.) Olaj, vászon, 234×140 cm – Magyar Nemzeti Múzeum lt. 569*

Mindkét kötet a XVII. század elejének nonkonformista szellemi áramlataihoz köthető. Nagyon ritka kiadások. A rózsakeresztes testvériség tanai és a weigeliánus teológia egyaránt a minden hivatalos egyház által tiltott ismeretek közé tartoztak. Batthyány Ferenc udvarába ezek a könyvek a württenbergi exuláns Johann Jacob Knauss-szal érkeztek. Knauss Batthyánytól állást kapott, borostyánkői lelkész lett, a patrónus haláláig Magyarországon maradt.

22. Pázmány Péter metszetábrázolása. *Rézmetszet, Ifj. Vayer Lajos: Pázmány Péter ikonográfiája. Bp., 1935, Egyetemi Nyomda, OSZK 117 802*

23. Pázmány Péter: *Bizonyos okok, mellyek erejetül viseltetven egy fö ember az uj vallasok töreböl kifeslet, es az romai ecclesianak kebelébe szállott. Posonban, 1631, typ. Societatis Jesu. 4° RMNy 1511, OSZK RMK I 603*

Katolikus propagandairat. Pázmány Péter esztergomi érsek Nagyszombatban ajánlotta Popel Éva asszonynak… Bottyáni Ferencz özvegyének, amely szerint ebben a műben egy katolikus vallásra tért főrendű ember nevében áttérésének nyolc okát foglalta írásba.

BIZONYOS OKOK,

MELLYEK EREJETVL VISELTETVEN EGY FÖ EMBER, AZ UJ VALLASOK TÖREBÖL KIfeslet:

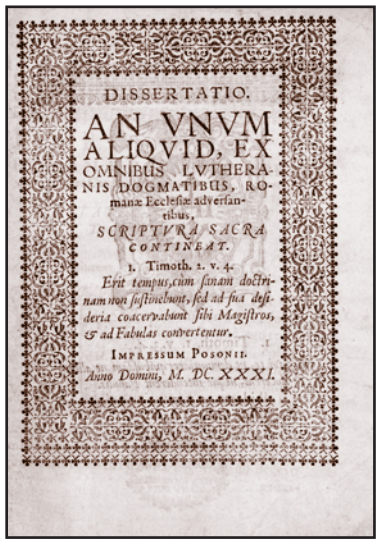
ES AZ ROMAI ECCLESIANAK KEBElébe feállot.

1. Petri 3. v. 15.

Készek mindenkor az elég-tételre mindenkinek valaki Okot kérd tőlletek arrúl a Reménségrűl mely bennetek vagyon.

NYOMTATTAK POSONBAN. M. DC. XXXI. ESZTENDÖBEN.

24. Pázmány Péter: *Dissertatio, an vnvm aliqvid ex omnibus Lvtheranis dogmatibus, Romanae Ecclesiae adversantibus, Scriptvra Sacra contineat. Posonii, 1631, typ. Societatis Jesu. 4° RMNy 1512, OSZK RMK II 472*

DISSERTATIO.

AN VNVM ALIQVID, EX OMNIBUS LVTHERANIS DOGMATIBUS, ROmanæ Ecclesiæ adversantibus, SCRIPTVRA SACRA CONTINEAT.

1. Timoth. 2. v. 4.

Erit tempus, cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi Magistros, & ad Fabulas convertentur.

IMPRESSUM POSONII. Anno Domini, M. DC. XXXI.

Katolikus vitairat. Pázmány Péter ajánló levele *Casparo Illyesházi* Nagyszombatban 1630. december 27-én kelt. Pázmány Péter e művével Ján Hodík Trencsén megyei evangélikus szuperintendens *Hyperaspistes…* kéziratos munkájára válaszolt. Hodík pedig a következő évben, 1632-ben felelt Bártfán nyomtatásban kiadott művével: *Statera dissertationis…* (RMNy 1520). Pázmány érveit egy meg nem nevezett fiatal protestáns főúr – feltehetően Batthyány Ádám – meggyőzésére írta.

Pázmány Péter a magyar arisztokrácia szinte teljes generációját térítette vissza a katolikus egyházba. Ennek érdekében számos vitairatot írt, de főleg a személyes meggyőzés eszközével élt.

1346.

Ordinari Reichs Zeittungen / Anno 1646.

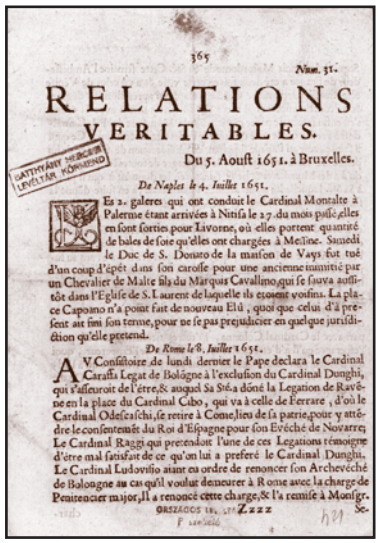
Extract Schreibens auß Nodenbach/ vom 16. Junij.

Extract Schreibens auß Franckfurth/ vom 12. Dito.

25. **Ordinari Reichs Zeittungen,** sine loco 1646, n° 1346. (MOL, P 1336, 9. cs., 375) 1646, n° 1350. (MOL, P 1336, 9. cs., 368)

26. **Relations veritables,** *Bruxelles, par Guillaume Scheybel. 1651, n° 31. MOL, P 1336, 9. cs., ff. 421–422*

A korabeli főúri udvarok hírekkel való ellátásának megszervezése bonyolult feladat volt. Rendszeresen kaptak írásbeli jelentéseket a nagyobb európai udvarokból, de ha lehetett, megszerezték a nyomtatott újságokat is.

365 Num. 31.

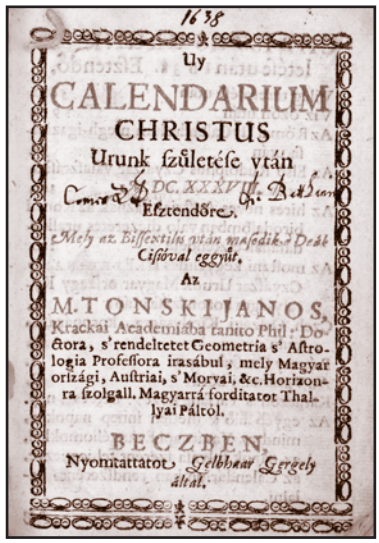
RELATIONS VERITABLES.

Du 5. Aoust 1651. à Bruxelles.

De Naples le 4. Juillet 1651.

De Rome le 8. Juillet 1651.

27. **Toński, Jan, Tállyai Pál,** *transl.: Uy calendarium Christus Urunk születése után MDCXXXVIII. esztendőre, mely az bissextilis után második, a deák cisióval eggyütt, az M. Tonski János, krackai academiába tanito phil. doctora rendeltetet geometria s astrologia professora irasábul, mely magyar országi, austriai s morvai etc. horizonra szolgall, Bécs, 1637, Gregor Gelbhaar.*

1638

Uy

CALENDARIUM CHRISTUS Urunk szűletése után

Esztendőre,

Mely az Bissextilis után második Deák Cisióval eggyütt,

Az

M. TONSKI JANOS,

Krackai Academiába tanito Phil. Doctora, s' rendeltetet Geometria s' Astrologia Professora irasábul, mely Magyar orizági, Austriai, s' Morvai, &c. Horizonra szolgall. Magyarrá forditatot Thallyai Páltól.

BECZBEN,

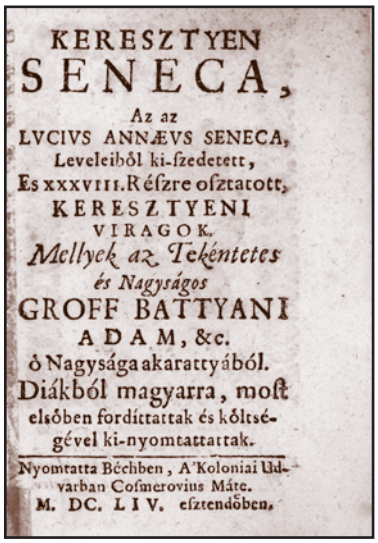
Nyomtattatot Gelbhaar Gergely által.

8° RMNY 1667, OSZK RMK I 666a

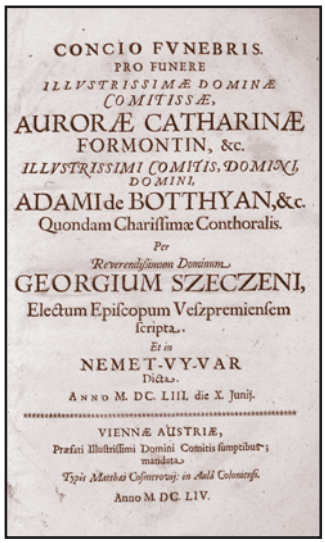
A nagyon kevés könyv egyike, amelyik fennmaradt Batthyány Ádám gyűjteményéből. Kötése bőrkötés, az első táblán a következő szöveg: *Illustrissimo Domino Domino Comiti Adamo de Batthyián, perpetuo de Németújvár, Sacra Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliario Camerario ac partium Regni Hungariae cis Danubianarum, Confiniorumque Canisae oppositorum Generali Capitaneo. etc. M.DC.XXXVIII.*

Possessorbejegyzés a címlapon: *Comes A D de Batthyány.* A decemberi naptárrész üres oldalán Batthyány Ádám sajátkezű följegyzései december 13. és 25. között. Batthyány Ádám máskor is készített magának hasonló Luca-naptárt azon hiedelem szerint, hogy a Luca-nap és karácsony közötti tizenkét nap időjárásából következtetni lehet a következő év tizenkét hónapjának időjárására.

28. **Kéri Sámuel,** *transl.: Keresztyen Seneca, az az Lvcivs Annaevs Seneca leveleiböl ki-szedetett és XXXVIII részre osztatott keresztyeni viragok, mellyek… groff Battyani Adam etc önagysága akarattyából diákból magyarra most elsöben fordittattak és költségével kinyomtattattak. Béchben, 1654, Cosmerovius Máté. 1fol. RMNy 2510, OSZK RMK I 882*

KERESZTYEN
SENECA,
Az az
LVCIVS ANNÆVS SENECA,
Leveleiből ki-ſzedetett,
Es xxxviii. Réſzre oſztatott,
KERESZTYENI
VIRAGOK.
Mellyek az Tekéntetes
és Nagyságos
GROFF BATTYANI
ADAM, &c.
ő Nagysága akarattyából.
Diákból magyarra, moſt
elsőben fordíttattak és költsé-
gével ki-nyomtattattak.
Nyomtatta Béchben, A'Koloniai Ud-
varban Coſmerovius Máté.
M. DC. LIV. eſztendőben.

Keresztény sztoikus erkölcsi tanítások. A címlevél hátán pelikánt ábrázoló fametszet fölül *I. C. D.*, alul *D. A. B.* felirattal. Mivel a pelikán ősi Krisztus-szimbólum, ugyanakkor a Batthyány-címerben is szerepel pelikán, a monogram feltételezhető jelentése Iesu Christo Domino Dedicat Adamus de Batthyan. Alatta Batthyány Ádámról szóló latin vers. Az azt követő Ajánlólevél *Battyani Adamnak Német-úy-vár, Szalónak, Borostyán örökös urának* szól. Kéri Sámuel (eredeti nevén Zorád vagy Szorád) 1645-ben lett ferences novicius, ekkor változtatta nevét Kérire. Pappá szentelése után németújvári kolostorba került, Batthyány Ádám házikáplánja lett. 1671-ben halt meg Pozsonyban. Fordításának eredetije a német jezsuita Johann Baptista Schellenberg (1586–1645) *Seneca Christianus* című, először 1637-ben Augsburgban megjelent, sok kiadást megért, népszerű műve volt.

CONCIO FVNEBRIS.
PRO FUNERE
ILLVSTRISSIMÆ DOMINÆ
COMITISSÆ,
AURORÆ CATHARINÆ
FORMONTIN, &c.
ILLVSTRISSIMI COMITIS, DOMINI,
DOMINI,
ADAMI de BOTTHYAN, &c.
Quondam Charissimæ Conthoralis.
Per
Reverendissimum Dominum,
GEORGIUM SZECZENI,
Electum Episcopum Veszpremiensem
scripta,
Et in
NEMET-VY-VAR
Dicta,
Anno M. DC. LIII. die X. Junij.
VIENNÆ AUSTRIÆ,
Præsati Illustrissimi Domini Comitis sumptibus;
mandata,
Typis Matthæi Cosmerovij: in Aula Coloniensi.
Anno M. DC. LIV.

29. **Széchényi György:** *Concio fvnebris pro funere… comitissae Aurorae Catharinae Formontin… comitis… Adami de Botthyan… quondam charissimae conthoralis per… Georgium Szeczeni, electum episcopum Veszpremiensem scripta et in Nemet-Vy-Var dicta anno MDCLIII. die X. Junij. Viennae Austriae, MDCLIV praefati… comitis sumptibus… typis Matthaei Cosmerovij. fol. RMNy 2512, Budapest, Egyetemi Könyvtár*
Gyászbeszéd magyar nyelven. Széchényi György veszprémi püspök gróf Batthyány Ádám házastársa, Formentini Auróra Katalin temetésén mondta el gyászbeszédét Németújvárott, 1653 június 10-én. A nyomtatvány ajánlást nem tartalmaz, de a címlap közli, hogy Batthyány Ádám költségén jelent meg. A prédikáció témája a jó asszonyok dicsérete: olyan erkölcsi tulajdonságok méltatása, amelyek az elhunytat is jellemezték. A prédikáció szövegét fametszet zárja, amely fiait vérével tápláló pelikánt ábrázol.

Elias Widemann: Icones illustrium heroum Hungariae, Viennae, 1652., OSZK App. H. 848, rézmetszet

Stefan Körner

A BIBLIOTHECA ESTERHÁZYANA

Következetes, katolikus, katonásan szervezett, kissé nyers, így kell jellemeznünk a korai újkor egyik, a társadalmi ranglétrán feltörekvő személyének udvartartását. Gróf Esterházy Miklósnak a nyugat-magyarországi Lakompakon elterülő, hadászati célokra is alkalmas reneszánsz kastélyának kapui[1] minden nap ebédidőben bezáródtak, és a cselédlánytól kezdve, a nemesi ifjakon át, az előkelő vendégekig, valamint az Esterházy család tagjai közös olvasásra gyűltek össze:

„Mindennap ebéd előtt… azoknak, akiknek e képesség birtokukban van, legalább egy órán keresztül olvasniuk kell; egy történetet vagy más könyvet, amit az úr [Nikolaus Esterházy] a kezükbe ad; ezen túlmenően e foglalatosságot az ebédet követő egy vagy két órában is gyakorolniuk kell."[2]

Ehhez a napi eljáráshoz, ahogy azt az 1627 körüli időkből származó Lakompaki (Kicléd) Udvari Utasítások meghatározzák, a felolvasásra kerülő irodalmat saját könyvtára állományából maga Miklós gróf választotta ki. A hatalom, a gazdagság, az Esterházy-ház tekintélyének növekedésével az elkövetkező tizenkét generáció során a gyűjtemény állandóan gyarapodott, bővült és gondozás alatt állt. Az Esterházy-család majd 400 év óta gyarapodó könyvállománya, amely ma az egyik legnagyobb magánkönyvtár Ausztriában és Magyarországon, a Pannon-térség még ismeretlen kincsei közé számít.[3]

Az elkövetkező időkben a gyűjtemény fejlődése Esterházy Miklós (1582–1645) és Pál (1635–1713) nádorok alatt folytatódott. A felemelkedő család könyvgyűjteménye pontosan visszatükrözi a zavaros vallási és politikai helyzetet, a XVII. században Nyugat-Magyarországon uralkodó vallási szabadelvűséget és az ország barokk újjáépítését a XVIII. század korai szakaszában.

I. Gróf galántai Esterházy Miklós nádor

Esterházy Miklós gróf[4] nemcsak a Bibliotheca Esterházyana, hanem a mai hercegi család megalapítója is volt. Mint nádor és az országot megszállva tartó törökökkel tárgyaló fél lényeges szerepet töltött be Magyarország történelmében. Tehetséges és ambiciózus személyként megalapította és megszilárdította az egykori Magyarországon (részben a mai Magyarországon, Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában) lévő mesés családi birtokát. A tulajdonképpen protestáns családból származó karizmati-

1 Kovács József: *Adelige Höfe, hochadelige Hofhaltungen, Nikolaus Esterházys Hofhaltung.* Burgenlandische Landesmuseum Eisenstadt: *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*, Eisenstadt, 1998. 125–135.

2 Döry Ferenc: *Gróf Esterházy Miklós nádor udvari rendtartása.* Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 8 (1901), 4 rész, 224–230, 29. 6 pont az udvari rendtartás. Kovács József: *Esterházy Miklós udvara és a nyugat-magyarországi reneszánsz.* Várkonyi, Ágnes: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, Bp., 1978. 184–187.

3 Összefoglaló tanulmány: Gabriel, Theresia*: Die fürstlich Esterházysche Bibliothek – Zeugnis einer bewegten Vergangenheit.* Gürtler, Wolfgang–Winkler, Gerhard J.: *Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag*, Eisenstadt, 2001. 119–130.

4 Esterházy Miklósról szóló irodalom: Csapodi Csaba: *Esterházy Miklós*, Bp., 1942. Péter Katalin: *Esterházy Miklós.* Bp., 1985.

kus egyéniségű kisnemes felemelkedését a Habsburg császárházhoz és a katolikus egyházhoz való hűsége és elkötelezettsége alapozta meg.

A Pozsony vármegyében született Miklós szerencsés csillagzat alatt született, anyja testvére volt annak a később nádorrá választott Illésházy Istvánnak (1540–1609), aki a magyar főnemesség egyik leggazdagabb képviselőjévé emelkedett. Illésházy gondjaiba fogadta, és széleskörű támogatásban részesítette a fiatal és szorgalmas Miklóst, aki 18 évesen áttért a katolikus hitre, aminek következtében apja kitagadta.[5] A fennmaradt bizonyítékok és a konvertálás korai időpontja – megelőzve a magyar nemesek későbbi, a hatalmi politika által motivált tömeges áttérését az uralkodóház vallására – bizonyítja Miklós erős kötődését a reformkatolikus mozgalomhoz. Nagybátyja közvetítésének köszönhetően a nagyravágyó Esterházy-udvari körökbe is bejáratos lett, 1608-tól Illésházy nádor utódjaként adminisztratív feladatait intézi. Amikor 1609-ben Illésházy váratlanul meghalt, Miklós szolgálatait egy másik rokonának, Mágochy Ferencnek (1580 k. –1611) ajánlotta fel. A tehetős és Habsburg-párti arisztokrata mint az észak-magyarországi végvárak főkapitánya kulcsszerepet töltött be az ország törökök elleni védelmében. Esterházy Miklós hamarosan bizalmasává, a hivatali ügyek intézésében pedig helyettesévé, végül a magánéletben is utódjává vált – Mágochy halála után egy évvel feleségül vette özvegyét, Orsolyát (1575 k.–1619) nemcsak azért, mert Orsolya Miklós miatt áttért a katolikus hitre, hanem azért is, mert mint báró Dersffy lánya és örököse hatalmas vagyont hozott a házasságba. A történetírás megkülönböztetett – némi gúnnyal és csúfolódással kísért – figyelemmel követte alakját. A „kihűlő ágy" kifejezéssel illetett házasság intézménye a XVII. századi Magyarországon nem volt ritkaság, a kisnemesi családok rangemelkedésének volt gyakori eszköze, akik így tettek szert tehetős vagyonra.

Könyvgyűjtemény Lakompakon

Dersffy birtokával, ami Orsolya 1619-ben történő halálával Miklósra szállt, az Esterházyak tulajdonába kerültek többek között olyan igen jövedelmező birtokok, mint a felsőmagyarországi Munkács, Lánzsér és Lakompak. A kitüntetett helyzetbe viharos gyorsasággal kerülő és szédítő gazdagsággal rendelkező Miklós 1620 körül a lakompaki kastélyban rendezte be lakhelyét, ahol fiát, Istvánt (1621–1642) neveltette. Az állandó törökveszély miatt a nemesek, udvari hivatalnokok és katonák nagy száma talált menedéket Miklós – aki 1625-ben Magyarország nádora is lett – Közép-Burgenland rónáján elterülő kastélyában. Miklós nádor átfogó átépítési munkálatokba fogott, hogy székhelyét, ami a király képviselőjének tartózkodási helye is, méltóan kialakítsa. A Habsburgok magyar trónra kerülése óta hiányzó királyi udvartartást Miklós Lakompakon pótolta.[6] A mindennapos ügyekre vonatkozó szigorú viselkedési szabályokat egy terjedelmes katalógus rögzítette, ami drákói büntetéseket is magában foglalt. Az erődítménynek is beillő négyszárnyú épület falain belül, reneszánsz kertektől és vizesároktól övezett, árkádos folyosókkal kialakított régi kastély rejlett, ahol Miklós lakótermei és könyvgyűjteménye kerültek elhelyezésre.[7] Esterházy Miklós könyvtárának jelentősége alapján feltételezhető, hogy tulajdonosának közvetlen közelében helyezték el. Mint ahogy az ismert, Németújváron (Dél-Burgenland) a protestáns Batthyány gróf gyűjteménye a háziúr hálószobája mellett volt található.[8] Ahogy Németújvár a XVI. században fontos központja volt a közép-európai humanizmusnak, úgy Lakompakot

5 Bubics Zsigmond–Merényi Lajos: *Herceg Esterházy Pál Nádor. Akadémia történelmi bizottságának segélyezésével kiadja a magyar történelmi társulat* In: *Magyar Történeti életrajzok*, 1895. 1. füzet, 1. könyv, II.

6 Bubics–Merényi 1895. 2. könyv, II.

7 A régi kastélynak napjainkban csak egy része látogatható, az ún. Granarium, (Schöbel Judith*: Schloß Lackenbach. Zur Rekonstruktion einer ungewöhnlichen Schlosserweiterung. Österreichischer Kunsthistorikerverband. Kunstrealitäten. Blinde Flecken der Kunstgeschichte*, Tagungsband, 9. Österreichischer Kunsthistorikertag 1997. 13–14 (1997–1998). 17–23.

8 Koltai András: *Adam Batthyány und seine Bibliothek*, Eisenstadt, 2002. 104.

Miklós alatt egy széles hatósugarú teológiai kör székhelyének tekinthetjük.[9] Számos jezsuita – akik egyházi írások szerzőiként is tevékenyek voltak – helyezte székhelyét Miklós udvarába anélkül, hogy az az agresszív ellenreformáció központjává vált volna. A vallási küzdelmek időszakában Nyugat-Magyarországon a felekezetek magától értetődő egymásmellettiségének adott teret a lakompaki udvar; Miklós a protestáns udvari alkalmazottak irányába megengedő volt, miközben katolikus misét tartottak, vagy ő maga az udvari kápolnában imádkozott;[10] lakompaki könyvtárában hitvallás-tagadó, vagy éppen református és evangélikus írások is megférték egymás mellett. Miklós udvara más nyugat-magyarországi nemesi udvarok szabad teológiai légkörét is világosan visszatükrözte. Az európai vallási harcok időszakában Magyarországon a töröktől való fenyegetettség, az ostromok háttérbe szorították a felekezeti problémákat.

Az állomány eredete

Dersffy Orsolya bárónő örökségével az egykori esztergomi érsek Oláh Miklós (1493–1568) könyvtárának állománya – akinek teljes vagyona a közeli hozzátartozókra szállt,[11] – Lakompakra került, és nagyobb részben a Bibliotheca Esterházyana alapját képezte. Az érseki magánkönyvtár,[12] melynek pontos részaránya az Esterházy-gyűjteményben még nincs feltárva kielégítően, nagy jelentőséggel bírt. Oláh mint kancellár és érsek a XVI. század közepének egyik meghatározó személyisége volt. Mint egyházfő az erősen megtépázott katolikus egyház reformján fáradozott, s mint I. Ferdinánd császár közeli bizalmasa a közép-európai humanista körök központi személyiségei közé tartozott, hasonlóképpen Rotterdami Erasmushoz.[13] Különösen sok antik szerző írását látta el kéziratos ex libris-szel.

Miklós a könyvnyomtatás pártfogójaként is fellépett, támogatta Zrínyi Miklós *Adriai tengernek Syrenaia* megjelenését – amit 1651-ben nyomtattak ki[14] –, 1644-ben publikálta az I. Rákóczi Györgyhöz írt *Intő levelek*-et, melyeket a török elleni háborúk időszakában az intézett erdélyi fejedelemhez.[15] Ahogy kortársai, gróf Batthyány Ádám, Draskovich János, Nádasdy Pál és Illésházy Gábor, úgy Esterházy is fordított, írt és sajtó alá rendezett pasztorál műveket. Szerepe a vallási irodalom támogatásában megmutatkozott akkor is, amikor a hozzá közel álló jezsuita páter Hajnal Mátyást (1578–1644) egy katolikus imakönyv összeállításával bízta meg,[16] ami régi magyar egyházi énekek kompilálásából jött létre.[17] A könyvet Miklós második felesége, Nyáry Krisztina bárónő (1604–1641) részére készítette, hogy az 1624-ben kötött házasságuk alkalmából történt katolikus hitre való áttérésében megerősítse.

Krisztina első házasságából származó lányával, Thurzó Erzsébet grófnővel (1621–1642) együtt gyarapította a családi vagyont, és újabb könyvekkel gazdagította az Esterházy-gyűjteményt. Erzsébet nagyapja, gróf Bethlenfalvi Thurzó György

9 Zimányi Vera: *Die Hofhaltung und Lebensweise der Esterházy im XVII. Jahrhundert.* Burgenländisches Landesmuseum Eisenstadt (Hg.): *Adelige Hofhaltung im österreichisch-ungarischen Grenzraum*, Eisenstadt, 1998. 257–276.

10 DÖRY 1901: Az udvari rendtartás 2. pontja: „Amikor az úr reggel 8 órakor misére indul, a katolikusoknak el kell kísérniük, azok, akik nem katolikusok, szintén imádkozhatnak a kápolnában."

11 Oláh Miklós öröksége unokaöccsén, Oláh-Császár Miklóson (+1574 előtt) keresztül, annak örökösére, lányára lanzséri Császár Orsolyára szállt (+ 1593). Szerdahelyi Dersffy Ferenccel kötött házasságából származó Dersffy Orsolyát vette el Esterházy Miklós.

12 Szelestei Nagy László: *Oláh Miklós könyvtáráról. Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós*, 1993.01.09-10., Bp., 1993. 51–69.

13 Eperjessy, Colomannus – Juhász, Ladislaus (Szerk.): *Nicolaus Olahus. Hungaria-Athila* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XVI), Bp., 1938. Perger Richard*: Das Palais Esterházy in der Wallnerstraße zu Wien*, Wien, 1994. 17, 82.

14 KOLTAI 2002. 137. Zrínyi, Nikolaus Graf: *Adriai tengernek Syrenaia* (*Adriatici maris Syrene*), Wien, 1651.

15 Esterházy Miklós gróf: *Wegen Ablegung der jetzt gegenwertig entstandenen Kriegs-Schwürigkeiten zu Georg Ragozky gegebenen Schreiben,* Wien, 1644.

16 Rittsteuer, Josef: *Palatin Nikolaus Esterházy und die Jesuiten.* Gürtler, Wolfgang – Winkler, Gerhard J.*: Forscher-Gestalter-Vermittler. Festschrift für Gerald Schlag*, Eisenstadt, 2001. 363–368, 364.

17 BUBICS–MERÉNYI 1895. 2. könyv, III.

nádor (1567–1616) örököse volt. Miklós dinasztikusan gondolkozva, Orsolyával kötött első házasságából származó fiával, Istvánnal házasította össze Erzsébetet. A Thurzó-örökségből származó könyvek mérhetetlen módon felduzzasztották a Bibliotheca Esterházyana állományát. Kora legjelentősebb személyiségeivel, Jakab angol királlyal és I. János György szász választófejedelemmel állt levelezésben, híres volt Biccsében berendezett nagy könyvtáráról, amelyet Pázmány Péter érsek hiába próbált magának megszerezni.[18] A lutheri irányvonal ortodox követésének védelmezőjeként a wittenbergi egyetem Luther és Melanchthon befolyása alatt álló legfontosabb személyeivel tartott kapcsolatot. Itt tanult Thurzó fia, Imre, Erzsébet apja, akit 1615-ben a wittenbergi egyetem rektorává választottak, s akinek hagyatéka révén újabb protestáns írások kerültek az Esterházy-gyűjteménybe.

A könyvgyűjtemény további forrásai voltak azok a Luthertől, Melanchtontól és Rotterdami Erasmustól származó írások,[19] melyeknek egy része első kiadásban található az állományban, és amelyek Miklós testvére, Nebojszai Esterházy Tamás (1570–1615/16) révén kerültek az Esterházy-könyvtár tulajdonába. Tamás, aki Wittenbergben tanult, nagy számú protestáns írás szerzője volt. Ezen írások egy részét Illésházy Istvánnak[20] ajánlotta, és többek között gróf Nádasdy nyomdájából kerültek ki. Míg a Tamás tollából származó kötetek az Esterházy-könyvtárban ma már nem lelhetők fel, addig tanára és támogatója, a wittenbergi egyetemen tanító Aegidius Hunnius katolikusellenes írásainak nyomtatványai különösen gazdagon képviseltetik magukat.

Miklós feltételezhetően elsősorban misztikával és skolasztikával foglalkozó könyveket szerzett be, amelyek szellemi életében játszottak fontos szerepet.[21] A 15 ősnyomtatvány mellett ma csaknem 1000, XVI–XVII. századból származó nyomtatott írás található a könyvtárban, magába foglalva a Ceglédy, Liszty és természetesen az Esterházy-családok ex libriseit is.[22] További tulajdonosi bejegyzéseket találhatunk protestáns nemesektől: Batthyány Boldizsártól, Bánffy és Nádasdy Ferenctől, akik jelentős könyvgyűjteménnyel rendelkeztek. Az állományba feltehetően cserék és ajándékozások révén kerültek ezek a művek, hiszen a nemesi udvarok között ez mindennapos volt – az egykori németújvári Batthyány-könyvtárban szintén találhatóak Esterházy Miklós tulajdonosi bejegyzésével ellátott könyvek.[23]

Könyvgyűjtemény Fraknó várában

Könyvállományának gyarapítása, illetve a mai napig is létező kincstár alapítása mellett Miklós nádor irányadóan részt vett a magyar politikai életben, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem támadása idején, a harminc éves háború kezdetekor következetesen a császár oldalára állt, annak ellenére, hogy birtokainak nagy része Erdélyben terült el. Jól informált lévén tudta, hogy Bethlen sorsa az európai protestáns unió sikerétől, illetve az Oszmán Birodalom támogatásától függ.

Habsburg-ház irányában tanúsított hűségéért és Kelet-Magyarországon elvesztett birtokaiért kárpótlásként 1622-ben Miklós megkapta a frak-

18 ADATTÁR 18/2. 1996, 11.

19 GABRIEL 2001, 119.

20 *Die evangelische Streitschrift „Epistola dedicatoria" widmete Thomas Graf Esterházy Stephan Illesházy und dessen Gemahlin Katalin Pálffi* (Hausner Gábor – Klaniczay Tibor – Kovács Sándor Iván ua. (szerk.): *A Bibliotheca Zriniana Története és állománya*, [Bp.] 1991; Nr. 88, 40.

21 Péter Katalin: *Miklós (Nikolaus) Esterházy*; In: *Amt der Burgenländischen Landesregierung* (Hg.): Bollwerk Forchtenstein, Ausstellungskatalog, Eisenstadt, 1993, 36-41, 37.

22 A könyvtár leltárában az alábbi tulajdoni bejegyzések olvashatók: Johann Altmann, György Branik, Paul Cegled (Professor in Tyrnau und Heidelberg), Joannis und Stephan Cegled, Petrus Codicillus, Alexander Ebeczky, Ferenc, Ivan, Janos, István und Laszlo Esterházy, Johannes Falkenperger, Bernhard Feulner, Clemens Hizler aus Ravensburg, Bartholomei Horberger, Joan Kühn, Ferenc, Támas und Joann Listy, Nicolaus Pettendorfer, Rutger Resti, Johann Sterbeck, Ruprecht von Stotzing, Stephan Szikozay (Sekretät des Palatins), Stephan Szuhay, Gerardi de Taxis, Franciscus Trimmel, Johann Vieigandus aus Magdeburg, Thomas Walperger aus Monte S. Mariae (ld. *Inventarium der bei den P.P. Franziscanern in Eisenstadt befindlichen und von der Domäne übernommenen und im Schloß Eisenstadt untergebrachten Büchersammlung. Sog. Bibliotheca Esterházyana*, 1937; Esterházy Privatstiftung, Archivium C.P. Esterházy, Prot. 6341.

23 KOLTAI 2002, 116.

nói grófságot és a kismartoni uradalmat, amelyek 1626-ban, illetve 1649-ben a család örökös tulajdonába kerültek. Miklós mint „comes in Frachno aliter Forchtenstein" udvarát az 1630-as évektől – a bécsi udvar közelségét kihasználva – a Rozália-hegység lábánál elterülő várba helyezte át, ahol fiatal politikusok körében képezte magát. Ehhez a körhöz, az ún. Esterházaiakhoz számított Zrínyi Miklós költő és hadvezér, gróf Wesselényi Ferenc, valamint Gróf Nádasdy Ferenc. Magyarország nádora a központi közigazgatási tevékenységét 20 éven keresztül a fraknói udvarból végezte. Gyakran megfordultak itt a jövőbeni magyar politika alakítói, akik bizonyosan ismerték Miklós kincstárának darabjait és könyvgyűjteményét is. 1645-ben bekövetkezett halálával gyűjteményei örökösének, Pál grófnak a tulajdonába kerültek, aki jelentős mértékben tovább gyarapította azokat.

Miklós nagy célja, hogy császári segédlettel felszabadítsa Magyarországot a török alól – ezalatt meghiúsult. Élete végén rezignáltan visszavonult a politikától; nádori hivataláról több ízben le akart mondani, mert a császár erőteljesebb fellépését Magyarország érdekében nem sikerült elérnie.

Miklós könyvtára bizonyságul szolgál arra, hogy a művelődés nagy szerepet játszik egy politikailag és társadalmilag feltörekvő személy életében, de bizonyíték arra nézve is, hogy a XVII. századi Magyarországon liberális teológiai légkör uralkodott. A következetesen katolikus Esterházy nem kereste a felekezeti hovatartozásával járó lehetséges előnyöket, igyekezett a felekezeteket és az egyházakat nem egymás ellenében kijátszani, hanem minden magyarországi erőt a török elleni harc számára megnyerni. Ennek megfelelően a katolikus és protestáns könyvek egyenrangúan álltak egymás mellett könyvtárában, amely nagyságát és jelentőségét tekintve nem maradt el a nyugat-európai nemesi könyvtárak mögött.

II. I. Galántai Esterházy Pál herceg, nádor

Mint „uomo universale" sajátos magyar arcéllel, a megrögzötten katolikus Esterházy Pálban[24] keveredett a barokk korra jellemző jámborság, a világi dolgok képviselete a nagyfokú nemzeti öntudattal és bizonyos tősgyökeres lelkülettel. Ahogy a magyarországi főnemesség képviselőinek csaknem mindegyike, a törökök kiűzése után ő is részt vett a vallásilag motivált státusversenyben, amely a szerzetesrendek betelepülésével, iskolaalapításokkal, templom- és kastélyépítkezésekkel, valamint a kép- és könyvnyomtatás fokozott ösztönzésével is összekapcsolódott. Ezek a kezdeményezések megszilárdították az ország 1683 utáni katolikus Habsburg-állammá való átalakulását, valamint a főnemesi megrendelő hírnevét.

Pál, aki 1687-től az első Esterházy hercegi címet viselte, a család legjelentősebb mecénásának bizonyult, a Habsburg-birodalom egyik legbefolyásosabb és leggazdagabb főnemesének számított, a bécsi udvar felé orientálódó, és a magyar indentitást hangsúlyozó magyar barokk kultúra kezdetekor – még ha megkésve is – vallási és zenei művek szerzőjeként jeleskedett. A császár szolgálatában álló, hatalommal bíró politikus nevet szerzett magának, miközben legendássá vált a magyar néptánc nagy tehetséggel megáldott művelőjeként is.[25]

Pál gyermekkora óta jezsuiták által irányított, szigorú katolikus neveltetésben részesült. Miklós gróf tizedik gyermeke neveltetésének alapjait neves páterektől kapta, apja halála után Grázba küldték, ahol Ferdinánd és Lipót császári hercegekkel járt együtt gimnáziumba. 1649-től a nagyszombati jezsuita egyetemen folytatta tanulmányait, ahol megérlelődött benne az elhatározás, hogy szellemi pályára lép. A nagyszombati filozófiai fakultáson végzett stúdiumai mellett lelkes színészként működött közre bibliai témájú színi darabokban is.[26]

24 Bubics Sigismund: *Fürst Paul Esterházy. Palatin von Ungarn*, Manuskript, Wien um 1895. Mohl Adolf*: Herceg Esterházy Pál nádorispán*, Sopron, 1924. Csatkai Endre: *Emlékezés Esterházy Pál nádorra*, Sopron, 1935. Angyal Andreas*: Fürst Paul Esterházy*; In: *Südostdeutsche Forschungen*, 4 (1939), 339. Fazekas István: *Paul Esterházy. Amt der Burgenländischen Landesregierung* (Hg.): Bollwerk Forchtenstein, Ausstellungskatalog, Eisenstadt, 1993, 42–51.

25 Leopoldina császárnő magyar királynővé való koronázásnak ünnepe alkalmából 1647-ben Pál magyar és horvát néptáncokat mutatott (BUBICS–MERÉNYI 1895, 2. könyv, VI).

26 BUBICS–MERÉNYI 1895, 2. könyv, VI.

A harmadik tanulmányi évet már nem tudta befejezni, mert az Esterházy-ház irányítói szerepét kellett átvennie. Miután az 1652. évi vezekényi csatában egyszerre négy Esterházy esett el, tizenhét éves korára a családfői teendők rá hárultak. Apjához hasonlóan – aki dinasztikusan gondolkodott, és házasságai révén vagyonát megszilárdította, birtokait kiterjesztette –, családfővé válása után elvette unokahúgát, Orsolyát (1641–1682), mostohatestvérének, Istvánnak a lányát, a már korábban említett Thurzó-birodalom örökösét. Tekintettel Orsolya fiatalkorúságára a házasság titokban köttetett, és csak az 1655-ben megadott pápai diszpenzióval vált érvényessé. Ez is mutatja, hogy időközben az Esterházy név milyen jelentőséggel bírt Rómában, illetve anyagi lehetőségei révén milyen rangot tudott megszerezni.[27] Késmárki Thököly Évával (1659–1716) kötött második házassága további vagyongyarapodást eredményezett számára.

A magyar politikai életben már korán szerepet játszott. 1653-ban Esterházy Pál részt vett a regensburgi Birodalmi Gyűlésen, ahol IV. Ferdinándot német királlyá koronázták. Sógorával, Nádasdy Ferenc gróffal hazautazásuk során felkeresték Freising, Fürstenfeld, Augsburg, Ulm és Passau városát, Münchenben pedig a bajor választófejedelem fogadta őket.[28] A barokk műemlékek és gyűjtemények, közöttük a Wittelsbachok jelentős műkics- és antikgyűjteménye Pálra és Ferencre mély benyomást tettek.

Pálnak jelentős befolyása volt a magyar politikára, továbbá személyes előnye is származott abból, hogy a császár kíséretéhez tartozott. Dél-Magyarország katonai parancsnokaként (1668) részt vett egykori protestáns nemesek birtokainak elfoglalásában, ami már meglévő hatalmas birtokainak további kiterjedéséhez vezetett. Pál II. Lipót császár érdekében hathatósan részt vett azokon a tárgyalásokon, amelyek a Habsburg-ház Magyarországhoz való újbóli közeledését szolgálták. A császár számára Esterházy jól bevált eszköz volt ahhoz, hogy a fontos hivatalok magyar mágnások általi betöltésének engedményével a felkelés támogatói felé közeledjen. 1681-ben Lipót javaslatára az országgyűlés Magyarország nádorává választotta, egy olyan hivatali posztra, amelyet a Wesselényi-féle felkelés óta császári kormányzó töltött be. Mint a király magyarországi képviselője, Pál a magyar rendek rendelkezési jogának érvényesítését a közügyek szempontjából elérte, de a döntőnek bizonyuló vallási kérdések megoldásában eredménytelen maradt. A török 1683-as támadása miatt – amit Pál előre látott –, tekintettel Bécs fenyegetettségére a császári ház arra kényszerült, hogy nagy erőket szólítson fegyverbe az oszmánokkal szemben. Pál Bécs felmentésénél és Buda 1686. évi visszafoglalásánál főparancsnoki rangban vett részt. A császár a török Magyarországról való kiűzéséhez nyújtandó segítségét ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a magyar koronát a Habsburg-ház tagjai férfi ágon örökletesen viselhessék, amit a soproni országgyűlésen Pál sikeresen kiharcolt. Az első, örökösödés útján trónra lépő magyar király megkoronázásának évében, 1687-ben – szolgálatai jutalmaként – Pált birodalmi hercegi rangra emelték.

Hercegként és nádorként Pál jelentős szerepet játszott a 150 éves török uralom miatt elpusztult ország újjáépítésében. Mint „uomo universale" érdeklődése nemcsak az ország politikai és közigazgatási konszolidációjára terjedt ki, hanem egy olyan kultúra meghonosítására is, amely Mátyás király korához kívánt kapcsolódni. Pál, aki Magyarország kora-újkori történetének egyik legjelentősebb mecénásának számított, kegyúrként és az ellenreformáció lelkes harcosaként egyházi épületek mellett számos világi remekművet is létrehozott. Ez egyaránt szolgálta lelki üdvösségét, politikai- és társadalmi megítélését, valamint a fiatal Esterházy-ház javát is. A magas hivatalokkal felruházott mágnás hatalmi reprezentációja – családi gazdagságának fitogtatásával együtt – a társadalmi elvárások által fokozott hatalom-, pénz- és érdekképviselet gyakorlatának a jelenségébe sorolható – azt mutatta meg, milyen elvárások muatkoztak a társadalomban.

27 A Szentszék számára folyósított pénzügyi juttatásokról, ill. X. Ince pápa sógornőjéről lásd: Berényi László: *Wolfgang Esterházy*. Burgenländische Heimatblätter, 62. (2000), 3 füzet, 43-52, 47.

28 FAZEKAS 1993, 44.

Az irodalom, a képzőművészet, zene és a tudomány támogatása ezzel a jelenséggel szoros összefüggésben állt, és egy művelt barokk herceg életvitelének alapszabályaihoz tartozott.

Könyvtárak a fraknói várban és a kismartoni kastélyban

Pál fraknói várában kialakított kincstára és csodakamarája mellett különösen fontos őrzött könyvgyűjteménye. A török háborúk végeztéig a vár Pál számára a leggyakrabban használt – és a legbiztonságosabbnak tűnő – lakhelyül szolgált, amit átépíttetett. A kincstár családi levéltár szerepét betöltő nagyterme ebből az időből származik. A feltételezés, miszerint a könyvtár termei a legjobban őrzött kincstár közvetlen közelében lehettek, közel állhat a valósághoz, bár nem bizonyítható. A XVII. század képzeletvilágában a művészeti- és csodakamara gyűjteményei egységet képeztek a könyvtárral. A humanista eszmevilág, melynek jelentős része volt abban, hogy Európa-szerte ún. Kunstkammerek jöttek létre a középkori írásbeliséget kritikus módon vizsgálta. Az ókori szerzők a rómaiak gyűjteményeiről tudósítottak, s felébresztették az új dolgok észlelése közvetlen bizonyító erejének eszméjét. A filozófusok felismeréseit a természetből, a művészetből és a tudományból származó reáliák tanulmányozásával kritikusan kellene megvizsgálni. A gyűjteményeknek a tudományos feltárás érdekében a világ valamennyi jelenségét figyelembe kellene venniük a fennmaradt írásbeli formáikkal együtt, hogy információs értékük egyaránt növekedjen.

Pál érdeklődése az 1660-as évektől kezdve fokozatosan a kismartoni vár irányába fordult, amelyet reprezentatív hercegi udvarrá alakított át. Erős igyekezett mutatott a hercegi jelenlét kialakítására, s arról az optimizmusról tett tanúbizonyságot, hogy az ország belátható időn belül felszabadul a török elnyomás alól. Magyarország első barokk kastélya dacolt a többi mágnással, akik ezidáig kizárólag megerősített várakban éltek: Pál számára az európai udvarok jelentettek példaképet. Az építészeten keresztül megmutatta, hogy az új időket képviseli. A kismartoni kastély új épületében, nem messze a galériától, az egykori délnyugati toronyban nyert elhelyezést a bizonyára igen nagyméretű könyvtár,[29] amely az 1721-ből származó leltár szerint – amely lényegében azt az állapotot tükrözi, amelyben Pál herceg halálának időpontjában a kastélyt hátrahagyta –, a könyvtárban földgömbök és festmények sokasága volt található. A kismartoni kastély kincstára műkincsek és drágakövek mellett könyveket és hercegi okleveleket is rejtett.

A könyvtár állománya

Pál könyvgyűjteményének jellege[30] az apja nemzedékéhez tartozó magyar mágnások könyvtárait messze felülmúlta. Az állományt egyértelműen Magyarország határain túlról szerezte be, és a gyűjtemény jellege már nem egy alumnisták által összeállított udvari könyvtáré volt. Az európai könyvpiac aktuális időszerűsége Pál érdeklődési körét teljesen kielégítette, e célból mind az anyagi lehetőségek, mind azok a tudósok, akik a könyvtár gondozásával és gyarapításával lettek megbízva, rendelkezésére álltak.[31] Pál könyvtára Esterházy Miklós, Thurzó György és Oláh Miklós könyvgyűjteményeinek alapján nyugszik, s mint ilyen, korszerűnek tekinthető, hisz az akkori világ tudományos területeit reprezentáló kiadványokat gyűjtötte egybe.

Az egyik Esterházy-birtokon felépítésre kerülő szökőkút miatt 20-30 hidrográfiával foglalkozó művet szerzett be az építőmester számára szemléltetőanyag gyanánt.[32]

29 Felderítve a kastély leltárjegyzéke alapján: *Ordentliche Beschreibung und Inventierung Fürst Esterhazyschen Gschloß Eysenstatt, und deren darinnen sich befindenten Mobilien und Farnussen, März bis Juni 1721* In: Johann Harich: *Über das Schloß Esterházy zu Eisenstadt und die Burg Forchtenstein.* Ismeretlen levéltári dokumentum. Burgenländische Heimatblätter, 34. [1972], 4. füzet, 145–169.

30 Alapvető mű a könyvjegyzékről: Orlovszky Géza: *Esterházy Pál könyvjegyzéke.* Kazinczy Andrea–Kovács Sándor Iván: *Zrínyi-dolgozatok*, 2. köt., Bp. 1985, 125–126.

31 ADATTÁR 18/2. 1996, 18.

32 1680-ban a kémiakönyvet Pál Károly Ferdinánd főhercegnek ajánlotta fel ADATTÁR 18/2. 1996, 18.

A gyűjtemény tükrözte tulajdonosai széles érdeklődési körét. Pál könyvleltára 100 orvosi mű címe mellett a kor majdnem összes jelentősebb alkímista művét felsorolja, hisz alkímistaként is ismert volt.[33] Pápa várának kapitányaként erődítménytechnikai munkálatokat tervezett, és hadtudományokkal, valamint erődítményépítéssel kapcsolatos könyveket is gyűjtött.[34] A herceg különleges vonzódást tanúsított az asztronómia iránt, amint ezt Pál egyik rajza is bizonyítja, amely egy üstököst ábrázol Kismarton felett.[35] Könyvjegyzékében II. Rudolf császár udvari csillagászától, Tycho Brahetól származó írást is találunk.

Római történetírók és filozófusok tanulmányozása képzésének kötelező része volt. Ahogy 1650 körül naplójába feljegyezte, egy Cicerótól származott idézetért a nagyszombati jezsuita páterektől nagyon szép könyvet kapott.[36]

Az ajándékozások mellett mintegy 100 kötet került be Franz Orsolini, a kismartoni kastély lelkészének gyűjteményéből a hercegi könyvtárba.[37] Az 1700-ban elhunyt pap fennmaradt jegyzékében egyházi írások mellett számos antik és kortárs olasz szerző műve, többek között egy Machiavelli-kiadás is szerepel.[38]

Leltárak

Pál herceg könyvgyűjteményéről két leltári jegyzék áll rendelkezésünkre, amelyeket mindkét esetben halála után vettek számba.

Az 1718 körüli időből származó, Pál herceg könyvtáráról felvett feljegyzést Sebastian Ferdinand Dobner készítette, aki elsősorban geográfiai és hidrográfiai írásokat sorolt fel,[39] amelyek minden valószínűség szerint a kismartoni kastélyban voltak.

Az az átfogó leltár, amely feltehetőleg a könyvtár nagy részét felölelte, 1756-ban keletkezett *(Cathalogus Bibliothecae ad exigentiam Testamenti Principis Condam Pauli Esterházy)* és kizárólag Pál herceg könyveinek állományára vonatkozott. Ezeket, utolsó akaratának megfelelően, a kismartoni ferencesrendi kolostorban helyzeték el megőrzésre, amit 1625-ben Gróf Esterházy Miklós alapított. 1696-os végrendeletében Pál könyvgyűjteményét „egy szép és nem kis fáradtsággal összegyűjtött könyvtár"-nak nevezte.[40] A könyvtárat halála után a ferencesrendi kolostorban kellett felállítani, a páterek gondozására bízni, és egy adományalapból kellett továbbfejleszteni. Pál meghagyta, hogy „minden arra utazó […] tudós"[41] az állományba betekintést nyerhet. Az Esterházy-vagyon örököseit a herceg kötelezte, hogy a könyvtár további fennmaradását és védelmét mint főfelügyelők biztosítsák. Az általa alapított ún. Bibliotheca Esterházyana a családi vagyon elidegeníthetetlen és elválaszthatatlan hitbizományának részét képezi.

A könyvtár gondozásának egy adott szerzetesrend általi biztosítása már ismert volt Pál előtt a Batthyányi-adományból, hiszen a XVII. század közepén a gróf híres könyvgyűjteményét a németújvári ferencesrendi kolostor gondjaira bízta.[42] A kis-

33 FAZEKAS 1993, 50.

34 BUBICS–MERÉNYI 1895, 3. könyv, IV.

35 *Figura Cometa kismartony visit Die 26 Decembris Anno MDCLXXX A Comite Paulo Esteras observati Die 27 Dici Mensis*, tollrajz, papír (Esterházy Magánalapítvány, Levéltár C.P. Esterházy)

36 BUBICS–MERÉNYI 1895, 3. könyv, I.

37 Fazekas István: *Francesco Orsolini várplébános hagyatéki leltára 1700-ból*. Dominkovits Péter–Turbuly Éva (szerk.): *Házi Jenő emlékkönyv*, Sopron, 1993, 309–312.

38 *Specificatio librorum pie defuncti domini Orsolini*, 1700 (Magyar Országos Levéltár, Esterházy Családi Levéltár, Prot. 108, Fasc. C., Nr.64. (közzétéve ADATTÁR 18/2. 1996, 189–192).

39 Jegyzék: *Schaevius, Henricus: Sceleton geographicum*, Bd. 4, Braunschweig, 1671 – Sebastian Ferdinand Dobner kéziratos bejegyzése (Magyar Országos Levéltár, Esterházy Családi Levéltár P108, Rep.46, Mf.14536); közzétéve ADATTÁR 18/2. 1996, 159–161.

40 Esterházy Pál herceg: *Testamentum Principis Pauli Esterházy Palatini super, cum tuto triplici Majoratu in Bonis suis Anno 1695 conditum, cum subnexo codicillo ejusdem de Anno 1696 per Imperatorem et Regem Leopoldum primum Anno 1699 confirmatum*, 2. März 1695, Punkt XIII. (Magyar Országos Levéltár, Esterházy Családi Levéltár, E 148, NRA Fasc. 353/1, Fol. 40b-41a; In: Volk und Heimat, VI. [1953]).

41 Uo.

42 KOLTAI 2002, S. 100 ff.

martoni alapítvány mindazonáltal csak 1756-ban jött létre, e célból valósult meg a nagy leltár.[43] Ezen túlmenően az is bizonyítható tény, hogy a fraknói várból könyvesládákat szállítottak a kolostorba.[44]

A leltár két részre tagozódik, amelyeket ma Fraknón és Budapesten őriznek.[45] A cím *(Cathalogus Liborum in Arce, & Bibliotheca Frákno repositum)* arra utal, hogy a könyvek teljes állományát a kismartoni kastélyban (Arce) és a Forchtenstein-i (magyarul: Fraknó) könyvtárban vették fel a leltári jegyzékbe. A jegyzékek körülbelül 1500, túlnyomórészt latin, magyar és német, kisebb arányban olasz, magyar, francia és görög címet foglalnak magukba. Felölelik az összes tudományterületet, de a legnagyobb részt a vallási és történettudományi irodalom teszi ki.[46] Érdekes, hogy a már Esterházy Miklós könyvtárából ismert protestáns – a könyvkatalógusban: „Haeretici"- és katolikus „Ecclesiastici"-könyvek egymásmellettisége igazolódik, ezek mennyiségileg is egyensúlyban vannak.

Herceg Esterházy Pál mint író és kiadó

Pál herceg Kismartont a múzsák központjává fejlesztette, amire hatással volt Európa barokk szellemi központja, Bécs, és kelet kapuja, Budapest is. 1690-ig a herceg számos épület, oltár, műalkotás létrehozására adott megrendelést, amelyek a közép-európai barokk és a kialakuló magyarság szellemiségét közvetítették. Különösen életének utolsó két és fél évtizedében a „kőből faragott művészet" támogatása az írói és a megrendelői tevékenység javára mérséklődött.

1711-ig Pál tollából tizennégy vallási mű jelent meg.[47] Ezek csaknem kizárólag Szűz Mária, Isten Anyjának témájával foglalkoznak, és megmutatják Pál Máriához fűződő szokatlanul jámbor viszonyulását. Már gyermekként Kopcsányi Márton *A Szent Szűz élete* című könyvéhez írt utószót.[48]

Számos máriacelli zarándoklata hatásának következményeként Pál új oltárt emeltetett a magyarok által dicsőített ottani Szűz Mária szobornak. A herceg a legmagasabb magyar állami méltóság birtokosaként programszerűen ezt is felvette az Esterházyak gazdagon díszített címerével ékesített, Magyarország és az egész világ Madonna-kegyképeket tartalmazó kompendiumába, amelyet 1690-ben adott ki.[49] A magyar nyelven megjelent és gazdag képanyagot tartalmazó *Mennyei korona* című munkája különösen közérthető és figyelemre méltó.[50] A gazdag illusztrációkkal ellátott könyv viszonylag magas ismertséget ért el,[51] amelynek 1696-ban egy bővített, újabb kiadása jelent meg.

Ötvenkettő, Szűz Máriához szóló imát tartalmazó gyűjteménye 1691 és 1858 között hét kiadásban és négy nyelven jelent meg. Pál ezen túl szerkesztett egy imakönyvet – *Via lactea* (Bécs 1691), két litániát, egyet a hittérítő szentekhez (Nagy-

43 Az 1722-ből származó Ferencesrendi Könyvtár leltárában a Bibliotheca Esterházyana állományát nem említik (Weiss, Michael: *Gesichichte der Bibliothek im Franziskanerkolster zum hl. Michael in Eisenstadt*, kézirat, Eisenstadt, 1979 [Esterházy Magánalapítvány]).

44 Litterae Joannis Smiliar ex Fraknó 1756 (Ferencesrendi Kolostor levéltára Eisenstadt, Sig. AII13, Fasc. 26, Nr. 2. [idézet Weiss 1979, 183]).

45 1. rész: *Cathalogus Bibliothecae ad exigentium Testamenti Principis Condam Pauli Esterházy Venerabili Conventuj P.P. Franciscanorum ad S. Michaelem in Civitate Kismartony Sub 16a & 17a Men 7bris Anni 1756. resignatorum, & per manns traditorum* (Magyar Országos Levéltár, Esterházy Családi Levéltár Fasc. C Nr. 46, Repos. 8).
2. rész: *Catalogus Librorum in Arce, & Bibliothekca Frakno repositorum* (Magyar Országos Levéltár, egykori Esterházy Családi Levéltárból, Sig. P 108, Fasc. C 1, Nr. 56, Repos. 800 [közzétéve: ADATTÁR 18/2. 1996, 162–181]).

46 A katalógus a következő csoportokat tartalmazta: Ecclesiastico-Historici, Ecclesiastici, Haretici, Scholastici, Juridici, Medici, Politici et Historici, Militares et Geometrici, Historici de diversis animalibus, Libri botanici, Canonici, Diversi antiqui oratores, Astrologici, Mathematici et Chymici, Geographici, Topographici.

47 Semmelweis, Karl: *Die gedruckten Werke des Palatins Paul Esterházy.* Burgenländische Heimatblätter, 23. (1961), 1 füzet, 32–42.

48 BUBICS–MERÉNYI 1895, 2. könyv, III.

49 Esterházy Pál herceg: *MENNYEI KORONA az az Az egész Világon levö Csudálatos Boldogságos Szüz Képeinek rövideden föl tett EREDETI*, Tyrnau, 1690.

50 Tüskés Gábor–Knapp Éva: *Der ungarische Atlas Marianus. Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde*, 1995 , 35–56.

51 *Bibliotheca Hungarica Antiqua*, III. köt., Bp., 1994, 32.

szombat 1693), egyet pedig a Mindenszentekhez (Nagyszombat 1698), majd a továbbiakban a Mária-könyvkiadások támogatójaként lépett fel.

A Magyarországon különösen népszerű „regnum Marianum" gondolat igen erősen jelentkezett Pál nagyszabású egyházzenei művében, a *Harmonia Caelestis*-ben.[52] Maga Pál többféle billentyűs hangszeren játszott, az akkori spanyol kortárszene harmóniáit érdekesen ötvözve a kelet-európai népdalok motívumaival, kantáták sorát állította össze. Függetlenül attól a kérdéstől, hogy Pál maga, vagy megrendelésére mások komponálták a művet, a *Harmoniae Caelestis* a török kiűzetése utáni korszak legjelentősebb magyar egyházzenei művévé vált. A kantáták híven bizonyítják, hogy Esterházy Pál herceg nyugat felé forduló udvara Magyarország kulturális újjáépítésének is nagy fontosságot tulajdonított. A hercegi mecenatúra és a magyar barokk vonatkozásában jellemzőnek tarthatjuk, hogy az európai magasfokú kultúra és a Pannon-medence népi kultúrája egy tudatosan kialakított, nagy értéket képviselő szimbiózisban talált egymásra e műben.

Pál versei és költeményei is, amelyek csak a XX. században jelentek meg kiadásban, a hercegi dilettantizmus magas színvonaláról árulkodnak.[53]

Ahogy egyházi műveivel Pál magának és lelki üdvösségének állított emlékművet, úgy egyéb publicisztikai tevékenységével családja világi jólétének javát szolgálta. Gyújtópontjában azok a tervek álltak, melyek a nemesi, és mindenek előtt a „tiszta magyar vér" nyomatékos hangsúlyozásával az Esterházy-ház legitimációját hivatottak biztosítani. Az óriási családfák, a lenvásznon megörökített vagy kőbe vésett *Ősök galériája* éppúgy bizonyításként szolgáltak erre, mint a közel 300 oldalas „Tropheum domus Estoriane", amely 1700-ban jelent meg. A nemesi származás igazolása a szétszakított, megszállt és elpusztított soknemzetiségű Magyarországon a fontos hivatalok betöltéséhez nélkülözhetetlen volt. Ebben az időben más európai államokban az volt a szokás, hogy az uralkodó kegyéből kaptak privilégiumokat, Magyarországon ezzel szemben még messze a nemesek vérségi származása számított, és az öntudatos arisztokrata családok függetlenségét tükrözte.

Pál herceg messzemenőkig kitalált családtörténete ezen a kényszeren alapult, elődeit a magyar nemzet és kultúra alapítójaként kellett stigmatizálnia. Nyomtatott műveik nem példa nélkül állók, ismervén Magyarország más nemesi családainak történeteit – pl. a Festetichek, vagy Zrínyi. A magyar barokk kultúra történetében egyedülálló, hogy a valóságos, valamint a kitalált ősök és azok élettörténete szorosan összekapcsolódott.

Pál idejekorán felismerte a grafikus képi ábrázolásban rejlő hatalmas propaganda jelentőségét, e célból egy könyv kiadását tervezte *Topographica Regni Hungariae* címmel, amely a Magyar Királyság első képes topográfiai műve lett volna. A terv, melynek keretében az 1680-as években az Esterházy-gyűjteményben található számos rézkarc került volna közlésre, nem valósult meg, ennek ellenére vállalkozását egy kiadói kontár úttörő jellegű teljesítményeként kell méltatnunk, ehhez hasonló mű a XIX. századig nem jelent meg Magyarországon.[54]

Esterházy Pál herceg egyetlen politikai műve, a *Mars Hungaricus* kiadatlan maradt. Kortársai közül egyedüliként krónikájában a török elleni harcok történetét foglalta össze megcélozva ezzel a Magyarországon kívüli olvasóközönséget is.[55] Pál a mű összeállításakor olvasott kompilátorként és szorgalmas művészként egyaránt bemutatkozott: a latin kézirat Ladislaus Listius elbeszélő költeményeivel párhuzamosan saját illusztrációit (például

52 Sas Ágnes: *Pál Esterházy. Harmonia caelestis.* Musicalia Danubiana, 10. (1993).

53 FAZEKAS 1993, 50.

54 Galavics Géza: *Fürst Paul Esterházy als Mäzen. Bundesdenkmalamt Wien – Institut für Kunstgeschichte der Universität Wien: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, XLV. (1992), 121–290, 131. Jakob Hoffmann und Matthäus Greischer rézkarcai mintául szolgáltak: Birckenstein, Anton Ernst Burckhard von: *Ertz-Herzogliche Handgriffe des Zirckels und Linials, oder außerwehlter Anfang zu denen Mathematischen Wissenschaften*, Wien, 1686.

55 GALAVICS 1992, 126.

egy török vezér sátráról készült ábrázolását is) tartalmazta.[56] A *Mars Hungaricus* feltehetőleg Pál saját kívánságára nem jelent meg, mivel a vasvári békekötés miatt érzett elégedetlenségét és bírálatát a császári udvar irányába nem tudta elfojtani, a mű így csak 1989-ben látott napvilágot.[57]

A nyomda

Kevéssé ismert tény, hogy körülbelül 1611-től a kismartoni kastélyban egy udvari nyomda, a „Typis Residentiae Kismartoniensies" működött. Johann Baptist Hübschlin (1677–1713)[58] hercegi nyomdász sajtolója alól csupán kevés nyomtatvány maradt fenn, ezek is többnyire mindennapos kiadványok voltak, dicsérő versek, instrukciók,[59] illetve az „ODEN TRAGICA seu DOLORIS PEGMA", amely Pál 1713-ban bekövetkezett halálára készült, és amely egyben a nyomda anyagi támogatójának elvesztését, és nem sokkal később a tevékenység megszűnését is jelentette.

III. A Bibliotheca Esterházyana további sorsa

A Bibliotheca Esterházyana további sorsa az elhanyagoltság és a tévelygések története. Pál utolsó akaratának megfelelően a Ferences-kolostorba átszállított gyűjteményt 43 évvel később már alig gondozták, alig gyarapították és a páterek könyveivel szemmel láthatóan összekeverték. Ez az állapot – annak ellenére, hogy az Esterházy hercegek többször is felhívták rá a figyelmet –[60] a valóságban mit sem javult. 1884-ben a könyvtárat „a teljes rendezetlenség állapota" jellemezte.[61] Különösen a nedvesség, amely számos könyvön máig látható nyomot hagyott, erősen károsította az állományt. A könyvtár megmentésére tett többszöri próbálkozások ismeretlen okokból rendre kudarcot vallottak.[62] Valószínűsíthető, hogy a gyűjtemény értékét nem becsülték kellően. Csak 1936-ban a család hitbizományának utolsó ura, V. Pál herceg (1901–1989) szállíttatta vissza a könyveket a kismartoni kastélyba.[63] Ezeket a ki nem csomagolt ládákat, mintegy 2000 kötettel, 1945-ben az orosz csapatok Moszkvába hurcolták, ahol a Bibliotheca Esterházyana nagy részét a Külföldi Irodalom Könyvtárában raktározzák. Az állomány egy másik része, amelyet a háborút követően az egykori NDK-n keresztül Magyarországra szállítottak, 2003-ban ismét az Esterházy-család magántulajdonába kerülhetett, és először ennek a kiállításnak a keretében kerül bemutatásra.

IV. Az Esterházy hercegek későbbi könyvtárai

A Bibliotheca Esterházyana mellett az évszázadok során újabb könyvtárak is születtek, amelyeket az Esterházyak palotáiban és kastélyaiban őriztek. Pál herceg testamentumának végrehajtója, II. Pál Antal herceg (1711–1762) már leideni egyetemi hallgató korában egy könyvgyűjteményt hozott létre.[64] Lelkesen gyűjtötte a francia szépirodalmi műveket

56 Pál kézirata fennmaradt: *Esterházy, Paul I. Fürst: Mars Hungaricus sive Tractatus de bello turcio eiusdemque primordio ac fine* (Magyar Országos Levéltár, Esterházy Családi Levéltár, Prot. 125, 702 cs, Nr. 11895).

57 Iványi Emma: *Mars Hungaricus*; in: *Zrinyi könyvtár*, Bd. III. köt., Bp., 1989.

58 Csatkai André: *Die fürstlich Esterházyschen Druckereien in Eisenstadt*. Burgenländisches Heimatblatt, 5. (1936), 4; Borsa Gedeon: *Ein Beitrag zur Eisenstädter Druckerei des 18. Jahrhunderts*. Burgenländisches Heimatblatt, 18. (1956), 188.

59 *INSTRUCTION Vnd Form Die PROFESSION Einer Closter Jungfern abzulege! / Schloß Eysen-Stadt / gedruckt bey Johann Baptist Hübschlin / Ihro Hoch Fürstl. Durchl. Palatinischen Hoff-Buchdruecker.*

60 *Brief Nikolaus I. Fürst Esterházy an den Guardian*, 1782 (Ferencesrendi Kolostor Levéltára, Eisenstadt, Sig. AII13, Fasc. 26, Nr. 3 [idézve WEISS 1979, 183.]).

61 *Chronik des Franziskanerklosters III.* (Ferencesrendi Kolostor levéltára Eisenstadt, Sig. AII13, Fasc. 26, Nr. 13, 6–40. [idézve WEISS 1979, S. 185]).

62 WEISS 1979, 185.

63 WEISS 1979, 187; *Chronik des Franziskanerklosters III.* nyomán; Ferencesrendi Kolostor levéltára Eisenstadt, Sig. AII13, Fasc. 26, Nr. 13, 166.

64 Így több szekrényt tele könyvekkel kellett Magyarországra küldenie. (GABRIEL 2001, 123).

és kottákat, amelyekért tekintélyes összegeket adott ki. 1761-ben, a hercegi udvari zenekar korábbi karmestereként tevékenykedő Joseph Haydn emlékére rendezett kiállítással írta be nevét a zenetörténetbe, ezzel az ezidáig magyaros jellegű Esterházy-udvart teljes egészében az európai példaképekhez igazította.

I. Miklós herceg (1714–1790), a „Pompakedvelő", Fertődön lévő kastélyában – amelyet „magyar Versailles"-ként is emlegetnek – nagy könyvtárat tartott fent. Az egyik terem a kezdetekben kb. 7500 könyvet rejtett, a herceg kézikönyvtárának állománya a magyar történelemről szóló jelentős kéziratokkal pedig állandóan bővült:[65] 1786-ra már 22 000 kötetet számlált.[66] Miklós könyvtárának súlypontját az építészeti- és kertművészeti irodalom mellett a katonai tudományok jelentették.[67]

A könyvtár a könyvekből megszerezhető tudás teljességének és a gyűjtemény ápolásának csúcspontját II. Esterházy Miklós (1765–1833) idején érte el, aki 1800 körül a Magyar Testőrség palotájában és a család bécsi rezidenciáján található és folyamatosan gyarapodó gyűjteményeket egyesítette. Christoph Martin Wieland fia, Ludwig Wieland könyvtárossága alatt az állományt újrarendezték, lajstromba vették, és rendbe tették.[68] A mariahilfi palotában a könyvtár a jelentős festménygyűjteménnyel együtt – amely később a budapesti Szépművészeti Múzeum gyűjteményének alapját képezte – került elhelyezésre, amit megnyitottak a későfelvilágosodás korának művelt osztrák közönsége számára.

Az állandóan növekvő könyvállomány 1862-ben költözésre kényszerült. A kismartoni kastélyban a különböző hercegi rezidenciákból származó könyvtárakat egyesítették, így az állomány megközelítőleg 70 000 kötetre bővült.[69]

Az Esterházy-vagyon magyar és osztrák ágra való felosztása után, a birtokvezetés átszervezése következtében az óriási könyvtár 1921-ben ismét a kismartoni kastélyba került, ahol a gyűjteményt napjainkban hozzávetőlegesen ugyanott helyezték el, ahol a XVII. században Pál herceg saját könyvgyűjteményét is őrizte.

Méltatás

A XVI. század Európában a magán könyvgyűjtemények robbanásszerű elterjedését hozta. Szinte minden társadalmi réteg lényegesen több könyvet szerzett be, mint azt megelőzően valaha a történelem során. A lutheri reformáció terjedésével összefüggésben a nyomdatechnika bár lényeges impulzust adott ehhez, mégis csak az érzelmi alapokon nyugvó vallásosság szellemi mozgalmának következménye, hogy a XVII. század végére az olvasás gyakorlata meghonosodott.

A herceg Esterházy család máig fennálló könyvtárának gyökerei ebbe az időbe nyúlnak vissza, és pontosan mutatják, hogy ennek – az elsődlegesen Nyugat-Európára jellemző fejlődésnek – a Pannontérség is része volt.

A Bibliotheca Esterházyana története a XVII. század első felétől követhető nyomon. Ebben az időszakban Gróf Esterházy Miklós – a könyvgyűjtemény létrehozója – a család felemelkedésének alapjait is megteremtette. A gyűjtemények őrzési helyei és folyamatos gyarapodása a család tagjainak a politikára, a gazdaságra, a társadalomra és a kultúrára gyakorolt hatását mind Magyarországon, mind Ausztriában kifejezésre jutatta és tanúbizonyságát adta annak, hogy a tudomány és a hatalom milyen szoros kapcsolatban állnak egymással. Az állomány, amely a későbbi gróf Miklós nádor házastársai örökségének részeiből tevődött össze, a korai szakaszban pontosan tükrözte a török hódoltság alatt álló ország nyugati részének szellemi légkörét. Az állomány alapját Oláh Miklós esztergomi érsek, valamint gróf Thurzó György protestáns nádor köny-

65 *Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses Esterháß im Königreiche Ungern*, Pressburg 1784, 19 f.
66 Korabinsky, Johann Matthias: *Geographisch-historisches- und Produkten-Lexikon von Ungarn*, Pressburg 1786, 166.
67 GABRIEL 2001, 123.
68 GABRIEL 2001, 125.
69 GABRIEL 2001, 129.

vei képezték. Az Esterházy-könyvekben található ex librisek tanúsága szerint, a heidelbergi tudósok bejegyzései mellett magától értetődően a könyvek korábbi tulajdonosainak, számos magyar mágnásnak és német nemesnek a bejegyzéseit is megtaláljuk. A protestáns és felekezeti nonkonformista írásokból csaknem egyenértékűen összetevődő állomány a szétszakított és megszállt ország vallási liberalizmusára utal. A szigorúan katolikus Miklós és testvére, a protestáns vitairatok szerzőjeként színre lépő gróf Esterházy Tamás könyvtermése is tanúsítja, hogy a felekezetek közel egyenrangúan éltek egymás mellett a korabeli Magyarországon. Az Esterházy-könyvtár gazdagon profitált a protestánsok könyvgyűjteményeiből, akik a XVII. századi Magyarországon – hasonlóan egész Európához – lényegesen nagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkeztek, mint a katolikus nemesek és polgárok. A magyar protestánsok könyveinek nagy része a kulturális és vallási identitást szolgálta.

A Bibliotheca Esterházyana korai szakaszában a világi könyvek – Európa más országaihoz hasonlóan – természetesen csekély jelentőséggel bírtak, a századfordulóra azonban a témák spektruma kiszélesedett. Esterházy Pál célirányosan gyűjtötte azokat a műveket, amelyek a barokk kor embereinek tudományos szak- és egyéb érdeklődésére számot tarthattak, és ezáltal – mint a család első hercegi rangra emelt tagja – nagyszerű példát mutatott.

Az Európa minden részéből származó könyvgyűjtemény állománya idővel egyre inkább átalakult a barokk státuszverseny részévé, befektetésként maga a könyv is egyre nagyobb értékké vált. A fraknói várban kialakított és a külvilágtól elzárt Mű- és Csodakamrákkal együtt a könyvek egy példátlanul meghitt atmoszféra részeivé váltak. Pál herceg legfontosabb lakóhelyein, a fraknói várban és a kismartoni kastélyban a könyvtár par excellance a visszavonulás, az elmélkedés és a tanulás helyszíne volt. A Pál és mások tollából származó, számos nagyértékű írás mind a barokk küldetéstudat példái: Máriáról szóló művei a tántoríthatatlan katolikust, a – kiadatlan – politikai és topográfiai írásai a török kiűzetése utáni Magyarország újjáépítésének államférfiját és támogatóját reprezentálják. Genealógiai tanulmányai a család Magyarország magas hivatali méltóságaiba és társadalmi rétegeibe való felemelkedésének igazolását szolgáltak, zenegyűjteménye a magyar egyházi zene kezdetét jelentette.

Az Esterházy-ház nádorai és hercegei iránymutatóan tevékenykedtek a török idők utáni ország haladásának folyamatában, de hasznot is húztak ebből. Befolyásukkal, ötleteikkel és európai kapcsolataikkal hathatósan részt vettek az ébredő Magyarország stabilizálásában, aminek Ausztria adta meg a jellegét. Könyvgyűjteményeik a Pannon-térség magas szintű műveltségének és kulturális küldetéstudatának kiemelkedő példái voltak.

Pál nádor és apja „szép és nem kis fáradtsággal összegyűjtött könyvtár”-a napjainkban Közép-Európa egyetlen nagy és jelentős magántulajdonban lévő könyvgyűjteménye, az Esterházy-ház káprázatos felemelkedésének tükre, az európai vallási háborúk korszakában a liberális teológiai beállítottság bizonyítéka, a messzire ható európai kapcsolatoknak, Magyarország török alól való felszabadítása utáni újjáépítésének ékes példája és a Pannon-térség kiemelkedő kulturális öröksége.

Expeditis g° magis et v/sus patriam regressis ad huc stat dña mūdi cū puero hiesu z nutricio eiꝰ ioseph aput p̄sepe ī illo locello pacīēter z hūilit vsq; ad .xl. diē ac si q̄is mulier alia de populo z puer hiesus homo purꝰ esset et legis obꝫuācia īdigēt. Stabat g° dña vigilās z attēta sup custodia dilecti filij sui O cū quāta sollicitudine z diligētia ip̄m gubernabat ne vel ī mīmo esset defectus cū quāta etiā reuerentia cautela et pio timore ipsū cōtractabat quem sciebat esse deū suū et dominū suū. flexis genubꝰ accipiebat/ipsuz et reponebat in cunis. Cū quanta etiā iocūditate cōfidētia z auctoritate materna ipsum āplexabat' osculabat' stringebat dulciter et delectabat' m eo quē cerne bat esse filiū suū/q̄ sepe q̄ curiose intuebat' in vltu z m singulis ptibꝰ eiꝰ sacratissimi corporis q̄ seriose et prudēt tenella mēbra eius fastīās componebat/sicut etenz fuit humilima sic fuit et prudentissima. Dñ in singulis officijs et obsequijs vigilāti z dormīēti sedulī ministrabat. O quaz libenter eū lactabat vir fieri potuit quin magnam et alijs feminis m exptam dulcedinē in talis filij lactatōe sentiret. Sz et de sancto sene ioseph refert. Ḧerñ. q̄ puez hiesum sup genua tenebat z eidem frequēt arrisit. Stante g° dña aput p̄sepe sta et tu cū ea iuxta p̄sepe z delectare frequēt cū puero hiesu q̄ vtus exīt abipso. Quelibz aīa fidelis et maxime religiosa a die natiuitatis dñi vsq; purificatōem deberet saltem semel ī die aput dictū p̄sepe dnām visitare et adorare puez hiesū z matrē affectuose meditari de pauptate hūilitate z benignitate ipoz. Didisti quo mō beata vgo inſordente stabulo pacienter multis diebꝰ perseuerabat vñ non debēt nobis difficile esse nec magnum videri m monasterio et in secreto nostro ꝯsistere. Ad quod hortatur nos hugo de sancto victore ad monachos dicens/liber a culpa non est qui alienum vsurpat officium. Si monachus es quid facis ī turba. Si amas silencium cur declmatōibus assidue interesse declmaris/tu semper ieunijs fletibus īsistere debes et tu,pphetari queris/simplicitas monachi philosophia est. Sed docere inquis alios volo/non est tuum docere sed plangere Si tamē doctor esse desideras audi q̄d facias. Vilitas habitus tui et simplicitas vultꝰ inocēcia vite et sanctitas cōuſatōis tue docere debēt hoīes melius fuegiēdo q̄ sequēdo ¶ De purificatōe domine nostre.

Diuemente autē q̄drageſima die ,put ī lege statutū erat exīt dña cū pue° suo hiesu et ioseph et iuerūt de bethlehē i iherusalez q̄ sūt abinuicē quinq; miliaria vt scōm legē sisterēt eū dño idē p̄sētarēt. Vade et tu cum eis et adiuua portare puerum. Adducūt ergo dominum templi ad templum dommi. Cumq; itrassent templuz emerūt duas turtures aut duos pullos columbarū ut offerrēt p eo sicut p pauperibꝰ fiebat. Et q̄ erant paupes credendum est magis de pullis colūbarum q̄ facilius et p minori p̄cio inuemūtur et ideo ī lege ponūt' vltimo loco. Et euāgelista tacet de agno q̄ erat oblatio diuitum ¶ Et ecce symeō iustꝰ ī spū venit ī tēplū z sicut respōsū acceperat vt videret christū dñm añq; moreret'. Cū autē festīnāt' vemēs vidisset eū statī ognouit ppheticō spū z accelerans genua flexit z adorauit eum īt brachia matris. Sz mr̄ itelligēs filij volūtatē porexit symeoī. Ille aūt gaudēt' m vlnis suis eū sustinēs surrexit bñdicens deū z dicēs. Nūc dimittis ſuū tuum dñe Et ppheticās de passione xp̄i ayt ad mariaz. Et tuā ipsiꝰ aīmam ptran/

1.

A KIÁLLÍTOTT TÁRGYAK LEÍRÁSA

1. **Hugo de Prato Florido:** *Sermones dominicales super evangelia et epistolas, Reutlingen, Michael Greyff, 1478 körül. (HC 8998; BSB-Ink H 413) – Ludolphus de Saxonia: Vita hiesu a venerabili viro fratre Ludolpho Cartusiensi edita incipit feliciter (Vita Christi in compendium redacta), Nürnberg, Johann Sensenschmidt és Andreas Frisner, 1474–1478. (HC 10302,) fol. Bibliotheca Esterházyana 15 865*
Bejegyzés: Conventus Kismartoniensis.
Ebben a kismartoni Biblioteca Esterházyanából származó talán legrégibb colligátumban Hugo de Prato Floridos († 1322) prédikációit egyesítették Ludolphus de Saxonia (1295 k.–1378) Krisztus életének leírása című művével.

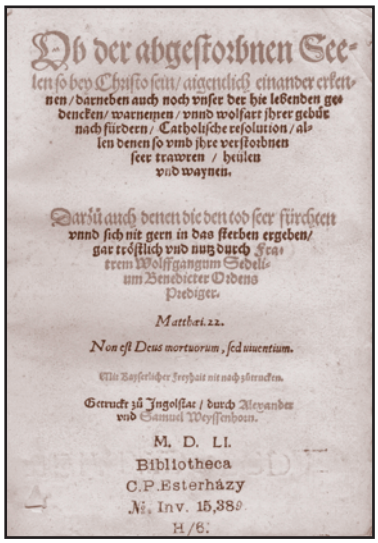

2. **Methodius:** *Methodius primum olimpiade et postea Tyri civitatum episcopus sub diocletiano Imperatore Jn calcide civitate … coronatur: … passus fuit quartadecima Kalendas octobris. De revelatione facta Ab angelo beata Methodio in carcere detento, Basel, Michael Furter, 1516. 4° Bibliotheca Esterházyana 15 401*
Bejegyzés: Anno 1612. 24 Aprilis Dono datus liber a G. D. Emirico Lehoczkj Paulo Szenthjwanj in sui Memoria (tintával az első borítón); In manibus sorsque salusque mea Melchioris Zenth Jwanij m. p. Anno 1620 (tintával a címlapon); Stephanus Bornemisza de Pesth Anno 1635. (tintával a címlapon); Pulchra quidem Lectu sunt sed non omnia vera // In sese quid quid continet iste Liber. J. D. (tintával a címlapon); Joannes Duchaj pro tunc Parochus Dioaschanenses(?) (tintával a hátsó előzéklapon).
Számos megjegyzés a szövegben.

3. **Hessus, Eobanus Helius (Ed.):** *Psalterium Davidis. Carmine redditum per Eobanum Hessum. Cum Annotationibus Viti Theodori Noribergensis… Accesit Ecclesiastes Salomonis…, Lipsiae(?), 1546 (?)8° Bibliotheca Esterházyana 14 666.*
Bejegyzés: Sum Joannes Glathar von Illiengen (tintával az első, belső borítón az előző írás fölött); in manu Domini sortes meae (tintával az első, belső borítón)
1565-ből származó disznóbőrkötés.
A XVI. századból származó írástöredék Eobanus Helius Hessus (1488–1540) Dávid zsoltárainak fordítása. Hessus munkája Salamon prédikátor egyik szövegével együtt 1538 és kb.

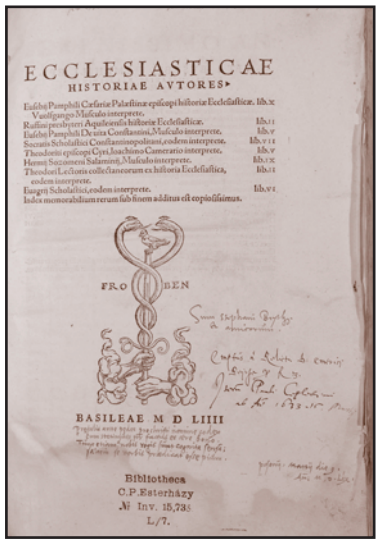

1567 között 20-nál is több kiadásban látott napvilágot. Az elegáns, szinte költői latinsággal megírt verseket a teológus Veit Dietrich (1506–1549) látta el jegyzetekkel.
Az erfurti humanista, reformátor és költő Hessus annak a nürnbergi Ägidius gimnáziumnak a tanára volt, amelyet Philipp Melanchthon (1497–1560) alapított. Martin Luther (1483–1546) mellett ő is feltűnik ajánlóleveleivel a könyv elején. A Dávid-szöveg ajánlása Johann Friedrich von Sachsen (1503–1554) választófejedelemnek, a Salamon-szövegé pedig Philipp von Hessen (1504–1567) tartománygrófnak szól. Mindkét uralkodó, akik ragadványnévként a nagylelkű jelzőt viselték, a protestantizmus legfontosabb politikai vezetőinek számították, támogatták Martin Luthert és annak tanait. A kötet tehát a németországi reformáció legjelentősebb szellemi és politikai előharcosainak műveit egyesíti.

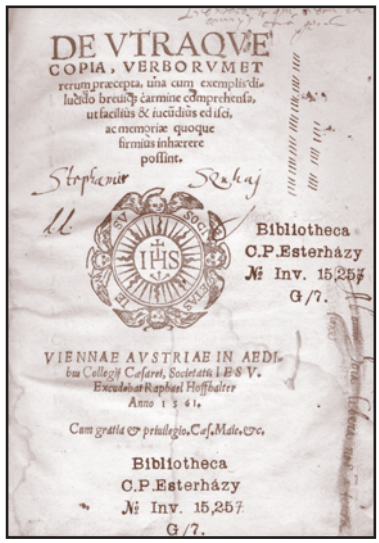
4. **Seidel (Sedelius is), Wolfgang:** *Ob der abgestorbnen Seelen so bey Christo sein, aigentlich einander erkennen, darneben auch noch vnser der hie lebenden gedencken… Catholische resolution…, Ingolstadt, Alexander és Samuel Weyssenhorn, 1551. – Fabri, Johannes: Etliche schöne Christenliche Predigt von dem Glauben… Gepredigt zu Augspurg im Thumbstifft Anno M.D… Durch den Hochwürdigen Fürsten nund Herrn Herrn Michaelem Bischoff zu Merßburg; Dillingen, Sebald Mayer, 1551. – Hoffmeister, B. Johann: Drey Christliche und vast nützliche predigten beschehen in der Christlichen und Fürstlichen Stat München disen September im 1546, Ingolstadt, Alexander Weissenhorn, 1547. 4° Bibliotheca Esterházyana 15 389*

Bejegyzés: Joannes Groner. 1.5.5.6. (tintával az első borítón, áthúzva), 1556 Eustachis Taffner. (tintával az elülső borítón, áthúzva), Sum ex libris Alberti Rosbell Parochi in Ralsperg m. p. (tintával az előzéklapon)

5. **Ecclesiasticae historiae avtores:** *Eusebij Pamphili Cæsariae Palaestinae episcopi historiae Ecclesiasticae: lib. X Vuolfgango Musculo interprete. Ruffini presbyteri Aquieleiensis historiae Ecclesiastcae: lib. II. Eusebij Pamphili De uita Constantini, Musculo interprete: lib. V …, Basel, Hieronymus Froben, 1554. 2° Bibliotheca Esterházyana 15 738*

Bejegyzés: Sum Stephani Bejthe et amicorum (tintával a címlapon); Emptus á Relicta D. Emerici Bejthe pro fl. 3. Iterum Pauli Cegledini ab Anno 1633. 15 Martij (tintával a címlapon); Posonij Martij die 9. Anno MDLIX. (tintával a címlapon, XVI. századi kéz írása)

6. **Freux, André des, gen. Frusius:** *De utraque copia, verborum et rerum praecepta… carmine comprehensa…, Wien, Raffael Hoffhalter, 1561. 4° Bibliotheca Esterházyana 15 257*

Bejegyzés: Stephanus Szuhaj (a címlapon), Magister Joannes Mollensis ultima Februarij 1583 finem fecit (az utolsó oldalon); Demetrius Napragi (hátsó táblán belül); számos német, latin és görög nyelvű bejegyzés a könyvben és az előzékeken; korabeli disznóbőrkötés, supralibros: FZ 1580

A rendalapító Loyolai Ignác közvetlen környezetéből származó jezsuita André des Freux (Frusius) retorikai szövege minden valószínűség szerint a messinai jezsuita kollégiumban keletkezett, ahol Frusius görögöt tanított.

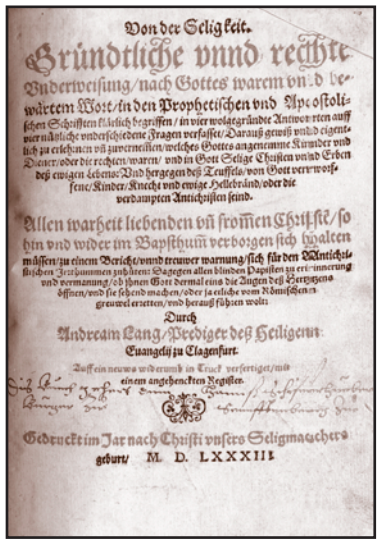
A könyvben számos possessorbejegyzés található, amelyek közül a legfigyelemreméltóbbak Szuhai István (1551–1607) kéziratos bejegyzései. Szuhai Nagyszombatban és Bécsben tanult, majd 1585-től a váci, egri, nyitrai és kalocsai érsek tisztét töltötte be. A Habsburgok oldalán fontos szerepet játszott a protestáns magyar arisztokrácia elleni perekben. A könyv valószínűleg akkor került Szuhai birtokába, amikor fiatal kanonokként Esztergomban élt. Minden valószínűség szerint tőle származik a számtalan szövegre és mondatszerkezetre vonatkozó megjegyzés a könyvben.

7. Praetorius, Zacharias: *Das ist Materienbuch aller handt predigten für einen Christlichen Pfarherr und Seelsorger, 2. Bde., Magdeburg, Matthaeus Giseken, 1575. fol. Bibliotheca Esterházyana 15 611*

A prédikátoroknak és családapáknak készült prédikációgyűjtemény Zacharias Praetorius (1535–1575 után), eislebeni (egykori Mansfeld grófság Thüringiában) protestáns prédikátor munkáit tartalmazza.

8. Lange, Andreas: *Von der Seligkeit. Gründtliche unnd rechte Unterweisung nach Gottes warem und bewärtem Wort in den Prophetischen und Apostolischen klärlich begriffen…, [s.l.] 1583. 4° Bibliotheca Esterházyana 15 632*

Von der Seligkeit.

Gründtliche vnnd rechte

Vnderweisung/nach Gottes warem vnd bewärtem Wort/in den Propheticschen vnd Apostolischen Schrifften klärlich begriffen/in vier wolgegründte Antworten auff vier nötliche vnderschiedene Fragen verfasset/Darauß gewiß vnd eigentlich zu ersehen vñ zuvernemen/welches Gottes angenemme Kinder vnd Diener/oder die rechten/waren/ vnd in Gott Selige Christen vnnd Erben deß ewigen lebens: Vnd hergegen deß Teuffels/von Gott verworffene/Kinder/Knecht vnd ewige Hellebränd/oder die verdampten Antichristen seind.

Allen warheit liebenden vñ frommen Christen/so hin vnd wider im Bapsthum verborgen sich halten müssen/zu einem Bericht/vnnd treuwer warnung/sich für den Antichristischen Irrthummen zuhüten: Gegeben allen blinden Papisten zu erinnerung vnd vermanung/ob jhnen Gott dermal eins die Augen deß Hertzens öffnen/vnd sie sehend machen/oder ja etliche vom Römischen greuwel erretten/vnd herauß führen wölle.

Durch

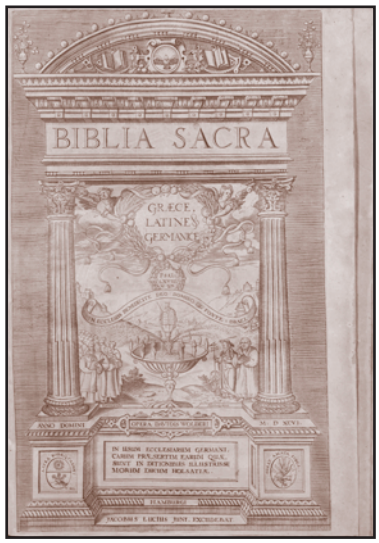
Andream Lang/Prediger deß Heiligen Euangelij zu Clagenfurt.

Auff ein newes widerumb in Truck verfertiget/mit einem angehenckten Register.

Gedruckt im Jar nach Christi vnsers Seligmachers geburt/ M. D. LXXXIII.

Bejegyzés: Dies Buch gehört dem Hannß Schiferbinder Bürger zur Sunnfftenberg zur (tintával a címlapon); 1590 Herz Dein Will Geschicke ist/ Hannß Schiferbinder zur/ geherig. (tintával az előzéklapon); Was Gott will Erquickhen/ Das kann Niemandt Erstickenn (tintával az előzéklapon)

A könyv vallásújító viselkedéstannak készült, kiadását pedig a klagenfurti prédikátor, Andreas Lange vállalta magára. Ő maga azokhoz a teológusok tartozott, akiket a XVI. század közepén Karintiába hívtak, hogy a lutheránus irányultságú, rendi oktatási intézményben, a „Collegium Sapientiae et Pietatis”-ban tanítsanak.

BIBLIA SACRA

GRÆCE, LATINE, GERMANICE

9. Wolder, David–St. Pagninus–Beza, Theodor von–Luther, Martin: *Biblia sacra. Graece, latine et germanice, Hamburg, ifj. Jakob Lucius, 1596. Fol. Bibliotheca Esterházyana 15 858*

A háromnyelvű Szentírás közismertebb neve „Hamburgi poliglott Biblia”.

10. **Drexel, Jeremias:** *Opera spiritualia, Doubus Tomis comprehensa, Douai, Baltazar Belleri, 1636. 4° Bibliotheca Esterházyana 15 475*

Bejegyzés: Comitis Stephani Esterhazi Anno 1639 (tintával a címlapon); Supralibros: C(omitis) S(tephani) E(sterházy)
A müncheni jezsuita kollégium rektorának és I. Miksa bajor választófejedelem udvari lelkészének, Jeremias Drexelnek (1581–1638) az írásai rendkívül népszerűek voltak a protestánsok körében.
A címlapon szereplő sajátkezű bejegyzés tanulsága szerint a könyv 1639-ben került gróf Esterházy István (1616–1641) tulajdonába. A családot ismét katolikus hitre térítő galántai Esterházy Miklós elsőszülött fiaként István az ellenreformáció misztikájának és skolasztikájának szellemében nevelkedett. Az *Opera spiritualia* valószínűleg István testvérének, Orsolyának a későbbi Esterházy Pál herceggel való házassága eredményeként került a kismartoni Bibliotheca Esterházyana állományába.

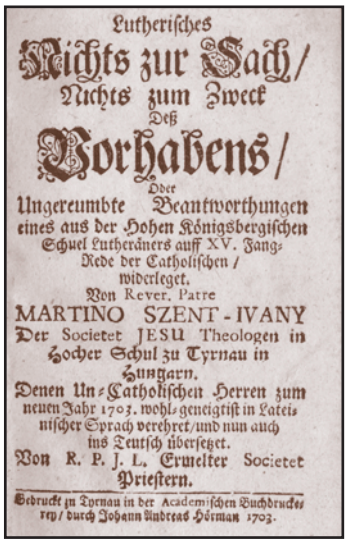
11. **Illyes, András:** *A' keresztyeni eletnek peldaja vagy tüköre, Nagyszombat, Srensky Mátyás, 1682. 4° RMK I. 1291 Bibliotheca Esterházyana 15 355*
Bejegyzés: Tobias Magáth olvasvan e könyvet 1875 ben (tintával az elülső borítón); Magáth Tobias (ceruzával az 5. részhez tartozó előzéklapon); Fr Ozsvaldus Schäffer Geboret im jahr 1849. in Pusta Gyimoth Eingekleidet im jahr 1874 in Eisenstadt, Hic liber es meus testis est deus hic (…) erit (tintával a hátsó borítón); Magath Tobias, Magath, Tobias Magáth 1875, Magáth Tobias (tintával a hátsó borítón)

Szelepcsényi György esztergomi érsek sarkallta arra Illyés András pozsonyi kanonokot (1637–1712), hogy a szentek életét olaszból magyarra fordítsa. Ez utóbbi személy korábban követként járt Rómában, hogy IX. Kelemen pápától átvegye a felszentelendő érsek palástját, és azt számára hazahozza Esztergomba.

12. **Pilarik jun., Stephan:** *Höchst-nöthiger und nützlicher Catechistischer Lehr-Grund/ Zu Bezeugung seines danckbaren Gemüthes gegen dem Grund-frommen GOTT…, Brieg, Johann Christoph Jacob, 1687. 8° RMK III. 3435 Bibliotheca Esterházyana 14 418*
Bejegyzés: Conventus Kismartoniensis: 777. (tintával az elülső belső borítón)
A képes címlapon Pilarik István vállára tintával egy fülébe súgó ördög van rajzolva, szakállát pedig karikaturisztikusan hosszúra nyújtották.
Pilarik István (1647–1710) prédikátorként tevékenykedett a felső-sziléziai és alsó-magyarországi részeken. A Pilarik-féle katekizmus első kiadása a soproni országgyűlés által a magyarországi protestánsoknak tett engedmények évében, azaz 1681-ben keletkezett. Az uralkodó ekkor egyezett bele, hogy a magyar nemesek és a városok újra szabadon gyakorolhassák vallásukat.

Lutherisches
Nichts zur Sach/
Nichts zum Zweck
Deß
Vorhabens/
Oder
Ungereumbte Beantworthungen
eines aus der Hohen Königsbergischen
Schuel Lutheräners auff XV. Fang-
Rede der Catholischen /
widerleget.
Von Rever. Patre
MARTINO SZENT-IVANY
Der Societet JESU Theologen in
Hocher Schul zu Tyrnau in
Hungarn.
Denen Un-Catholischen Herren zum
neuen Jahr 1703. wohl-geneigtist in Latei-
nischer Sprach verehret/und nun auch
ins Teutsch übersetzet.
Von R. P. J. L. Ermelter Societet
Priestern.
Gedruckt zu Tyrnau in der Academischen Buchdruck-
rey/ durch Johann Andreas Hörman 1703.

13. **Szent-Ivany, Martin:** *Lutherisches Nichts zur Sach/ Nichts zum Zweck Deß Vorhabens/ Oder Ungereumbte Beantworthungen eines aus der Hohen Königsbergischen Schuel Lutheraners auff XV. Fang-Rede der Catholischen/ widerleget, Tyrnau, Johann Andreas Hörman, 1703. 8° RMK II. 2189. Bibliotheca Esterházyana 14 263*
A nagyon termékeny magyar jezsuita Szentiványi Márton (1633–1705) matematikát és teológiát oktatott a nagyszombati egyetemen, amelynek dékánként az élén állt.

L'EXERCICE
DE LA
CONSTANCE
CHRESTIENNE.
Bibliotheca
C.P.Esterházy
№ Inv. 14,986
F/2.
à PRAGUE, M.D.CC.VII.
Maria Christina Comtesse
de Trauthson AD 1710

14. **Cerisiers, René de:** *L'exercice de la constance chrestienne, Prag, 1707. 8° Bibliotheca Esterházyana 14 986*
Bejegyzés: Maria Christina Comtesse de Trauthson AD 1710 (tintával a címlapon)
A keresztény tökéletességről szóló könyv kivonat XIV. Lajos tábori lelkészének, René de Cerisiers-nek (1603–1662) francia nyelvű eredeti kiadásából. A Bibliotheca Esterházyanában található kiadás a Sporck család címerét viseli a címlapon, és valószínűleg 1707-ben a család prágai nyomdájában keletkezett. Ebben az évben jelentette meg Marie Eleonora Franziska Sporck (szül. 1679), annunciáták rendjéhez tartozó apáca, Franz Anton von Sporck gróf testvére, Cerisiers munkájának német fordítását. Mindkettőt a janzenizmus szelleme hatotta át.

15. **Csete, Stephanus (ed.):** *Duodecim Stephani heroes vngariae, Tyrnaviae, Matthias Syrnensky, 1681. 4° RMK II. 1490 Bibliothek Schloss Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton), V/P/3*

DUODECIM
STEPHANI
HEROËS VNGARIÆ.
Excellentissimo Domino Domino Comiti
PAVLO
ESTERHASI
DE GALANTHA &c.
NEO-PALATINO.
Inscripti,
Ab Illustrissima, Spectabili, Magnifica, & Generosa Rheto-
ricæ Tyrnaviensis Juventute,
SUB
R. P. JOANNE NEXINGER è SOCI-
ETATE JESU AA. LL. & PHILOSOPHIÆ DOCTORE
EJUSDEMQUE PROFESSORE EMERITO, AC p. t. FA-
CULTATIS PRÆNOMINATÆ SENIORE,
Oblati
Honori Reverendorum, Nobilium, ac Eruditorum. D.D.
NEO-MAGISTRORUM.
Cùm in Alma Archi-Episcopali Universitate
Tyrnaviensi, supremâ Philosophiæ Laureâ Con-
decorarentur.
Excudebat Tyrnaviæ Typis Academicis Matthias Syrnensky.

A vélhetőleg Esterházy Pál által anyagilag is támogatott gyűjteményes kötet 10, a magyar történelemben fontos szerepet játszó, István nevet viselő uralkodó és arisztokrata főúr életének kompilált leírását tartalmazza: I–V. István magyar királyokét, Báthori István (1533–1586) lengyel királyét, Szapolyai István († 1499) nádorét, Losonczi István temesvári prelátusét († 1552), valamint Esterházy István († 1444) udvaroncét.
Az előzéklapon található rézmetszetes mellkép Esterházy Pált ábrázolja egy barokk ünnepségre készült szerkezet előtt, amelyet hadászati eszközök, királyok és hadvezérek mellképei díszítenek. A jelenet fölé egy felhőkben lebegő császár képe magasodik, a talapzaton a nagyszombati egyetem retorikát hallgató nemesi diákságából hat tanuló fejezi ki hódolatát a fejedelmi kép előtt.

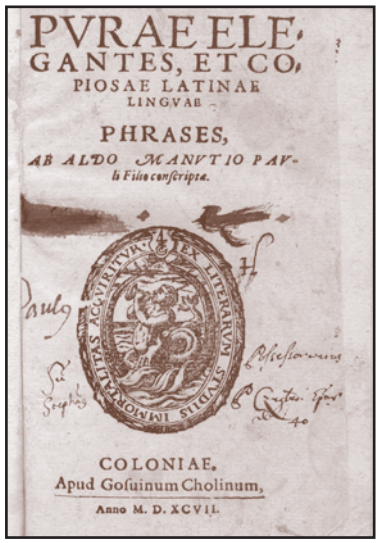
16. **Stilting, Johann:** *Vita sancti Stephani regis hungariae ex latinus et graecis …, Jaurinum, Gregor Johannis Streibing , 1747. 2° Petrik III. 445. Bibliotheca Esterházyana 15 729*

VITA
SANCTI
STEPHANI
REGIS HUNGARIÆ
EX LATINIS & GRÆCIS,
ALIARUMQUE GENTIUM MONUMENTIS
COLLECTA, DIGESTA,
COMMENTARIIS & OBSERVATIONIBUS
ILLUSTRATA
In qua
Joannis Schwartzii Hungari heterodoxi adversus initia Religionis apud Ungaros Christianæ & Angelicum Regni Ungariæ Coronam calumnias refutantur,
à
JOANNE STILTINGO
SOC. JESU THEOLOGO,
CONTINUATORE JOAN. BOLANDI.
JAURINI,
Typis Gregorii Joannis Streibig, privil. Reg. & Episc. Typogr.
Bibliotheca
C.P. Esterházy
Nº Inv. 15,729
L/7.

17. **Thomas de Erfordia:** *De Modis Significandi: seu Dramatica Speculatia, Venetiae, Simon de Luere, 27. August 1499. (HCR 6453) – Aureoli, Petrus: Aurea ac pene divina totius sacre pagine Commentaria compendiose edita per… Petrum Aureolum…; Venetiae, Lazarus de Soardi, 29. Oktober 1507. 4° Bibliotheca Esterházyana 14 319*

Bejegyzés: Lucae Frölich (tintával a címlapon)
A *De Modis significandi* (A nyelv jelentős viselkedésmódjairól) című traktátus a spekulatív grammatika, a késő középkori nyelvelmélet megfogalmazásának lezárását jelenti. Thomas von Erfurt (1300 k./1310) elmélete szerint minden nyelvben megtalálhatók ugyanazok a nyelvtani formák és funkciók: ezek univerzálisan a nyelv jelentős viselkedésmódjai (modi significandi) terminussal írhatók le.

PVRAE ELE-
GANTES, ET CO-
PIOSAE LATINAE
LINGVAE
PHRASES,
AB ALDO MANVTIO PAVLI Filio conscriptæ.
COLONIAE,
Apud Gosuinum Cholinum,
Anno M. D. XCVII.

18. **Manuzio, Aldo:** *Pvrae elegantes, et copiosae latinae linguae phrases, Köln, Goswin Cholinus 1597. – Morellus, Theodoricus: Enchiridion ad verborvm copiam havd infrvgiferum, denuo multo quám antea, auctius emaculatiusque in lucem datum, Köln, Fabrizio Gualthero, 1560. 8° Bibliotheca Esterházyana 15 002*

Bejegyzés: 1646/ M Stephani Czegled./ A Emptus den. 40./ Anno 1642. (tintával az első előzéklapon); Paulus/ H (tintával az első könyv címlapján); Sum/ Possessor vedus/ Stephanus/ P Czegled. Emptus/ 40 (tintával az első könyv címlapján); Dono dedit hunc libellum/ ego Paulus Zondág Stepha-/ no Beniamin Szylagi Fr(atr)i suo/ clarißimo, Deus optimus/ maximus qum promoueat in/ studijs d(oct)r(in)a christiana, Amen (az első könyv utolsó lapjának hátoldalán).

DISSERTATIO ACADEMICA,
Continens specimen triennalis profectûs in linguis orientalibus, Arabica nempè, Persica & Turcica, cui varia curiosa & scitu digna intermiscentur,
SUB GLORIOSISSIMIS AUSPICIIS
POTENTISSIMI & INVICTISSIMI ROMANORUM IMPERATORIS
LEOPOLDI I.
CÆSARIS SEMPER AVGVSTI,
GERMANIÆ, HUNGARIÆ, BOHEMIÆQUE, &c. REGIS, ARCHIDUCIS AUSTRIÆ, &c.
Deferente
PRÆNOBILI, DOCTISSIMO, CONSULTISSIMOQUE VIRO,
D. JOANNE BAPTISTA PODESTA, AA. LL. & Philosophiæ Magistro, Utriusque Juris Candidato; Imperiali Authoritate, Arabicæ, Persicæ, Turcicæque linguæ Professore publico; Sac. Cæs. Regiæq; Majestati in linguis orientalibus à Secretis,
Publicè exhibenda
à
NOBILIBUS & DOCTISSIMIS DOMINIS LINGUARUM ORIENTALIUM AUDITORIBUS.
VIENNÆ AUSTRIÆ,
Typis Leopoldi Voigt, Universitatis Typographi, Anno 1677.

19. **Podesta, Giovanni Battista:** *Dissertatio academica, Continens specimen triennalis profectûs in linguis orientalibus, Arabica nempè, Persica & Turcica, cui varia curiosa & scitu digna intermiscentur…, Wien, Leopold Voigt, 1677. 4° Bibliotheca Esterházyana 15 404*

Az olasz nyelvész, Podesta (1625 k.–1698) 1671-től I. Lipót császár keleti nyelvekért felelős titkára volt.

20. **Beyerlinck, Laurent:** *Magnvm theatrum vitae hvmanae: hoc est, rervm divinarvm, hvmanarvmqve syntagma catholicvm, philosophicvm, historicvm, et dogmaticvm, 6 kötet, 1. kötet (A-B), Lyon, Johann-Anton Huguetan, Marc-Anton Ravaud, 1656. fol. Bibliotheca Esterházyana 15 794*

Az antwerpeni püspöki szeminárium régensének, Beyerlincknek († 1627) az enciklopédiája egy hatkötetes sorozat része.
A lexikonhoz tartozó második címlapon található részmetszet gazdag barokk emblematikája a befogadók számára könnyen érthetőnek és némileg moralizálónak hatott.

21. **Sebacher, Johannes Capistran:** *Der Zum Vierten Erbaute Tempel Salamon, Das ist: Höchst-Schuldigst-Demüthige Danck-Lob-Ehr und dedications-predigt/ Von der Zum Vierten Höchst-Kostbar von Ihro Hoch-Fürstl: Durchleucht Paulo Esterhasy Erbauten Kirchen deß weit-berühmten*

Gnaden-Orths Maria Auf der Haydt Hinter dem Ungerischen See-Förto…, Tyrnaviae, Johann Andreas Hörmann, 1703. 2° RMK III. 2183 Bibliothek Schloß Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton) V-E-7in

Amikor Esterházy Miklós 1622-ben átvette a kismartoni uradalmat és a fraknói grófságot, egyidejűleg megkapta az összes ottani templom, kolostor és kápolna feletti patronátust is. Patronáló főúrként kötelessége volt az ottani templomok és kolostorok fenntartására és építésére pénzt fordítani.
A családnak ezt az örökletes patronátusi tevékenységét, amely csak 1963-ban ért véget, különösen Pál herceg fejtette ki.
1694-ben megkezdődött a Miasszonyunk kegytemplomának újjáépítése a Fertő-tó közelében. A barokk kivitelezéssel Francesco Martinelli olasz építőmestert, valamint olasz stukkókészítőket bíztak meg. 1702. november 2-án újra felszentelték a templomot. Az Illustratio apropójából született meg Johannes Capistran Sebacher atya hálaadó prédikációja, amelyet Esterházy Pál hercegnek ajánlott.
Az 1702-ben készült nagy rézmetszet a templom déli barokk homlokzatát ábrázolja. A templomtól balra az újonnan felépített ferences kolostor ismerhető fel, amelyet szintén Pál herceg alapított. Az előtte található Kálvária-hegy még ma is létezik – ellentétben a jobb oldalon álló kápolnákkal. A kegytemplomot az ún. Miasszonyunk kegykép emeli ki. Szövegeket tartalmazó szalagoktól körülvéve a fejedelmi alapító portréját egy sas tartja az Aranygyapjas Rend címerkeretében. A rend szimbólumát természetesen tudatosan cserélték ki az Esterházy-címerre.

22. **Carolus I.** *Superatis aemulis hungariae rex electus, Tyrnaviae, Typ. Academicis, 1712. 4° Petrik. 395 Bibliothek Schloß Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton) V-P-2*

CAROLUS I.
SUPERATIS ÆMULIS
HUNGARIÆ REX
ELECTUS,
AC
HONORI
CELSISSIMI SACRI ROM. IMP.
PRINCIPIS,
PAULI
ESZTERHAZI
DE GALANTHA,
Perpetui Comitis in Frakno, Regni Hungariæ Palatini, Judicis Cumanorum, Aurei Velleris Equitis, Comitatuum Sopronienſis, Peſt, Pilis, Zold Supremi Comitis, Partium Regni Hungariæ ultra Danubianarum, ac Confiniorum Antemontanorum Supremi Generalis, Sac. Cæſ. Regiæq; Maj. Actualis Intimi Conſiliarii, Arcis & Præſidij Czobanez Supremi ac Hæreditarij Capitanei, & per Hungariam Locumtenentis, &c.
DOMINI, DOMINI
AC
MOECENATIS GRATIOSISSIMI,
Dom
Bene meritæ de re literaria Juventuti munificentiſſimè præmia decerneret: In Alma Archi-Epiſcop Soc Jeſu Univerſ. Tyrnaviensi
In Scenam datus.
Die Menſis Auguſti. Anno M. DCC. XII.
Tyrnaviæ, Typis Academicis.

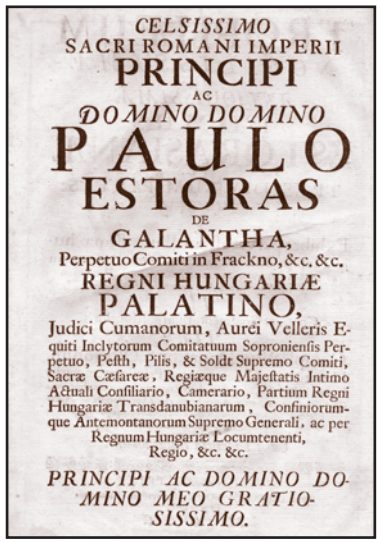
A nagyszombati jezsuita egyetem diákjai által 1712-ben eljátszott *Carolus I.* (I. Károly) című színdarab, amelynek bemutatóján Esterházy Pál is résztvett, a III. András magyar király 1301-ben bekövetkezett halála utáni trónharcokról szól. A latin és magyar nyelvű szövegfüzetet I. Pál hercegnek ajánlották. Diákkorában ő maga is játszott történeti darabokban, és részt vállalt a szöveg kinyomtatásában is.

23. **Esterházy Pál:** *Speculum immaculatum, Viennae, Leopold Voigt, 1698. 4° RMK III. 4080 Bibliothek Schloss Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton) V-P*

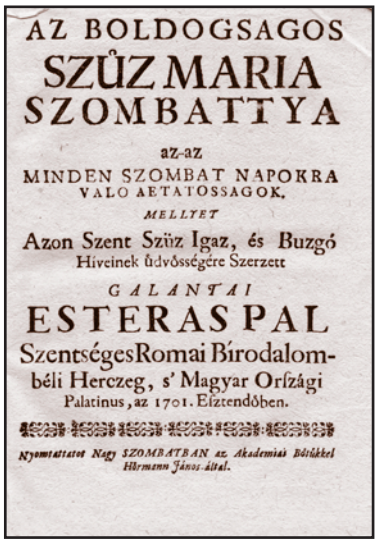
Esterházy Pál dogmatikai művének 13 fejezetében Mária szeplőtelen fogantatásával foglalkozik. Érvelésében a középkori skolasztika kiváló ismerőjének bizonyul.
Az óvó Immaculata programja az előzéklap rézmetszetén vallási tárgyú nyomtatott iratok egész sorában megtalálható, amelyeket Esterházy Pál maga írt vagy anyagilag támogatott. A herceg ezzel nemcsak mecénási tevékenységét, hanem hatalmának jelképét is Isten és a katolikus egyház védelmébe helyezte.

24. **Esterházy Pál (ed.):** *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorianae in tres partes: Exhibet pervetustam Illustrissimae hunjus Familiae Genealogiam…, II. Continet Commentarium…, III. Complectur Donationes, Officiorum…, Viennae, Leopold Voigt, 1700. 2° RMK III. 4171 Bibliothek Schloss Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton) V-P*

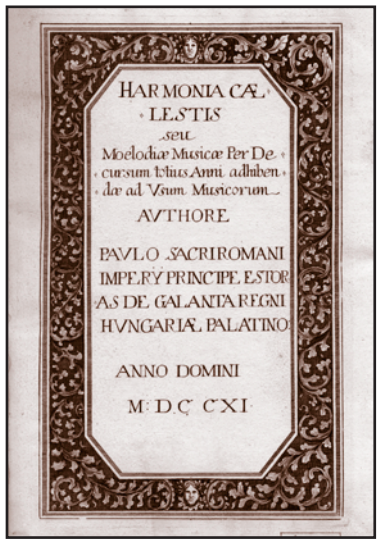

CELSISSIMO
SACRI ROMANI IMPERII
PRINCIPI
AC
DOMINO DOMINO
PAULO
ESTORAS
DE
GALANTHA,
Perpetuo Comiti in Frackno, &c. &c.
REGNI HUNGARIÆ
PALATINO,
Judici Cumanorum, Aurei Velleris Equiti Inclytorum Comitatuum Sopronienſis Perpetuo, Peſth, Pilis, & Soldt Supremo Comiti, Sacræ Cæſareæ, Regiæque Majeſtatis Intimo Actuali Conſiliario, Camerario, Partium Regni Hungariæ Transdanubianarum, Confiniorumque Antemontanorum Supremo Generali, ac per Regnum Hungariæ Locumtenenti, Regio, &c. &c.
PRINCIPI AC DOMINO DOMINO MEO GRATIOSISSIMO.

Az Esterházy család genealógiai kutatásainak barokk kori főműve a *Trophaeum Nobilissimae ac Antiquissimae Domus Estorianae* és kreatív példája annak, hogyan lehet a történeti ferdítések és hamisítások segítségével egy felemelkedő családot az egekig magasztalni. I. Esterházy Pál nádor és herceg adott megbízást 1700-ban a mű megjelentetésére, amely a barokk főúri reprezentáció és legitimáció értelmében a „nemes vért” a nyomtatott lapokon is bizonyítja.

25. **Esterházy Pál:** *Az boldogsagos szûz Maria szombattya, Nagyszombat, Johann Hörmann, 1701. 4° RMK I. 1638 Bibliothek Schloss Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton) V-P*

AZ BOLDOGSAGOS
SZŰZ MARIA
SZOMBATTYA
az-az
MINDEN SZOMBAT NAPOKRA
VALO AETATOSSAGOK,
MELLYET
Azon Szent Szüz Igaz, és Buzgó
Híveinek üdvösségére Szerzett
GALANTAI
ESTERAS PAL
Szentséges Romai Birodalombéli Herczeg, s' Magyar Országi
Palatinus, az 1701. Esztendőben.
Nyomtattatot Nagy SZOMBATBAN az Akademiai Betükkel
Hörmann János által.

Ez az év minden szombatján Szűz Máriához intézett 52 fohászt tartalmazó mű 1691 és 1858 között 7 kiadásban, magyar, horvát, német, sőt orosz nyelven is megjelent. A kismartoni kastély könyvtárában található példány Esterházy Pál eredeti magyar szövegének második magyar kiadása, amely Nagyszombatban jelent meg. Már 1696-ban napvilágot látott egy zágrábi, horvát verzió is, amelyet Nádasdy Mária Magdolna grófné († 1692), Draskovich János gróf özvegye fordított le. 1858-ban még megjelent egy harmadik magyar, a második horvát és egy német, valamint egy orosz kiadás, amelyet Bucsánszky Alajos adott ki.

HARMONIA CÆ-
LESTIS
seu
Moelodiæ Musicæ Per De-
cursum totius Anni adhiben-
dæ ad Vsum Musicorum
AVTHORE
PAVLO SACRI ROMANI
IMPERY PRINCIPE ESTOR
AS DE GALANTA REGNI
HVNGARIÆ PALATINO
ANNO DOMINI
M: D C CXI

26. **Esterházy Pál:** *Harmonia caelestis seu Moelodiae Musicae Per Decursum totius Anni adhibendae ad Vsum Musicorum, Viennae, 1711. Metszette Jakob Hoffmann és Johann Jakob Hermundt. 2° RMK III. 4758 Bibliothek Schloss Eisenstadt (Kastélykönyvtár, Kismarton) V-P-5*

I. Esterházy Pál nemcsak az anyagi pompagazdagság területén mutatta magát öntudatos hercegnek, hanem elsőként lépett fel a családból, mint az udvari zene támogatója: olyan fejlődést indítva el ezzel, amely az Esterházy családot a szervezett és színvonalas zenetámogatásnak köszönhetően nemzetközi mércével mérve is jelentőssé tette, és amely fejlődés tetőpontját Joseph Haydn alkalmazásával érte el. Az általa kezdeményezett, egyházi zenét tartalmazó mű, a *Harmonia Caelestis* nem más, mint egy- és többszólamú egyházi dalok kantátakoszorúja az év minden ünnepnapjára. A kiegészítő, 35-50 versszakos, hazafias, magyaros színezetű Mária-dalok pontosan tükrözik a korabeli Mária-kultusz elterjedtségét. Dél-német, cseh, magyar és lengyel dalok szövegeit egyesítik magukban.

Pálffy Miklós, é.n., OSZK App. M. 1033 - rézmetszet

Eva Frimmová

A PÁLFFY-KÖNYVTÁR

A neves magyar arisztokrata család, a Pálffyak erdősi ága jelentős szerepet töltött be a XVI-XVIII. században. A köznemesi eredetű família, melynek gyökerei a XIV. századba nyúlnak vissza, politikailag, gazdaságilag és társadalmilag egyaránt megerősödött ebben az időszakban, tagjai fokozatosan szerezték meg az ország legmagasabb tisztségeit (nádor, országbíró, helytartó, ispán, magyar koronaőr). A Habsburgok szolgálataikat, de legfőképp az udvarhoz való hűséget és a törökellenes háborúkban elért eredményeket főnemesi címekkel és birtokokkal jutalmazták. A Pálffyak kultúrához, művelődéshez és a szellemi élethez fűződő viszonya figyelemre méltó, ennek egyik leglátványosabb tanúbizonysága a könyvtárépítéssel, könyvkiadások támogatásával, iskolák alapításával összefüggő aktivitásuk volt. Említésre méltó az általuk betöltött katonai, jogi és gazdasági tisztségek sora, illetve családi kapcsolataikat más jelentős nemzetségekkel – a Thurzókkal, Fuggerekkel, Erdődyekkel, Illésházyakkal –, ami által országos befolyásuk növekedett.[1]

A Pálffy-könyvtár az értékes, viszonylag jó állapotban fennmaradt főúri gyűjtemények közé tartozik, bár jelenlegi állománya nem teljes. Az időközben három részre – a vöröskőire, a stomfa-borostyánkőire és a bajmócira, illetve bazinire – ágazó nemzetség tagjai a könyveket megörökölték, a könyvtárat fejlesztették. Könyvkultúra-kutatásaink szempontjából legfontosabb a vöröskői könyvtár, annak ellenére, hogy sok más történelmi gyűjteményhez hasonlóan ezt is elérte 1948–49-ben és 1952-ben az államosítás. Mostoha sorsa volt a bajmóci vár könyvtárának – ez a család fiatalabb ágához tartozott –, mert a pozsonyi Pálffy-kastély gyűjteményével együtt 1926 márciusában Prágában eladásra került, amint azt Zinka aukciós katalógusai – fellelhetőek a prágai Cseh Nemzeti Könyvtárban – dokumentálják.[2]

A Pálffy-könyvtár kutatása máig nem fejeződött be. A család régebbi korszakokból származó, egyedülállóan értékes könyvei különböző helyeken maradtak fenn, ám hozzávetőleges képet alkothatunk róla a kilenc fennmaradt – XVII–XVIII. századi – kéziratos katalógusból, illetve konkrét könyvelemzésekből, melyek feldolgozásra kerültek a kiadott ősnyomtatványok, kéziratok és XVI. századi nyomtatványok katalógusaiban.[3] E katalógusok következetesen tartanak nyilván minden provenienciára vonatkozó feljegyzést, valamint a különböző személyeket, akik a könyveket dedikálták,

1 A legfrissebb családtörténeti áttekintés, teljes bibliográfiával: Pálffy Géza: *A Pálffy család felemelkedése a 16. században.* In*: Pálfiovci v novoveku. Zostavili Anna Fundárková, Géza Pálffy.* Bratislava – Budapest, 2003. 17–36.

2 A könyvtár kultúrtörténeti jelentőségéről: Frimmová, Eva: *Fuggerovsko–Pálfiovská knižnica v kultúrno-historickych súvislostiach.* In: *Pálfiovci v novoveku. Zostavili Anna Fundárková, Géza Pálffy.* Bratislava – Budapest, 2003. 118–129.

3 A gazdag szlovák katalógus kiadási tevékenységről, az egyes kötetek bibliográfiai leírásával lásd: Monok István: *Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le bassin des Carpathes. – Dvacet let vyzkumu knižni kultury v Karpatské pánvi.* In: *K vyzkumu zámeckych meštánskych a cirkevnich knihoven. (Pour une étude des bibliothčques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles.)* Szerk.: Jitka Radimská. *Opera romanica. Vol. 1.* Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis. České Budejovice, 2000 [2001] 53–85.; kibővítve: Monok István: *Vingt ans de recherche sur la culture du livre dans le bassin des Carpates. Revue française d'histoire du livre.* Genčve, Droz, 2001 [2002] 199–222.

így a vizsgált könyvtárakra vonatkozó ismereteink folyamatosan bővülnek. Érdemes figyelmet fordítanunk olyan értékes könyvekre, amelyeket a család megszerzett, több generáción át birtokolt, és ma – különböző okok miatt – szétszórva találhatóak meg főként Szlovákia területén. E könyvek között találhatunk ősnyomtatványokat, XVI–XVII. századi nyomtatványokat, de újkori kéziratokat is.[4]

A reneszánsz és humanizmus időszaka a nagy európai könyvtárak keletkezésének korszaka. Ha a Pálffy családi gyűjtemény gyarapodását vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk a kezdetek és a keletkezés körülményeit, amelyek kétségtelenül befolyásolták a család tagjainak a könyvekhez való viszonyát. A XVI. században az ismert, a törökellenes harcokban kitűnt Pálffy Miklós (1552–1600), Máriával (1566–1646), Mark Fugger (1529–1597) lányával kötött házassága révén a család 1583-ban hozományként és részben vásárlás útján megszerezte a vöröskői várat.[5] A birtoktranzakciókhoz hozzátartozhatott Anton Fugger (1473–1560) családi könyvtárának egy része is. A gyűjtemény e részének sorsa a Besztercebányán 1494-ben alapított közös Fugger-Thurzó rézműves üzem időszakáig nyúlik vissza. Jakob Fugger (1459–1425) és unokaöccse, Anton különlegesen tehetséges vállalkozók, bankárok voltak, hosszabb ideig működtek Besztercebányán, és később uradalmat vásároltak Vöröskőn. Anton Fugger nagybátyjától, Johann Jakob Fuggertől örökölt könyveket Besztercebányán, amelyekből talán Vöröskőre is átszállított valamennyit.[6] Szerencsére közülük több is átkerült a Pálffy-családhoz. Néhány könyvről sejtjük, hogy a várban őrizték, mára viszont nyomuk veszett. Tudjuk, hogy a Fuggerek faktorai és a bécsi humanisták sok könyvet szereztek a gazdag Fugger családnak. Olyan bibliofil humanistákról van szó, mint Johannes Dernschwam (1494–1568),[7] Zsámboki János (1531–1584),[8] vagy Ludovico Carino. Carino Lyonban és Bázelben vásárolta legtöbb könyvét. Halála után örökösei 1569-ben az egész Carino-könyvtárat 600 guldenért eladták a Pálffyaknak. Johannes Dernschwam tizenkét görög, középkori kódexet vásárolt a család számára.[9]

Katalógus a XVI. századi könyvtárról nem maradt ránk, ennek ellenére ismerjük azokat a számadásokat, amelyek felsorolják Pálffy Miklós (1552–1600) fiainak (István, Pál, János, Miklós) bécsi tanulmányaihoz vásárolt könyveket. Ezek a korban kedvelt antik szerzők, illetve a napi vallásgyakorlat könyvei.[10] Miklós tanulmányai során verssel üdvözölte tanulótársát, a milánói Franciscus Maximilianus Calchust, amikor az Georgius Clainer ingolstadti professzornál disputált.[11] Ez a kis nyomtatvány is bizonnyal a családi könyvtárat gazdagította.

A vöröskői családi székhellyel kapcsolatban egy érdekes könyvecske készült megrendelésre. Anton Fugger, miután elhatározta, hogy várat vásárol, „szakvéleményt" készíttetett. Rokonának, az olmützi püspöknek, Thurzó Szaniszlónak (?–1540) kérte

4 Vö. Kujovičová, Michaela: *Šlachtická knižnica Pálfiovcov na hrade Červeny Kame?*. In: *Pálfiovci v novoveku. Zostavili Anna Fundárková, Géza Pálffy*. Bratislava – Budapest, 2003. 105–117.

5 Az adás-vétellel kapcsolatos iratokat Jedlicska Pál adta ki: *Adatok Erdődi Báró Pálffy Miklós … életrajza és korához …* Eger, 1897. 83., 93–95.; Skladaný, Marián: *Rybnikárstvo na fuggerovskom panstve Červený Kameň v 16. storočí*. Historické štúdie, 1965. nr. 10. 27.; Čičaj, Viliam: *Obilninárstvo na panstve Červeny Kameň za Mikuláša Pálffyho v rokoch 1583 až 1600*. Agricultúra 15 (1983) 5–19.; *Pálfiovský rod – dejiny, osobnosti, stavebné aktivity, mecenášstvo a zbierky. Zborník príspevkov zo sympózia usporiadaného pri príležitosti výstavy Pálfiovci v Bojniciach*. Szerk.: Katarína Malečková. Bojnice, 2000, SNM-Múzeum Bojnice.

6 Vö. Lehmann, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken. I– II*. Tübingen, 1956, 1959, Paul Siebeck

7 Könyvtáráról lásd Berlász Jenő tanulmányát, illetve az 1552-ből származó katalógust: *A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*. Kísérőtanulmánnyal közreadja Berlász Jenő. Sajtó alá rend. és a mutatót összeáll.: Keveházi Katalin, Monok István. *(Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12.)* Szeged, 1984.

8 Vantuch, Anton: *Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava, 1975, SAV; Zsámboky könyvtárát az özvegye eladta a császári könyvtárnak 1583-ban: *Zsámboky-könyvtár katalógusa*. Gulyás Pál olvasatában. Bev.: Ötvös Péter. Bibliográfia: Varga András. Szerk.: Monok István. *(Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 12/2.)* Szeged, 1992.

9 A kiállítás kurátora megjegyzi, hogy nem ismer olyan dokumentumokat, amelyek a fenti állítást igazolnák (Monok István).

10 Jedlicska Pál: *Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Bp., 1910. 6–14.

11 RMK III. 5809, Ingolstadt, 1610, Andreas Angermaier

segítségét, aki elküldte hozzá titkárát, Ján Dubraviust. Dubravius Anton Fuggernek ajánlott munkájában: *De piscinis et piscium, qui in eis aluntur, naturis, libri quinque* (első kiadása: Vratislaviae, 1547, Andreas Vinglerus) néhány érdekes passzust szentel a várnak. A traktátusban egyrészt a vár állapotát bírálja, illetve annak lehetséges rekonstrukcióját vázolja, másrészt javaslatot tesz halastavak építésére is. Ebben az időszakban a mesterséges halastóépítések épphogy elkezdődtek, leginkább Dél-Csehországban.

Az Anton-ági Fuggerek családi hagyományai, így a könyvszeretet is, átöröklődtek utódaikra, és rokonaikra, a Pálffyakra. Felekezeti elkötelezettségük fontos szerepet játszott az általuk kifejtett pártfogói tevékenységben. Kolostorokat, iskolákat, könyvtárakat alapítottak, diákokat támogattak. A pozsonyi és esztergomi kanonok, Monoszlói András (1552–1601) műve a *De cultu imaginum, az idvössegre intö kepeknec tiszteletiröl valo igaz tudomany …,*[12] amelyet Pálffy Miklósnak, a pozsonyi főispánnak ajánlott. Győr várának a töröktől való visszafoglalása 1598-ban európai jelentőségű esemény volt. Nem csoda hát, hogy a kortársak latinul és magyarul is igyekeztek nyomtatott dicsőítő énekekben magasztalni a kitűnő hadvezér Pálffyt.[13] Feltételezhető, hogy a Pálffy-levelek, illetve az őt magasztaló írások a családi könyvtárba is eljutottak.

Pálffy Miklós és Maria Fugger fiáról, Pálffy Pál nádorról (1590–1653) az életrajzírók úgy vélekednek, hogy különleges egyéniségével hatni tudott a főnemesség egymással ellenséges csoportjaira. A viták főleg felekezeti alapon, egyházszervezési kérdésekben mérgesedtek el. A nádor gyakran tűnt fel a korabeli nyomtatványokban, mint a katolikus egyház egyik fő támasza. Már 1628-ban Joannes Ignatius Veszleniczy dicsőítő verset adott ki róla,[14] a szepeshelyi jezsuita gimnázium támogatásáért hálás tanulók iskoladrámákat ajánlottak neki.[15] Az intézményeken kívül támogatta egyes rászoruló diákok tanulmányait is.[16] Ezek a kis nyomtatványok, illetve más neki ajánlott művek, esetleg azok cáfolatai is a nádor gyűjteményének részét képezhették. A pozsonyi ferences rendi teológia generális lektora, Bonaventura Hocquard Bécsben megjelent teológiai művét ajánlotta neki.[17] E művet 1652-ben egy trencséni kiadványban cáfolja a lutheránus Zachariáš Kalinka.[18] Nehezen elképzelhető, hogy az általa felállíttatott pozsonyi Pieta szoborról képet is közlő kiadványokat – amelyek egyébként az ő házában megjelent szellem által véghezvitt csodákat mutatják be –, ne kapta volna meg. Kopcsányi Mihály (? – 1646) váci püspök leírása e csodákról 1643-ban megjelent latinul, magyarul és németül,[19] majd a német kiadás külön Augsburgban is.[20] 1653-ban Pálffy Pál Malackán, nem messze plaveci uradalmától ferences kolostort alapított, a rend könyvtárának könyveket is ajándékozott.[21] A kolostorhoz való kötődését tanúsítja, hogy szívét a malackai templom kriptájában ezüst ládában helyezték el. Pálffy Pál felesége, Khuen Franciska, férje halála után folytatta annak rekatolizációs te-

12 Nagyszombatba, 1589, Typis Capituli (RMNy 632; Čaplovič 1911)

13 Johann Bock, a kassai főbíró latinul (Bartphae, 1598, Jakob Klöss, RMNy 846; Čaplovič 87); és Gyulai Márton 1599-ben írt magyar győzelmi éneke, ami 1619-ben Debrecenben Rheda Pálnál jelent meg (RMNy 1173). A győri győzelem külföldi visszhangjáról: RMK III. 5572 (Nürnberg, 1596), RMK III. 7461 (Frankfurt am Main, 1596), RMK III. 7462 (Köln, 1596), RMK III. 7464–7465 (mindkettő Nürnberg, 1596), RMK III. 7468–7469 (mindkettő Dresden, 1597)

14 Viennae, 1628, Matthaeus Formica, RMK III. 1419

15 Leutschoviae, 1649, Lorenz Brewer (RMNy 2272; Čaplovič 959); Leutschoviae, 1650, Lorenz Brewer (RMNy 2322; Čaplovič 968)

16 Mecénása volt például Joannes Wolphiusnak, aki Hungariát dicsőítő beszédét ajánlotta neki, Viennae, 1653, Matthaeus Cosmerovius, RMNy 2480; Čaplovič 1959.

17 Viennae, 1648, 1649, Matthaeus Cosmerovius, RMK III. 7617, 7621

18 Trenchenii, 1652, Laurentius Benjamin ab Hage, RMNy 2443; Čaplovič 1816.

19 A jezsuita nyomdában Pozsonyban jelentek meg, 1643-ban: RMNy 2018, 2018A, 2019; Čaplovič 346, 347.

20 1643, Andreas Aperger, RMK III. 1600

21 Vö.: Gajdoš, Vševlad Josef: *Františkánská knižnica v Malackách*. Bratislava, 1943. 119.; Gajdoš, Vševlad Jozef: *Františkáni na Záhorii*. In: *Almanach Spolku záhorský akademikov so sídlom v Malackách*. Brno, 1938. 22–35.

vékenységét. Piarista rendházat és templomot alapított Privigyén 1666-ban.[22] A lengyel rendfőnökhöz, Václav Opatovskýhoz fordult, akivel egyeztetett a bajmóci uradalomban elvégzendő feladatokról, emellett 25000 aranyból alapítványt hozott létre a kolostor és az iskola számára. A privigyei kolostornak több könyvet ajándékozott, többek között tizenöt ősnyomtatványt és egy XVI. századi könyvet.

A magyar arisztokrata családok többsége a XVI. században protestáns lett. A Pálffy családból a legismertebb protestáns Pálffy Miklós nővére, Pálffy Katalin (1542–1616), aki Krusics János (Ján Krušič), majd az első protestáns nádor, Illésházy István (1541–1609) felesége volt. A család említett kastélyaiban található gyűjtemények semmit nem árulnak el műveltségéről, ám Illésházy István trencséni gyűjteménye,[23] illetve a Pálffy Katának ajánlott könyve[24] annál többet.

A pozsonyi jezsuita kollégium, illetve a nagyszombati egyetem megalakulását követő kezdeti időszakban párhuzamosan több Pálffy – Ferdinánd, Tamás és Miklós – tanult ezekben az intézményekben.[25] Tanulmányaik során számos alkalmi verset, illetve tézisfüzetet jelentettek meg, amelyekből a családi bibliotéka is őrzött példányokat.[26] A vöröskői kéziratgyűjteményben olyan különleges darabokat is fennmaradtak, amelyeket a családtagok egyetemi tanulmányaik (1635–1777) alatt birtokoltak vagy készíttettek. Előadások jegyzeteiről, versekről vagy alkalmi művekről van szó, néhány közülük nyomtatott formában is megjelent. Pálffy Tamásnak (?–1679) – aki számos magas egyházi méltóságot viselt, és maga is patrónus volt,[27] – több (főleg halotti) prédikációja megjelent.[28] A kéziratok egy csoportja a malackai ferences kolostorból származik. A rendházat Pálffy Miklós (1710–1773) támogatta.[29] A XVIII. századtól a XX. század elejéig a családi könyvtárba további kéziratok kerültek, egy részüket a családtagok írták (például a bíráskodásról szóló traktátus 1706-ból, melynek szerzője Pálffy Ferenc volt), míg mások az ő felkérésükre keletkeztek. A XVIII. századból már a könyvtár katalógusai is fennmaradtak.

A könyvtár továbbfejlesztésében több Pálffyt is érdemes megemlítenünk. A vöröskői ágból Pálffy Rudolf (1719–1768) – akinek katonai karrierje a lótenyésztés és a régiséggyűjtés iránti rajongással fonódott össze –, olyan művészeti gyűjteményt hozott létre, amely nagyban befolyásolta a könyvtár arculatát. Az ebből a korszakból származó könyvek tudományos tartalmúak. 1765-ben keletkezett végrendeletében kötelezte az örökösöket a gyűjtemény egységének megőrzésére, valamint meghatározta a könyvkölcsönzés módját és a könyvtár öröklődését. Gondoskodott a könyvek egységes kötéséről (barokk bőrkötés, aranyozott, vaknyomással a gerincen), és CRP (Comes Rudolphus Pálffy) super ex librisszel látta el őket, és jegyzéket íratott róluk. Néhány műben előfordul a családi címer, a kerékből kiugró szarvast ábrázoló ex libris is. A másik, gyakran felbukkanó rézmetszetes ex librist, *Ex Libris Leopoldi II. comitis Pálffy ab Erdöd etc.* a titkos tanácsos, Pálffy Lipót (1739–1799) használta a stomfai nemzetségágból. Számos könyvben Pálffy István (1828–1910), a magas rangú állami hivatalnok és nagybirtokos *„P"* betűvel jelölte tulajdonát a címlap jobb felső sarkán.

22 Valach, Július: *Vplyv školstva na vývoj gymnaziálnej knižnice v Prievidzi v rokoch 1666–1918.* Kniha ´87. Martin, 1988. 94–100.; legújabban összefoglalóan: Koltai András: *A Pálffyak és a piaristák: a bajmóci uradalom katolizációja és a privigyei piarista kollégium első évei.* In: PÁLFIOVCI 2003. 74–104.

23 Erről lásd kötetünkben az Illésházy-könyvtárról szóló részt.

24 *Evangéliumok és epistolák …* Detrekő, 1581, Typis Petri Bornemisza, RMNy 486; Čaplovič 1686.

25 Zellinger, Alois: *Pantheon Tyrnaviense.* Trnava, 1931, Typis Soc. S. Adalberti

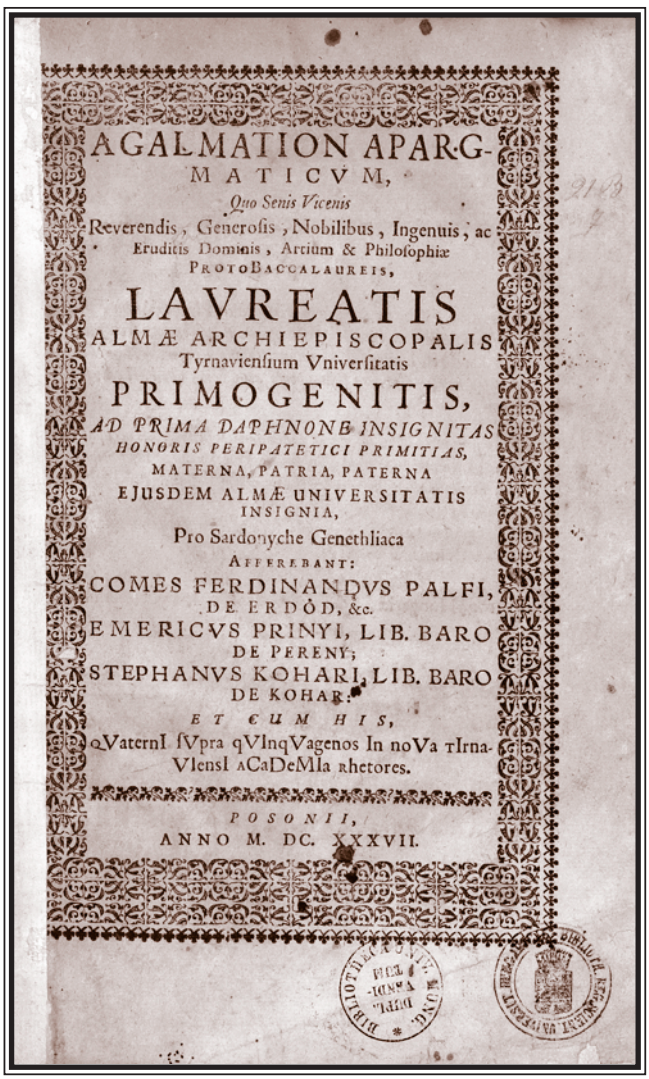
26 Pálffy Ferdinánd: RMNy 1694, 1747, 1845, 1846; Čaplovič 313, 334, 335; Pálffy Miklós: RMNy 1845; Čaplovič 334.

27 Támogatta például Kopeczky Ferenc nagyszombati tanulmányait, RMNy 2543

28 Viennae, 1643, 1653 Matthaeus Cosmerivius, RMK III. 1662; RMK III. 1830; Trenchenii, 1648, Laurentius Benjamin ab Hage, RMNy 2246; Čaplovič 1786.

29 Patronátusát és itteni tevékenységét jól mutatja a malackai ferencesek névsorait tartalmazó kézirat címe is: *Liber generationis filiorum … s. Francisci… in venerabili conventu Palfianae… Malackensi.*

A Pálffyak, illetve részben a Fuggerek könyvhöz való viszonyát a kora újkori időszakra korlátozva mutattuk be, de hoztunk néhány példát a későbbi időkből is, tekintettel az egyes családtagok jelentős kulturális aktivitására. A könyvek tartalma, a könyvtár nyelvi összetétele visszatükrözi annak a mágnás családnak a szükségleteit, érdeklődését és ízlését, amely szilárdan a katolikus egyház és a Habsburgok oldalán állt, ám magán viseli az egyes családtagok személyiségjegyeit is.

AGALMATION APARG-
MATICVM,
Quo Senis Vicenis
Reverendis, Generosis, Nobilibus, Ingenuis, ac
Eruditis Dominis, Artium & Philosophiæ
PROTOBACCALAUREIS,
LAVREATIS
ALMÆ ARCHIEPISCOPALIS
Tyrnavienſium Vniverſitatis
PRIMOGENITIS,
AD PRIMA DAPHNONE INSIGNITAS
HONORIS PERIPATETICI PRIMITIAS,
MATERNA, PATRIA, PATERNA
EJUSDEM ALMÆ UNIVERSITATIS
INSIGNIA,
Pro Sardonyche Genethliaca
AFFEREBANT:
COMES FERDINANDVS PALFI,
DE ERDÖD, &c.
EMERICVS PRINYI, LIB. BARO
DE PERENY;
STEPHANVS KOHARI, LIB. BARO
DE KOHAR.
ET CUM HIS,
qVaternI ſVpra qVInqVagenos In noVa rIrna-
VIensI aCaDeMIa rhetores.
POSONII,
ANNO M. DC. XXXVII.

Agalmation Apargmaticum, Quo Senis…, 1637. RMK II 513. – Pálffy Ferdinánd művének címlapja

1.

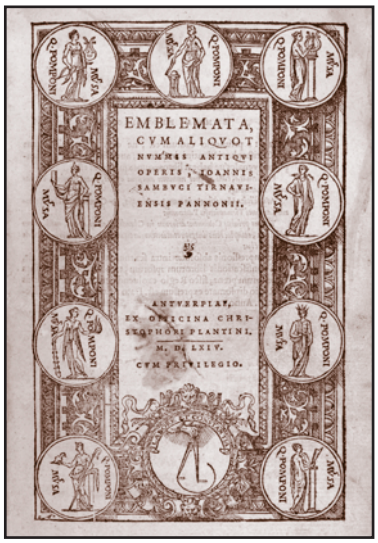

PAVLVS PALFFY ab ERDOD PERP.a DE TERRE MO COMIT. MAC. HOS. SVP. CAP. R. HVNG. PALATINVS. SCR. M. INT. CONS. CAM. et per HVNG. LOCumten:
IOVT AVEC LE TEMPS
E. Widrman scalp.

COM: STEPHAN. PALFFY ab ERDOD perp.a VERGSKO COMIT. MAC. HOSON. SVP. CAP. SCLAVONIAE
CVOR FORTE ROMPE
CATTIVA SORTE
Elias Widemann scalp.

COM. IOANNI PALFFY ab ERDOD COMIT. COMAR. SVP. COMES. PERP. MVR. S. C. R. Mti CONSCVBIC. REGnis H. MAG. inter nos S. COR. H. CONSERvator.
HVC REFERPRINCIPIVM
ET FINEM
1644.
E. Widnman scalp.

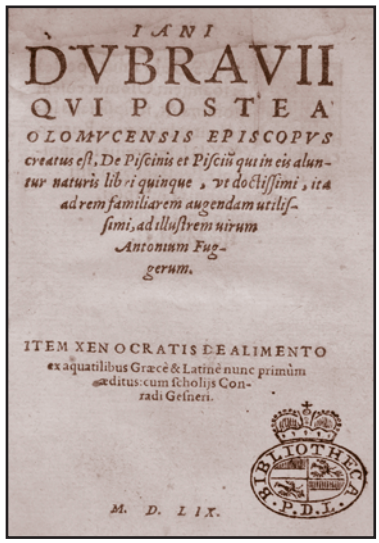
A KIÁLLÍTOTT TÁRGYAK LEÍRÁSA

1. Pálffy Pál, István és János arcképe
Elias Widemann: Icones illustrium heroum Hungariae (Viennae, 1652) albumából OSZK App. H. 848

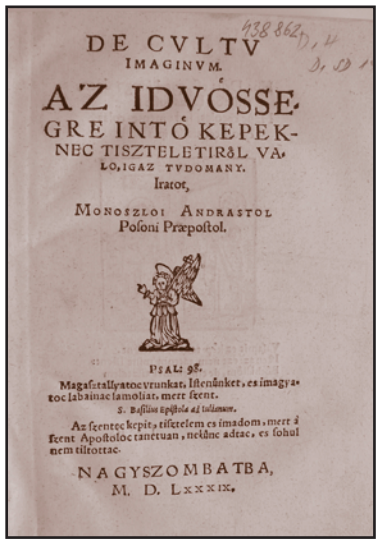
2. Sambucus, Johannes: *Emblemata. Antverpiae, ex off. Christophori Plantini, 1564. 8° SNK SD 44574; OSZK RMK III. 526*
Zsámboki János (1531–1584), az ismert humanista, antik kéziratok kiadója, Nagyszombaton született, a bécsi császári udvarban orvosként és történetíróként tevékenykedett. Feltehetően 1563-ban a Fugger család szolgálatába állt Augsburgban.

3. Dubravius, Johannes: *De piscinis et piscium, qui in eis aluntur, naturis, libri quinque. Zürich, Andreas Gessner, 1559. 8° Bratislava, Egyetemi Könyvtár LG 38; OSZK App. H. 2547 a*

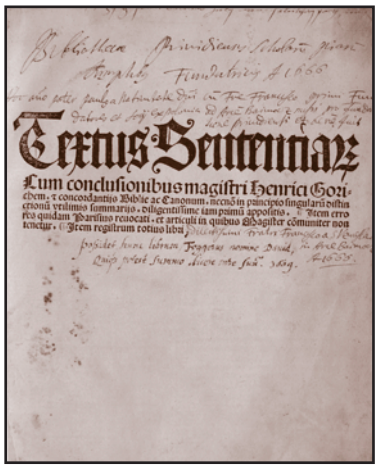
Ajánlás Anton Fuggernek és Vöröskő vár leírása. Johannes Dubravius az olmützi püspök, Thurzó Szaniszló (1497–1540) titkára volt.

4. Monoszlói, András: *De cultu imaginum. Az idvössegre intö kepeknec tiszteletiröl valo igaz tudomany. Nagyszombatba, typis Capituli, 1589. 4° SNK SD 14249; OSZK RMK I. 230, RMNy 632*

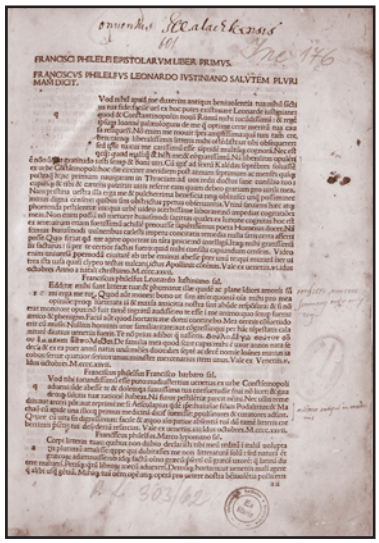
A szerző munkáját a pozsonyi főispánnak Pálffy Miklósnak (1552–1600) ajánlotta.

5. Petrus Lombardus: *Sententiarum libri quattuor. Basileae, Nicolaus Kessler, 1498. fol. Bratislava, Egyetemi Könyvtár Inc 251 (HC 10198)*

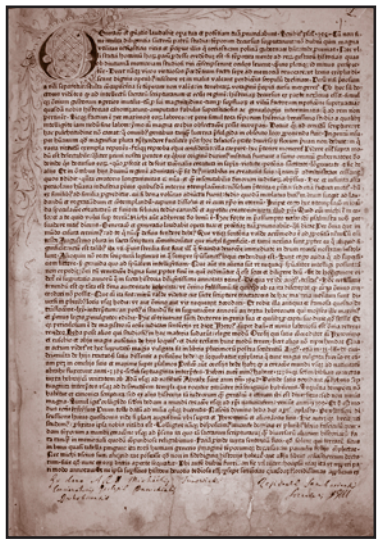

Petrus Lombardus (†1166) kézikönyve a XVII. században már nem használt kézikönyv volt, de ismerete megkívánt a képzett szerzetes tanároktól. A címlapon található kéziratos bejegyzés a piarista Paulus és Franciscus szerzeteseknek a Bajmóci várba való érkezéséről tudósít (1660) Ők alapították a piarista rendházat a közeli Privigyén. A piaristákat Pálffy Pál felesége, Khuen Franciska hívta Bajmócra illetve Privigyére Lengyelországból.
A bejegyzés: Bibliothecae prividiensis scholarum piarum sumptibus fundatricis A. 1666. Hoc anno pater Paulus a Nativitate Domini cum fratre Francisco primi fundatores et socii ex Polonia ad Arcem Baimocz missi pro fundatione Prividiensi et bene fuit dilectissimi fratri Francesco a S. Venceslao in arce Baimocz Anno 1660.

6. Filelfo, Francesco: *Epistolae. Venetiis, Johannes Rubeus, 1488. fol. Bratislava, Egyetemi Könyvtár Inc 176 (HC 12938)*
A jelentős olasz humanista, Filelfo Francesco (1398–1481) a firenzei akadémia tanára, a Velencei Köztársaság követe volt Konstantinápolyban. Az utolsó fólión található kéziratos bejegyzések: *Paulus Pálffy Comes Perpetuus; Conventus Malaczkensis* jelzi, hogy a kötetet Pálffy Pál adományozta a malackai ferenceseknek.

7. Rolevinck, Werner: *Fasciculus temporum. Coloniae, Henricus Quentell, 1479. fol. Bratislava, Egyetemi Könyvtár Inc 306 (HC 6923)*

Werner Rolewinck e könyvében összegezi a kor aktuális történelmi és földrajzi ismereteit az európai országokról. Az ősnyomtatvány Pálffy István vöröskői könyvtárából származik.

8. **Schedel, Hartmann:** *Chronica. Cum xylographis Michaeli Wolgemut et Wilhelmi Pleydenwurf. [Germanice]. Trad. Georgius Alt. Norimbergae, Antonius Koberger pro Sebaldo Schreyer et Sebastiano Kammermeister, 23. XII. 1493. fol. Bratislava, Egyetemi Könyvtár Inc 350 (H 14510)*

Az egyik legszebb, legtöbb illusztrációval rendelkező ősnyomtatvány. A német humanista Hartmann Schedel (1440–1514) – mint a krónika szerzője és szerkesztője – igyekezett összegyűjteni az emberiség történelméről szóló feljegyzéseket az antik szerzők műveitől a korszak tudósainak legújabb eredményeiig. Az ősnyomtatvány Pálffy István vöröskői könyvtárából származik.

9. **Mercator, Gerard:** *Atlas, sive cosmographicae meditationes de fabrica mundi et fabricati figura. Dusseldorpii, excud. Albertus Busius, 1595. 4° SNK IA 550*

Jelentős holland térképész, Gerard Mercator (1512–1594) kétrészes térképgyűjteményt adott ki. A harmadik részt fia, Rumold fejezte be, majd az egész *Atlas*t – 107 térképpel együtt – újra kiadta. A könyv a Pálffy család vöröskői könyvtárából származik.

10. **Kerckring, Theodor:** *Spicilegium anatomicum. Amstelodami, 1670. 4° SNM Múzeum Vöröskő 724*

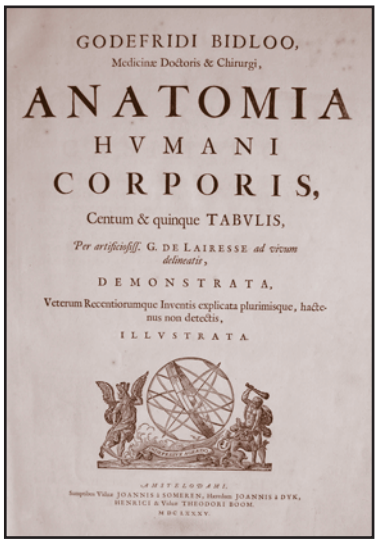

Theodor Kerckring (1640-1693) orvos az emberi bonctan egyetemes ismereteit mutatta be az olvasónak, számos képpel és vázlattal kiegészítve. A könyv a Pálffy család vöröskői könyvtárából származik.

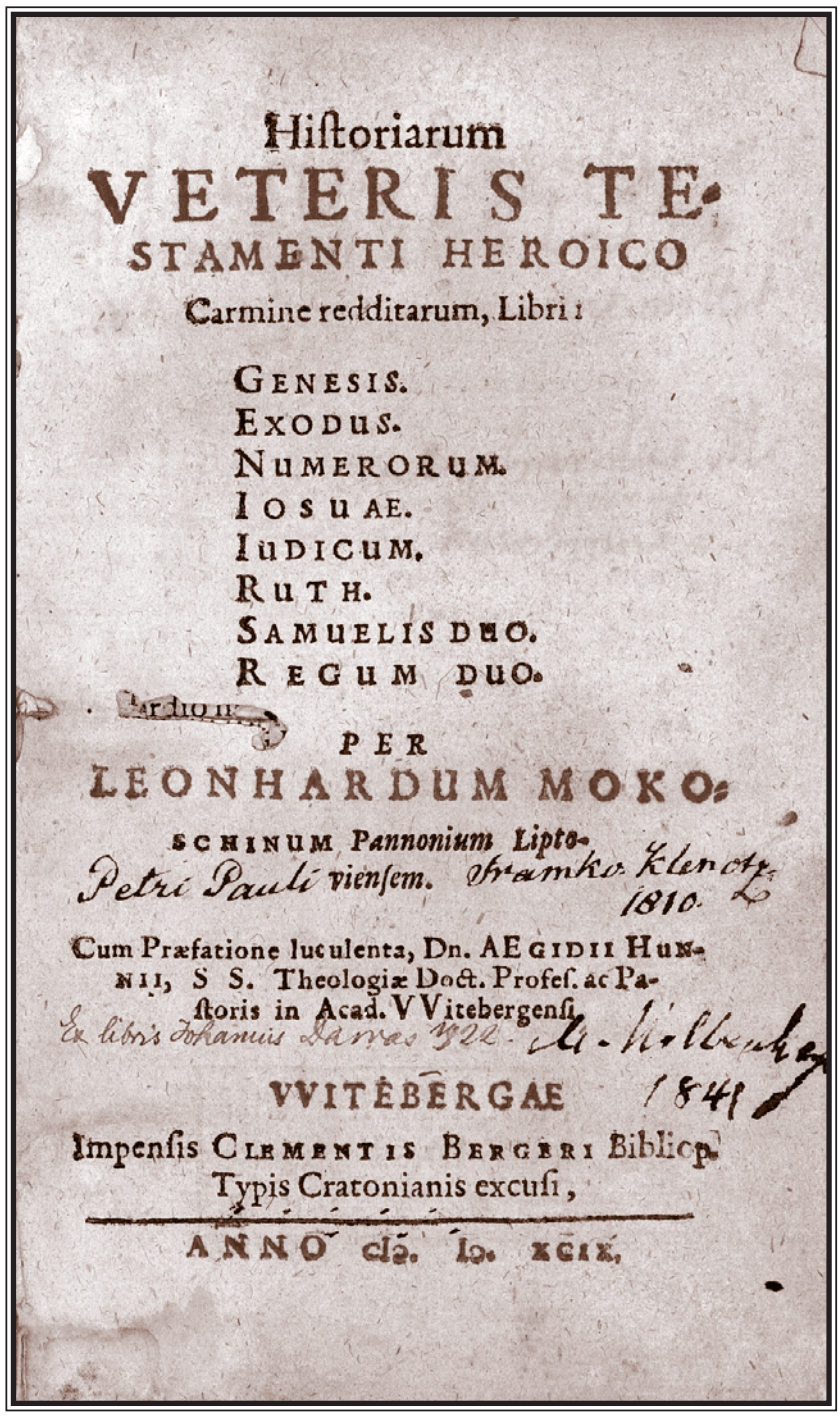
11. **Agricola, Georg:** *De re metallica libri XII. Basileae, Emanuel König, 1657. fol. SNM Múzeum Vöröskő 52*

A természettudós és orvos Georgius Agricola (1494–1555) (eredeti neve Georg Bauer) a németországi Glauchauból származott. Agricola az újkori ásványtan és kohászat megteremtője. E műve foglalkozik Besztercebánya, Selmecbánya, Szomolnok és a szepesi városok bányászatával is. Bár személyesen soha nem járt a területen, Johannes Dernschwammal, a Fugger család besztercebányai birtokvezetőjével folytatott levelezése során hiteles információkat szerzett a különböző bányaszivattyúkról és az ércelőkészítésről. A könyv a Pálffy család vöröskői könyvtárából származik.

GODEFRIDI BIDLOO,
Medicinæ Doctoris & Chirurgi,
ANATOMIA
HVMANI
CORPORIS,
Centum & quinque TABVLIS,
Per artificiosiss. G. DE LAIRESSE ad vivum delineatis,
DEMONSTRATA,
Veterum Recentiorumque Inventis explicata plurimisque, hactenus non detectis,
ILLVSTRATA.
AMSTELODAMI,
Sumptibus Viduæ JOANNIS à SOMEREN, Hæredum JOANNIS à DYK, HENRICI & Viduæ THEODORI BOOM.
M DC LXXXV.

12. Bidloo, Govard: *Anatomia humani corporis, centum et quinque tabullis. Amstelodami, 1685. fol. SNM Múzeum Vöröskő 3130*
Govard Bidloo orvos munkája 105 képet és vázlatot tartalmaz az emberi bonctanról. A könyv a Pálffy család vöröskői könyvtárából származik.

Historiarum
VETERIS TE-
STAMENTI HEROICO
Carmine redditarum, Libri i

GENESIS.
EXODUS.
NUMERORUM.
IOSUAE.
IUDICUM.
RUTH.
SAMUELIS DUO.
REGUM DUO.

PER
LEONHARDUM MOKO-
SCHINUM Pannonium Lipto-
Petri Pauli viensem. Hramko Klenotz
1810.

Cum Præfatione luculenta, Dn. AEGIDII HUN-
NII, S S. Theologiæ Doct. Profes. ac Pa-
ftoris in Acad. VVitebergenfi.

Ex libris Johannis Damas 922 A. Kölbeck
1841

VVITEBERGAE
Impenſis CLEMENTIS BERGERI Bibliop.
Typis Cratonianis excuſi,

ANNO cIↃ. Io. XCIX.

Mokoschinus Leonhardus: Historiarum Veteris Testamenti Heroico Carmine redditarum … 1599.
Illésházy Istvánnak ajánlott kötet

Helena Saktorová

THURZÓ GYÖRGY NÁDOR ÉS AZ ILLÉSHÁZYAK CSALÁDI KÖNYVTÁRA

A Thurzók a XV. század második felétől a XVII. század első feléig fontos szerepet töltöttek be Magyarország politikai, gazdasági és kulturális életében. A Thurzó-család több ágra oszlott, közülük a két legfontosabb a szepesi és a biccse-árvai ág. A biccse-árvai ág tagjai a XVI. századtól intenzíven képviseltették magukat az ország politikai, egyházi és kulturális életében. Legjelentősebb képviselője a Thurzó-család e vonalának Thurzó György nádor volt.[1]

A család a XV. század végétől egyre nagyobb befolyásra tett szert a magyarországi, a csehországi és a lengyelországi politikai életben, köszönhetően a Fugger családhoz fűződő szoros, rokoni kapcsolatoknak. Az olmützi és a boroszlói Thurzó főpapi udvarok jelentős szerepet játszottak a korszak közép-európai művelődésének alakításában.[2]

A XVI. század elejétől kezdődően a semptei, az augsburgi, a szepesvári és a biccsei könyvtárra vonatkozóan vannak adataink. A semptei könyvtár Thurzó Elek (1489/90–1543)[3] gyűjteménye volt, amelynek egy része – egyes adatok szerint Pázmány Péter jóvoltából – az 1635-ban alapított nagyszombati jezsuita egyetem könyvtárába kerültek.[4] A Thurzók augsburgi házának könyvtáráról már jegyzék is ránk maradt, Thurzó Szaniszló (1531–1586) halálakor írták össze az alapvetően humanista szövegkiadásokból, filozófiai munkákból álló kis gyűjteményt (111 kötet).[5] A szepesvári könyvtár állományának egy részét – azokat a könyveket, amelyeket Thurzó Szaniszló (1576–1625) vitt el onnan – Thurzó Kristóf (?–1607) halálakor írták össze.[6] Az azonban vitán felül áll, hogy a Thurzók udvari könyvtárainak sorában a legkiemelkedőbb, és leginkább ismert a nádor, Thurzó György biccsei gyűjteménye.

Thurzó György 1567-ben született Zsolnalitva várában, Árva vármegye örökös ispánjának, a magas rangú kamarai hivatalnok és egyházi képviselő Thurzó Ferencnek és Zrínyi Katalinnak, Zrínyi Miklós horvát bán lányának tehetős családjába. Első nevelője egy szász pedagógus és orvos volt,

1 A Thurzók művelődéstörténeti jelentőségéről átfogó jelleggel írt Kurt Bathelt: *Die Familie Thurzo in Kunst und Kultur Ostmitteleuropas (1450–1640).* Deutsche Monatshefte. Zeitschrift für Geschichte und Gegenwart des Ostdeutschtums. 1940/3-4. 115–127.

2 A Thurzók könyves műveltségéről Helena Saktorovától várható monografikus feldolgozás: Saktorová, Helena: *A Thurzó könyvtárak a korai újkorban* (előkészületben)

3 Vö. Erdélyi, Gabriella: *Egy kivételes karrier Mohács előtti kezdetei: Bethlenfalvi Thurzó Elek.* In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére.* Szerk.: Tusor Péter. Budapest, 1998, ELTE BTK. 118–132.

4 Az első adatunk 1533-ból származik (*A magyar könyvkultúra múltjából.* Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Sajtó alá rend. és a függeléket összeáll.: Herner János, Monok István. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 11.*) Szeged, 1983. (ADATTÁR 11) 34. Nr. 51.; Pázmányról: ADATTÁR 11. 210–211. Nr. 335.; illetve Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon. III. kötet.* Budapest, 1961. 177.

5 Iványi Béla: *Egy magyar főúr könyvtára a XVI. században.* Magyar Könyvszemle, 1909. 94–95., ugyanez: ADATTÁR 11. 489–490.

6 A könyvjegyzék egykori jelzetét ismerjük, ma azonban nincsen meg. Vö. ADATTÁR 11. 530. Ugyanez a Thurzó Szaniszló ismert, mint Pálházi Göncz Miklós, szeredi lutheránus lelkész patrónusa. Pálházi Göncz a wittenbergi tudós nyomdász, Georg Rhaw egy munkáját fordította magyarra, és adta ki Keresztúron, a Nádasdyak által patronált Farkas Imre sajtóján (RMNy 1090).

később Ernő osztrák főherceg udvarában katonai és diplomáciai pályára készült. 1585-ben Biccsén,[7] azon a családi birtokon telepedett le, amelyet az árvai uradalommal együtt apja, Ferenc szerzett. 1585-től az Árva örökös ispánja címet viselte, 1598-tól királyi tanácsosként működött, majd királyi pohárnoki funkciót töltött be. Rátermettségével a törökellenes háborúkban tűnt ki számos csata résztvevőjeként, amiért 1601-ben dunántúli főkapitánnyá nevezték ki, egyidejűleg az érsekújvári helyőrség parancsnoka lett, és 1606-ban grófi rangra emelték. Mint az ország előkelő nagyurának, kiváltságos társadalmi helyzete 1609-ben megerősödött, amikor Illésházy István halála után magyar nádor lett. Tekintélyével hozzájárult az ország nyugalmának megőrzéséhez, és egy viszonylagos béke megteremtéséhez a törökökkel. A Thurzó család és Thurzó György neve összefonódott a magyarországi evangélikus egyház történetével. Az evangélikus egyház laikus fejének tartották. Támogatta a protestantizmus fellendítését, szerepet vállalt az egyházi szervezetek létrehozatalánál, valamint támogatta az evangélikus egyházközségek és egyházi iskolák megalapításánál a szlovák, a német és a magyar gyülekezetekben. A wittenbergi egyetemmel kiemelkedő kapcsolatai voltak, ennek is köszönhető, hogy számos diák az ő támogatásával tanult ott. Fia, Imre igen fiatalon lett rektora ennek az egyetemnek.[8] Az egyértelmű vallási elkötelezettség ellenére Thurzó György megtartotta Habsburg-párti lojalitását, aminek köszönhetően II. Rudolf császár, később pedig II. Mátyás bizalmát is élvezte.

Thurzó György nádor a kor széles látókörű, művelt főnemesei közé tartozott. Jelentős hazai és külföldi tudósokkal tartott kapcsolatot, támogatta a humanista eszmék terjesztését és a reneszánsz művészet felvirágoztatását. A humanista műveltség iránti érdeklődésével – amelynek családi hagyománya volt, biccsei udvarában jelentős kulturális központot hozott létre. A Thurzó-udvarban olyan nagy hatású költők és írók éltek, mint az alsósztregovai születésű Rimay János (1569/73–1631), a kortárs szlovák és magyar versek gyűjtője Fanchali Jób János, vagy Eliáš Láni (1570–1618) udvari prédikátorként. Gyakran meglátogatta őt Szenci Molnár Albert (1574–1634) és Elias Berger (1562–1644). A biccsei udvar a Thurzók idejében politikai jelentőségre is szert tett, mivel a betöltött magas állami pozíciók miatt rendszeresen megfordultak a magyar politikai, kulturális és vallási élet fontos személyiségei otthonában.[9]

A biccsei reneszánsz udvar szerves része és dísze volt Thurzó György nádor gazdag könyvtára. A terjedelmes, egyedülálló gyűjtemény valószínűleg a nagyobb családi könyvtárral együtt formálódott, mivel a család más tagjai (akik az irodalom, művelődés és a kultúra ismert mecénásai, támogatói voltak mind hazai, mind külföldi viszonylatban) birtokoltak fontos könyvgyűjteményeket. A könyvtár a biccsei vár délnyugati rotundájának helyiségeiben helyezkedett el, ahol Thurzó György dolgozószobái is voltak. Közülük az egyikben máig megtalálható az a falba épített szekrény, melyben valószínűleg a legértékesebb könyveket és iratokat őrizték. Ez a reneszánsz könyvgyűjtemény a biccsei várban nem díszlet, vagy divatos kiegészítő elem volt. Thurzó György céltudatos gyűjtőként a könyvtárat szisztematikusan fejlesztette saját szakmai érdeklődése szerint. 1611-ben megbízta kassai titkárát, Samuel Hamelt, hogy rendezze könyvtárát és készítsen róla jegyzéket.[10] A katalógus *Index geminus bibliothecae, ab Illustrisimo Comite ac domino, domino Georgio Thurzo Comite supremo ac Perpetuo de Arwa, Regni Hungariae Palatino, Judice Cumanor(um), Sacr(atissimae)Reg(iae) maiestatis Locumtenente et intimo Consiliario etc. Comparatae, Pro unico eoque charissimo*

7 Kočiš, Josef: *Bytčiansky zámok*. Martin, 1974, Osveta

8 *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624*. Sajtó alá rend.: Dományházi Edit, Font Zsuzsa, Keserű Gizella, Latzkovits Miklós. Szeged, 1989, JATE. (Fontes rerum Scholasticarum I.)

9 Sziklay László: *Thurzó György udvara késő reneszánsz irodalmi és tudományos központ*. Helikon, 1971. 393–400.

10 Saktorová, Helena: *Knižnica palatína Juraja Turzu*. In: *Kniha '81*. Martin, 1982. 73–82.; Ludányi Mária: *Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611 – ben. Collectanea Tiburtiana*. Szerk.: Galavics Géza, Keserű Bálint, Herner János Szeged, 1990 (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10.*) 271–277.

filio, Magnifico Comite Emerico Thurzo de Arwa, in tutis ac fidis librorum castris tum militante: Quorum alter Alphabeticum Auctorum ordinem, alter situs et colloctationis seriem continet. Conscriptus in arce Bytchensis, Anno DIVo PaLatIno LaVs CresCat. LaVs qVoqVe NatVs VIVat VterqVe DiV cím alatt a Magyar Országos Levéltárban található.[11] A katalógus címében az 1610 kronogrammot olvashatjuk, de Thurzó György Samuel Hamellal folytatott levelezéséből[12] kiderül, hogy a katalógus 1611-ben íródott. A kéziratos katalógus szövegét nem egy személy írta, más kéztől és más időből származó kiegészítések találhatók benne. A könyvjegyzék 450 címet sorol fel, először alfabetikus rendben szerzők vagy könyvcímek szerint, a második sorozatban a könyvek formátuma alapján. Az egyes címleírások formája korabeli jelleget visel, sok esetben csak rövid adatokat tartalmaz a nyomtatványról, gyakran hiányzik a szerző, máshol csak a címet tünteti fel, és szinte mindenütt hiányoznak az impresszum adatai, ami jelentősen nehezíti a mű bibliográfiai meghatározását.

Thurzó György nádor könyvtára jelentős humanista szerzők, hazai és külföldi tudósok munkáinak gazdag tárházát képezte. Gyűjteményében a teológia, a történelem, a filozófia, a jog, a medicina, a földrajz, a kozmográfia, az asztronómia, a botanika és az adott kor más tudományágainak fontos szerzőinek munkái mellett több európai jelentőségű irodalmi emlék is megtalálható volt. Az antik irodalom számos, különleges kiadású műve mint a humanizmus és reneszánsz inspirációs eszközei szerepeltek. Önálló csoportot alkottak a hazai vonatkozású munkák, amelyek dokumentálták a humanizmus és reformáció társadalmi-kulturális befogadását. Ennek a csoportnak alapvető részét képezte az a hazai eredetű, lutheri irányultságú reformációs irodalom, amelynek kiadását Thurzó György, majd később felesége, Czobor Erzsébet anyagilag támogatta. A könyvgyűjteményben külön csoportot alkottak azoknak a magyar költőknek a művei, akik alkalmi verseikben mecénásukat, Thurzó Györgyöt ünnepelték. A nádornak ajánlották munkáikat azok a diákok is, akiknek anyagi támogatást nyújtott hazai és külföldi tanulmányaikhoz. A Thurzók legfontosabb családi, politikai és közéleti tevékenységének megismeréséhez fontos támpontot nyújtanak a biccsei kastélyban – ami ma az Állami Kerületi Levéltár székhelye – elhelyezett 1596–1616-os kalendáriumok, amelyekben a nádor és fia, Thurzó Imre naplófeljegyzéseit olvashatjuk. Thurzó György könyvtárában kéziratokat, ősnyomtatványokat, XVI. századi nyomtatványokat találhatunk, valamint számos kortárs művet a XVII. század elejéről. A nádor gyűjteménye sajnos csak részben maradt fenn. Minden Thurzó-nyomtatvány címlapján hiteles kéziratos feljegyzés szerepel, ami azzal a latin mondattal kezdődik, amely Thurzó György hitvallását fejezi ki: *Vive ut vivas*, utána Thurzó György sajátkezű aláírása következik, takaros, apró betűkkel a könyv beszerzésének dátumával kiegészítve. A supralibros Thurzó nevének kezdőbetűit és politikai-társadalmi rangját jelöli. Ennek több variánsa létezik, amelyek közül a legismertebbek: *C G T R H P* [Comes Georgius Thurzo Regni Hungariae Palatinus], *G T D B F* [Georgius Thurzo de Bethlenfalva]. A supralibros része rendszerint az évszám, mely a könyv beszerzésének, vagy köttetésének évét dokumentálja. A szlovákiai, magyarországi, horvátországi és romániai könyvtárakban való kutatásaink során azonosítottunk két értékes XV. századi kéziratot, négy ősnyomtatványt és hozzávetőleg százötven nyomtatvány címét a XV–XVII. századból. Az egyes azonosított nyomtatványok és a bennük megőrződött tulajdonosi bejegyzések szolgálnak forrásul a könyvtár sorsának megismeréséhez. A gyűjteményt a nádor rokonainak ajándékai is gyarapították. 1587-ben gyámjától, Forgách Imrétől (1539–1599) kapta az antik történetíró, Alexander Appianus (Bázel, 1577) művét, az itáliai humanista történetíró Paolo Giovio (Bázel, 1577) munkáit és a Lengyelország történetét bemutató Martinus Cromerus (Köln, 1589) könyvét. Az értékes ősnyomtatványt, Hartmann Schedel *Világkrónikáj*át (Nürnberg,

11 Kiadása: ADATTÁR 11. 505–535.

12 A Biccsei Állami Kerületi Levéltárban (Štátny oblastný archív v Bytči) található.

1493) Kubinyi Dániel ajándékozta patrónusának. Thurzó György könyvszeretete nemcsak családi és szűkebb baráti körben volt ismert, hanem a magyar kulturális és szellemi élet azon hírességei között is, akik a Thurzó-udvar látogatói voltak Biccsén. A gyűjtemény bővítéséhez hozzájárult Náprágyi Demeter (1556–1619) győri püspök, címzetes kalocsai érsek is, aki a XV. század második feléből származó értékes kéziratot küldött a nádornak – a feleség házastársi kötelességeiről szóló traktátust, a velencei patrícius Francesco Barbaro: *De re uxoria*-ját. Az első fólió mindkét oldalán megtalálható Thurzó György sajátkezű aláírása és Náprágyi kéziratos ajánlása 1611-ből: *Vive ut vivas. Comes Georgius Thurzo Comes perpetuus de Arva Regni Hungariae Palatinus 1611, Illustrissimi ac magnifici domini domini Comitis Gregorgij Thurzo de Bethlem falva Regni Hungariae Palatini Bibliothecae Bitsensi Inscripsit Demetrius Napragi Arciep. Colocensis… Anno Dni MDCXI*, akárcsak az Illésházyak kéziratos és nyomtatott exlibrise a XVIII. századból: *Comitis Josephi Illeshazy Cathalogo inscriptus 1728.* Ma ez a kódex az Országos Széchényi Könyvtárban található.[13] Thurzó György birtokában volt egy XV. századi történeti mű is, egyike a reneszánsz szellemben fogant korai magyar történeti munkáknak. Szerzője a lucerai püspök, Nápoly magyarországi követe, Petrus Ransanus (1428–1492) volt, aki Mátyás király számára írt magyar történelmi áttekintést *Epitome rerum Hungaricarum* címmel.[14] A könyv először II. (Jagelló) Ulászló, majd Bakócz Tamás esztergomi érsek és Thurzó György nádor tulajdonába került: *Comes Georgius Thurzo regni Hungariae Palatinus. 1611.* A kódex utolsó tulajdonosa az Illésházyak után Jankovich Miklós volt 1830-ban, 1835-ben az Országos Széchényi Könyvtárba került.

A könyvtár tartalmi összetételét e helyen lehetetlen részletesen bemutatni, ám Thurzó György könyvtárának fennmaradt könyvei és korabeli katalógusa alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb könyvet nádori működése idején szerezte, míg a legtöbb supralibros és kéziratos bejegyzés 1611-re datálódik. Elképzelhető, hogy 1611-ben, a könyvtár leltározásakor elrendelte több nyomtatvány beköttetését, és a kötésre rányomatta supralibrosát, mely a gyűjtő nádori rangját is jelezte.

Thurzó György nádor könyvtára a halála utáni örökösödési eljárás során felosztatott felesége, lánya és egyetlen fia, Thurzó Imre között, amit a könyvekben fennmaradt possessor-bejegyzések igazolnak. Szerteágazó családi kapcsolataik következtében a könyvtár részei bekerültek az Esterházyak, Jakusicsok, Thökölyek gyűjteményeibe, és a nádor lányának, Ilonának Illésházy Gáspárral 1614-ben kötött házassága révén sok értékes nyomtatvány gazdagította az Illésházyak családi könyvtárát is Máriatölgyesen.

*

Az Illésházyak csallóközi köznemesi származásúak voltak, akik Magyarországnak tett politikai, közéleti és szellemi szolgálataikért főnemesi rangot kaptak. A család tagjai Trencsén, Liptó, időnként Árva vármegyék örökös ispánjai voltak, valamint magas tisztségeket szereztek az ország irányításában befolyásolván ezzel az társadalmi-politikai történéseket. Nádori, alispáni, főispáni, követi, magyar kamarai tanácsosi funkciókban és különböző katonai rangban tevékenykedtek. Politikai, katonai és közéleti szereplésük mellett a kulturális életben is fontos szerepet játszottak. Írók bőkezű mecénásaiként léptek fel, támogatták a művészeteket, a tudományt és a művelődést. Iskolákat alapítottak, alapítványokat hoztak létre olyan diákok számára, akik otthon vagy külföldön tanultak, és birtokaikon a könyvnyomtatás fellendítésére is áldoztak. Fő székhelyük a trencséni váron kívül a dubnici kastély (Máriatölgyes, Trencsén vármegye) volt,[15] amit Illésházy Gáspár (1593–1648) építtetett, és ahol a család a XVII. század végén tartósan letelepedett. Magyarország kul-

13 *Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici. XII.* Bartoniek, Emma: *Codices manus scripti Latini. Vol. I. Codices Latini Medii Aevi.* Budapestini, 1940. 271–272. Nr. 294.

14 BARTONIEK 1940. p. 222. Nr. 249.; Csapodi, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock.* Budapest, 1973. (Studia Humanistatis, 1.) Nr. 565.

15 Frimmová, Eva: *Vzťah Ilešháziovcov ku knižnej kultúre.* Kniha 2000–2001. Martin, 2002. 415–428.

turális, szellemi és politikai életének fontos személyiségei itt találkoztak a család tagjaival. Az Illésházyak, rangjuknak megfelelően, kitűnő műveltséggel rendelkeztek, amit hazai iskolákban és külföldi egyetemeken szereztek. A kulturális fejlődés fontos háttere volt az értékes családi könyvtár. A könyvtárat – amely 1835-ben 6000 kötetet tartalmazott – a család szinte minden tagja gazdagította, a művekbe minden gyűjtő beleütötte saját pecsétjét. Az aktív gyűjtőtevékenység mellett – amely szakmai és személyes érdeklődésen is alapult – a könyvtár ismerősök, rokonok, valamint az országban fontos szerepet betöltő emberek ajándékaival is bővült.[16]

Az Illésházy-könyvtár alapjait Illésházy István (1541–1609) rakta le. A törökellenes csatákban szerzett magának hírnevet, politikusként II. Mátyás követője volt, 1608-ban őt választották elsőként protestáns magyar nádornak. Támogatta környezetében a lutheránus egyház szervezését, az iskolaügyet, és több nyomtatvány jelent meg patronátusa alatt.[17] Felesége, Pálffy Anna hozzá hasonlóan részt vett ezekben a munkákban.[18] Humanista műveltségű ember volt, irodalmilag aktív, több kéziratos munkát hagyott maga után. Könyvgyűjteményéről tanúskodnak a pozsonyi országgyűlés fennmaradt, kinyomtatott anyagai az *Articuli Posonienses*, amit Illésházy István az 1596–1599 közötti és 1601-es országgyűléseken való részvételéért kapott. A művet II. Rudolf királyi aláírással, pecséttel, valamint egy magas rangú egyházi tisztviselő és egy királyi kamarai hivatalnok aláírással ajánlotta István nádornak. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében őrzik. A nádort 1603-ban felségsértési perbe keverték, ez év végén száműzetésbe kényszerült, Lengyelországba távozott. Feleségével folyamatosan levelezvén gyakran ejtett szót olvasmányairól is.[19] Javainak elkobzása 1603. november 9-én elkezdődött. Trencsén várában összeírták könyveit is.[20] E jegyzék alapján jól jellemezhető a lutheránus nádor kulturális horizontja. Thurzó Györgyhöz hasonlóan, aktívan követte a lutheránus teológián belüli vitákat, naprakész ismeretei voltak a wittenbergi ortodox teológusok nézeteiről, a tübingeni és a heidelbergi egyetem tanárainak a korban nyitottnak számító nézeteiről, az irénikus szellemi áramlatról. Sorsa miatt vonzódott az antik sztoikus gondolatokhoz, a keresztény újsztoicizmus képviselőinek művei megtalálhatóak voltak könyvtárában.[21]

A könyvtár bővítését Illésházy Gáspár (1593–1648), Illésházy István unokaöccse folytatta, aki – hasonlóan a család több tagjához – fényes pályát futott be. Örökölte a trencséni, liptói, árvai ispáni címet, császári és királyi tanácsos lett. 1626–1648 között vezette az árvai birtokokat. Bethlen Gábor híve volt, részt vett a nikolsburgi békekötés tárgyalásain, majd Bethlen halála után átállt a Habsburgok oldalára.

Illésházy Gáspár a magyarországi evangélikus egyház legjelentősebb képviselői közé tartozott. Támogatta az oktatásügyet, uradalmain evangélikus hitszónokok és cseh menekültek dolgoztak. Irodalmi alkotó tevékenységet folytatott, oktató könyvet állított össze gyermekei számára, magyarra fordította Joachim Beust *A jó és boldog kimulás mesterségéről* című művét,[22] és kiadott egy gyűjteményt latin bölcs mondásokból.[23] Segítette a művelt, szlovák evangélikusok műveinek megjelenését, akik tisz-

16 Babičová, Katarina–Hábl, Vlastimil–Učniková, Daniela: *Ilešházi*ovci. *Rodová zbierka obrazov*. Trenčín, 1998, Trenčianske múzeum, Laugar

17 Ilyen például Mokoschinus Lénárt Wittenbergben, 1594-ben megjelent ószövetségi tárgyú tézisfüzete (RMK III. 938).

18 Még Krusics János özvegyeként támogatta Bornemisza Pétert az *Evangéliumok és epistolák* (Detrekő, 1581, RMNy 486) kiadásában, Illésházy István feleségeként pedig az 1602-ben Johannes Manlius műhelyében Sárvárott megjelent Aegidius Hunnius-fordítás (Esterházy Tamás, Kürti István munkája) kiadását (RMNy 888).

19 *Pálffy Kata leveleskönyve*. Sajtó alá rend.: Ötvös Péter. Szerk.: Monok István. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 30.*) Szeged, 1991., a teljes Illésházy-szakirodalom bibliográfiájával.

20 84 könyvcím. ADATTÁR 11. 149–151. Nr. 229.

21 Illésházy olvasmányműveltségét meggyőzően elemezte Ötvös Péter: *Egy főúri könyvtár a XVII. század elején*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1988. 139–148.

22 Debrecen, 1639, Fodorik Menyhért (RMNy 1763)

23 Trenchenii, 1643, Dorota Vokálová (RMNy 2031)

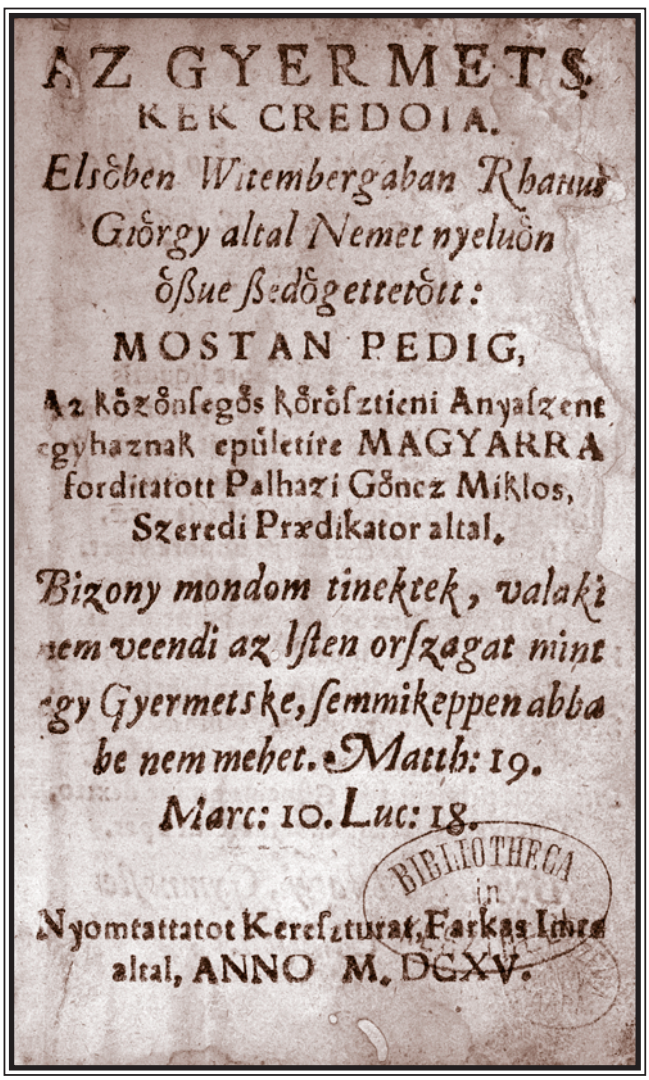
teletük és hálájuk jeléül munkáikat neki ajánlották. Főként latin, magyar és cseh nyelvű naptárkiadások (David Frölich, Bandorkovicz János),[24] alkalmi versek, gyászbeszédek (Ján Kalinka, Adam Wolfius Daniel Remeň)[25] kiadását patronálta. Ezeknél lényegesen fontosabb a lőcsei, bártfai és trencséni lutheránus iskolák vizsgatételeinek megjelentetése (Alexander Hadik, Ján Kučera, David Láni, Elias Splenius, Johannes Gracza),[26] és a cseh nyelvű imádságos könyv[27] kiadásának finanszírozása. A kortárs lutheránus (Zachariáš Láni, Jan Hodik, Florián Duchoň)[28] katolikusok (Pázmány Péter, Kopcsányi Mihály)[29] szerzők vitairatainak kiadásakor mindkét csoport ajánlott neki műveket, bár ő természetesen a lutheránus oldalt támogatta. A legtöbb trencséni kiadvány, amelyet a cseh exuláns Václáv Vokál és özvegye Dorotea kiadott, Illésházy Gáspár költségén jelent meg.[30] Nehéz elképzelni, hogy a családi könyvtárban ezek a kiadványok ne lettek volna megtalálhatók. Gáspár ideje alatt másként is gazdagodott a gyűjtemény, a már említett Francesco Barbaro, Petrus Ransanus értékes kéziratos műveivel, tizennyolc XVI. századi nyomtatvánnyal és öt XVII. század eleji, jogi témájú művel, – ezek a biccsei könyvtár katalógusával együtt felesége, Thurzó Ilona hozományai voltak. Illésházy Gáspár könyvei *CCI PDT M DC XLII* [Comes Casparus Ilesházy Perpetuus Dominus a Trenchin] supralibrosszal vannak megjelölve.

A családi könyvtár alakításában Gáspár fiának, Illésházy Györgynek (1625?–1689) is volt szerepe. Rózsahegyen tanult, trencséni és liptói ispáni, császári és királyi tanácsosi és kamarási, valamint királyi főasztalnoki tisztet töltött be. Evangélikus származású volt,[31] de katolikus hitre tért, és az ellenreformáció támasza lett. Nem tudjuk pontosan a katolizáció időpontját, mivel folyamatosan jelentek meg Trencsénben és Lőcsén a neki ajánlott lutheránus vizsgatételek, imádságos könyvek még 1658-ban is.[32] Rekatolizációs törekvéseit főleg Trencsénre és környékére összpontosította, ahol a jezsuita oktatást is támogatta. Számos könyvet ajándékozott a jezsuita gimnáziumnak. E gyűjtemény létezését dokumentálják azok a fennmaradt művek Illésházy György bejegyzésével, melyek közül a budapesti Egyetemi Könyvtár állományában található C. Plinius Secundus ismert művének, a *Historia mundi*-nak a 3. kötete – mely eredetileg Thurzó György könyvtárából származik.[33]

Az Illésházy családi könyvtár építésének a későbbiekben a legnagyobb figyelmet Illésházy József (1700–1766) szentelte. Élete végén a tudós dubnici pappal, Ján Baltazár Maginnal katalogizáltatta az akkor már jelentős Illésházy-könyvgyűjteményt. Az család soron következő tagjai, Illésházy Ker. János (1737–1799) és fia, István (1762–1838) tovább gyarapították, komoly felvilágosodás-kori könyvtárrá fejlesztették a gyűjteményt. A dubnici kastély dísze volt a becses műemlékeken kívül az értékes könyvtár is (6000 mű, 8000 kötetben, és számos értékes kézirat, köztük a Dubnici-krónika a magyar történelem 1479–1583 közötti szakaszáról).[34] István elhatározta, hogy gyűjteményét az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozza. Az adománylevelet 1835. június 22-én Nagyszarván készítette, az ajándékozási aktus lebonyolításával barátját Habsburg Józsefet, Magyarország nádorát bízta meg. Berlász Jenő, a kitűnő magyar könyv-

24 RMNy 1550, 1557, 1570, 1806
25 RMNy 1751, 1754, 1954, 2086 – végül az RMNy 2245 az ő halálára megjelentett gyászvers (Joannes Meltzel, 1648)
26 RMNy 1858, 1869, 1908, 1941, 2011, 2029, 2067, 2082, 2190
27 RMNy 1796
28 RMNy 1401, 1520, 1910
29 RMNy 1512, 2020
30 V. Ecsedy Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800.* Bp., 1999, Balassi Kiadó, 98–99.
31 1642-ben még a trencséni Vokál-nyomdában adta ki filozófiai szónoklatát (RMNy 1965).
32 RMNy 2293, 2344, 2348, 2588
33 Genevae, 1601, Jacobus Stoer, BEK Ec 1188
34 Sopko, Julius: *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická Budmerice*, 2004, RAK.

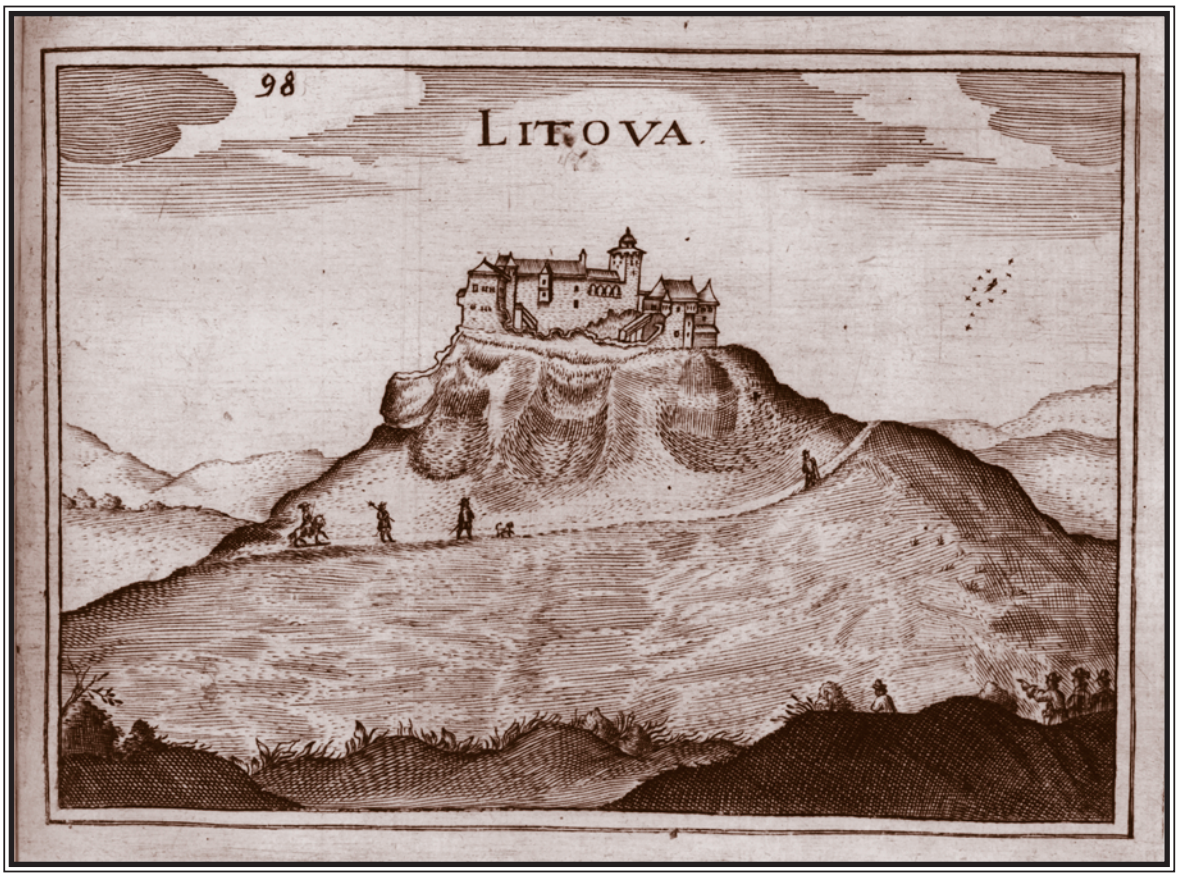
tártörténész megállapítása szerint az Illésházyak dubnici könyvtára azon kevés gyűjtemények egyike, amely a humanizmustól nyomon követi egy jelentős főúri család kulturális-szellemi fejlődését és vezető szerepét Magyarország politikai-kulturális életében a XVI. századtól a XIX. század első feléig.[35]

AZ GYERMETS.
KEK CREDOIA.
Elsöben Witembergaban Rhatus
Giörgy altal Nemet nyeluön
öſſue ſzedögettetött:
MOSTAN PEDIG,
Az közönſegös Kőrőſztieni Anyaſzent
egyhaznak epületire MAGYARRA
forditatott Palhazi Göncz Miklos,
Szeredi Prædikator altal.
Bizony mondom tinektek, valaki
nem veendi az Iſten orſzagat mint
egy Gyermetske, ſemmikeppen abba
be nem mehet. Matth: 19.
Marc: 10. Luc: 18.
BIBLIOTHECA
in
Nyomtattatot Kereſztturat, Farkas Imre
altal, ANNO M. DCXV.

Pálházi Göncz Miklós transl.: Az gyermetskek credoia …, 1615.
Thurzó Szaniszló támogatásával kiadott könyv

35 Berlász Jenő: *Az Illésházy könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állomány történetéből. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1967.* Budapest, 1969, OSZK. 57–95.

1.

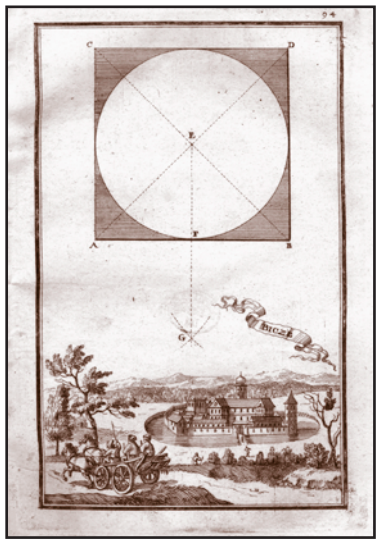

1. Zsolnalitva *Rézmetszet 155×200 mm Priorato, G. Gualdo: Continuatioene dell'Historia di Leopoldo Cesare. Wien, 1676. – OSZK App. H. 985*
Zsolnalitva Csák Máté (1260–1321) váraként gótikus stílusban épült. A Thurzók, a kamarai tisztviselő és királyi tanácsos Thurzó Ferencnek (1512–1574) Kosztka Miklós lánya, Borbálával (†1561) történt házasságával szerezték meg. Ennek a Ferencnek a fia volt Thurzó György (1567–1616). Thurzó Imre (1598–1621) halála után az uradalmat négy részre osztották Thurzó György lányai és leánytestvérei között.

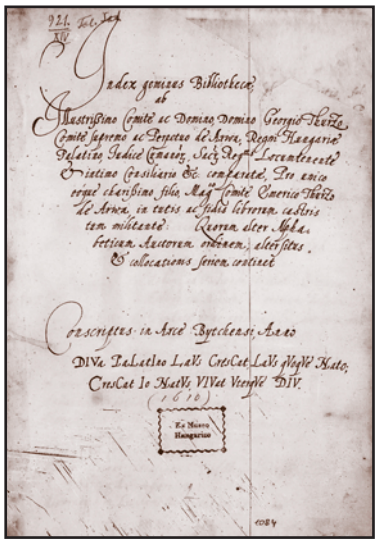

2. Thurzó György arcképe *Rézmetszet, 177×124mm (é.n.) OSZK App. M. 541*

3. Biccse *Rézmetszet, 170×115 mm (Justus van der Nypoort), Burckhard von Birckenstein, Anton Ernst: Ertzherzogliche Handgriffe dess Zirckels und Linials. Wien, 1686, Johann Van Ghelen. 4° – OSZK App. H. 1217*
Thurzó Ferenc 1563-ban vette meg a biccsei uradalmat a várral együtt. A vár olyan állapotban volt, amely nem felelt meg a főúri család szükségleteinek, azért Thurzó Ferenc új kastélyt építtetett (1571–1574).

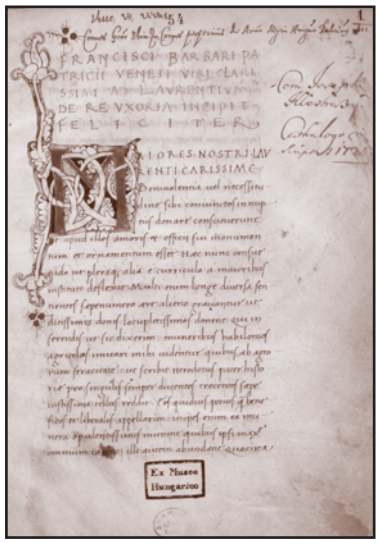
4. Thurzó György könyvtárának katalógusa *MOL E 554 Városi és Kamarai iratok, Fol. Lat. 921/a, 1610*

A könyvtár katalógusát Thurzó György nádor kassai titkára, Samuel Hamel készítette 1611 szeptember végén és október elején.

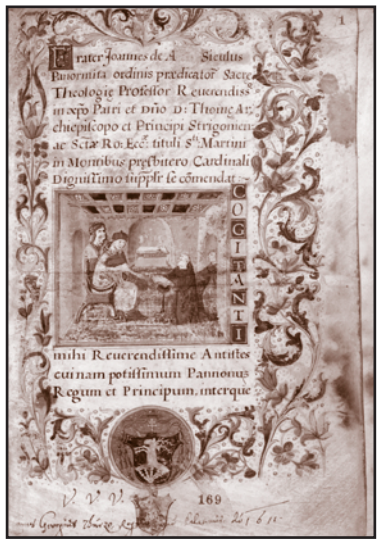
5. Barbaro, Francesco: *De re uxoria. Kézirat, XV. század második fele OSZK Cod. Lat. 294*

A feleség kötelességeiről írott művét a velencei humanista Francesco Barbaro (1398–1454) írta. A traktátushoz csatolt levelet Pier Paolo Vergerio (Capodistria/Koper, 1370 – Buda, 1444) címezte a fizikus Nicolao Leonardonak. Pier Paolo Vergerio 1418-tól élt Magyarországon, Vitéz János esztergomi érsek környezetéhez tartozott. A kézirat feltehetően az ő révén került

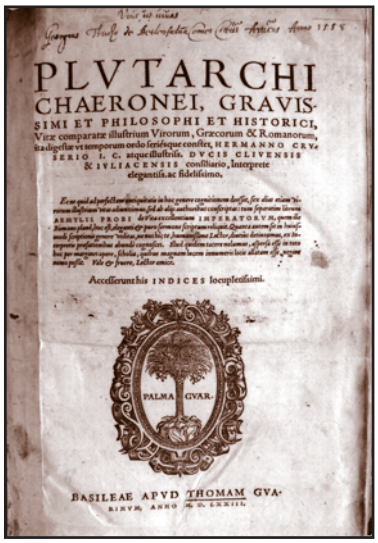
Magyarországra. 1611-ben Náprágyi Demeter (1559–1619) győri püspök biccsei vendéglátását követően küldte Thurzó Györgynek. A könyvet ajánlással *(Illustrissimi… domini Comitis Georgij Thurzo de Betlehemfalva. Regni Hungariae Palatini… Bibliothecae Bitsensi Inscripsit Demetrius Napragi Arciep. Colocensis… Anno Dni MDCXI)*, kisérőlevéllel Náprágyi Demeter küldönce vitte el Biccsére. Az értékes kézirat később a Thurzó és Illésházy család kapcsolatainak következtében az Illésházyak családi könyvtárának részévé vált Máriatölgyesen (Dubnic). A kéziratot kézírásos bejegyzéssel jelölte meg Illésházy József (1700–1766): *Comitis Josephi Illeshazy Cathalogo inscriptus 1728.* A kötés hátlapján nyomtatott ex libris látható: *Illéshazianae Bibliothecae Dubniczensis.*

6. Ransano, Pietro: *Epitome rerum Hungaricarum. Kézirat. XV. század. OSZK Cod. Lat. 249*

A mű szerzője a humanista történész luceri püspök, Petrus Ransanus (1428?–1492) volt, aki 1488–1490 között a magyar királyi udvarban élt, mint I. Ferdinánd nápolyi király követe. Magyarország történetét Budán írta, és Nápolyban fejezte be. A kézirat tulajdonosai voltak: Mátyás király utódja, II. Ulászló (1456–1516), majd az esztergomi érsek Bakócz Tamás (1442–1521). Nem tudjuk, mikor került Thurzó György (1567–1616) könyvtárába. Thurzó birtoklásáról tanúskodik a kézírásos bejegyzés: *Viue ut vivas. Comes Georgius Thurzo Regni Hungar. Palatinus Ao 1611.* Thurzó könyvtárából Ransanus kézirata az Illésházyak gyűjteményébe került, de mai őrzési helyére, a magyar nemzeti könyvtárba 1835-ben Jankovich Miklós könyveivel került.

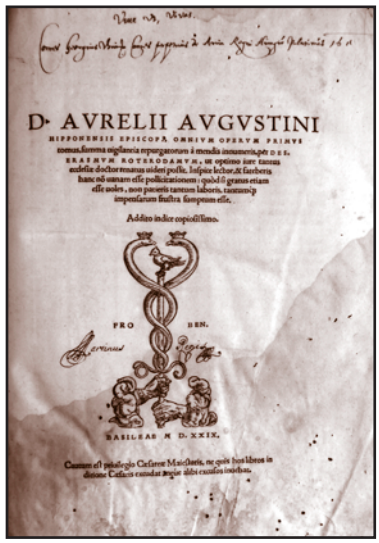
7. **Plutarchos:** *Vitae comparate illustrium virorum. Basileae, Thomas Guarinus. 1573. fol. SNK IA 845*

Az antik irodalom köréből Thurzó György könyvtárában többek között megtalálhatjuk a görög író és filozófus, Plutarchos (kr. u. 50 k.–120. k.) művét. A könyvet Thurzó György 1588-ban szerezte meg, abban az időben, amikor Thurzó György Árva megye örökös ispánja volt. Possessor-bejegyzése a könyvben: *Vive ut vivas. Georgius Thurzo de Betlenfalva Comes Comitatus Arviensis Anno 1588.* A gazdagon díszített reneszánsz kötésen Thurzó supralibros-át nyomták: *Georgius Turzo de Bethlemffalwa.*

8. **Augustinus, Aurelius:** *Opera omnia. Basileae, Johannes Frobenius. 1528–1529. fol. SNK IA 337/1, 2, 4, 6, 7, 9,10*

Augustinus (354 – 430) műveinek a könyvnyomtatás feltalálása után számos kiadója volt. Thurzó György tulajdonában a szerző műveinek 10 kötetes gyűjteményes kiadása volt. Ezt a kiadást nyomtatásba készítette és saját jegyzetekkel ellátta Erasmus Desiderius (1469–1536). Az eredeti 10 kötetből a Szlovák Nemzeti Könyvtár állományában az 1., 2., 4., 6., 7., 9. és 10. kötet maradt fenn. A címlapokon található a nádor bejegyzése: *Vive ut vivas. Comes Georgius Thurzo Comes perpetuus de Arva Regni Hungariae Palatinus 1611,* és a reneszánsz kötésen betűjeles supralibros *C G T R H P* [Comes Georgius Thurzo Regni Hungariae Palatinus]. A kötetek a XVII. és a XVIII. század fordulóján az evangélikus egyházi író Martin Regis (1668 ? – 1737 ?) tulajdonába kerültek, majd a Matej Holko (1757–1832) ösztönzésével alapított (1808) szkálnoki Kishonti Tudományos Társaság könyvtárába.

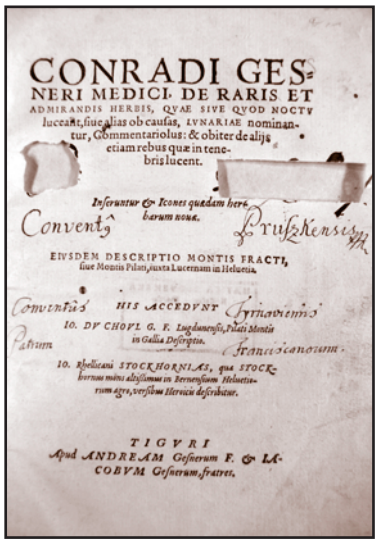

9. **Giovio, Paolo et alii:** *Elogia virorum literis illustrium. Basileae, Petrus Perna, 1577. fol. SNK TR 24148*

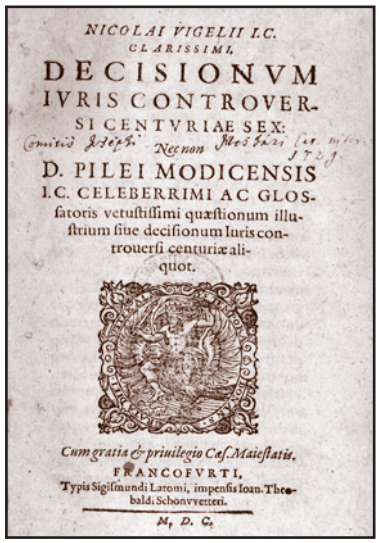
Az itáliai történész, orvos és püspök Paolo Giovio (1483–1552) munkájának ezt a példányát 1585-ben a bécsi császári könyvtár könyvtárosa Hugo Blotius (1553–1608) vásárolta, később Forgách Imre (1539–1599) tulajdonába került, aki 1588-ban ajándékozta Thurzó Györgynek. Ennek halála után került a nagyszombati ferencesek könyvtárába.

10. **Gesner, Konrad:** *De raris et admirandis herbis. Tiguri, Andreas Gesnerus et Jacobus Gesnerus fratres, 1555. 8° SNK IC 74336*

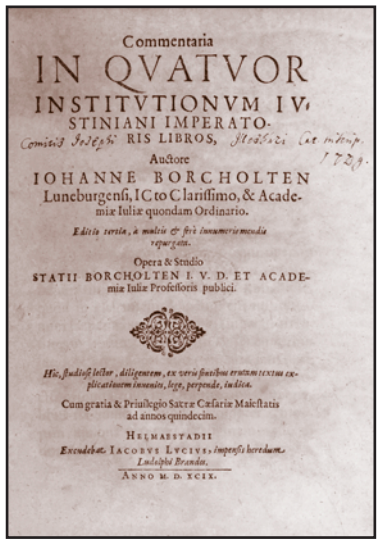

CONRADI GES-
NERI MEDICI DE RARIS ET
ADMIRANDIS HERBIS, QVAE SIVE QVOD NOCTV
lucent, siue alias ob causas, LVNARIAE nominantur, Commentariolus: & obiter de aliis
etiam rebus quæ in tenebris lucent.
Inseruntur & Icones quædam herbarum nouæ.
EIVSDEM DESCRIPTIO MONTIS FRACTI,
siue Montis Pilati, iuxta Lucernam in Heluetia.
HIS ACCEDVNT
IO. DV CHOVL G. F. Lugdunensis, Pilati Montis
in Gallia Descriptio.
IO. Rhellicani STOCKHORNIAS, qua STOCK-
horni mirti altissimum in Bernensium Heluetiorum agro, versibus Heroicis describitur.
TIGVRI
Apud ANDREAM Gesnerum F. & IA-
COBVM Gesnerum fratres.

A svájci polihisztor Konrad Gesner (1516–1565) természettudományi művének e pédánya reneszánsz fatáblás bőrkötésben maradt ránk. Supralibros: *CGT RHP,* a címlapon a nagyszombati ferencesek bejegyzése.

NICOLAI VIGELII I.C.
CLARISSIMI,
DECISIONVM
IVRIS CONTROVER-
SI CENTVRIAE SEX:
Necnon
D. PILEI MODICENSIS
I.C. CELEBERRIMI AC GLOS-
satoris vetustissimi quæstionum illustrium siue decisionum Iuris controversi centuriæ aliquot.
Cum gratia & priuilegio Cæs. Maiestatis.
FRANCOFVRTI,
Typis Sigismundi Latomi, impensis Ioan. Theobaldi Schönvvetteri.
M, D. C.

11. **Vigel, Nikolaus:** *Decisionum juris controversi centuriae sex. Francofurti, typ. Sigismundi Latomi, imp. Joannis Theobaldi Schönwetteri, 1600. 8° OSZK Ant. 5931*

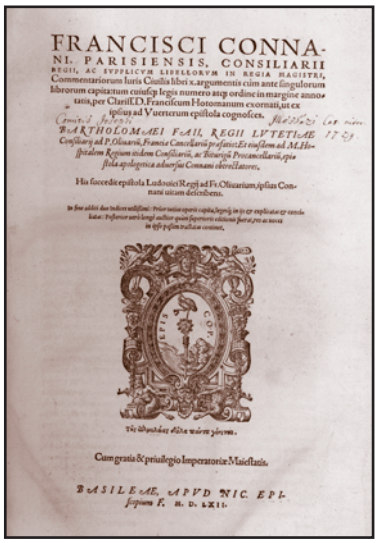
Azon könyvek között, amelyek Thurzó Ilona hozományaként Illésházy Gáspár könyvtárába kerültek, számos jogi munka is szerepelt. Olyanoké, mint Nikolaus Vigel, Jacobus Curtius, Antonio Piaggio, vagy Peter Gilkens. Vigel munkája címlapján kéziratos bejegyzés: *Comitis Josephi Illésházi Cat. Inscript. 1729,* és a könyv kötésén Thurzó György supralibrosa *CGT RHP 1611.* olvasható.

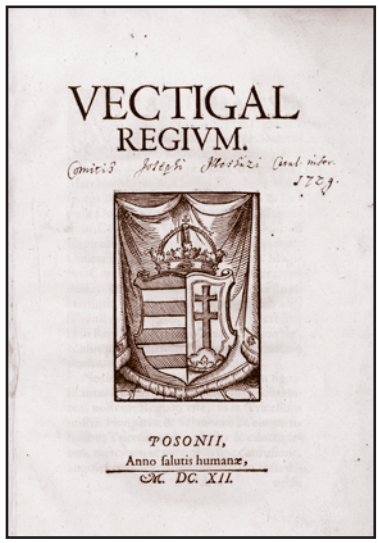

Commentaria
IN QVATVOR
INSTITVTIONVM IV
STINIANI IMPERATO-
RIS LIBROS,
Auctore
IOHANNE BORCHOLTEN
Luneburgensi, IC to Clarissimo, & Academiæ Iuliæ quondam Ordinario.
Edita tertia, à mendis & sphalmatis innumeris mendata repurgata.
Opera & Studio
STATII BORCHOLTEN I. V. D. ET ACADEmiæ Iuliæ Professoris publici.
Hic, studiosa lector, diligentem, ex veris fontibus eruitum textus explicationem inuenies, lege, perpende, iudica.
Cum gratia & Priuilegio Sacræ Cæsariæ Maiestatis ad annos quindecim.
HELMAESTADII
Excudebat IACOBVS LVCIVS, impensis heredum Ludolphi Brandes.
ANNO M. D. XCIX.

12. **Borcholten, Johannes:** *Commentaria in quatuor Institutionum Iustiniani imperatoris libros. Helmaestadii, Jacobus Lucius, imp. Heredum Ludolphi Brandes, 1599. 4° OSZK Ant. 4060*

Johannes Borcholten (1535–1593) munkájának harmadik kiadását 1599-ben szerezte meg Thurzó György, később az Illésházyakhoz került. Thurzó supralibrosa (*CGT RHP 1611)* mellett a címlapon a bejegyzés: *Comitis Josephi Illésházi Cat. Inscript, 1729,* illetve a nyomtatott exlibris *Illesházianae Bibliothecae Dubniczensis* dokumentálja a könyv sorsát.

13. **Connan, François de:** *Commentariorum juris civilis libri X. Basileae, apud Nicolaum Episcopium, 1562. fol. OSZK Ant. 356*
A francia jogász, François de Connan (1508 ?–1551) polgárjogi, François Hotman (1524–1572) megjegyzéseivel gazdagított művét Thurzó György haszonnan forgathatta (supralibros: *CGT RHP 1611*). Dubnicra került, és innen Pestre a nemzeti könyvtárba: *Comitis Josephi Illésházi Cat. Inscript. 1729;* és a beragasztottt ex libris: *Illesházianae Bibliothecae Dubniczensis.*

FRANCISCI CONNA-
NI. PARISIENSIS, CONSILIARII
REGII, AC SUPPLICVM LIBELLORVM IN REGIA MAGISTRI,
Commentariorum Iuris Ciuilis libri x. argumentis cùm ante singulorum
librorum capitatum ciuisq; legis numero atq; ordine in margine annota-
tatis, per Clariss. I.D. Franciscum Hotomanum exornati, atq; ex
ipsius ad Vuerterum epistola cognoscet.
BASILEAE, APVD NIC. EPI.
Cum gratia & priuilegio Imperatoriæ Maiestatis.

14. **Vectigal regium.** *Posonii, Typis archiepiscopalis, 1612. 4° OSZK RMK II 349; RMNy 1041*
Magyarországi törvényes árszabás. A címlapon található II. Mátyás király (1608–1619) rézmetszetes címere és a kiadás végén a királyi aláírás. Ez a hivatalos dokumentum az Illésházyak könyvtárába Thurzók gyűjteményéből került. A könyvben fennmaradtak mindkét család tulajdonjegyei, a kötésen supralibros *CGT RHP 1611*, címlapon Illésházy József aláírása *Comitis Josephi Illésházi Cat. Inscript. 1729,* illetve a nyomtatott exlibris *Illesházianae Bibliothecae Dubniczensis.*

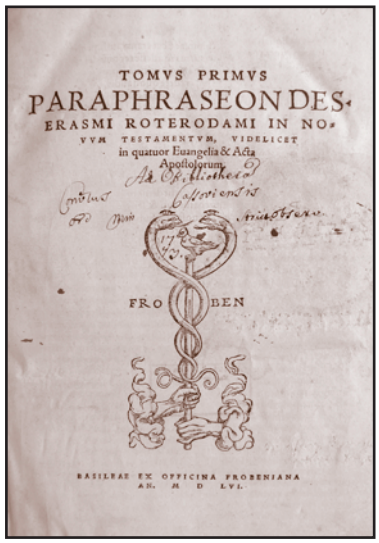
15. **Trencsén** *Rézmetszet, 155×200 mm, Priorato, G. Gualdo: Continuatioene dell'Historia di Leopoldo Cesare. Wien, 1676. – OSZK App. H. 985*
A XI. században épített, majd többször átalakított vár a XVI. század végén a Thurzóké, majd 1600-tól Illésházy Istváné volt.

KEZBEN VISELŐ
KÖNYV.
A' IO ES BODOG
KI-MULASNAK ME-
sterſegeről.
Mellyet,
Elöſzer BEUST IOACHIM
Deakul irt:
Most pedig,
A' TEKINTETES ES
NAGYSAGOS GROF
ILLYESHAZI GAS-
PAR, THRENCSEN VA-
rának örökös ura, es azon Vár-
megyenek, Liptonak es Arvának
örökös fő Ispánya, &c. ſerel-
mes gyermekinek,
Az T. es NAGYSAGOS Groff
ILLYESHAZI GABORNAK
ES
GYÖRGYNEK, &c.
Lelki kefületekre Magyar nyelvre
forditott, es ki-bocsattatott.
DEBRECENBEN
Nyomtatti FODORIK MENYHART
M. DC. XXXIX. Eſtendőben.

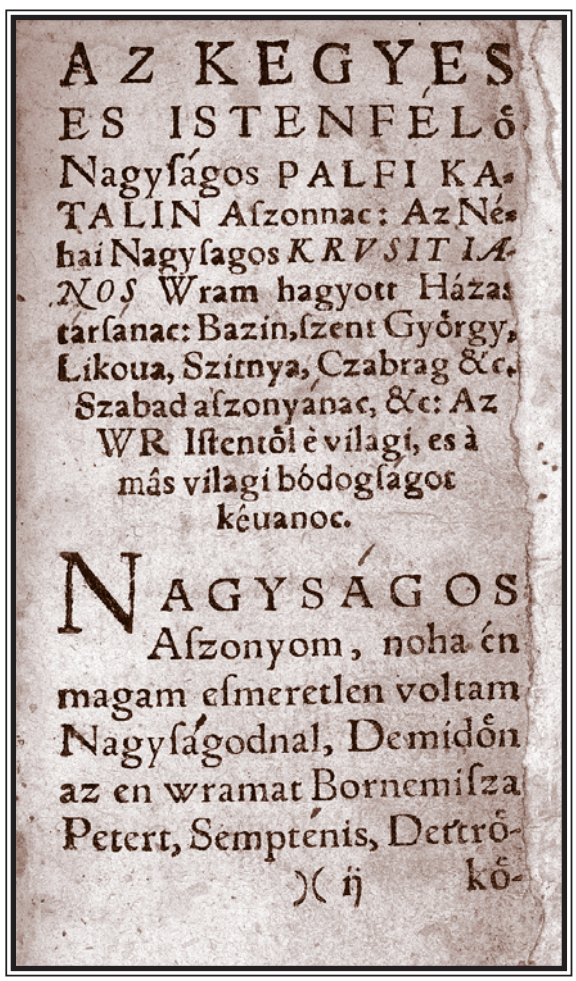
16. **Illésházy Gáspár (transl.):** *Kezben viselö könyv a io es bodog kimulasnak mestersegeröl, mellyet elöszer Beust Joachim deakul irt … Debrecenben, 1619, Fodorik Menyhart, 1619. 8° OSZK RMK I. 689*

A kötetet Laskai János (1605?–1657) ajánlotta Illésházy Gábor és György úrfiaknak. A fordítás forrása Joachim von Beust: *Enchiridion de arte bene beatique moriendi, Lipsiae, 1593* című műve volt (cf. RMNy 1763).

17. **Erasmus, Desiderius:** *Tomus primus (– secundus) Paraphraseon … in Novum Testamentum. Basileae, Hieronymus Frobenius et Nicolaus Episcopius, 1556. 4° SNK IB 39569/1*

TOMVS PRIMVS
PARAPHRASEON DES.
ERASMI ROTERODAMI IN NO-
VVM TESTAMENTVM, VIDELICET
in quatuor Euangelia & Acta
Apostolorum.
FRO BEN
BASILEAE EX OFFICINA FROBENIANA
AN. M D LVI.

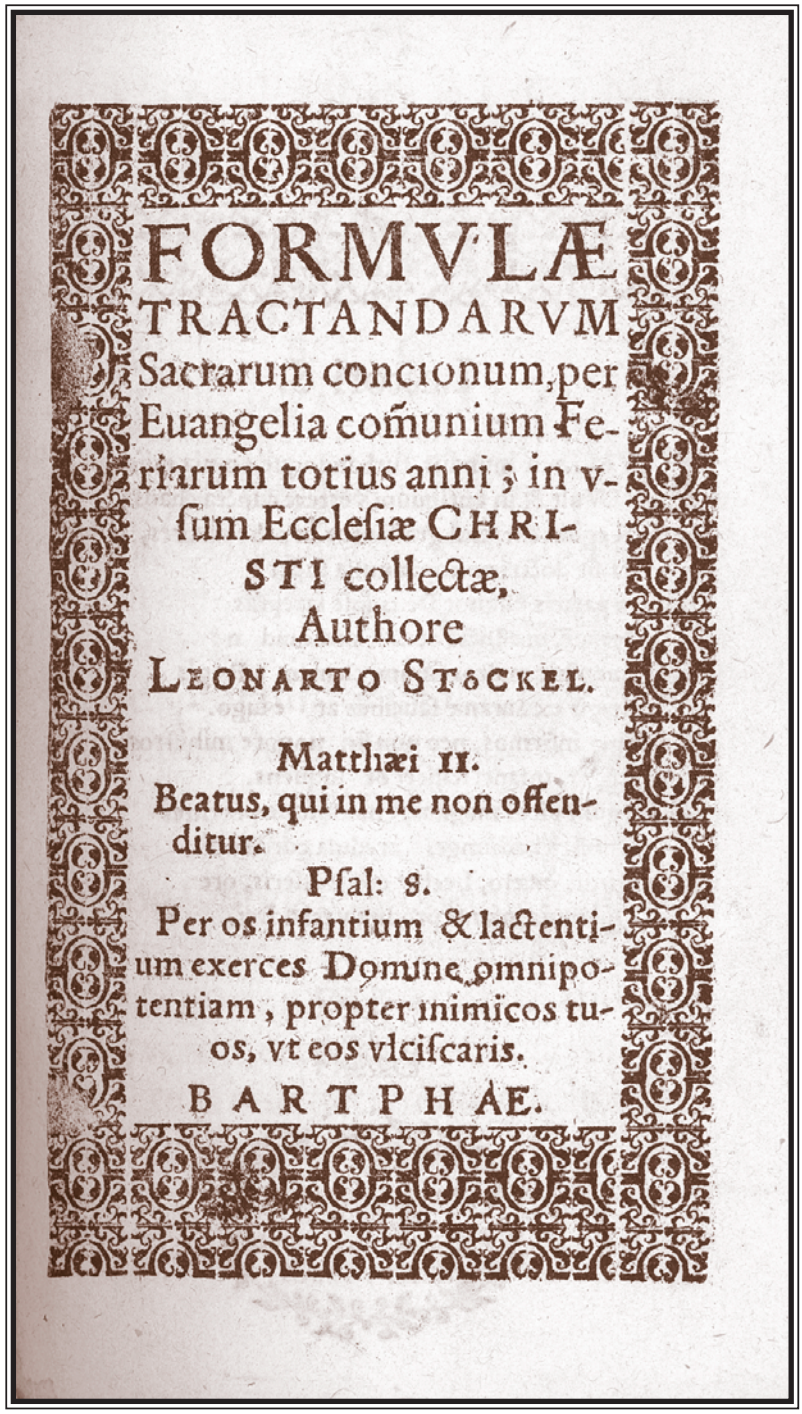
A könyvet Michael Ascanius ajándékozta Illésházy Gáspárnak: *Illustriss. ac Celsiss. Comiti ac Domino Domino Caspari Illeshazi de Ilieshaza Comiti perpetuo Sacrae Cesarei Majestati Consiliario, Equiti aurato artium et scientiarium aestimatori sapientissimo […] hac sacrata magni Desiderij Erasmi Roterodami monumenta dat, dicat. Trenchinij 2 Augusti Anno 1647 […] Michael Ascanius Doctor medicinae.* Ascanius Mihály, XVII. század elején született Zsolnán, 1630-tól tanult orvostudományt a jénai egyetemen, majd Bázelban és Tübingenben. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem orvosa volt, majd Trencsénben és Szakolcán praktizált. Ez utóbbi helyen halt meg 1700-ban. Latin alkalmi költeményei ismertek.

AZ KEGYES
ES ISTENFELŐ
Nagyſágos PALFI KA-
TALIN Aſzonnac: Az Né-
hai Nagyſagos *KRVSIT IÁ-*
NOS Wram hagyott Háza-
társanac: Bazin, ſzent György,
Likoua, Szitnya, Czabrag &c.
Szabad aſzonyánac, &c: Az
WR Iſtentől è vilagi, es à
más vilagi bódogſágot
kéuanoc.

NAGYSÁGOS
Aſzonyom, noha én
magam eſmeretlen voltam
Nagyſágodnal, Demidőn
az en wramat Bornemiſza
Petert, Semptenis, Detrő-
)(ij kő-

Evangéliumok és epistolák.
Detreko 1581–1582 Farinola typ. Bornemisza impensis Erhardi Hillerii, civis ac bibliopolae Viennensis. – Pálffy Katalinnak ajánlott könyv

FORMVLÆ
TRACTANDARVM
Sacrarum concionum, per
Euangelia cõmunium Fe-
riarum totius anni; in v-
sum Eccleſiæ CHRI-
STI collectæ,
Authore
LEONARTO STÖCKEL.

Matthæi 11.
Beatus, qui in me non offen-
ditur.

Pſal: 8.
Per os infantium & lactenti-
um exerces Domine omnipo-
tentiam, propter inimicos tu-
os, vt eos vlciſcaris.

BARTPHAE.

Stöckel Leonhard: Formvlae tractandarvm sacrarum concionum …, 1578.
Révay Ferenc segítségével megjelent könyv címlapja

Klára Komorová

A RÉVAY CSALÁD KÖNYVTÁRA SZKLABINYÁN

A Révay család egyike a legrégebbi magyar főnemesi családoknak. A Szerémségből, Réva várából származtak, családfájukat Révai Jakabig vezették vissza, aki a XIII. század elején élt. Hasonlóan másokhoz, a török veszedelem elől északra költöztek, és a Mohácsi csata után Turócon települtek le.[1]

A család első jeles képviselői Révay Ferenc (1489–1553) és fivére, István (XVI. század). Révay Ferenc érdemeket szerzett a török ellenes küzdelemben, majd az 1526-os mohácsi vereség után I. Ferdinánd szolgálatába állt. Érdemeiért és a korona iránti hűségéért 1527-ben az uralkodótól megkapta ajándékba a Turóc megyei Szklabinya váruradalom felét. 1528-ban István fivérével együtt birtokokat szerzett Fejér megyében, majd Gyulai Borbálával kötött házasságával további birtokokhoz jutott Fejér, Baranya, Tolna és Somogy megyékben. A következő turóci váruradalmat, Blatnicát az 1538-as évben kapta meg. Czobor Annával kötött második házassága révén további Czobor uradalmakhoz jutott Holicsban, Sasváron és Éleskőn. A szklabinyai uradalom másik fele a Macedón-család tulajdonában volt, amit Révay Ferencnek 1540-ben sikerült megszereznie Macedón Miklós özvegyétől, ezzel a család az uradalom egyetlen tulajdonosává vált. Ferenc a szklabinya-blatnicai, István a trebosztói ág megalapítója lett. Révay Ferenc különböző magas politikai funkciókat töltött be, 1532-től Turóc vármegye ispánjává nevezték ki. Művelt és széles látókörű ember, és a reformáció egyik úttörője volt. Megismerve a kálvinista tanokat, megfogalmazta fenntartásait Luther tanításával szemben. Luther Márton levélben figyelmeztette a hamis tanok csábítására.[2] Ferenc gondoskodott fiai megfelelő iskoláztatásáról, 1539–1544 között Bártfára küldte őket, (Mihályt, Jánost, Lőrincet és Ferencet) az ismert humanistához, Leonard Stöckel (1510–1560) rektorhoz.[3] 1546-ban, bártfai tanulmányaik befejeztével az itáliai Padova egyetemére iratkoztak be.[4] Feltételezhetjük, hogy ők is részt vettek a könyvtár gyarapításában. Mihály (1531?–?) és Ferenc (?–1602 k.) Turóc vármegye örökös ispánjai lettek, magas hivatali posztokat töltöttek be a királyi udvarnál. 1556-ban mindketten bárói rangot kaptak. Ferenc támogatta Eliáš Láni lutheránus vitairatának,[5] és Paulus Malus gyászverseinek[6] megjelenését Bártfán 1601-ben Jakob Klöss nyomdájában.

1 Összefoglalóan: Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. VIII.* köt. Budapest, 1862. 690–699; Novák Jozef: *Rodové erby na Slovensku. III. Petkova zbierka pečatí*. Martin, 1986, Osveta; Varsik, Branislav: *Otázky vzniku a vývinu slovenského zemianstva.* Bratislava, 1988, Veda; *Slovenský biografický slovník. 5*. Martin, Matica slovenská. 1992.

2 Ez a levél 1599-ben megjelent Bártfán Severinus Sculteti egy lutheránus vitairatában (RMNy 854; Čaplovič 96)

3 Stöckel beszédgyűjteményének megjelenését is Révay Ferenc és Mihály támogatták (Bártfa, 1578, David Gutgesell, RMNy 406; Čaplovič 14). A XVI. század végén megismételt kiadást (Bártfa, 1596) Révay Gábor (?–1598) patronálta (RMNy 773; Čaplovič 62).

4 Ezen peregrinatio academica dokumentumait Frankl (Fraknói) Vilmos adta ki: *Révai Ferencz nádori helytartó fianak hazai és külföldi iskoláztatása 1538–1555*. Pest, 1873.

5 RMNy 852; Čaplovič 94

6 RMNy 872; Čaplovič 103

A Révay család legjelentősebb kora újkori képviselője Révay Péter (1568–1622).[7] A lutheránus ifjút Bártfán Thomas Faber nevelte, majd három évet az iglói gimnáziumban töltött, ahol tanulmányait Johannes Ursinus irányította. 1584-ben testvéreivel, Ferenccel és Mihállyal együtt Bécsbe ment, ahol lutheránus létére a jezsuiták nevelték, bár volt egy Augsburgból hívott evangélikus tanára is. Bécsi tanulmányi idejéből – mely három évig tartott – három kötet filozófiai jegyzete maradt fenn,[8] tanára Joannes Molensis volt. 1588-tól Strassburgban tanult, ahol Johann Sturm és Melchior Junis lutheránus professzorok tettek rá nagyobb hatást.[9] Még ebben az évben magister lett, mégis további három évet tanult itt. Strassburgi tanulmányi jegyzeteinek egy kötete – hasonlóan a bécsi jegyzetekhez – ugyancsak Esztergomban maradt fenn.[10] 1592-ben már levélben fordult a kor egyik legbefolyásosabb humanistájához, az ekkor Leidenben tanító Justus Lipsiushoz, majd hazatérve is keresteazon személyek (pl. Rimay János) barátságát, akik a keresztény újsztoicizmus szellemében erényesen éltek, aktívan cselekedtek hazájuk alapvető gondjainak megoldásában.[11] A Német Birodalomban tett utazása után hazatérve Turóc vármegye örökös ispánja lett, majd magas állami funkciókat (koronaőr, királyi tanácsos, királyi táblabíró, főajtónálló) töltött be. 1608-ban Prágában a politikai tárgyalásokon mint a magyar rendek képviselője ismerkedett meg Johannes Jesseniusszal, akivel baráti kapcsolatba került. Értekezést írt (*De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* címmel) a magyar koronáról,[12] amelyet a királyi cím és hatalom egyedüli szimbólumának tartott, és amelynek mágikus erőt és történelmi befolyást tulajdonított. E műve volt az alapja a magyar történelemről szóló terjedelmesebb munkájának, a *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem*-nek.[13] Munkája során felhasználta a régi történeti irodalmat (a magyar historikusok mellett Martin Cromer, Philippe Bosquier, Nikolaus Lagmann, Gerardus de Roo, Niccolo Machavelli, Justus Lipsius stb.), a krónikákat, gyűjteményes anyagokat és saját tapasztalatai is.[14] Magyarország történelmét a hunok Európába jövetelétől saját koráig úgy írja le, mint soknemzetiségű és egyenjogú nemzetek országáét. A műben megtalálható Magyarország és részeinek földrajzi leírása, a különböző nemzetiségek létszáma, településeik, és nyelvük elterjedtsége. A szlovák nyelvet szóban és írásban is jól ismerte, Turóc vármegye gazdasági hivatalnokaival való levelezése e nyelven íródott. A Révayak családi könyvtárának kialakulásáról Révay Péter idejéből semmilyen jegyzék nem maradt fenn, mégis biztosak lehetünk abban, hogy a család által patronált kiadványok,[15] a hosszú tanulmányi évek alatt használt könyvek, a hivatkozott történetírók művei, vagy az annyira csodált Lipsius munkái gyűjteményének részét képezték.

A turóci konvent hiteles helyének archívumában található egy 1651. október 10-én keltezett dokumentum,[16] amelyben az uralkodó, III. Ferdinánd

7 Életéről monográfiák jelentek meg. A legmodernebb, bibliográfiai összefoglalóval: Bónis György: *Révay Péter*. Bp., 1981, Akadémiai Kiadó (Irodalomtörténeti Füzetek) (BÓNIS 1981)

8 Esztergom, Érseki Könyvtár Ms. II. 224, 272, 273.

9 Két strasbourgi disputációját ismerjük. Az elsőt Paulus Graseccius elnökletével tartotta *De mutuo materia* tárgyban (1591, RMK III. 816), a másodikat Melchior Juniusnál fizikából (1592, RMK III. 5526, második kiadása: Monbéliard, 1595, RMK III. 5553)

10 Esztergom, Érseki Könyvtár Ms. II. 253.

11 Vö. Klaniczay Tibor: *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában*. In: K. T.: *Pallas magyar ivadékai*. Bp., 1985, Szépirodalmi Kiadó. 26–31. és Klaniczay Tibor: *Az arisztokrácia és Justus Lipsius politikai gondolkodása*. In: K. T.: *Stílus, nemzet és civilizáció*. Szerk.: Jankovics József. Bp., 2001, Balassi Kiadó. 236–250.

12 *Augustae Vindelicorum*, 1613, Christoph Mangus, RMK III. 1118.; *Viennae Austriae*, 1652, Matthaeus Cosmerovius, RMK III. 1795.

13 Kétszer is megjelent 1659-ben: *Francofurti ad Moenum*, 1659, Jacob Lasché, RMK III. 2058, és ennek ugyanebben az évben megjelent változata: RMK III. 6387

14 A két legfontosabb könyvének forrásait részletesen elemzi BÓNIS 1981.

15 Csak néhány a példa kedvéért: Elias Berger (Bécs, 1607, RMK III. 1044), Jacobus Szeleczky (Basel, 1615, RMK III. 1147), Szunyogh Gáspár (Wittenberg, 1615, RMK III. 1162), Christoph Lackner (Frankfurt am Main, 1619, RMK III. 1246)

16 Slovenský národný archív, Hodnoverné miesto Turčiansky konvent, Autentický protokol H (1651–1652)

elrendeli Révay Ferenc szklabinyai várában lévő magánkönyvtárának összeírását. Ferenc (?–1657) Révay Gábor és Thurzó Katalin (Thurzó György nádor lánytestvére) fia volt. 1598–1599 között valószínűleg a krakkói egyetemen tanult. Hazatérése után a szklabinyai várban élt, a birtokokon gazdálkodott mint Turóc vármegye örökös ispánja. Családi helyzetéből adódóan – részben krakkói tanulmányai ideje alatt – ekkorra már viszonylag gazdag könyvtárat gyűjtött össze. Az említett rendeletet az uralkodó Révay Ferenc fiai, Dániel, Imre, Miklós és István kérésére adta ki. A turóci konvent Dragovics Mártont küldte a könyvek jegyzékének elkészítésére (1651. október 21.)[17] A művek összeírásának feltételezhető indoka, hogy Ferenc fiai aggódtak a gyűjtemény sorsáért, ugyanis apjuk nem volt elégedett viselkedésükkel, ezért 1649-ben kérvényezte Turóc vármegyénél, hogy halála után egyik fia se lehessen turóci ispán. Révay Ferenc végül 1657-ben megváltoztatta véleményét, és felajánlotta a vármegyének egyik fia ispánná választását.

A könyvtár feltehetően több generáció gyűjtő szenvedélyét dokumentálja. Hasonlóan más főnemesi könyvtárakhoz, ez is szétszóródott szinte az egész történelmi Magyarország területén.[18] A bibliotéka tartalmi összetételét, így a Révayak érdeklődését az 1651-es összeírás alapján jellemezhetjük A könyvtárban az összeírás szerint 321 könyvet őriztek. A művek túlnyomó része teológiai témájú volt, elsősorban Biblia-kiadások – köztük egy magyar nyelvű Biblia is, melynek kiadási évét a katalógusból nem tudjuk megállapítani –, további bibliai magyarázatok, zsoltárok és az Ószövetség könyveinek kiadásai. A legjelentősebb teológiai témájú művek közé tartoznak Nagy Szent Albert skolasztikus magyarázatai és Aquinói Szent Tamás művei. Az ókori egyházi szerzők munkáit is fellelhetjük a könyvtárban (Epifanius, Szent Jeromos, Szent Ágoston), a későbbi időkből pedig említésre érdemes Petrus Lombardus francia püspök *Libri quatuor sententiarum*a, amely a középkor legelterjedtebb teológiai segédkönyve volt. A kortárs szerzők munkái között találjuk Pázmány Péter esztergomi érseknek egy közelebbről nem azonosított művét is, azonban a könyvtár alapvetően protestáns jellegű családi gyűjtemény volt, így a wittenbergi klasszikusok (Luther, Melanchthon és kortársaik) természetesen nagyobb számban vannak jelen. A protestáns teológiai anyag valójában elavult, a kor legmodernebb könyvei nem találhatóak meg. A gyűjtemény különösen gazdag volt jogi irodalomban, a római jog alapjaitól, polgári jogi tankönyveken, egyházjogi szabálygyűjteményeken és Nagy Szent Gergely dekrétumainak gyűjteményén keresztül Gratianus munkáinak kivonatáig szinte minden fellelhető. Figyelmet érdemelnek a cseh és lengyel királyság statútumai, és a *Práva a zřízeni zemské Královstva Českého* (A Cseh Királyság jogrendje és kormányzata). A történelmi témájú irodalmat a legrégibb görög történetírók (Hérodotosz és Thuküdidész), a római ókort Tacitus annalesei, Sallustius művei, a Római Birodalom nagyjainak életrajzai és a háborúk, a török és az Oszmán Birodalom történelme, a világtörténelmet és a német történelmet tárgyaló különböző krónikák, valamint az itáliai történetíró, Paolo Giovio két munkája képviselik. A zsidó történelemről Josephus Flavius könyvét olvashatjuk. A magyar történelemhez kapcsolódik Antonio Bonfini műve, a cseh történelmet Jan Dubravius mutatja be. A földrajzi műveket elsősorban a közkedvelt segédkönyv, Sebastian Münster *Cosmographia universalis*a képviseli, továbbá egy közelebbről meg nem határozott német földraji mű, valamint az *Orbis terrae* című munka. Révay Péter idézeteiből már tudunk Niccolo Machiavelli *De republica* című művéről, valamint Justus Lipsius három könyveiről is. Hasonlóan a többi főúri könyvtárhoz, itt is találunk különféle tankönyv-

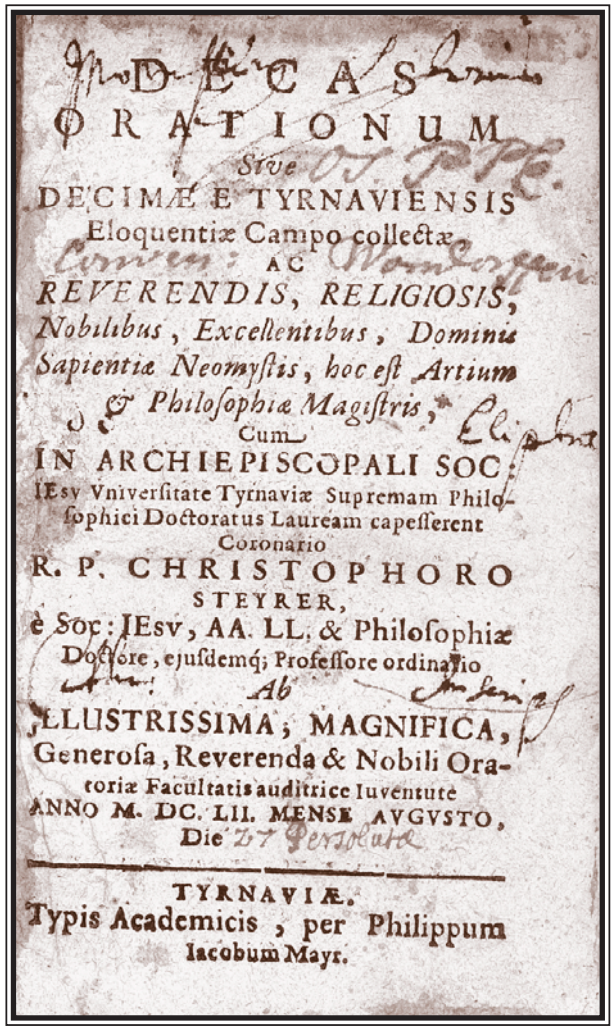
17 A jegyzéket kiadta Mednyánszky Dénes (Magyar Könyvszemle, 1881. 339–344.), egy korrigált változatot *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend.: Varga András. Munkatárs: Monok István. Utószó: Monok István, Varga András. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 13.*) Bp.– Szeged, 1986. 157–164., majd újra kiadta Federmayer, Frederik – Kušniráková, Ingrid: *Súpis kníh z knižnice turčianskeho župana Františka Révaia z roku 1651.* Kniha `97 – `98. Martin, 2000. 333–342.

18 Darabjait megtaláljuk Szlovákia és Magyarország különböző intézményeiben (Szlovák Nemzeti Könyvtár – Turócszentmárton, Egyetemi Könyvtár – Pozsony, Egyetemi Könyvtár – Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Budapest, stb.)

veket (filozófia, latin és görög grammatika, aritmetika, retorika), melyeket tulajdonosaik iskolai használat után megőriztek a következő generáció tagjainak. A természettudományi munkák a gyűjteményben csak kis számban vannak jelen, illetve sok esetben nem lehet pontosan meghatározni a tudományágat, érdemes azonban megemlíteni a német gyógyszertani munkát, egy *Arzneybuch*ot, illetve a XIII. századi, asztronómiával is foglalkozó angol matematikus, John Holywood egy közelebbről meg nem határozott munkáját.

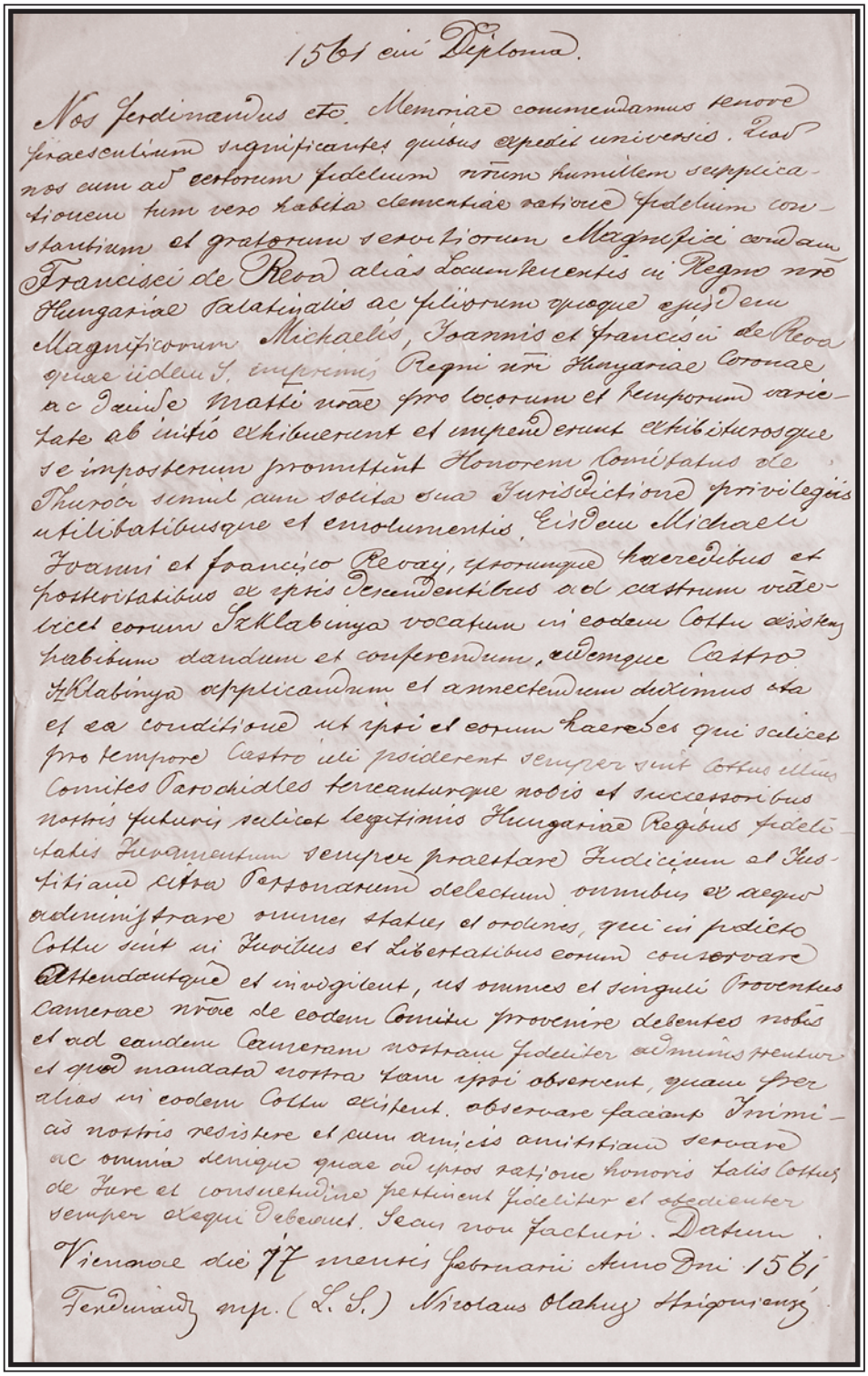
A Révay család a XVII. század második felében már több ágra szakadt, számos főnemesi családdal ált rokonságban. A család tagjai nem szűntek meg támogatni a hazai nyomdák tevékenységét, a birtokaikon élő fiatal diákok tanulmányait, nehezen követhető ugyanakkor, hogy az egyes nyomtatványokban megjelenő „Révay" családnevű patrónus a család melyik ágából való volt, és melyik vallást követte. Révay Pál leánya, Katalin, aki Osztrosith Mátyás felesége volt, 1654-ben feltehetően még lutheránus, hiszen Andreas Sartorius iskoladrámakiadását támogatta (Trenchenii, 1654).[19] Biztosan Luther vallását követte 1683-ban az a Révay Mihály is, aki Johannes Keweri wittenbergi tanulmányait segítette.[20] Révay Elek Gábor ugyanakkor már katolikus az 1650-es években, hiszen nagyszombati jezsuita kiadványok támogatója.[21]

19 RMNy 2557; Čaplovič 1832
20 RMK III. 3264
21 RMNy 2389, 2425; Čaplovič 1954, 1955

DECAS
ORATIONUM
Sive
DECIMÆ E TYRNAVIENSIS
Eloquentiæ Campo collectæ,
AC
REVERENDIS, RELIGIOSIS,
Nobilibus, Excellentibus, Dominis
Sapientiæ Neomyſtis, hoc eſt Artium
& Philoſophiæ Magiſtris,
Cum
IN ARCHIEPISCOPALI SOC:
IEsv Vniverſitate Tyrnaviæ Supremam Philoſophici Doctoratus Lauream capeſſerent
Coronario
R. P. CHRISTOPHORO
STEYRER,
è Soc: IEsv, AA. LL. & Philoſophiæ
Doctore, ejuſdemq; Profeſſore ordinario
Ab
ILLUSTRISSIMA, MAGNIFICA,
Generoſa, Reverenda & Nobili Oratoriæ Facultatis auditrice Iuventute
ANNO M. DC. LII. MENSE AVGVSTO,
Die
TYRNAVIÆ.
Typis Academicis, per Philippum
Iacobum Mayr.

Decas Orationum Sive Decima e Tyrnaviensis Eloquentia Campo collecta…, 1652.
Révay Ferenc által támogatott kiadás

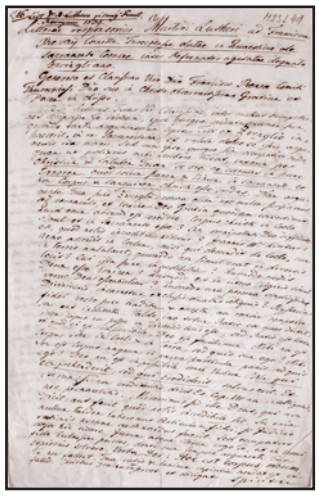

1561 cui Diploma.

Nos Ferdinandus etc. Memoriae commendamus tenore
praesentium significantes quibus expedit universis. Quod
nos cum ad certorum fidelium nrōrum humillem supplica-
tionem tum vero habita clementiae ratione fidelium con-
stantium et gratorum servitiorum Magnifici condam
Francisci de Reva alias Locumtenentis in Regno nro
Hungariae Palatinalis ac filiorum eiusque ejusdem
Magnificorum Michaelis, Joannis et Francisci de Reva
quae iidem S. impenem Regni nri Hungariae Coronae
ac Domus Matti nrae pro locorum et temporum varie-
tate ab initio exhibuerunt et impenderunt exhibiturosque
se imposterum promittunt Honorem Comitatus de
Thurocz simul cum solita sua Jurisdictione privilegiis
utilitatibusque et emolumentis. Eisdem Michaeli
Joanni et Francisco Revay, eorumque haeredibus et
posteritatibus ex ipsis descendentibus ad castrum vide-
licet eorum Szklabinya vocatum in eodem Comitatu existens
habitum dandum et conferendum, eidemque Castro
Szklabinya applicandum et annectendum duximus eta
et ea conditione ut ipsi et eorum haeredes qui scilicet
pro tempore Castro illi praesiderent semper sint Comitatus illius
Comites Parochiales tenenturque nobis et successoribus
nostris futuris sedicat legitimis Hungariae Regibus fideli-
tatis Juramentum semper praestare Judicium et Jus-
titiam citra personarum delectum omnibus et aequo
administrare omnes status et ordines, qui in predicto
Comitatu sunt in Juribus et Libertatibus eorum conservare
Attendantque et invigilent, ut omnes et singuli Proventus
Camerae nrae de eodem Comitatu provenire debentes nobis
et ad eandem Cameram nostram fideliter administrentur
et quod mandata nostra tam ipsi observent, quam per
alios in eodem Comitatu existent. observare faciant Inimi-
cis nostris resistere et cum amicis amicitiam servare
ac omnia denique quae ad ipsos ratione honoris talis Comitatus
de Jure et consuetudine pertinent fideliter et obedienter
semper exequi debeant. Sicus non facturi. Datum
Viennae die 27 mensis Februarii Anno Dni 1561
Ferdinandus mp. (L. S.) Nicolaus Olahus Strigoniensis.

1.

1. Blatnica *I. Ferdinánd király adományozási okirata, 1561. SNK 183 F 35*
A várat a XIII. században építették I. Ferdinánd parancsára, aki 1538-ban ajándékozta Révay Ferencnek. Az adományozási okirat megerősítette Révay Ferenc fiainak, Mihálynak, Jánosnak és Ferencnek örökösödési jogát is. A túróci lakosság műveltsége szempontjából említésre érdemes a legrégebbi írásos adat az iskola létezéséről. 1534-ben – mint a vár tartozékát – megemlítik *ecclesia et domus plebani in schola* – ez a megjelölés a plébánia épületére vonatkozik, amelyben a plébániai iskola működött.

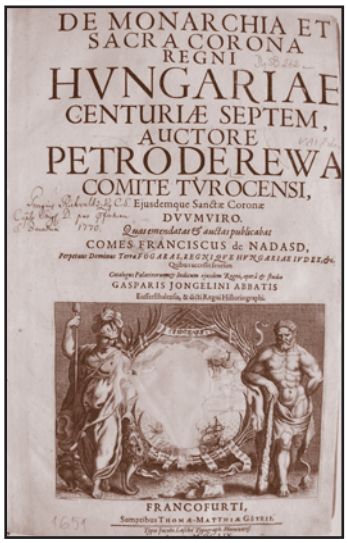

2. Martin Luther levele I. Révay Ferencnek, 1539. *SNK 183 B 12*
Révay Ferenc a reformáció első támogatói közé tartozott. Thurzó Elek, Perényi Péter barátja és munkatársa volt. A terjedő kálvinizmus hatása alatt 5 pontban megírta Martin Luthernek kételkedéseit, amelyekre Luther levélben válaszolt. Figyelmeztette Révayt, hogy nem szabad engednie a hamis tanítások csábításainak.

3. Révay Péter: *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtuti, victoria, fortuna… brevis commentarius. Augustae Vindelicorum, excudebat Christophorus Magnus, 1613. 4° SNK: SD 8831; OSZK RMK III. 1118*
A Révay család legismertebb tagjának, Péternek (1568–1622) műve. A címlap rectón rézmetszet található a magyar koronáról, majd következik a szerző ajánlása. A mű végén Elias Berger történetíró levele Révay Ferenchez.

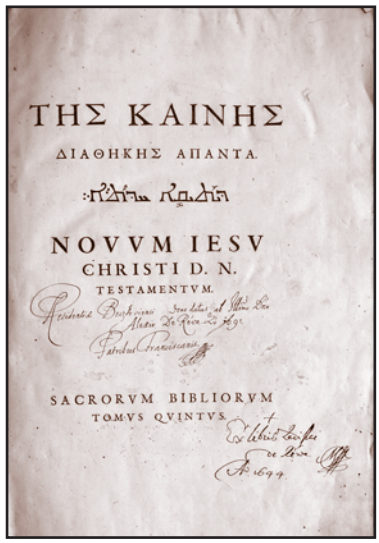
4. **Révay Péter:** *De monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem. Frankfurt am Main, Sumptibus Thomae-Matthiae Götzii, Typis Jacobi Lasché. 1659. 4° SNK: SB 262 D1; OSZK RMK III. 2058*

DE MONARCHIA ET SACRA CORONA REGNI
HVNGARIAE
CENTVRIÆ SEPTEM,
AVCTORE
PETRO DE REWA
COMITE TVROCENSI,
Ejusdemque Sanctæ Coronæ
DVVMVIRO.
Quas emendatas & auctas publicabat
COMES FRANCISCVS de NADASD,
GASPARIS IONGELINI ABBATIS
FRANCOFURTI,
Sumptibus THOM Æ-MATTHIÆ GÖTZII.

5. **Hrabecius, Rafael:** *Oratio Fvnebris In solennibus exequiis … Petri de Reva … Habita in loco sepulturae … in templo Martinopolitano Comitatus Thurocensis 17. Julij, Anno … M.DC.XXII… Cassoviae, Ex Officina Typographica, Danielis Schultz Bartphen: Anno Domini, 1623. 4° OSZK RMK II. 427; RMNy 1287; Čaplovič 504*

D. O. M. Æ.
ORATIO FVNEBRIS
In solennibus exequiis Spectabilis ac Mag: Dñi:
D. PETRI DE REVA,
supremi ac perpetui Comitis
Comitatus Thurocen: Dapiferorum Regalium per Hungariam Magistri, Sacræ Cœsar: Regiarumq; Majestatum RUDOLPHI II. MATHIAE II. FERDINANDI II. Consiliarij, nec non Divæ Regni Hungar: Coronæ vsq; ad mortem Conservatoris fidelissimi, &c. Domini sui gratiosissimi
Habita in loco sepultura Ejusdem & Majorum, in templo Martinopolitano Comitatus Thurocen: 17. Julij, Anno DEI Hominis M. DC. XXII.
A
RAPHAELE HRABECIO, Ecclesiæ DEI ad ædem D. Helenæ Ministro, Venerandi Contubernij Decano, nec non inclutæ aulæ REVAIANÆ Concionatore.
Adjuncta est Valedictio EIVSDEM Dñi: Petri de Reva, &c. morituri.
CASSOVIÆ,
Ex Officina Typographica, DANIELIS SCHULTZE Bartphen: Anno Domini, 1623.

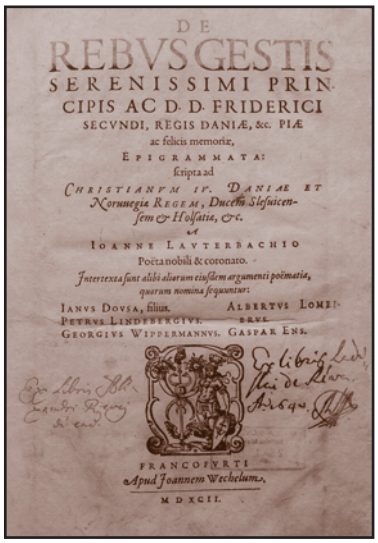
6. **Biblia sacra** *Hebraice, Chaldaice, Graece et Latine. Ed. Benedictua Arias Montanus. Antverpiae, Christophorus Plantinus. 1570–1572. fol. 1., 4., 5., 7. tomus. SNK IA 603*$_{1,3,4,5,7}$

ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ
ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΑΠΑΝΤΑ
NOVVM IESV
CHRISTI D. N.
TESTAMENTVM.
SACRORVM BIBLIORVM
TOMVS QVINTVS.

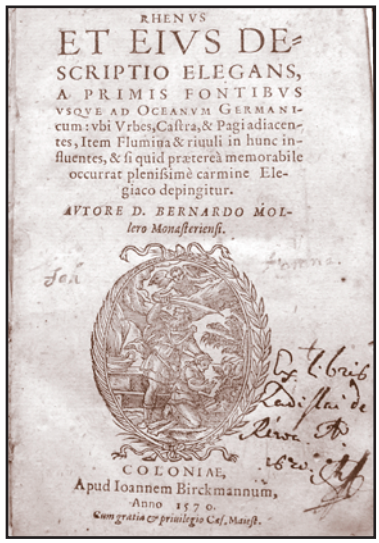
Mint minden főúri könyvtárban, a Révay családéban is a gyűjtemény alapvető részét képezte a Biblia. Az egyes Biblia-kötetek címlapjai a Révay család tagjainak tulajdonosi bejegyzéseit őrzik: *Oblatus a Mag(nifico) D(omi)no Elexio Reuay Con(ven)tus S(an)ctae Catharinae 2. Aug. A(nn)o 1643.* Minden egyes kötetben megtalálhatók Révay László kézirásos bejegyzései: *Ex Libris Ladislai de Rewa mp. 1644.* A kiállított kötetben Révay Elek adományozását tanúsítja egy bejegyzés. A művet a beckói ferences könyvtárnak ajándékozta: *Residentiae Beczkoviensi dono datus ab Ill(ustrissi)mo D(omi)no Alexio de Reva. Ao. 1691.*

Rafael Hrabecius (1587–1630) valószínüleg a wittenbergi egyetemen tanult. Hazatérése után iskolai rektor volt Privigyén, Alsókubinban, majd 1614-ben evangélikus lelkész Szucsány községben, 1615-ben Szentilona községben (mindkettő Turóc megyében fekszik). Turóci esperes és a Révay család udvari papja volt.

7. **Lauterbach, Johann:** *De rebus gestis serenissimi principis ac D.D. Friderici Secundi, regis Daniae. Francofurti, apud Joannem Wechelum. 1592. 4°* – **Ens, Caspar:** *Rerum Danicarum Friderico II. gestarum historia. Francofurti, Impensis Petri Fischeri. 1593. 4° SNK IB 35573*
Johann Lauterbach (1531–1598) és Caspar Ens műveikben II. Frigyes dán uralkodó életét, sorsát és érdemes tetteit írják le. A könyvben található bejegyzések: *Ex Libris Alexandri Revay; Ex Libris Ladislai de Reva A(nn)o 1641.*

8. **Moller, Bernhard:** *Rhenus et eius descriptio elegans. Coloniae, apud Ioannem Birckmannum. 1570.* – **Poetae Germani** *et exteri … Gorlicii, Ambrosius Fritsch. 1574.* – **Vocabula Rei Numariae** *ponderum et mensurarum Graeca, Latina, Ebraica … Witebergae, Vitus Creutzer. 1563. 8° SNK IE 5961*

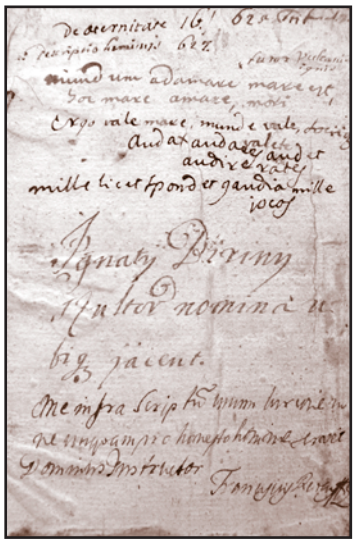
A kolligátum Bernhard Moller XVI. századi pfalzi humanista Rajna-leírása mellett egy német humanista verses antológiát, továbbá a súlyok és mértékek háromnyelvű szótárát tartalmazza. A címlapon a család több tagjának possessorbejegyzéseit olvashatjuk – az első bejegyzés Lászlóé: *Ex libris Ladislai de Rewa A(nn)o. 1620. mp.*, majd Eleké: *Emptus per me Alexium de Rewa A(nn)o. 1674*, az utolsó Ferenc Xavéré: *Ex libris Xav(erii) de Reva. 1765.*

9. **Josephus Flavius:** *Opera. Francofurti Ad Moenum, Impensis Sigismundi Feyerabendt. 1580. 4° SNK IA 585*
A görögül író zsidó történetíró, Josephus Flavius (Kr. u. 37/8 – 100. k) művei elterjedtek voltak a Kárpát-medencében is. Bejegyzések a könyvben: *Ex Libris Caroli de Rewa obtulit Con(ven)tui Beczko(iensi) A(nn)o. 1751* – e bejegyzés jelzi, hogy a könyvet beckói ferenceseknek adományozták, de az Esterházy család kézjegyét is látjuk: *Hic Liber Spectat ad Ill(ustrissi)mam Dominam Comitissam Sophiem Ludovicam Amaliam Wilhelminam, Crescentiam Esterhazy de Galantha.*

10. **Ovidius Naso, Publius:** *Fastorum libri VI. Tristium libri V. De Ponto libri III. De Hebdomada. Claudii Ptolemaei Innerantium stellarum significationes per Nicolaum Leonicum a Graeco translatae. Basileae. Ex Aedibus Henrici Petri, 1534. 8° SNK IE 4887*

Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43 – Kr. u. 17) műve iskolai tankönyv is volt, de ez a kiadás az oktatásban használtnál komolyabb, humanista editio. A kötetben Révay Ferenc (nem lehet azonosítani melyik Ferenc) bejegyzését találjuk: *Franciscus Revay.*

11. **Bartolo da Sassoferrato:** *Opera Omnia. Basileae, Ex Officina Episcopiana. 1588–1589. 4° 5 tomi 1779 SNK IA 6093,4*

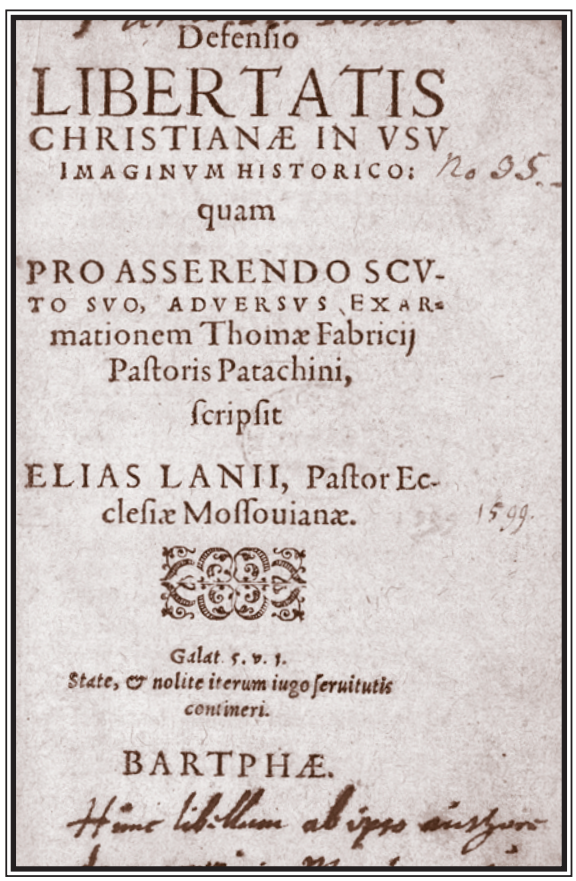

Bartolo da Sassoferrato (1314–1357) itáliai jogász volt. A Révay család tagjai, mint a megye legmagasabb politikai és közigazgatási képviselői természetes módon alakítottak ki jogi gyűjteményt. A könyv, bár már a XVII. században a családé volt, azok közé a kötetek közé tartozik, amelyeket Révay János (1748–1806) nyomtatott ex librisekkel látott el. Révay János nagyszombati iskolái után a bécsi egyetemen folytatta jogi tanulmányait, majd teológiát hallgatott Milánóban, Rómában és Nápolyban. 1774-ben szepesi kanonok lett, 1776-ban esperes, 1783-ban nyitrai nagyprépost. Ex librise: *Familiae De Reva Dono Ioannis C. De Reva Can(onici) Scep(uciensis) 1779*

12. **Godefroy, Denis:** *Pandectarum praxeos civilis liber secundus … Francofurti ad Moenum, impensis Petri Fischeri. Apud Ioannem Feyerabend. 1591. 4° SNK IA 5912*

Denis Godefroy (1549–1622) francia jogász műve a korban nem a legelterjedtebb polgárjogi magyarázat Magyarországon. Révay László bejegyzése: *Ex libris Ladislai de Réwa A(nn)o 1641 .*

Defensio
LIBERTATIS
CHRISTIANÆ IN VSV
IMAGINVM HISTORICO:
quam
PRO ASSERENDO SCV-
TO SVO, ADVERSVS EXAR-
mationem Thomæ Fabricij
Paſtoris Patachini,
ſcripſit
ELIAS LANII, Paſtor Ec-
cleſiæ Moſſouianæ.
1599.
Galat. 5. v. 1.
State, & nolite iterum iugo ſeruitutis
contineri.
BARTPHÆ.

Láni, Eliáš: Defensio libertatis Christianae in vsv imaginvm historico …, 1599.
Eliáš Lánit Révay Ferenc támogatotta munkájában

Rövidítések

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár
MOL – Magyar Országos Levéltár
MTAK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek (Osztrák Nemzeti Könyvtár)
SNK – Slovenská Národná Knižnica (Szlovák Nemzeti Könyvtár)
SNM – Slovenské Národné Múzeum (Szlovák Nemzeti Múzeum)
NSK – Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica (Horvát Nemzeti és Egyetemi Könyvtár)
HPM – Hrvatski Povijesni Muzej (Horvát Történeti Múzeum)
HDA – Hrvatski Državni Arhiv (Horvát Országos Levéltár)

H – Hain, Ludovicus: *Repertorium bibliographicum in quo libri omnes ab arte typographia inventa usque ad annum MD. typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur.* Stuttgartiae, 1826-38

HC – Copinger, Walter Arthur: *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum. 1–3.* London, 1895–1902

ÚMIL – *Új magyar irodalmi lexikon* főszerk.: Péter László [szerk. Gajdó Tamás et al.] [… korszakszerk. … Vizkelety András et al.] [… szerzői Abaffy Csilla et al.]. Bp, 2000.

APP. H. – Apponyi, Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften I–IV.* München 1903–1927.

RMNY – *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1473–1600. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos munkája. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1601–1635. Borsa Gedeon, Hervay Ferenc és Holl Béla munkája, Fazakas József, Heltai János, Kelecsényi Ákos és Vásárhelyi Judit közreműködésével. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy). 1636–1655. Heltai János, Holl Béla, Pavercsik Ilona és P. Vásárhelyi Judit munkája, Dörnyei Sándor, V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000.

RMK I. – Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár I (1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok)*

RMK II. – Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár II (1473–1711. megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok)* Bp. 1879–1885.

RMK III. – Szabó Károly–Hellebrant Árpád: *Régi magyar könyvtár III (magyar szerzőtől külföldön 1480–1711. megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok, első és második rész).* Bp. 1896–1898.

Sztripszky – Sztripszky Hiador: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez.* Bp. 1912. – Utánnyomata: Bp. 1967.

Čaplovič – Čaplovič, Ján: *Bibliografia tlači vydaných na Slovensku do roku 1700.* Diel 1. Martin 1972. (Slovenská národná retrospektivna bibliografia, séria A. Knihy Ia.).

Cod. Lat. – Bartoniek Emma, ed. *Codices manu scripti latini. Codices latini medii aevi.* Vol. 1. (*Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici* XII) Bp.: OSzK, 1940.

A KATALÓGUSBAN EMLÍTETT FŐÚRI UDVAROK ÉS VÁRAK
1:3000000
NAGYBICCSE
TUROCSZENTMÁRTON
SZKLABINYA
MÁRIATÖLGYES
TRENCSÉNY
VÖRÖSKŐ
BÉCS
POZSONY
POTTENDORF
KISMARTON
FRAKNÓ
ESZTERHÁZA
BUDA
LÉKA
ROHONC
SÁRVÁR
NÉMETÚJVÁR
ALSÓLENDVA
CSÁKTORNYA
BOGENSPERK
ZÁGRÁB
OZALJ

A kötetben előforduló családnevek konkordanciája

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT
Abádi			
Bakócz		Bakóc	
Balassa		Balaša	
Balassi		Balaša	
Bánffy	Bánffy	Bánfi	Banić
Bandorkovicz			
Báthori		Bátori	
Báthory	Báthory	Bátori	
Batthyány	Batthyány	Baťán	Batthyany
Bél		Bel	Bel
Bethlen	Bethlen	Betlen	
Bethlenfalvi Thurzó		Turzo	
Beythe	Beythe		
Bornemisza	Bornemisza	Bornemisa	Bornemisa
Ceglédy	Cegléd		
Csák		Čák	Čak/Csaky
Csányi			
Csirke			
Csontosi			
Czobor		Cobor	
Daun	Daun	Daun	Daun
Dersffy	Dersffy	Deršfi	
Dévai Bíró			
Dragovics			Dragović
Draskovich	Draskovich	Draškovič	Drašković
Erdődy		Erdődi	Erdödy
Esterházy	Esterházy	Esterházi	Esterhazy
Falusy			
Fanchali Jób		Fančali-Jób	
Farkas			Farkaš
Festetich	Festetich	Festetič	Festetić

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT
Forgách	Forgách	Forgáč	Forgač
Formontini			Formontini
Frangepán	Frangpán	Frankopan	Frankapan
Fugger	Fugger		Fugger
Galgóczi		Galgóci	
Hajnal	Hajnal		
Homonnai Drugeth		Druget	
Hunyadi		Huňady	Hunjadi
Illésházy	Illésházy	Ilešházi	
Illyés			
Istvánffy	Istvánffy	Ištvánfi	
Jakusics		Jakušič	Jakušić
Jóna			Jona
Kanizsai		Kanižai	
Kanizsai Pálfi		Pálfi	
Kéri			
Késmárki Thököly	Thököly de Késmárk	Tököli	
Kéry			
Khuen	Khuen		Khuen
Komlós			
Kopcsányi		Kopčáni	
Kosztka		Kostka	Kosztka
Krusics		Krušič	Krušič
Kubinyi		Kubíni	
Kulcsár			
Kürti			Kürti
Lackner			Lackner
Lamberg	Lamberg		Lamberg
Láni			
Laskai			
Lethenyei			
Lippay	Lippay	Lipai	Lipaj/Lippay
Listi	Listi	Listi	
Liszty			
Lobkowitz Poppel	Lobkowitz-Poppel	Lobkowitzová Poppelová	
Löbl			Löbl
Lónyi			
Losonczi		Lošonci	
Macedón		Macedónsky	Makedonski
Magáth			
Mágochy	Mágochy	Magóči	
Magyari			
Malomfalvy			

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT
Megyeri			
Mélius Juhász			
Mikulich	Mikulić	Mikulić	Mikulić
Mockius			
Monoszlói		Monosloi	
Nádasdy	Nádasdy	Nádašdy	Nadasdy
Nagy	Nagy		Nagy
Náprágyi		Nápradi	
Nebojszai			
Nyáry		Ňári	
Oláh	Oláh		Olah
Orbonai Rácz György			
Osztrosith		Ostrožič	
Pakay			
Pálffy	Pálffy	Pálfi	Palffy
Pallavicini	Pallavicini		Pallavicini
Pathai			
Pázmány	Pázmány	Pázmáň	Pazmany
Pécseli Király			
Pellérdi			
Perényi		Peréni	
Perneszith			
Pilarik		Pilárik	
Potyondi			
Rákóczi	Rákóczi	Rákoci	Rakoczi
Ráskai		Raškai	Raškaj/Raskai
Ráttkay		Ratkai	Ratkaj/Rattkay
Révai			
Révay	Révay	Révai	Revai/Revay
Rimay		Rimai	
Samarjai			
Somy			
Sylvester			Sylvester
Szalkai			
Szapolyai		Zápoľský	Zapolja
Szegedi Kőrösi Gáspár			
Széchényi	Széchényi		Szechenyi
Szelepcsényi		Selepčéni	
Szenci Molnár		Senci Molnár	
Szentgyörgyi			
Szentgyörgyvölgyi Bakács Farkas			
Szentiványi		Sentiváni	
Szepesváraljai Bernhard Máté			

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT
Szikszai Fabricius Balázs			
Szuhai		Suhai	
Thököly	Thökoly	Tököli	
Thurzó	Thurzó	Turzo	
Tinódi Lantos			
Tőke			
Valvasor	Valvasor		Valvasor
Vernich			Vernić
VitézJános		JánzoSredny	Yvan Vitez od Sredne
Wechel			Wechel
Wesselényi	Wesselényi	Vešeléni	Wesselenyi
Zrínyi	Zrínyi	Zrínsky	Zrinski
Zsámboki		Sambucus	Sambocki/Sambucus
Zuhodolyi András			
Zvonarics			Zvonarić

A kötetben előforduló helynevek konkordanciája

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT	LATIN
Alsókubin	Unterkubin	Dolný Kubín	Donji Kubin	
Alsólindva	Unter-Limbach	Dolná Lindava	Donja Lendava	
Alsósztregova		Dolná Strehová	Donja Štrigova	
Árva (vár)megye	Arwa	Orava, Oravská župa	Orava	Arva
Ausztria	Österreich	Rakúsko	Austrija	Austria
Bajmóc	Weinitz	Bojnice		
Bajorország	Bayern	Bavorsko	Bavarska	Bavaria
Baranya megye	Baranya	Baranská župa	Baranja	Comitatus Baranyensis
Bártfa	Bartfeld	Bardejov		Bartpha
Bazin		Pezinok		Bazinum
Beckó, Bolondóc	Beckow	Beckov		
Bécs	Wien	Viedeň	Beč	Vienna Austriae
Bécsújhely	Wiener Neustadt	Viedenské Nové Mesto	Bečko Novo Mjesto	Neapolis Austriae
Belec			Belec	
Belgrád	Belgrad	Belehrad		Belgradum
Besztercebánya	Neusohl	Banská Bystrica		Novum Zolium
Bethlenfalva	Bethlensdorf	Betlanovce		
Biccse	Grossbitsch	Bytča		
Bítov	Vöttau	Bítov	Bitov	
Blatnica		Blatnica		
Bogenšperg, Smartno pri Litiji	Wagensperg	Bogensperg	Bogenšperg	
Bojnice		Bojnice		
Borostyán, Borostyánkő	Beilenstein	Stupava		
Borostyánkő	Bernstein	Pajštún		
Boroszló (Pl. Wrocław)	Breslau	Brestov	Breslau, Wrocław	
Böde				
Bribir			Bribir	
Brieg (Pl. Brzeg)				
Brno	Brünn		Brno	
Buda	Ofen	Budín	Budim	Buda
Burgenland	Burgenland		Gradišće	

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT	LATIN
Cenk	Zinkendorf			
Cerknica				
České Bud?jovice	Budweis	České Budějovice		
Cetin			Cetin	
Csáktornya	Tschakaturn	Čakovec	Čakovec	
Csepreg	Tschapring	Csepreg	Čepreg	
Danzig	Danzig	Gdańsk	Gdanjsk	
Debrecen	Debrezin	Debrecín	Debrecin	Debrecinum
Detrekő	Blasenstein	Plavecký Hrad		
Dobra	Neuhaus	Dobra	Dobra	
Dráva	Drau		Drava	Dravus
Drezda	Dresden	Drážďany	Dresden	
Drežnik			Drežnik	
Dyje, Thaya				
Eger	Erlau	Jáger	Eger/Jager	Agria
Éleskő	Scharfenstein	Ostrý Kameň		
Erdély	Siebenbürgen	Sedmohradsko	Erdelj	
Eszterháza, Fertőd	Esterhas	Esterháza		
Eszék	Essek	Osijek	Osijek	Colonia Aelia Mursa
Esztergom	Gran	Ostrihom	Ostrogon	Strigonium
Fejér megye	Fejér	Fejérska župa		Comitatus Albaregalensis
Fertő-tó	Neusiedlersee			Lacus Fertő
Fiume	Rijeka	Rijeka	Rijeka	
Fraknó, Forchtenstein	Forchtenstein	Forchtenstein	Fortnava	
Fölöstöm	Fürstenfeld			
Gacka			Gacka	
Galánta	Galanta	Galanta	Galanta	
Genf	Genf	Ženeva	Ženeva	
Genova	Genua	Janov	Genova	
Glauchau	Glauchau			
Győr	Raab	Ráb	Đur	Iaurinum, Arrabona
Gyurgyevó	Giurgewo			
Holics	Weisskirchen	Holíč		
Horn				
Horvátország	Kroatien	Chorvátsko	Hrvatska	Croatia
Hum			Hum	
Idrija	Adria			
Igló	Neudorf	Spišská Nová Ves	Novo Selo	Nova Villa
Isztria	Istrien	Istria	Istra	
Itália, Olaszország	Italien	Taliansko	Italija	Italia
Kalocsa	Kalotscha, Kolotz	Kaloča	Kaloča	Calotsa, Colocza
Kanizsa (Nagykanizsa)	Kanischa	Kaniža	Kanjiža	Canisia
Karintia	Kärnten	Korutánsko	Koruška	Carinthia

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT	LATIN
Kassa	Kaschau	Košice	Košice	Cassovia
Keresztúr		Keresztúr		
Kismarton	Eisenstadt	Eisenstadt	Željezno	Kismartonium
Klagenfurt	Klagenfurt		Celovec	
Konstantinápoly	Konstantinopel	Konštantinopol	Carigrad	Constantinopolis
Koper, Capodistria	Koper		Kopar	
Koppenhága	Koppenhagen	Kodaň	Kopenhagen	
Korana			Korana	
Košljun			Košljun	
Kotor			Kotor	
Körmend	Kirment	Körmend	Kermend	
Kőszeg	Güns	Kőszeg	Kiseg, Kisek	Ginsium
Krajna	Carniolien	Krajna	Kranjska	Carniola
Krbava		Krbava	Krbava	Corbava
Krk, Veglia	Krk	Krk	Krk	
Kursanec		Krušatec	Kuršanec	
Lakompak, Kicléd	Lackenbach	Lackenbach	Lakimpuh	
Lánzsér	Landsee	Landsee	Lanžir	
Légrád	Legrad	Legrad	Legrad	
Léka	Lockenhaus	Lockenhaus	Livka	Leuca
Liptó		Liptov		
Ljubljana	Leibach	Ľubľana	Ljubljana	Laibacum, Labacum
Lorettom	Maria-Laureten	Loretto	Lovreta	Lauretum
Lőcse	Leutschau	Levoča	Levoča	Leutsovia
Magyarország	Ungarn	Maďarsko	Mađarska	Hungaria
Makó		Makov		
Malacka	Malatzka	Malacky	Malacka	
Máriacell	Mariazell	Mariazell	Mariazell	
Máriatölgyes, Dubnic		Dubnica nad Váhom		
Modrus		Modruš	Modruš	
Mohács	Mohatsch	Moháč	Mohač	
Monyorókerék	Eberau	Eberau	Eberava, Majkerek	
Moson megye	Miesenburg, Wieselburg	Mošonská župa		Comitatus Mosoniensis
Munkács	Munkatsch	Mukačevo	Munkač	
Mura			Mura	
Muraköz		Medzimurje	Međimurje	
Muraszombat	Oisnitz	Murska Sobota	Murska Sobota	
München	München	Mníchov	München	
Nádasdladány				
Nagyszarva		Rohovce		
Nagyszombat	Tyrnau	Trnava	Trnava	Tyrnavia
Nagyvárad		Varadín	Varadin	Varadinum
Drávavásárhely		Nedelicz	Nedelišće	

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT	LATIN
Németalföld				
Németlövő	Deutsch Schützen		Livir, Nimške Šice	
Németújvár	Güssing, Gissing	Güssing	Novi grad, Güssing	
Neretva		Neretva	Neretva	
Nógrád	Neograd	Novohrad		Neogradum
Nyitra	Neutra	Nitra	Njitra	Nitria
Felsőlövő	Oberschützen		Gornje Šiče	
Olmüc (Alamóc)	Olmütz	Olomouc	Olomouc	
Ostrovica	Ostrau	Ostrovica	Ostrovica	
Otocsán	Ottochatz	Otoč	Otočac	
Ozaly, Ozalj		Ozalj	Ozalj	
Pápa	Poppa, Papa	Pápa	Papa	Papa
Pest	Pesth	Pešť	Pešta	Pestinum
Petrinya		Petrinja	Petrinja	
Palocsa	Plautsch	Plaveč		
Pottendorff	Pottendorf			
Pozsony	Pressburg	Bratislava (Prešporok	Požun, Bratislava	Istropolis, Posonium
Privigye	Priwitz	Prievidza		Prividia
Ptuj	Pettau	Ptuj	Ptuj	Petovium, Petovia
Raguza	Ragusa	Raguza	Dubrovnik	
Rajna	Rhein	Rýn	Rajna	Rhenus
Réva vára		Hrad Réva		
Rohonc	Rechnitz	Rechnitz	Rohunac	
Rozália-hegység	Rosaliengebirge	Vrchovina Rozália		
Rózsahegy	Rosenberg	Ružomberok		
Ruszt	Rust	Rust	Rušta	Rustinum, Rusthum
Sárvár	Rotenthurn	Sárvár	Šarvar/Sarvar	
Sasvár	Schossberg	Šaštín		
Selmecbánya	Schemnitz	Banská Štiavnica		Schemnicium
Sempte	Schintau	Šintava		
Somogy megye		Šomoďská župa	Šomoď/Somogy	Comitatus Simighiensis
Somorja	Sommerein	Šamorín		Samaria
Sopron	Ödenburg	Šopron	Šopron	Sopronium, Suprunium, Sempronium
Sopronkeresztúr	Deutschkreutz	Deutschkreutz	Kerestur	
Stomfa	Stampfen	Stupava		
Szakolca	Skalitz	Skalica		Sakolcinum
Szalánkemén		Slankamen	Slankamen	
Szalónak	Schlaining	Schlaining		
Szeged	Segedin	Segedín	Segedin	Segedinum
Szepes	Zipser-Haus	Spiš		Scepusium
Szepeshely	Zipser-Kapiterl	Spišské Podhradie		Capitulum-Scepisiense
Szerbia	Serbien	Srbsko	Srbija	Serbia, Servia
Szered		Sereď		

MAGYAR	NÉMET	SZLOVÁK	HORVÁT	LATIN
Szerémség		Sriem	Srijem	
Szigetvár	Gränz-Sigeth	Siget	Siget	Magno-Sigethinum, Neonesium
Sziszek, Sisak	Sisseg	Sisak	Sisak	Segestica, Siscia
Szkálnok		Skálnik		
Szklabinya		Sklabiňa		
Szlavónia	Slawonien	Slavónia	Slavonija	Sclavonia
Szlovákia	Slowakien	Slovensko	Slovačka	
Szlovénia	Slowenien	Slovinsko	Slovenija	
Szombathely	Steinamanger	Szombathely	Sambotel	Sabaria
Szomolnok	Schmölnitz	Smolník		
Szucsány		Sučany		
Tata	Totis, Dotis	Tata		
Tejfalu	Milchdorf	Mliečno		
Temesvár	Temeschwar	Temešvár	Temišvar	Temesvarinum
Tersatto		Trsat	Trsat	
Tolna megye	Tolnau	Tolnianská župa	Tolna	Comitatus Tolnensis
Trebosztó		Trebostovo		
Trencsén	Trentschin	Trenčín	Trenčin	Trentschinium
Tersác			Tržac	
Turóc		Turiec		
Turóc (vár)megye		Turčianska župa		Comitatus Thuroczіensis
Túrócszentmárton	Sankt Martin	Martin	Martin	
Ukrajna	Ukraine	Ukrajina	Ukrajina	
Una			Una	
Vác	Waitzen	Vacov	Vac	Vacium
Varasd	Warasdin	Varaždín	Varaždin	Varasdinum
Vas megye		Vašská župa		Comitatus Castriferrei
Vasvár	Eisenburg	Eisenburg	Vašvar	Castrum Ferreum
Vátszentkút				
Velence	Venedig	Benátky	Venecija, Mletci	Venetia
Veszprém	Wesprim	Vesprím	Vesprim	Veszprimium
Vezekény		Vozokany		Vezekenum
Vinodol		Vinodol	Vinodol	
Vöröskő	Rothenstein	Červený Kameň		
Zágráb	Zagreb	Záhreb	Zagreb	Zagrabia
Zala megye		Zalašská župa		Comitatus Saladiensis
Zalaegerszeg	Egersee	Zalaegerszeg		
Zengg		Senj	Senj	Segnia
Zrin		Zrín	Zrin	
Zsolnalitva		Lietava		

REGNI
HVNGARIÆ
nova et exactißima
DELINEATIO.
Septentrio
Meridies
Ori ens.
CONF. POLONIÆ.
Cepusiens. com
Gewinariensis
comitatus.
Torneni comit.
Abaviwari enſ. com.
Zemlinienſ. com.
Borſodienſ. com
Zabolcienſis com.
Perigienſis comit.
Vgocha ghienſis comit.
Zatmarienſ. com.
Mormaruſienſ. com.
Vnghen. com.
Novicradiensis com.
Honterenſ. com.
Peſthienſ. com.
Albenſis com.
Ratzen uarck
Simigienſis com.
Cumanus Campus.
Bathienſis com.
Bodroghienſis comitat.
Waranien. com.
Bachmeghe deſerta.
Valkonenſ. com.
Sirmienſis com.
Amſterdami
Anud Johannem Blaeu 1664.
Bihoriensis com.
Heweſienſ. com.
Zolnocenſ. com.
Toranta lienſ. com.
Orodienſ. comit.
Chonadienſ. com.
Temeſienſ. com.
Marons Campus.
TRANSYLVANIÆ PARS.
Milliaria Germanica.
Milliaria Hungarica.

Ausztria, Horvátország, Szlovákia és Magyarország kora újkori történetében a Török Birodalom fenyegetése állandó háborús készültséget eredményezett. A korszakról szóló művelődéstörténeti feldolgozások gyakran említik a latin mondást: *Inter arma silent Musae*, vagyis *Fegyverek között hallgatnak a Múzsák.* A korszakban élt arisztokrata családok története azonban nem igazolja ezt az állítást: gyermekeik neveléséről gondoskodtak, gazdag udvari életet éltek, mai szemmel is gazdagnak mondható könyv-, és műtárgygyűjteményeket hoztak létre. A kiállítás a mai Ausztria keleti peremén és keleti határai mentén egykor volt arisztokrata könyvgyűjteményeket mutatja be vándorkiállítás formájában.

Frangepán–Zrínyi ✦ Valvasor ✦ Bánffy ✦ Nádasdy
Batthyány ✦ Esterházy
Pálffy ✦ Thurzó–Illésházy ✦ Révay

KÉK VÉR, FEKETE TINTA ARISZTOKRATA KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK 1500–1700

Együttműködő intézmények
Esterházy | Privatstiftung
NÁRODNÁ KNIŽNICA
SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA
BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE
Támogatók
T-Mobile
T-Systems
XEROX
ISBN 963 200 497 3
9 789632 004976